

T i d s k r i f t

for

Philologi og Pædagogik.

Femte Aargang.

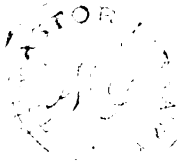

Kjøbenhavn.

Otto Schwartz's Boghandel.

1864.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1897.

Bianco-Lunos-Bogtrykkeri ved E. S. Muhl.

Tidskriftets Redaktion:

C. Berg,
Formand.

O. Fibiger,

E. Holm,
Sekretair.

K. J. Lyngby.

Comitee i Lund:

Prof. *A. Th. Lysander,* Rektor *S. G. Cavallin,* Docent *Chr. Cavallin.*

Comitee i Christiania:

Lektor *J. E. Thaasen,* Lektor *O. Rygh,* Adjunkt *E. Schreiner.*

Upsala:

Adjunkt *Häggström.*

Medarbeidere i denne Aargang.

Aubert, L. C. M., Prof. Christiania.

Bang, J. P., Adjunkt. Rønne.

Berg, C., Overlærer. Kjøbenhavn.

Christensen, R., Stud. philol. Kjøbenhavn.

Hedner, A.

Hovgaard, O. A., Adjunkt. Aarhus.

Jessen, C. A. E., Dr. Kjøbenhavn.

Kern, C., Adjunkt. Kjøbenhavn.

Kjær, L. Ove, Skolebestyrer, Cand. philol. Kjøbenhavn.

Lange, F., Prof., Dr. Kjøbenhavn. † 1862.

Lorenz, A. O. F., fra Kjøbenhavn.

Lyngby, K. J., Docent, Dr. Kjøbenhavn.

Madvig, J. N., Prof., Conferentsraad. Kjøbenhavn.

Nutzhorn, H. F. F., Dr. Kjøbenhavn.

Petersen, P., Adjunkt. Kjøbenhavn.

Pio, J., Cand. philol. Kjøbenhavn.

Sick, Overlærer. Kjøbenhavn.

Thaasen, J. E., Lektor. Christiania.

Weilbach, Ph., Cand. philos. Kjøbenhavn.

I n d h o l d.

	Side
Om Correlativsætningerne: <i>quo - eo</i> eller <i>quanto - tanto</i> med Comparativ i Latin. Af <i>L. C. M. Aubert</i>	1.
Conjecturalkritiske Opgaver: Af <i>J. N. Madvig</i>	13.
Besvarelser	157. 319.
Sagnet om Amphitryon, behandlet dramatisk af Plautus, Molière og Kleist. Af <i>Ph. Weilbach</i>	27.
Den opdragende Skole. Et Bidrag til pædagogisk Orientering. Brudstykker af en Afhandling af afdøde <i>F. Lange</i>	42. 108.
Dansk og svensk litteratur og sprog i anden halvdel af det 14de og i det 15de århundred. Af <i>K. J. Lyngby</i>	77.
Forøgelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Holbergs tid. Af <i>K. J. Lyngby</i>	101.
Daniæ Regem suum augustissimum Fredericum VII mortuum pie lugenti <i>A. Hedner</i> , Svecigena	161.
Om Epikharms Liv. Af <i>A. O. F. Lorens</i>	163.
Danske böjningsformers historic. Av <i>E. Jessen</i>	197.
Om en formodet omflytning af et Blad i første Bogs andet Capitel i Xenophons Mindeskrift om Sokrates. Af <i>O. A. Hovgaard</i>	259.
Juvenalis Satire VIII v. 56-63. Af <i>L. Ove Kjær</i>	270.
Noter til P. G. Thorsens bog om sønderjyske runindskrifter. Av <i>E. Jessen</i>	287.

Anmeldelser.

<i>C. Rosing</i> : Engelsk-dansk Ordbog, 1863. <i>O. Hornbeck</i> : Engelsk-dansk Haandordbog, 1863. Av <i>E. Jessen</i>	52.
<i>C. Berg</i> : Græsk Læsebog, 1. Afdeling, 3. Udg., 1863. Af <i>P. Petersen</i>	138.
Oplysende Bemærkninger til foregaaende Anmeldelse. Af <i>C. Berg</i>	142.
Svar. Af <i>P. Petersen</i>	256.
Gjensvar. Af <i>C. Berg</i>	258.

	Side
<i>G. Fustaine</i> : Fransk Skolegrammatik, 1863. Af <i>Sick</i>	219.
<i>J. Pio</i> , Fransk Formlære, 1863. De vigtigste Regler af den franske Ord- føjningslære, 1863. Af <i>Sick</i>	227.
Et Par Bemærkninger i Anledning af <i>Sick</i> 's Anmeldelse. Af <i>J. Pio</i>	319.
<i>Bay & Borring</i> : Recueil de lectures françaises, 1863. Af <i>Sick</i>	231.
<i>C. F. Ingerlev</i> : Materialier til at indøve den franske Formlære, 3. Udg., 1863. Af <i>Sick</i>	233.
<i>Sick</i> : Nogle Partier af det franske Sprogs Formlære og Syntax, 2. Udg., 1863. Af <i>Sick</i>	234.
<i>C. Berg</i> og <i>R. Møller</i> : Latinsk Læsebog, 1. Deel, 2. Udg., 1863. Af <i>R. Christensen</i>	236.
Samme Bog. Af <i>C. Kerrn</i>	242.
<i>J. V. Pingel</i> : De Gigantibus fabularum Græcarum, 1864. Af <i>F. N.</i>	312.
Om Deklinationen i Nygræsk; med en Anmeldelse af <i>F. Th. Nielsen</i> : Nygræsk Formlære. Af <i>J. Pio</i>	314.

Blandinger.

Odysseen 2, 130-137. Af <i>H. F. F. Nutzhorn</i>	53.
Odysseen β 130-137. Af <i>J. E. Thaasen</i>	152.
Til Lektor Thaasen i Anledning af det omtvistede Sted Odysseen 2, 131-132. Af <i>H. F. F. Nutzhorn</i>	248.
Hermeneutiske og kritiske Bemærkninger. Af <i>J. P. Bang</i>	246.

Philologisk og pædagogisk Bibliographi for 1862. Af <i>K. J. Lyngby</i>	56.
---	-----

Alphabetisk Fortegnelse

over

behandlede Steder hos Forfatterne.

(Steder, der ere anførte som Exempler i historiske, lexicalske eller grammatiske Undersøgelser, medtages ei).

	Side		Side
Asconius in Ciceronis Mi-		Ovidius.	
lonianum p.144 Hot. 23.160. ¹⁾		Ars amat. III, 440 . 22.159. ¹⁾	
Cicero post reditum in se-		Ep. Heroid 6, 100 . 20.159. ¹⁾	
natu 9, 23. . . . . 22.160. ¹⁾		13, 119 f. . . . . 20.159. ¹⁾	
pro domo 30, 80. . 23.160. ¹⁾		Pausanias.	
Euripides.		I, 34, 4 . . . . . 247.	
Bacchæ 1387. . . . . 15. 157.		5 . . . . . 248.	
Hekabe 620. . . . . 13. 157.		IX, 17, 7 . . . . . 17. 158.	
Heraklides 893 ff. . . 14. 157.		Platon.	
Iphigenia i Aulis 125. 15. 157.		<i>Νόμος</i> I, 633 D. . . 17. 158.	
Iphigenia i Taurien 516		Plautus. Amphitruo . . . 27.	
15. 158.		Plutarchos. Aratos	
Homerus. Odysseen		Cap. 6. . . . . 16. 158.	
II, 130-137 . . . 53. 152. 248.		16. . . . . 16. 158.	
Horatius. Od. IV, 10, 6. . 246.		Seneca, L. Epist. 89. 24.160.¹⁾	
Juvenalis. Satirer		113, 23. . . 25.160. ¹⁾	
4, 78 ff. . . . . 277.		Seneca, M. Controv. lib. I,	
5, 38 f. . . . . 280.		præf. p. 53 Bursian . 25.160. ¹⁾	
6, 451 ff. . . . . 275.		Controv. I p.61 Bursian 25.160. ¹⁾	
8, 56-63 . . . . . 270.		Strabon. Geographi	
10, 324 ff. . . . . 275.		II, 5, 1 p. 110 Cas. 17. 158.	
11, 38 ff. . . . . 277.		IV, 1, 5 p. 181 Cas. 18. 158.	
14, 140 ff. . . . . 273.		VI, 2, 2 p. 267 Cas. 19. 158.	
227 ff. . . . . 274.		XV, 3, 9 p. 731 Cas. 19. 159.	
15, 134 ff. . . . . 278.		Vellejus Paterculus	
Ovidius. Amores*		II, 92, 2 . . . . . 247.	
II, 9, 1. . . . . 21.159. ¹⁾		Xenophon, Mindeskrift	
III, 8, 25 ff. . . . 21.159. ¹⁾		om Sokrates I, 2, § 56-61 . 259.	
III, 13, 29 ff. . . . 22.159. ¹⁾			

¹⁾ Sammenlign S. 319.

Om Correlativsætningerne: *quo-eo* (*hoc*) eller *quanto-tanto* med Comparativ i Latin¹).

Af *L. C. M. Aubert*.

Ved disse, ved Correlativerne: *quo-eo* v. *hoc*, *quanto-tanto* forbundne dobbelte Comparativsætninger ere i det hele ei faa Egenheder at bemærke og Udtrykket har ved dem en temmelig stor Mangfoldighed. Disse Sætningsformers sande Natur og Væsen, og de afvigende eller udskeiende Formers Eiendommelighed og Forhold til det fuldstændigere Udtryk ere i de almindelige grammatiske Lærebøger hidindtil neppe tilstrækkeligt paaagtede eller udviklede, og meget ueensartet er her traditionelt blandet sammen, endog hos dem, som have skjænket disse Sætningsformers eiendommelige Anvendelse hos enkelt bestemt Forfatter speciel Opmærksomhed (saaledes til Ex. hos Boetticher *Lex. Tacit. s. Adjectiones* og Nipperdey til *Tac. Ann.* 1, 69). En nøiagtigere Fremstilling af disse Sætningsformers oprindelige Betydning og Brug og det Eiendommelige ved de særegne modificerede og afændrede Former vil derfor tjene til et Supplement af den almindelige Behandling af dette grammatiske Punkt. Endnu ikke udviklet til en saadan særlig Sætningsform, som almindeligt i Grammatikerne alene omtales (*quo*, *quanto quisque* eller *quis* (Tacitus)-*eo*, *tanto* med comparativisk Prædicat i begge), hvori indeholdes en generel Bemærkning om 2 Prædiceringers Indflydelse paa hinanden eller deres Afhængighed af

¹) Cff. Madvig § 495 med § 308 A. 2. extr. og 270 Anm. (M. gr. Synt. § 43 A). Billroth § 199 Anm. Kuehner § 57. 10. Zumpt § 690. O. Schulz p. 530. 14. Aug. Grotefend 2, p. 199 Zusatz 6. Georg Grotefend 1, § 164. Weissenborn § 440. Ramshorn § 154 B. c. not. 3 (et B. a. 7). Reisig § 226 med Haase Anm. 400 og 402. Krueger § 592 og 391 a. 1. (cf. Boetticher *Lexic. Taciteum s. adjectiones* og Nipperdey til *Tacitus Annaler* 1, 69).

hinanden i Grad, — idet den ene betinger den anden gennem Causalforbindelse, — er denne Correlativforbindelse af to comparative Sætninger i saadanne Exempler, som blot indeholde et simpelt Udsagn om et concret Tilfælde: Liv. 4, 23 extr. (her med fuldstændigt udtrykt 2det Sammenligningsled ved begge Sætninger, hvad yderst sjældent) *bellum tanto majore quam proximo (?) conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat*. Og, med let suppleret 2det Sammenligningsled, ligesaa i Udsagn om det Concrete (o: ikke i en almeengyldig Bemærkning) Liv. 4, 27 *in alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit*; ved begge Comparativer underforstaaes samme Sammenligningsled: *quam in consulis castris*. Ligesaa Cic. de nat. Deor. 2, 22: *antiquitas quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat*; sc. *quam senior ætas*. Man bemærker let, at i disse Exempler alt gennem skjult Henviisning til eller Tanke paa en generel Bemærkning en tydelig Causalnexus er tilstede mellem begge Sætninger, og at Tankernes Forhold i det Hovedsagentlige vilde blevet det samme ved Causalpartiklerne *ideo, quod*; vistnok med den Forskjel, at ved *quanto - tanto (quo - eo)* ikke blot den ene Prædicering menes og implicite sættes som den andens Grund, men ogsaa begges Grad lige. Dette kan ofte, i det Tankeformen anvendes ud over sin egentlige Grændse, blive mindre logisk og unøiagtigt, forsaavidt der ofte i Virkeligheden intet egentlig fælleds Maal for begge Prædiceringers Grad gives (ved incommensurable Størrelser), i hvilket Tilfælde altsaa Udtrykket for det simple Causalforhold oftere vilde blive mere logisk rigtigt og tydeligere; og sjældent ere Prædiceringerne saa ret egentlig commensurable med fælleds Maal som Liv. 5, 10 (med afvigende Udtryk i det relative Led): *quantum augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat*. Det er forresten klart, at den blotte Sammenligning i Grad uden Comparativ i begge Led ofte vilde være et ligesaa tydeligt og rigtigt Udtryk for Tanken, saaledes Liv. 3, 15 *quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos facerent*. Men den causale Nexus mellem begge Led var da ei længer saa klar. Denne Causalnexus er dog undertiden i saadanne Udsagn om concrete Tilfælde af to Egenskabers eller Prædiceringers Identitet i Grad enten slet ikke eller kun svagt tilstede og Iden-

titeten i Grad kan være tilfældig, t. Ex. Liv. 9, 2 *duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera aperta, quanto tutior, tanto fere longior* (*fere* modificerer her Identiteten i Grad), *altera per furculas Caudinas brevior*. Og Liv. 44, 7 *et quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens* (Comparisonen betegner det i Tid successive $\circ$: end før). Liv. 40, 22 *quantum in altitudinem egrediebantur* ($\circ$: *quanto altius*), *magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebantur* hører ved sin irregulære Correlation ikke egentlig hid, da *quantum* er omtrent d. s. s. *prout* og Grads Ablativ ved *magis* mangler.

Ligheden i Grad refererer sig til en almindelig lagttagelse om at Tilvæksten ved de forskellige Prædiceringer gaaer pari passu, eller følge hinanden (cf. Tac. Hist. 1, 12 *qui in dies quanto potentior, eodem auctu invisior erat* (Halm. Cod: *eodem actu*). Med Hensyn til denne Identitet i Grad, som udtrykkes mellem to Sammenligningsforhold, er Sætningscomplexen vistnok træffende af en norsk Grammatiker (Mauritz Hansen) benævnt Proportionalsætning. (M. § 495 lægger Begrebet Proportion i saadanne Correlativsætninger af almeen Gyldighed i Pronomet *quisque*; Proportionen er vel ligegodt tilstede, hvor dette Pronomen ei findes i Udsagnet.)

Men gennem fortsatte lagttagelser af saadanne concrete Tilfælde (ved samme Subject successivt i Tid, eller ved forskellige Subjecter), hvori det samme Forhold af forskellige Egenskabers eller Prædiceringers Indflydelse paa hinanden gjentager sig, og da naturligviis en nødvendig ($\circ$: ikke tilfældig) eller causal Nexus mellem Phænomenerne er tilstede, om end ei netop den nærmeste eller meest umiddelbare, stiger man gennem Inductionen op til at fremstille et saadant Forhold mellem Phænomenerne som Regel i almængyldige Udsagn, hvilke Sætninger da, skjønt de vistnok involvere Causalnexusen, dog ei directe, saadan som Causalsætningerne, udtale denne, men med større Objectivitet, end disse have, blot angive den almindelige Erfaring og meddele Præmisserne til Slutningen om det mellem begge Prædiceringer bestaaende Causalforhold, medens den egentlige Causalsætning directe fra Subjectivitets Standpunkt udtaler Reflexionens Resultat. Med Hensyn til disse Almeensætningers Form, da er Subjectet vistnok hyppigt det almindelige Pronomen *quisque* (sjældent det ubestemte *quis*), hvilket ved denne Udsagnsform i Grammatikerne almindeligt an-

føres, men Udsagnets Almindelighed kan naturligviis ogsaa paa anden Maade være udtrykt, t. Ex. ved 1ste Person Fleertal.

Exempler ere: Cic. pro Q. Rosc. Com. c. 11 *quo quisque est sollertior et ingeniosior, hoc docet iracundius et laboriosius*. Hor. Sat. 1, 2, 15 *quanto perditior quisque (Debitor) est, tanto acrius urget (Creditor)*. Tac. H. 3, 58 *amicorum ejus quanto quis clarior, minus fidus*. (Især Tacitus bruger saavel her som ved den i Mening tilsvarende Superlativconstruction af og til *quis* istedetfor *quisque*). Tacitus H. 1, 12 (successivt i Tid om det enkelte Subjekt) *qui in dies quanto potentior, eodem auctu (eieendommeligt Udtryk fra tanto) invisior erat*. I svasorisk Sætning Cic. off. 1, 26, 90 . . *qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos geramus submissius*. Hor. Od. 3, 16, 21 *quanto quisque sibi plura negarit, ab dis plura feret*. Sall. lug. 85, 22 *quantum vita illorum (∴ maiorum) præclarior, tanto horum (∴ posteriorum) socordia flagitiosior*.

Men ofte finder man en saadan egentlig til en generel Bemærkning alene passende Udsagnsform anvendt i concret Tilfælde, hvor Comparativerne — ialfald i det underordnede Led — maa erkjendes ingen egentlig Relation at have. Saaledes Liv. 2, 45 *Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi*. Comparativbegrebet *crescit* (∴ *eo maior fit*) kan vel have sin egentlige og rigtige Betydning, men i *quo minus consules velle credunt* har Comparativen ingen egentlig Henførelse, da Graden her i Virkeligheden er absolut (*non velle*). Meningen er jo egentlig: deres Kamplyst var ligesaa stor som den formodede Ulyst hos Consulerne; den vakttes eller blev større ved denne formodede Ulyst. Sætningsformen refererer sig til den bekjendte psykologiske Bemærkning: at Modstand og Hindring og Forbud forstærker Begjærligheden; en Betragtning som og i Forveien af Consulerne selv er anstillet (*sed abdenda cupiditas . . ut militi adderent impetum*). Liv. 6, 34 *quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tantum in urbe vis patrum in dies miseræque plebis cresebant*. Kan og maa end Comparisonen i Hovedsætningen paa Grund af *in dies*, og selve Udtrykket *crescere* forstaaes om det successive, saa kan dog dette ved det aldeles bestemte i den underordnede Sætning: *prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant*, vist ikke paastaaes om Comparativet (*magis*) her. Vilde man referere *magis* til Sammenligning med andre Aar,

saa vilde det modsiges af *in dies crescebant* ∴ man fik ingen Congruents eller Eensartethed mellem begge Talens Led. Liv. 4, 11: *Fabius et Æbutius consules, quo maiori gloria rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos, socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum), eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatus consultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur.* Her som oftere (t. Ex. Liv. 3, 8 *hostes . . . quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura*) er Hovedsætningen eller det overordnede Led stærkt forkortet og ligger egentlig blot i *eo impensius* («desto større Iver viste de i at»). Her vil man vistnok have Vanskelighed ved at paavise nogen Relation til Comparativen *quo maiori*, da denne *gloria* her er absolut i det concrete Tilfælde, medens Comparativen i Hovedsætningen nok har sin Berettigelse i Motivet, som udgaaer fra den underordnede Sætning («end de ellers vilde have gjort»). Det underordnede Led kan alene forklares af de almindelige Forhold ved al Rivalisation (hvilket Comparativ er gyldigt i en almindelig Bemærkning). Liv. 26, 20: *nihiilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat¹⁾ oborti temere, maiorem inferens metum.* Tac. Ann. 1, 81 extr.: *speciosa verbis, re inania aut subdola, quantoque maiore libertatis imagine tegebantur, tanto eruptura ad infensius servitium.* Talen er her vel at mærke om enkelte, bestemte forudskikkede Ytringer af Tiber. Tac. Hist. 3, 18 extr. *propinqua moenia, quanto plus spei ad effugium, minorem ad resistendum animum dabant.* Cic. Qu. fr. 3, 1, 5: *Literæ quo erant suaviore, eo maiorem dolorem ille casus afferebat.*

Saadanne og lignende Steder lade sig vistnok alene saaledes forklare, at paa Grund af den Causalnexus, som ved hiin Form for et almindeligt Udsagn antydes mellem Phænomenerne og paa Grund af denne Sætningsforms hyppige Brug er den tilsidst bleven betragtet som en simpel Causalsætning og ofte,

¹⁾ Udtrykket er her refereret til en saadan Almeensætning: Jo mer ugrundet, blind, panisk, en Frygt er, jo mindre dens Aarsag kjendes, des større er den.

uden Hensyn til om de for Comparativen nødvendige Relationer ogsaa da ere tilstede, anvendt i Udsagn om det Concreté, som paa denne Maade subsummeres under Regelen eller Almeensætningen (som ofte maaskee blot dunkelt føltes) og da udtryktes i denne Almeensætnings her ei egentlig passende Udsagnsform. Paa saadanne Steder vil det overhoved være forgjeves at søge efter det andet Sammenligningsled. Ialfald er det indlysende, at det underordnede Sætningsled er at fatte saaledes uden nogen egentlig Relation til Comparativen og som en Subsumption under et almindeligt Tilfælde, om end i det overordnede Led Comparativen faaer sin egentlige Betydning netop ved det underordnede Led (sc. end om hiint ikke havde været Tilfældet). Ganske den samme Brug af denne Udsagnsform gjenfinde vi ogsaa i vort eget Sprog. Saadanne og lignende Sætninger ville ofte forekomme: »Jo ivrigere han havde ønsket dette, desto gladere blev han ved at opnaae det.« »Jo sørgeligere dette Budskab havde været, desto større blev Glæden ved at erfare, at det var falsk.« »Jo høiere han nu var naaet op, desto mere frygtede han for Fald.«

Især finder dette vistnok ofte Sted og det omtalte Forhold ved det underordnede Sætningsled er mere iøinefaldende ved ufuldstændige Udtryk, hvor der blot findes Comparativ med relativ Correlation i det underordnede, derimod Positiv uden demonstrativ Correlation i det overordnede Led, hvor altsaa blot det ene, nemlig det underordnede Led: *quo v. quanto* med Comparativ, sættes, enten parenthetisk, eller, om man saa vil, med en Ellipse (eller Anacoluthie) i Hovedsætningen, som Henviisning til en almeengyldig Bemærkning, blot for stærkt at antyde en Aarsag, Grund eller Motiv (»netop fordi«). Saaledes Tacit. Ann. 1, 74: *permotus his quantoque incautius efferverat, poenitentia patiens tulit* ∴ netop fordi han saa uforsigtigt var faret op (Ernest o. A. ville her — ubeføiet — rette til *quando*). Yderligere ogsaa i Sætningsforkortelse Tac. H. 2, 11: *sed quo plus virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat* (∴: *eo maior fiducia inerat, et e fiducia tarditas*; *tarditas* er ikke umiddelbart modsvarende). Cic. Quint. c. 1: *quo minus ingenio possum, subsidio mihi diligentiam comparavi*, hvor forresten netop den omvendte Tankeform var naturligere og simplere (*eo magis s. m. d. comparavi, quod parum ingenio possum*. cf. infra om denne Udsagnsform). Liv. 2, 45 ovenfor anført, som maaskee hører hid, forsaavidt *crescūt* ei behøver at tages comparativt. —

Den samme elliptiske Udtryksmaade kan dog ogsaa finde Sted i virkeligt concret Udsagn (uden Subsumption under en almindelig Regel), hvor andet Sammenligningsled directe er paa rede Haand. Saaledes Liv. 2, 19, 10 *ea (cohors exulum Romanorum) quo maiore pugnabat ira (o: quam Latini) ob erepta bona etc., parumper pugnam restituit.* Liv. 40, 22, 6 *vevati omnes et ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est*¹⁾. Saa og Ter. Heaut. 3, 5 (al. 4, 1) 31—33 *Nunc hoc te obsecro, quanto tuus est animus natus (min Emendation for natu) gravior, ignoscentior (sc. quam meus), ut meæ stultitiæ in iustitia tua sit aliquid præsidii.* Quanto er her Bærer af Causalforholdet. Paa dette, af Bentlei ubeføiet totalt forandrede Sted, kunde man ellers paa Grund af *obsecro* tvivle om ei, som Erasmus og Schmieder vil, *quando* bør læses²⁾. Denne anakoluthiske Sætningsforbindelse, *quanto (quo)* med Comparativ med følgende Positiv uden *tanto (eo)* i Hovedsætningen med causal Betydning kan uidentivl nærmest sammenstilles med den bekjendte anakoluthiske Sætningsform, som omhandles af Madvig § 446 t. Ex. *quæ tua prudentia est o: pro tua pr. og qua es prudentia*, hvor for *qui* ogsaa *quantus* kan findes.

I saadanne Tilfælde var nu, med forøvrigt samme Betydning af Sætningsformen i det væsentlige, blot dennes solenne Udtryk ved Skjødsløshed eller Frihed noget ufuldstændig, eller maaske rettere dens underordnede Led var ved Vanen gaaet over til at betragtes som simpel og almindelig Causalsætning. Men ikke blot Formen, ogsaa Meningen har gestaltet sig anderledes i det ikke sjeldne Tilfælde, at i det relative Sætningsled ved *quo* eller *quanto* Comparationen mangler. Denne Udsagnsform bliver dog stadigt i Grammatikerne (*edicto tralaticio*) opført som aldeles eenstydig ved Correlativforbindelsen med dobbelt Comparativ, og som et Exempel paa det efter almindelig Paastand saare hyppige Tilfælde, »at Comparativen ofte udelades, hvor det egentlig skulde staae«. Og Boetticher, *Lexicon Tacit.* s. *adject.* p. 38 b, samt Weissenborn § 440 gaae endog saa vidt,

¹⁾ I *ante alios* er dog et Comparationsbegreb.

²⁾ Et Exempel paa, at en saadan Sætning føltes som Causalsætning, viser sandsynligt Liv. 2, 35, 6 *Venientem (Coriolanum) Volsci benigne exceperere, benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ nunc minæ percipiebantur*, hvor den copulerede Sætning blot er en Udvikling af den foregaaende, og hvor man vilkaarligt tidligere vilde supplere *magis*.

at de paastaae, at for Comparativen endog paa begge Steder Positiven kan staae; herom mere nedenfor. Alene Haase Anm. 402 til Reisis Vorlesungen ü. lat. Sprachw. har en Anelse om en forskjellig Mening af den Correlation, hvor ved *quo* (*quanto*, *quantum*) staaer Positiv, skjønt selve denne Udsagnsforms forskjellige Betydning og Oprindelse neppe tydeligt af ham der er erkjendt og udviklet¹⁾. Exempler herpaa ere: Liv. 1, 25: *Romani gratulantes Horatium accipiunt eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat*. Især findes denne Udsagnsform hyppigt hos Tacitus. Saaledes — foruden T. Ann. 1, 68, som nedenfor i Anm. er anført — T. Ann. 3, 5: *sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset* (hvor Boetischer Lex. Tac. monstrøst og absurd vil forstaae til: *plura* ved *quanto*, i bedre Mening Muret rette dette til *quando*, skjønt vilkaarligt og med Miskjendelse af Constructionen). Tac. Ann. 3, 46 (med begge, saavel det demonstrative som relative Led i Apposition): *quanto pecunia dites et voluptatibus opulentos, tanto magis imbelles Æduos evincite*. T. Ann. 4, 48: *tanto infensius cæsi, quanto per fugæ et proditores ferre arma ad suum patriæque servitium incusabantur*. Ann. 6, 45: *milies sestertium ea munificentia collocatum, tanto acceptius in vulgum, quanto*

¹⁾ Haase Anm. 402 giver af dette Tilfælde (hos Reisig var anført som Exempel Tac. Ann. 1, 68 *sonus tubarum, fulgor armorum quanto inopina, tanto maiora offunduntur*) følgende dunkle og paa mange unødige Skruer satte Forklaring: „In dem erstern Falle (wo eigentlich zwey Comparative mit *quo - eo* zu verbinden sind) ist aber nicht der Positiv schlechtweg (?) für den Comparativ gesetzt; jener hat vielmehr seinen guten Grund; er bezeichnet eine Classe, einen Zustand an sich, dem anzugehören (!), die Steigerung eines anderen Prædicats zur Folge hat, und zwar in dem Maasse, als man jenem mit Recht oder Unrecht (nicht mehr oder weniger) angehört; es ist also bey dem Positiv nur die Frage, ob das Prædicat überhaupt passe oder nicht; weshalb auch oft das dabeistehende *quanto* sich zu dem Sinne einer conditionalen oder causalen Conjunction hinneigt.“ Ligesaa ubehjælpeligt ytrer sig Nipperdey til det samme Sted, Tac. Ann. 1, 68: „Tacitus hat bei *tanto - quanto* häufig in einem Glied den Positiv (eines Adjectivs oder eines Adverbs oder ein Verbum ohne den Begriff einer Steigerung) wo die Älteren in beiden den Comparativ haben, indem der Grad des im Positiv Ausgedrückten absolut, nicht im Vergleich damit, wie dasselbe an anderen Gegenständen erscheint, angegeben wird: „um wie viel Mal etwas von einem Gegenstande gilt, wie viel Mal es sich bei ihm multiplicirt findet.“ (deshalb beim Positiv auch *quantum*), „um so viel Mal mehr gilt von ihm etwas Anderes als von den übrigen Gegenständen.“ Exemplerne ere en Deel af de ovenanførte.

modicus privatis ædificationibus ne publice quidem nisi duo opera struxit (et Sted fortrinligt instructivt, fordi her den vilkaarlige Suppleren af et Comparativ ved *quanto* ligefrem er afskaaret, da i denne Forbindelse umuligt noget Comparativ kunde staae). Ann. 12, 11 *addidit præcepta, ut non . . dominationem cogitaret, clementiamque ac iustitiam, quanto ignara barbaris, tanto tolerationora* (saa meget kjærkomnere) *capesseret* (skulde vise). I lidt anden Form Tac. H. 2, 99 *quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior*¹⁾. Instructivt er især et Sted af Cicero ad fam. 3, 11, 1 *quæ* (o: *respublica*) *quidem, etiam in summa bonorum et fortium civium copia tueri tales viros deberet: nunc vero eo magis, quo tanta penuria est in omni vel honoris vel ætatis gradu, ut tam orba civitas tales tutores complecti debeat*. I dette Exempel gjør jo *quo tanta ut* det aldeles tydeligt, at dette er absolut at opfatte, og at her ei i saadant Udsagn kunde være nogen Plads for et Comparativ. Sætningsforhold og Tankeforhold er jo forøvrigt ganske eensartet med Steder som Cic. Att. 15, 9 *quod scriberem nihil habebam, eoque minus quod dubitabam* og Cic. off. *quod eo firmiore animo facient, quia*; blot at her staaer *quod* og *quia*, medens hist stod *quo*. Og idet Hensigten ogsaa er at regne som en Grund til Handlingen, saa stiller sig Tankeforholdet ogsaa eensartet i Auct. ad Heren. 2, 8 *Eo diligentius omnes partes perscrutati sumus, ut ne parvula quidem offensione impediremur*.

Med hvad Ret nu Grammatikerne, den Ene efter den Anden, paastaae, at Positiven her uden videre staaer istedetfor og er at forstaae som Comparativ, derom forklare de — aldeles Intet. Men det er dog af sig selv klart, at de alene da havde Ret til ved saadanne Tilfælde at tænke paa og indforklare en i sig selv saa høist dristig og paafaldende Frihed i Udtrykket («Enallage»), som to i sin Natur saa forskjellige Prædicatformers Substitueren af hinanden vilde være, naar intet andet Forhold mellem Tankerne lod sig antage, og naar et saadant, ellers ved Comparativen betegnet Forhold efter begge Sætningers Indhold med logisk Nødvendighed paatrængte sig, medens derimod det virkelige absolute Prædicat (Positiv) i en saadan Sammenhæng

¹⁾ I Tac. Ann. 1, 57 *nam barbaris, quanto quis audacia promptus, tanto magis fidus rebusque motis potior habetur* maa jeg indrømme, at man kan være i Tvivl, om ikke *magis* ved en vistnok sjældnere Synthese skal forstaaes til begge Adjectiver: *promptus* og *fidus*.

ingensomhelst rigtig Mening kunde give. Men nu er det netop saa langt fra, at Comparativen i det relative Led ved de ovennævnte Exempler vilde være rigtigere og give en bedre Mening end Positiven, at det meget mere maa erkjendes, at ved flere af de anførte Exempler et Comparativ aabenbart efter Meningen er aldeles utilstedelig og netop Positiven alene rigtig (t. Ex. foruden Cic. ad fam. 3, 11, 1, *quo tanta penuria*, ogsaa Tac. Ann. 3, 5; 4, 48 og 6, 45). Men selv der, hvor ogsaa Comparativen synes at kunne give nogen Mening, om end ei ganske den samme som Positiven, saa er det dog vel klart, at naar den af Forfatteren virkelig satte Positiv giver en let og klar men fra Comparativen forskjellig Mening, saa har man ei den fjerneste Ret til at paastaae, at Forfatteren vel siger eet, men dog mener et andet, og saaledes ubehjælpeligt confunderer vidt forskjellige grammatiske Former. Ja selv om Comparativen var nok saa passende, maa man, naar Positiven blot giver en Mening, fastholde denne, idet man indrømmer Subjectiviteten sin Ret. Rigtigere havde det udentvivel været, om Grammatikerne paa saadanne Steder havde gjort sig Rede for den forskjellige Mening, som disse to forskjellige grammatiske Former, Positiv og Comparativ, gæve Stedet, end at imputere Forfatteren en Forvexling af dem. At nemlig et af Sammenhængen let bestemmeligt adverbialt Comparativbegreb (*magis, potius*) undertiden udelades foran den utvetydige Sammenligningspartikel *quam* (og saaledes Positiv staaer for Comparativ) kan umuligt afgive nogen Grund eller Analogie for dette vistnok ganske ueensartede Tilfælde. Forskjellen mellem dobbelt Comparativ i saadan Correlativforbindelse, og Positiv i det ene (det relative) Led er nu vel simpelthen den, at i det første Tilfælde fra subjectivt Standpunkt den underordnede Sætning indeholder den fuldstændige Betingelse (Aarsag, Grund, Motiv) for det overordnede Leds Indhold, men derimod i sidste Tilfælde (naar *quo, quanto* staaer med Positiv) blot en tiltrædende Omstændighed angives, som — ikke fuldt motiverer men blot — bidrager til, at den i det overordnede Led indeholdte, andetstedsfra motiverede og begrundede og ellers alt stedfindende Virksomhed, Omstændighed eller Beskaffenhed finder Sted (altsaa i en høiere Grad, end den ellers vilde have gjort). *Quo, Quanto* med Positiv falder saaledes i Mening aldeles sammen med en simpel Causalsætning, udtrykt med *quod* eller *quia*. Udgangspunktet i Correlationen er vel *eo, quo*, som dobbelttydigt (da *eo* ogsaa er

causalt: »derfor«), dernæst ogsaa *tanto*, *quanto*. Vi sige her: »saa meget mere, som« : derfor mere, fordi; tysk: »um so viel mehr, grösser etc., als«. *Quanto* med Positiv staaer for *quantum* : *in quantum* (forsaavidt).

Hvad der her har ført Grammatikerne paa Afvei, er vel utvivlsomt den fra Forbindelsen af de to Comparativer ogsaa her bibeholdt, med hiins identiske Correlation i *quo - eo, quanto - tanto*, hvor det her blot tilsyneladende Gradens Ablativ *quo*, *quanto* i det relative Led med Positiv vel bevægede dem til at fordre eller paastaae, som det oprindelige og rigtige, Comparativen ogsaa her. Men Grammatikerne have da ikke lagt Mærke til eller tænkt paa det ialfald ganske eensartede Phænomen, at *quo* i Causalsætning istedetfor *quod* saa ofte følger efter *eo* (Aarsagens Ablativ »derfor«) i Correlation, hvor Formen *quo* for *quod* alene har sin Grund i Attractionen (*non quo* for *non quod* v. *quia* omtalt hos Madv. § 357 b. A.); som hos Ter. Heaut. 3, 2, 43 *neque eo nunc dico, quo quicquam illum senserim* og Eun. 1, 2, 16 *Non pol, quo quemquam plus amem aut plus diligam, eo feci*. cf. Cic. R. Am. c. 18 *neque eo profero, quo conferenda sint*. Tac. Hist. 2, 4 *quam quo . . superasset*. Cic. off. 3, 22, 88 *eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat* (ialfald de ældre Udgg. *quo*, de Nyeres *quod* er vel snarest Rettelse) cf. det aldeles eensartede Sted ovenfor, Cic. ad fam. 3, 11, 1. Men netop af denne samme Kilde til uregelmæssig Construction (Attraction) maa ogsaa *quo* og *quanto* med Positiv udledes (istedetfor hvilke *quod* og *quantum* : *in quantum* (forsaavidtsom, cf. Tac. H. 2, 99) vare de rigtigere Correlationsformer), idet det relative Correlativ i Formen influeres af det demonstrative, her saa meget lettere, som den generiske Lighed med Correlationen ved dobbelt Comparativ (paa begge Maader udtrykkes jo en, om end forskjellig, Causalnexus) her har bidraget til at beholde den samme Form for Correlationen ved begge. I *eo* med Comparativ - *quo* med Positiv, er vel ei *eo* længer egentlig Gradens, men snarere Aarsagens Ablativ; men dog har Lighed i Form med Gradens Ablativ ved det dobbelte Comparativ trukket efter sig *tanto*, *quanto*, hvilken sidste Correlation dog vel og kan være efterdannet det græske: *ισούτω, ὅσω* (v. infra).

Men i saadan Attraction af Correlativet ved det relative Led med Positiv staaer ikke det latinske Sprog isoleret. Det samme finder Sted ogsaa i det græske (og tildeels i nyere Sprog, vort og det tyske: »saa meget heller, saa meget større, som«; »um

so viel lieber, als etc.). Saaledes Hdt. 8, 13: *τοῖσι δὲ ταχθεῖσι αὐτῶν περιπλώσειν Εὐβοίαν ἢ αὐτῆ περ ἑοῦσα νῦξ πολλὸν ἦν εἰ ἀγριωτέρῃ, τοσοῦτῳ ὅσῳ ἐν πελάγει φερομένοισι ἐπέπιπτε* etc. Ligeesaa Hdt. 6, 137 *ἑαυτοῦς δὲ γενέσθαι τοσοῦτῳ ἐκείνων ἄνδρας ἀμείνονας, ὅσῳ παρὸν αὐτοῖσι ἀποκτεῖναι τοὺς Πελασγούς, ἐπεὶ σφεας ἔλαβον ἐπιβουλεύοντας, οὐκ ἐθελῆσαι, ἀλλὰ σφι προεπιπεῖν ἐκ τῆς γῆς ἐξίέναι.* Plato Euthyphr. p. 11 D. *κινδυνεύω ἄρα ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς δευνότερος γεγόνεμαι τὴν τέχνην τοσοῦτῳ, ὅσῳ ὁ μὲν τὰ ἑαυτοῦ μόνον ἐποίησεν.* Hvor tilvandt denne Attraction ὅσῳ var i Græsk viser sig og deraf, at den oftere staaer, hvor dens Anledning savnes, t. Ex. Thuc. 3, 45, 5 *οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσῳ οἱ: (κατὰ σύνεσιν) τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ, cf. Thuc. 6, 89, og dernæst findes og ὅσῳ alene, uden foregaaende Comparativ med τοσοῦτῳ, istedetfor ὅσον, ἐφ' ὅσον forsaavidt som οἱ: som blot Causalpartikel = ὅτι.* Saaledes Soph. Oed. Col. 740 (743) og Trach. 312. Og hvorvidt denne Attraction ved den correlative Sætningsforbindelse gaaer i Græsk, hvor Relativets Neutrum paavirket af Demonstrativet endog, naar dette selv udelades, træder i Conjunctionens Sted (*ὥστε, ὅτι*), er bekjendt nok. Saaledes *ἐφ' ᾧ* eller *ἐφ' ᾧτε* f. *ἐπὶ τούτῳ, ὅτι* og *ἀνθ' ᾧ* f. *ἀντὶ τούτων, ὅτι* (Madv. gr. Synt. § 103 Anm. 3); ogsaa det simple Genitiv (*χάρην*) *ᾧ* f. *τούτων, ὅτι* (Demosthenes pro Megalop. p. 205, 13, hos Matthiä § 480. c.). Xen. Mem. 2, 1, 18: *διαφέρειν, ἣ οἱ: ταύτῃ, ὅτι.*¹⁾

Men den udskeiende Brug af denne, ved to Comparativer oprindelige, Correlativforbindelse (*tanto, quanto*) er endnu gaæet videre, idet sildigere Skribenter — formodentlig paa Grund af fjern og flygtig Lighed med hiint Tankeforhold ved det dobbelte Comparativ — undertiden anvendte Correlationen *quanto, tanto* (*quantum - tantum* (i sig rigtigt), men aldrig *quo - eo*) endog med dobbelt Positiv. Uskjønsomheden hos Grammatikerne (Ramsborn, Weissenborn, Krueger (592, 4. A. 1.) Boetticher) ved Behandlingen af dette grammatiske Punkt er her gaæet saavidt, at

¹⁾ Madvig har utvivlsomt erkjendt Phænomenet i Græsk (gr. Syntax § 43. A.) idet han anfører Exemplet: *τοσοῦτῳ δευνότερος, ὅσῳ καὶ ψεύδεσθαι τολμᾷ* og tilføjer: •uden Comparativ i andet Led: saameget værre som — •, men derimod ikke i Latin (§ 308 A. 2. extr.), imedens han dog 270 A. 1 oversætter: *hoc maior gloria est, quod solus vici*, •dest større fordi, οἱ: saa meget større, som •, altsaa med samme Udtryk som *τοσοῦτῳ δευνότερος, ὅσῳ*, og det altsaa ei syntes at ligge fjernt at erkjende den samme Idiotisme ved *quo, quanto* i Latin, som ved *ὅσῳ* i Græsk

de paastaae, at her ikke eet, men begge Positiver staae for Comparativer, en Paastand, som vel alene tjener til at vise, at de savne endog blot den dunkleste Bevidsthed om hiin dobbelte Comparativsætnings Væsen. Hos Tac. Ann. 4, 67 *quanto intentus olim ad publicas curas, tanto occultos* (Ms. *occultior, Halm occultiores*) *in luxus et malum otium resolutus*, og hos Liv. 21, 48 *Hannibal quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia*, hvilke begge Steder anføres som Exempler paa Paastanden¹⁾, ere blot modsatte Egenskaber, tilfældigt, men ikke nødvendig forbundne hos samme Subject, med Antithese baade i Indhold og Form veiede mod hinanden — saaledes som ogsaa *ut, quemamodum - ita* bruges til at forbinde Modsætninger hos samme Subject; men den ene Egenskab betinger ikke nødvendig den anden, som ved hiin Comparativforbindelse, og forsaavidt vare to Comparativer her utilstedelige.

Conjecturalkritiske Opgaver²⁾.

Af *J. N. Madvig*.

A. Græske Opgaver.

1. Euripides' Hecabe 620.

Efterat Hecabe har yttret, at hun vil søge at medgive sin offrede Datter Polyxenas Lig et Dødningsmykke, vel ikke et værdigt, men et saadant, som hun nu kan skaffe tilveie og finde hos sine Landsmændinder og Medfanger, hvis nogen af dem har skjult en eller anden Kostbarhed, udbryder hun:

Ἵ σχήματ' οἴκων, ὧ ποι' εὐτυχέεις δόμοι,
ὧ πλεῖστ' ἔχων κάλλιστα τ' εὐτεκνώτατα
Πρίαμει, γεραιά θ' ἠδ' ἐγὼ μήτηρ τέκνων,
ὡς εἰς τὸ μηδὲν ἤκομεν, φρονήματος
τοῦ πρὶν στερέντες.

¹⁾ Hos Justin 39, 3, 10 *sed quanto Grypus abnuvit, tanto soror muliebri pertinacia accenditur*, kunde vistnok med god Mening staae 2 Comparativer, uden at man derfor har Ret til at paastaae, at Positiv staaer for Comparativ.

²⁾ See første Aargang S. 39 ff. Løsninger af Opgaver, som yngre Philologer maatte give, modtager Redaktionens Sekretair, der er i Besiddelse af Konferentsraad Madvigs Rettelser, og meddeler Resultatet i næste Heft.

Tanken paa det fordums prægtige Huus og Priamus' mange Skatte (*ὦ πλεῖστ' ἔχων*) er høist naturlig for Hecabe, der føler sig ude af Stand til at medgive sin Datter et passende Dødningsmykke; men hermed hænger slet ikke sammen Prisen af Priams Børnelykke (— noget ganske Andet ligger i Udtrykket: Jeg gamle Moder! —), der iøvrigt er udtrykt forkert og aldeles ugræsk. Thi vel forekommer ved et Adjectiv i Superlativ et Gradsadverbium selv i Superlativ (*πλεῖστον ἔχθιστος*, s. Matthiä Gr. Gramm. § 461, *μέγιστον ἔχθιστη*, Eurip. Med. 1323); men et Superlativ af et rosende Adverbium som *κάλλιστα* føiet til Superlativ af et Adjectiv er aldeles uhørt, og selv Udtrykket *καλῶς εὐτεκνος* i Positiv er forkert, da et Adverbium som *καλῶς* ikke kan føies til et Adjectiv dannet paa denne Maade med *εὐ*. I det bedste og paalideligste Haandskrift (Venetianerhaandskriftet, hos Kirchhoff) staaer:

ὦ πλεῖστ' ἔχων κάλλιστα κ' εὐτεκνώτατε.
(κεντ.)

Interpolationen i den almindelige Læsemaade er altsaa klar og Rettelsen antydet. Hvorledes udfindes af Haandskriftets Spor den Mening og Sprog fuldkommen tilfredsstillende Læsemaade?

2. Euripides' Heraklider 893 ff.

Choret, der af Theseus har erfaret den lykkelige Vending, Sagerne have taget for Alkmene og Herakles' Børn, synger:

*Ἐμοὶ χορὸς μὲν ἡδύς, εἰ λίγεια λώτου χάρις ἐνὶ δαίτῃ,
εἶη δ' εὐχαρίς Ἀφροδίτα·
τέρπνον δέ τι καὶ φίλων ἄρ' εὐτυχίαν ἰδέσθαι
τῶν πάρος οὐ δοκούντων.*

»Kjær er mig Chordansen o. s. v. . . . , men noget Fornøieligt er det ogsaa at see Venners Lykke, der før ikke syntes lykkelige«. Imellem denne Sammenstilling indskydes høist urimeligt Ønsket (*εἶη*) om at Aphrodite maa være *εὐχαρίς*, hvilket Ønskes Mening heller ikke iøvrigt er klar, medens *εὐχαρίς* i og for sig er et meget passende Tillægsord til Aphrodite enten som Gudinde eller om Kjærligheden (ynderig, glædelig). Verset er altsaa med Rette af Kirchhoff betegnet som behæftet med en Feil. Hvorledes fremkommer den rigtige Form af Tanken (*amicus Plato, amicus Socrates, sed magis* eller her: *sed etiam amica veritas*)? Antistropher tillader for - - (*εἶη*) ogsaa - - - (*θεοῦς* læst i to Stavelser).

3. Euripides' Bacchæ 1387.

Den til Besindelse og Erkjendelse af sin Udaad komne Agave siger (i Anapæster):

Ἐλθοιμι δ' ὅπου μήτε Κιθαιρῶν
μαρὸς [μ' ἐσίδοι] μήτε Κιθαιρῶν'
ὄσσοισιν ἐγώ, μήδ' ὄθι θύρσου
μνημ' ἀνακείται· Βάνχαις δ' ἄλλαισι μέλοισιν¹⁾.

Hvad er Subject til Flertallet μέλοισιν og om hvilke »andre Bacchantinder« er her Tale. Jeg troede, at Agave sagde alt bacchisk Væsen og Bacchantinder Farvel. Feilen falder under Arten accommodatio vocis ad proximam. (Emendatt. Livianæ p. 10, p. 100 n.).

4. Euripides' Iphigenia i Aulis 125f x

Agamemnon kan, vaklende imellem modstridende Følelser, ikke komme til nogen Beslutning om Iphigenias Opoffrelse eller Frelse:

Δεινῶς δ' ἔχει μοι ταῦτα τολμησαι, γύναι,
δεινῶς δὲ καὶ μὴ τοῦτο γὰρ πράξαι με δεῖ.

Den Mand, der siger: »Det er forfærdeligt for mig at vove (udføre) dette, men ogsaa forfærdeligt ikke at vove det«, kan dog ikke som Grund tilføie: »thi dette bør jeg gjøre« (med Estertryk paa Pronominet τοῦτο ved Stillingen). Den eneste rimelige Tanke er: Thi dette (denne Modstrid mellem begge lige frygtelige Veie) er det, der piner (ængster, forvirrer) mig. Hvorledes kan et Verbum, der udtrykker denne Tanke, i en passende, eien-dommelig græsk Udtryksform med forholdsviis ringe Forandring indbringes her?

5. Euripides' Iphigenia i Taurien 516.

Iphigenia, der endnu ikke veed, at den Fremmede, hun taler med, er hendes Broder Orestes, men dog, at han er fra hendes Hjemstavn Argos, udbryder, da han har sagt, at en Art baade frivillig og ufrivillig Landflygtighed har bragt ham hid til Taurien:

Καὶ μὴν ποθεινός γ' ἦλθες ἐξ Ἄργους μολών;

Herpaa svarer Orestes, der trues med Offerdøden:

Οὐκουν ἐμαυτῶ γ'· εἰ δὲ σοί, σὺ τοῦτ' ἔρα.

¹⁾ Om Versafdelingen i anapæstiske Systemer, der helst ikke burde afdeles i Verslinier, er det her ikke Stedet at tale.

»Ikke til Glæde for mig; om for dig, elsk du dette«. De sidste Ord have ingen Mening, foruden at *τοῦτ' ἔρα* i Betydningen »hold Du af dette« (glæd Dig derved) er urigtigt for *τούτου*. (Barnes skrev derfor *τοῦδ'*). Tanken kan kun være: Om det er glædeligt for dig, maa jeg overlade dig at afgjøre: *ipsa videris, σὺ ὄψει*. Hvilken anden Imperativ skrev altsaa Euripides, hvor der nu staaer *ἔρα*.

6. Plutarchs Aratos Cap. 6.

I Fortællingen om, hvorledes Aratos forberedte sig til med de øvrige landflygtige Sikyonieres og sine argiviske Venners Hjelp at befrie sin Fødeby, hedder det: *Ἄνδρας δ' αὐτῶ (Ἀράτω) τῶν μὲν ἐν Ἀργεῖ φίλων ἕκαστος ἐξ ὀλίγων δέκα παρέσχεν, αὐτὸς δὲ τῶν ἰδίων οἰκειῶν τριάκοντα καθώπλισεν*. Det er ikke blot en aldeles overflødig og intetsigende Tilsætning, at Aratos' argiviske Venner gave ham hver 10 Slaver »af faa«. Den, der kunde give eller udlaane 10 Slaver, besad ike »faa«. Det er heller ikke sandsynligt, at alle gave ligemange. Feilen er begyndt med en i Bogstaverne *ἐξ* skjult Feiltagelse, der har foranlediget en vilkaarlig Forandring af det Følgende.

7. Sammesteds Cap. 16.

Vigtigheden af Bjergfæstningen ved Korinth beskrives saaledes: *Ὁ δ' Ἀκροκόρινθος, ὑψηλὸν ὄρος, ἐκ μέσης ἀναπεφυκῶς τῆς Ἑλλάδος, ὅταν λάβῃ φρουρὰν, ἐνίσταται καὶ ἀποκόπτει τὴν ἐντὸς Ἰσθμοῦ πᾶσαν ἐπιμιξιῶν καὶ παρόδων καὶ στρατειῶν, ἐργασίας τε κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ἕνα κύριον ποιεῖ τὸν ἄρχοντα καὶ κατέχοντα φρουρᾶ τὸ χωρίον*. At Akrokorinth »hæver sig midt op af Grækenland« er i og for sig et forkert Udtryk, selv om Korinth i den almindelige Forstand var betragtet som Centralpunktet i Grækenland, hvad det ikke gjorde; thi Grækenland var ingen Slette, hvorfra Akrokorinth hævede sig, men rundt om besaaet med langt høiere og mægtigere Bjerge; men især passer Udtrykket ikke her, hvor der skal fremhæves Akrokorinths Beliggenhed og Beskaffenhed i Forhold til Omegnen, hvorpaa Borgens Betydning beroede. Den hæver sig som en isoleret Klippe, medens Alt rundt omkring er fladt: *arx inter [plana] omnia in immanem altitudinem edita*, Liv. XLV, 28, 2, efter mit Supplement, Em. Livv. 607. Hvad skal der altsaa staae for *Ἑλλάδος*? En ganske lille Rettelse i et andet Ord vilde ogsaa, selv om man beholdt *Ἑλλάδος*, være nødvendig for at drage *ὑψηλὸν ὄρος* rigtigt ind i Sammenhængen.

8. Platon, *Nόμοι* I, 633 D og Pausanias IX, 17, 7.

Disse to Steder forbinder jeg, fordi i begge først et falskt Supplement skal fjernes og derpaa den rigtige Mening, som man har villet opnaae ved Supplementet, frembringes ved let Rettelse af det, der i de paalidelige Haandskrifter er overleveret ¹).

a) Platon. Der spørges, om *ἡ ἀνδρεία* alene viser sig i Bekæmpelsen af Frygt og Bekymring eller ogsaa i Bekæmpelsen af Begjerligheder og Lyster og indsmigrende Tillokkelser, der udøve Indflydelse endog paa dem, der bilde sig ind at være faste og kraftige: *Τὴν ἀνδρείαν δὲ τί, Φέρε, θῶμεν; πότερον ἀπλῶς οὕτως εἶναι πρὸς φόβους καὶ λύπας διαμάχην μόνον, ἢ καὶ πρὸς πόθους τε καὶ ἡδονὰς καὶ τινὰς δεινὰς θωπείας κολακικὰς, αἱ καὶ τῶν σεμνῶν οἰομένων εἶναι τοὺς θυμοὺς μαλάττουσαι κηρίνους ποιούσιν*; Vi ville ikke spørge, om den Indflydelse, som hine *πόθοι καὶ ἡδοναὶ καὶ κολακικαὶ θωπείαι* øve paa Sjelenes, passende betegnes ved, at de »gøre dem voxbløde«; thi Haandskrifterne vise klart, at *μαλάττουσαι κηρίνους* er en ny og vilkaarlig Tilsætning og at det Overleverede var: *αἱ . . . τοὺς θυμοὺς ποιούσιν*; Hvorledes tilveiebringes den aldeles rigtige og passende Betegnelse af Virkningen paa Sindet ved en ganske liden Rettelse af *ποιούσιν*?

b) Pausanias. Efterat have omtalt Sagnet om Klipperne, der fulgte Amphions Spil, tilføier Pausanias: *Τοσαῦτα δὲ ἕτερα λέγεται καὶ περὶ Ὀρφέως, ὡς κίθαρῶδοῦντι πεποιήται αὐτῷ ἀκολουθεῖν τὰ θηρία*. Sagnet var ikke, at »det er digtet, at Dyrene fulgte den spillende Orpheus«, men at »de fulgte« ham. Infinitiven *ἀκολουθεῖν* staaer ikke i Haandskrifterne (f. Ex. Bekkers Pariserhaandskrift). Hvorledes udbringes, efter Udledelse af denne Tilsætning, det Rigtige af: *ὡς κίθαρῶδοῦντι πεποιήται αὐτῷ τὰ θηρία*? Efter Pausanias' næsten stadige og andre sildigere Skribenters hyppige Sprogbrug følger efter Præsens af et Verbūm dicendi *ὅτι* eller *ὡς* med Optativ om det Forbigangne (*λέγεται, ὅτι . . . γένοιτο*); s. Paus. I, 10, 3; 13, 2; 14, 2; 19, 1; 20, 3; 23, 8; 24, 7; 26, 4; 27, 7; 28, 5; 29, 4; 30, 1; 44, 7 (Bekkers Paragrapher).

9. Strabon, *Geographie*, II, Cap. 5, 1 p. 110 Cas.

Den almindelige Reisende igjennem et Land ligesom den Udannede eller den offentlige Forretningsmand (*ὁ πολιτικός*)

¹) Rettelsen af det platoniske Sted er Adskillige bekendt fra mine Forelæsninger over philologisk Encyklopædie, Afsnittet om Textkritik.

danner sig, siger Strabon, ikke nøiagtige og skarpe Forestillinger om Landets geographiske Forhold med Hensyn til Beliggenhed og Stilling: *Ἀνατέλλοντα μὲν γὰρ ὄρεα ἥλιον καὶ θύνοντα καὶ μεσουρανοῦντα, τίνα δὲ τρόπον, οὐκ ἐπισκοπεῖ· οὐδὲ γὰρ χρήσιμον αὐτῷ πρὸς τὸ προκείμενον, ὥσπερ οὐδὲ τὸ παράλληλον εἶσθαι τῷ παρεστώτι ἢ μή· τάχα δ' ἐπισκοποῖ μὲν ἄν τι, δόξει δ' ἐν τοῖς μαθηματικῶς λεγομένοις, καθάπερ οἱ ἐπιχώριοι· ἔχει γὰρ ὁ τόπος τοιαῦτα διαπτώματα.* »Enten reflecterer han slet ikke over Forholdene (*οὐκ ἐπισκοπεῖ*) eller han gjør vel en Reflexion, men —. Her begynder Vanskeligheden. Det potentiale Udtryk *ἐπισκοποῖ ἄν* er just ikke passende og *τι* overflødigt; man kunde maaskee finde sig heri; men Haandskrifterne have *ἐπισκοπεῖ*, hvormed *ἄν* ikke kan forbindes. Men hvorledes kommer man ud af det med Futuret *δόξει*? og hvad er *δοκῶ ἐν τοῖς μαθηματικῶς λεγομένοις* eller *δοκῶ καθάπερ οἱ ἐπιχώριοι*? Ingen af Delene er Græsk eller har nogen Mening. Den Reisende (saameget af Meningen kan sees) gjør Noget i Forhold til den mathematiske Opfatning og Fremstilling (*τὰ μαθημ. λεγ.*), som ogsaa Indbyggerne gjøre (og som naturligviis ikke bestaaer i at stemme overeens med den mathematiske Forestilling); thi, hedder det med Hensyn til Indbyggernes Forestillinger, »Localiteten medfører slige urigtige Opfatninger«. Altsaa først: *τάχα δ' ἐπισκοπεῖ μὲν* (maaskee reflecterer han vel), men —. Hvorledes udbringes nu altsaa af *αν τι δόξει* (idet der tages Hensyn til, at det nødvendige *δέ* staaer efter *δόξει*) det, der giver den rigtige Mening med en ganske liden Forandring i et lidet Ord til? Strabon bruger naturligviis mange Ord, der ikke forekomme hos de forealexandrinske Klassikere, men først fra Polybios af. Maaskee hjælper Sammenligning med næste lille Opgave paa Spor.

10. Strabon IV, 1, 5 p. 181 Cas.

Det græsk dannede Massilia havde allerede tidligere udbredt Culturelementer mellem Gallerne; *ἐν δὲ τῷ παρόντι καὶ τοὺς γνωριμωτάτους Ῥωμαίων πέπεικεν, ἀντὶ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποδημίας ἐκεῖσε φοιτᾶν, φιλομαθεῖς ὄντας.* Tilsætningen: »da de ere lærebegjærlige« tager sig besynderligt ud; der savnes en nærmere Betegnelse af Beskaffenheden og Øiemedet med Romernes Reiser til Massilia; det maa hedde: at gjøre Studiereiser herhid istedenfor til Athen; at reise herhid, istedenfor til Athen, for at studere. Hvad ligger altsaa i *φιλομαθεῖς ὄντας*?

11. Strabon VI, 2, 2 p. 267 Cas. (Om Sicilien.)

Πόλεις δ' εἰσὶ κατὰ μὲν τὸ πλευρὸν τὸ ποιοῦν τὸν πορθμὸν Μεσσήνη πρῶτον, ἔπειτα Ταυρομένιον καὶ Κατάνη καὶ Συράκουσαι· αἱ δὲ μετὰ Κατάνης καὶ Συρακουσῶν (πόλεις) ἐκλελοίπασι, Νάξος καὶ Μέγαρα, ὅπου καὶ αἱ τῶν ποταμῶν ἐκβολαὶ συνελθούσαι πάντων καταρρέοντων ἐκ τῆς Αἴτνης εἰς εὐλίμενα στόματα. Det er en underlig Tale: »hvor ogsaa Floderne sammenkomne Udløb ere, der alle strømme ned fra Ætna til Mundinger, der danne gode Havne.« Der staaer nemlig ikke: »alle de Floders Udløb, som strømme ned fra Ætna«; det vilde hedde: *πάντων τῶν ποταμῶν αἱ ἐκβολαὶ τῶν ἐκ Ἄ. καταρρέοντων*, og det vilde da være den groveste Usandhed, at alle fra Ætna kommende Floder løbe ud imellem Katana og Syrakus. Hvad er *ἐκβολαὶ συνελθούσαι*, Udløb, der ere komne sammen (ikke engang *συνερχόμεναι*, der forene sig), især da Floderne ikke løbe ud paa eet Sted, men have forskjellige Mundinger (*στόματα*)? Enhver, der nu betragter Stedet lidt nærmere, vil see, at Sætningens oprindelige Form har været denne: hvor ogsaa er Udløbet af Floderne . . . , der strømme ned fra Ætna til Mundinger med gode Havne. Hvad savnes her og hvad ligger skjult i de forvanskede Bogstaver *ΣΥΝΕΛΘΟΥΣΑΙΚΑΙΤΙ-ΑΝΤΩΝ*? Man maa naturligviis, da her er Beskrivelse af en Localitet, tage Hensyn til, hvad vi vide om denne, men ogsaa erindre, at en absolut Rigtighed med Hensyn til mindre vigtige Forhold ikke tør forudsættes.

12. Strabon XV, 3, 9 p. 731 Cas. 1).

Om Størrelsen af det af Alexander den Store ved Beseirelsen af Dareios og Erobringen af de persiske Hovedstæder gjorte Pengebytte hedder det: *Φασὶ δὲ, χωρὶς τῶν ἐν Βαβυλῶνι καὶ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν παρὰ ταῦτα μὴ ληφθέντων αὐτὰ τὰ ἐν Σούσοις καὶ τὰ ἐν Περσίδι τέτταρας μυριάδας ταλάντων ἕξτασθῆναι.* Det er et høist besynderligt Udtryk og en mærkværdig Beretning. »Man beretter, at foruden Skattene i Babylon og dem i Leiren, der formedelst dette ikke bleve tagne, befandtes Skatten i Susa og i Persis at udgjøre«, o. s. v. Under »foruden« sam-

1) Løsningen af denne Opgave er endeel af de yngre Philologer i Kjøbenhavn bekendt. Det skulde glæde mig, om nogen yngre Philolog udenfor Kjøbenhavn, her eller i Norge eller Sverrig vilde løse den. Jeg tager den med til Sammenligning med den foregaaende.

menfattes altsaa, hvad der blev erobret (i Babylon) og hvad der ikke blev erobret (*τῶν μὴ ληφθέντων*), og denne sidste Undtagelse betegnes saaledes: »og det i Leiren, der desformedelst ikke blev taget«; thi anderledes veed jeg ikke at oversætte *παρὰ ταῦτα*, skjøndt det er et forkert Udtryk for *διὰ τοῦτο*, i Enkelttallet; Haandskrifterne have *περὶ*. Meningen skal vel være, »fordi det var taget med i Felten«. Vilde man tage *μὴ ληφθέντων* ogsaa til *τῶν ἐν Βαβυλῶνι*, blev hele Forbindelsen endnu forkertere: »foruden det andensteds ikke Tagne udgjorde Byttet i Susa o. s. v.«, og den historiske Feil blev dobbelt saa stor, som den nu er, skjøndt den er stor nok. Blev nemlig det, der var i Leiren, ikke taget? Erobrede Alexander ikke, efter Alles Beretning efter det sidste store Slag ved Arbela og Gaugamela i Arbela Dareios's medførte Skatte? (Arrian. III, 15, Curt. V, 1, 2). Det er aabenbart, at Strabon taler om det, der blev taget i Leiren: *χωρὶς τῶν ἐν Βαβυλῶνι καὶ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ . . . ληφθέντων*. Hvad ligger da skjult i Bogstaverne *τῶν περὶ ΤΑΥΤΑΜΗ* foran *ληφθέντων*? Thi at just *ληφθ.* følger efter, har ogsaa sin Deel i Feilen.

B. Latinske Opgaver.

1. Ovid, Ep. Heroid. VI. (Hypsipyle til Iason) 100¹).

Medea, siger Hypsipyle, tilegner sig Iasons og Argonauternes Daad og Hustruen træder iveien for sin Mands Hæder:

*Adde, quod adscribi factis procerumque tuisque
Se favet et titulo coniugis uxor obest.*

Faveo me (aliquem) adscribi er aldeles ulatinsk og barbarisk, og selv om det var Latin i Betydningen: jeg begunstiger Ens Indskrivning, er her ikke tale om Begunstigelse, men om Attraa og Forlangende. Hvorledes skal *se favet* forandres (i eet Bogstav og endda lidt til) for at frembringe denne Mening?

2. Ovid., Ep. Heroid. XIII (Laodamia til Protesilaus) 119.

Laodamia skildrer, hvorledes den fra Krigen tilbagevendte Protesilaus hvilende ved hendes Side skal fortælle hende sin Krigsdaad, afbrudt under Fortællingen af hendes Kys:

*Quæ mihi dum referes, quamvis audire iuvabit,
Multa tamen rapies oscula, multa dabis.*

¹) Løsningen er Deeltagerne i mine Øvelser over Ovid i dette Foraarssemester bekendt.

Semper in his apte narrantia verba resistunt.

Promptior est dulci lingua referre mora.

I denne Forbindelse: »Tungen er raskere til at fortælle« kan *referre* ikke staae absolut, og mat og løst hænger Ablativen *dulci mora*, der omgiver *mora*, ved *promptior*.

Raskere er Tungen, . . . ved sød (kjer) Standsning. Hvilken Ordform og Ordbetydning passer i denne Forbindelse: Hvad var der sat af Ovid, hvor nu staaer *referre*, men i det bedste Haandskrift, med Antydning af Feilen, *refere*?

3. Ovid, Amores II, 9, 1.

Digteren tiltaler irettesættende Amor, der aldrig kan lade ham i Fred, som dog har gjort sig fortjent til Skaansel:

*O nusquam pro me satis indignate Cupido,
O in corde meo desidiose puer.*

Hvorfor skulde vel Amor have harmet sig (*indignate*) og harmet sig til Bedste eller Forsvar for Ovid (*pro me*)? At han ikke har gjort det, er en aldeles urimelig Klage. Men lader os forsøge at tage *indignate* passivt, efter den ikke usædvanlige Frihed ved Deponentiernes Particip. Perf. (skjøndt uden Exempel i dette Verbum); hvad er da: »O Du, over hvem jeg aldrig har harmet mig nok for mig?« Tanken er naturligviis, at Amor er et Skarn, som man (Digteren) aldrig kan blive saa vred paa, som han har fortjent. Hvorledes fremkommer denne Mening?

4. Ovid, Amor III, 8, 25.

»Gaaer i Krigen, Digtere! Det betales nu med Ære og Penge; Vers bryder man sig ikke om«:

*Discite, qui sapitis, non quæ nos scimus inertes,
Sed trepidas acies et fera castra sequi,
Proque bono versu primum deducite pilum,
Hoc tibi si velles, posset, Homere, dari.*

Si velles kræver naturligviis *posset*; men denne Form fjerner det livlige Tankeexperiment med Homer, der maaskee beslutter sig til at blive Centurion, hvorved han har mulig Udsigt til at tjene sig op til primus pilus. Thi ved blot at ville opnaae ikke sliig høi Post. Feilen ligger i *velles*. Hvorledes forvandles dette næsten umærkeligt til et særdeles passende Præsens Coniunctiv, der ikke er *vélis*?

5. Ovid, Amor. III, 13, 29 sqq.

I Skildringen af Junos Fest i Falerii hedder det, efterat først de foran i Optoget gaaende Ynglinger og Piger (de sidste som Kurvæbærerinder, *κανηφόροι*) ere omtalte:

*Ore favent populi tunc, cum venit aurea pompa,
Ipsa sacerdotes subsequiturque suas.*

Da *populi* aldrig i Latin (— jeg regner her ikke Apulejus, Metam. XI p. 266 Bip. med) som i Græsk gammeldags og digterisk *λαοί*, bruges om de Enkelte, kan *populi* ikke være Nominativ til *favent* (Heinsius vilde derfor vilkaarlig skrive *populus*), men er Genitiv til *aurea pompa*, der heller ikke vel kan undvære en saadan Bestemmelse; *favent* gaaer paa de i hellig Tausshed foran vandrende Jomfruer. Men saa er Ordstillingen af *populi* foran *tunc cum* selv hos Ovid utaaelig og denne Tidsbestemmelse: »De (Jomfruerne) iagttage hellig Tausshed da, naar Folkets Skare kommer og følger sine Præstinder (Jomfruerne selv)« er aldeles forkert. Det Foregaaende afsluttes med *favent*. Derpaa gaaes over til Folkets Skare med *tunc*: *Populi tunc . . . aurea pompa Ipsa sacerdotes subsequiturque suas*. Hvad ligger altsaa i *cum venit*?

6. Ovid, Ars Amat. III, 440.

Digteren frygter for, at hans Raad og Advarsel ikke vil blive troet, og minder derfor i Parenthes om et Exempel paa foragtede Raad og Advarsler, som det vilde have været godt for Vedkommende at troe og agte paa:

*Vix mihi credetis; sed credite! (Troja maneret,
Præceptis Priami si foret usa sui).*

Det var ikke Priamus, der sagde Noget, som vilde have reddet Troja, hvis det var blevet troet og fulgt, (— ikke engang om Antenor, som *belli censet præcidere causas*, kunde det siges —), men et andet Væsen, hvis Spaadom og Advarsel havde den Skjebne ikke at blive troet. De paalidelige Haandskrifter, navnlig det ældste Pariserhaandskrift, have ikke *Priami . . . sui*, men *Priame* (der ikke gaaer an for Verset) og *tuis*, der viser hen paa en Vocativ. Opgaven er altsaa for *Priame (Priami)* at finde den Vocativ, som rigtig betegner det rigtige Væsen.

7. Cicero post rediv. in senatu 9, 23.

Alio mea transferenda tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis

hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores non indicem, dolorem projectionis meæ reditus dignitate consoler.

Om en Angivelse (*indicem*) kunde der ligesaalidt være Tale (— kun om Forfølgelse —) som noget enkelt Led i denne Rækkeopregning af, hvad der for Fremtiden vil være Ciceros Opgave, kan udtrykkes negativt; (i det Høieste maatte det da være et, der gik ud paa Ikke-Undladelse af Pligt mod Venner). De mellemste Led danne Modsætninger: *amicitias i. p. tuear, cum apertis host. bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores* —; aabenbart fordres ligeoverfor *proditores* (modsat *timidi amici*) i Modsætning til *ignoscam* et kraftigt Ord om Gjengjæld, svarende til *bellum geram*. Hvilket enkelt passende Verbum ligger da i *nonindicem*?

8. Cicero pro domo 30, 80.

Tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt, quæ nec vis temporum nec potentia magistratum nec res iudicata nec denique universi populi Romani potestas, quæ ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. Der er en aabenbar Afvigelse fra den omhyggelige Dannelse og Parallelisme i Leddene i denne Række: *vis temporum . . potentia magistratum . . . res iudicata . . . populi Romani potestas*. Desuden kunde ikke en enkelt paa-dømt Sag (*res iudicata*), men kun det almindelige Begreb »Domstolens Afgjørelse (fældte Dømmes Hellighed)« opføres ved Siden af de øvrige Led. Haandskrifterne (gode og ringe) have *restum iudicata*. I dette *restum* ligger et af Halm ikke forstaaet Vink om Stedets oprindelige Udseende. Hvilken Feil er begaaet af den Art, at det Rigtige ikke simpelt hen kan udbringes af de Bogstaver, der staae? Med Hentydning til Feilens Anledning og Rettelse lægges Mærke til Stavelsen *ta i iudicata*.

9. Asconius in Ciceronis Milonianam p. 144 Hot. (Scholiastæ Cicer., edit. Orell. II p. 36).

I den meget vigtige og interessante Indledning til Talen pro Milone gjengives nogle Yttringer af Q. Metellus Scipio i Senatet om, hvorledes det var gaaet til med Clodius's Drab, og hvor voldsomt Milo havde handlet; her hedder det: *deinde* (efter Clodius's Drab) *Milonem, cum sciret in Albano parvulum filium Clodii (esse), venisse ad villam et, cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatum consecraret; villicum et præterea duos servos iugulasse cet.*

Hvad den piinte og ved Torturen Led for Led sønderlømmede Slave hed, hørte meget lidet til Sagen og Halicor er et uhørt og utroligt Navn paa en romersk Slave; derimod hørte til Fortællingen at angive det nærmere Forhold til Clodius's Søn, som denne Slave indtog og som gjorde just ham til Gjenstand for Torturen (for at faae fat paa Drengen); i Modsætning dertil nævnes siden *villicus* uden Egennavn. Hvilket Appellativ skjuler sig altsaa under *Halicore*, som angiver Forholdet til Drengen som Slavens alumnus?

10. Seneca, Epist. 89, tre Gange.

a) § 4. *Primum itaque, sicut videtur, tibi dicam, intersapientiam et philosophiam quid intersit.* Hvilken er den Sammenligning (af Virkeligheden med Skinnet) som betegnes ved *sicut videtur*? Thi kun dette kunne Ordene betyde; noget Andet var det, hvis der stod: *Primum igitur, ut videtur, dicendum est*, saa at der udtryktes et Skjøn om det Rigtige; men det passer slet ikke til *dicam*, vil jeg sige. Men Seneca har heller ikke skrevet saa usømmeligt som til en ligefrem Lærling: vil jeg sige Dig. *Tibi* hører andetsteds hen; Seneca ønsker den Orden, han vil følge, billiget af Lucilius. Hvorledes skulle Ordene lyde?

b) Strax efter: *Sapientia perfectum bonum est mentis humanæ; philosophia sapientiæ amor est et affectatio. Hæc ostendit, quo illa pervenit.* De sidste Ord maatte, for at passe, betyde: »Denne peger derhen, hvorhen hiin alt er kommet«; men saaledes bruges aldrig *ostendere* (*aliquo*) og det (i denne korte Sammenligning) væsentlig demonstrative Stedsadverbium kunde ikke udelades; der er desuden ikke den af Seneca søgte nøiagtige Modsætning imellem pege og være kommet. Baade Adverbium og det rigtige Verbum ligge i *ostendit* og kan næsten gribes med Hænder.

c) *Philosophia unde dicta sit, apparet. Ipso enim nomine fatetur quidam et sapientiam ita ** quidam finierunt, ut dicerent divinarum et humanorum scientiam.* De af Haase anbragte Kors vise ikke hen til noget i Haandskrifterne antydet Hul eller Variant og ere meget uheldig anbragte; thi efterat der først er talt om *philosophia*, følger meget rigtigt og passende om det andet omhandlede Begreb: *Sapientiam ita quidam finierunt* (have defineret), *ut dicerent div. et hum. scientiam.*

Der bliver altsaa tilbage om Philosophien: *Ipsa enim nomine fatetur quidam et*. Hvorledes skal dette læses?

11. Seneca, Epist. 113, 23.

Hele Brevet dreier sig om den stoiske Betragtning af Almeengebreeer som ζῶα (Væsener) og om Begrebet ζῷον, *animal*. Der er kort iforveien af Seneca, hvem Stoikernes Logik og dialektiske Kløgt ikke tiltaler, draget nogle latterlige Conseqventser og fremsat conseqventsforfølgende Spørgsmaal om Stoikernes *animalia* f. Ex. om *iustitia*, siden den er et *animal*, fryser, er rund, o. s. v., om *prudens ambulatio* ogsaa er et *animal*. Nu tilføies der: *Ne putes autem me primum ex nostris (σ: ex Stoicis) non ex præscripto loqui, sed meæ sententiæ esse; inter Cleanthem et discipulum eius Chrysippum non convenit, quid sit ambulatio. Cleanthes aut spiritum esse a principali (τῷ ἡγεμονικῷ, det styrende Princip i det levende Væsen, det Centrale deri) usque in pedes permissum, Chrysippus ipsum principale*. Fordi Seneca tilfældigviis havde brugt *ambulatio* i sin Conseqventsuddragning og Spøg, derfor maa man ikke troe, at de to berømte Stoikere havde undersøgt Begrebet *ambulatio* som sær vigtigt, og allermindst, at de havde defineret det som udgaaende fra det Centrale eller som det Styrende og Centrale selv. Det græske Navn paa det med Begrebet *animal* nær beslægtede og forbundne Begreb, hvorom Cleanthes og Chrysippos havde stridt, findes imellem Afledningerne af ζῷον i de græske Ordbøger. Seneca havde oversat det ved et latinsk, som ogsaa findes hos Cicero i Timæus og hos Tertullian; det er ved Afskrivernes Ukyndighed og Feiltagelse fortrængt af det foran nævnte, i Formen lignende *ambulatio*. Hvorledes hed det?

12. Seneca Rhetor Controv. lib. I præf. p. 53 og contr. I p. 61
Bursian (p. 65. og 74 Bip.).

a) Levningerne af den ældre Senecas Optegnelser om Skoletaler (Suasoriæ og Controversiæ) og Skoletalere vrinkle, som bekjendt, af Feil og meningsløse Steder; tildeels som en Følge af Indholdets afbrudte Form og Mangel paa Sammenhæng (ikke at tale om de græske Sententser); heller ikke Indledningerne til de enkelte Bøger, som udgjøre den for os interessanteste enkelte Deel af Skriftet (der i sin Heelhed er et mærkeligt Mindesmærke over en stor aandelig Forkerthed), ere frie for disse Feil, skjøndt ikke saa stærkt fordærvede. Ved Hjælp af et Par langt bedre Haandskrifter, end de hidtil brugte, har

Bursian (1857) rettet en Deel af Feilene, derimellem ikke faa, som jeg forud havde rettet ved Gjetning; men der er meer end nok tilbage. Her et lille Exempel. I Skildringen af Porcius Latro hedder det hos Bursian p. 53: *Nunquam ille, quæ dicturus erat, ediscendi causa relegat; edidicerat illa, cum scripserat; unde eo magis in illo mirabile uideri potest, quod non lente et anxie, sed eodem pæne, quo dicebat, impetu scribebat.* Conjecturen *unde* er meningsløs; thi der siges da: »ifølge dette (Factum) kan det (selve dette Factum) synes desto mere underligt, fordi o. s. v.« Haandskrifterne have *scripserat cum deo magis* eller *cum de eo magis*. Da nu *eo magis . . . quod* er rigtigt, spørges der, hvad der til at forbinde Sætningerne og give Mening ligger i *cum*. (De ældre Udgavers Interpolation forbigaaer jeg).

b) Det Foregaaende er for let til at kaldes en Opgave; en saadan findes paa det andet ovenfor angivne Sted (p. 61) i den første controversia i første Bog. To Brødre have efter hinanden negtet hinanden Hjælp i yderste Fattigdom og Nød. I dens Mund, der først har lidt denne Medfart, og derfor troer siden kun at have øvet berettiget Gjengjæld, lægger en Declamator følgende Ord om ham selv og om den anden Broder, efter Bursians Text: *Inter cetera, quæ mihi cum inimico patior esse communia, et hoc est: infelicissimam ambo et tristissimam egimus vitam excepto uno, quod alter alterum egentem vidimus, proiecimus. Adiecit iste verborum contumelias: risit, ad caelum manus sustulit, fassus huius se spectaculi debitorem et tunc primum fratri vitam precatus est.* Det er aabenbart, at den første efter Declamatorernes Viis overdrevne og forskruede Tanke (»vi have kun havt een Trøst, Synet af vor gjensidige Nød«) endes med *vidimus* og at *proiecimus* (saaledes, ikke *proiecimus*, have Haandskrifterne) ikke hører til denne Sætning, men til den følgende, om den skjændige Medfart, den Talende først har lidt af den anden Broder. Haandskrifterne have nu saaledes: *Proiecimus adiccistis verborum contumeliis iussit; ad caelum manus sustulit* o. s. v. Sætningen endes rigtig med *iussit* og Ablativen *contumeliis* maa ikke forandres. Feilene ligge altsaa i *proiecimus adiccistis*. I Haandskrifterne af denne Seneca have Afskriverne oftere, som ogsaa stundom andensteds, kjækt givet forkvaklede Bogstaver og Stavelser en grammatikalsk Ordform paa Slump.

Mai 1863.

Sagnet om Amphitryon, behandlet dramatisk af Plautus, Molière og Kleist¹⁾.

Af *Ph. Wellbach.*

Skjønt Plautus tidt nævnes som blot Oversætter af græske Komedier, bærer hele Sproget dog saa tydelige Spor af Friskhed og original Behandling, at selv om der ligger græske Stykker til Grund for alle de Komedier, vi kjende af Plautus, kan man ikke frakjende ham det rigeste Lune og en høj Grad af Genialitet. Hvad der gjør disse Arbejder til ægte romerske Komedier, er den klare Opfattelse af det romerske Liv, og de bestandige Hentydninger til nationale Forhold, selv om Personnavnene som oftest ere græske. I Virkeligheden er de plautinske Stykker ikke mere græske end f. Ex. Holbergs »Don Ranudo« er spansk eller »De Usynlige« italiensk. »Amphitruo« er derimod noget særegent stillet. Der er saa faa Hentydninger til hjemlige (romerske) Forhold, selv i de komiske Partier, der er en Ligeformhed, jeg kan gjerne sige en Storhed i den Maade, hvorpaa Stoffet er behandlet, det Alvorlige er saa smukt og dristigt ført frem, at Plautus ikke nedsættes, omendogsaa man antager Stykket for at være temmelig ublandet græsk og Plautus altsaa kun den talentfulde Oversætter deraf. Der nævnes ogsaa en græsk Forfatter dertil, nemlig Archippos, men da en Digter af dette Navn forresten er ubekjendt, mener man, at Stykket muligviis ogsaa kunde være af Epicharmos, som man godt kjender; thi han var Stifter af den sikeliske Komedie, levede omtrent 480 o. s. v., men det er af ingen Vigtighed her.

Der er endvidere den Ejendommelighed ved Amphitruo, at det er en Tragikomedie, skjønt man hidtil ikke har været synderlig villig til at anerkjende det derfor; uagtet Mercurius benævner det saaledes i Prologen og tillige antyder hvad han mener dermed:

Nu vil jeg sige Eder først, hvad Bøn jeg har,
Derpaa Tragediens Indhold jeg fortælle skal.
Hvad rynker I nu Panden for? — fordi jeg sa'e
Tragedie? Saa væk med det — en Gud jeg er;

¹⁾ T. Macci Plauti, »Amphitruo« græca Archippu; 1 5 Acter. — Molière, »Amphitryon«, Comedie en trois Actes (1668). — H. Kleist, »Amphitryon«, (mellem 1801 og 1806), i tre Acter.

Hvis I vil ha'e det, gjør jeg af vort Skuespil
 Komædie for Tragedie, med de samme Vers!
 Naa, vil I ha'e det, eller ej? Men jeg er gal,
 Som om ej jeg, en Gud, alt vidste, at I vil!
 Jeg veed jo, hvad i denne Sag jer Mening er.
 Jeg gjør en Blanding: en Tragi-Komædie,
 Thi komme med en uafbrudt Komædie,
 Hvor Guder og Konger færdes, synes Ret mig ej;
 Naa, da nu ogsaa Slaver spille med,
 Som sagt, saa faaer I en Tragi-Komædie.

Da kun dette Stykke og maaskee »Alkestis« af Euripides ere de eneste Tragikomædier, som Oldtiden har efterladt os, kan der ikke siges synderlig andet om denne Digtarts Væsen, end at den er »en Blanding« og derfor maa være et Situationstykke. Thi i et Characterestykke maa de enkelte Characterer holdes reent, enten som alvorlige eller som komiske, medens i Tragi-komædien Personerne hoppe over fra den komiske i den alvorlige Situation og atter tilbage igjen. Derfor er de shakspearske Dramer, hvor komiske Personer træde op i Stykket sammen med tragiske, dog ingenlunde Tragikomædier, thi Charactererne rives ikke ud af den dem tildeelte Sfære, men færdes uantastede med hverandre. Men idet en virkelig Komædie ligeledes ikke sjældent er et Situationsstykke, maa her gjøres et Forsøg paa at antyde Tragikomædiens Forhold ikke alene til en saadan Komædie, men ogsaa til de komiske Characterestykker. Komædien behandler nemlig Mennesker, der enten efterjage forkeerte Formaal med næsten genial Uegennyttighed (»Den Stundesløse«, »Gnieren«¹⁾, »Jean de France«), eller hvis Evner staae i forkeert Forhold til Situationerne, som derfor altid behersker dem (De fleste Jeronimusser, »Jeppe paa Bjerget«, »Erasmus Montanus«, »Den pantsatte Bondedreng«). I Tragikomædien derimod vises en komisk Situation, hvori alvorlige Characterer (Helte) kunne komme, uden at bukke under for Situationens Magt; men ogsaa uden at kunne beherske denne, thi det komiske ligger i, at, om jeg saa maa sige, tragiske Kræfter anvendes mod noget, de aldrig kunne faae ret fat paa, fordi de,

¹⁾ I sine moralske Tanker gjør Holberg den Adskillelse mellem Gjerrig og Gnier, at den første er pengebegjærlig, selv om det er fordi han behøver mange Penge til at give ud (rapax, cupidus); den anden derimod samler Penge blot for Lyst, uden Hensyn til deres Brug (tenax, avarus). Den førstes Tiibøielighed er lastefuld, den andens comisk; Molières Stykke bør derfor, ligesom i den gamle Oversættelse, hedde »Gnieren«.

ifølge deres Natur, gribe Sagen galt an. Det er ligesom hvis en kæmpestærk Karl forgjebes vilde anstrenge sig for at rive en Dør bort fra sin Plads, ved at trække i den horizontalt, medens han med største Lethed kunde løfte den af sine Hængsler.

Holbergs »Melampe« er egentlig slet ingen Tragikomedie, men en literair Komedie, der søger at parodiere Tragedien ved i højtravende Vers og fingeret tragiske Situationer at behandle et Tragedien saa uværdigt Emne som en Skjødehund, der stjæles. Den minder derfor mere om »Kjærlighed uden Strømper« end om »Amphitruo«.

En lykkeligere Situation for en Tragikomedie end den, der er Svingpunktet i »Amphitruo«, lader sig heller neppe tænke. Amphitruo er Helt, sejerrig, ædel; begunstiget af Guderne, elsket af sin unge Hustru Alcmene; hun er elskværdig, kvindeligt, elskende sin Mand, trofast mod sit Kald. Juppiter faaer det Indfald at elske hende, men netop hendes Reenhed bevirker, at han maa besøge hende i Ægtemandens Skikkelse, hvis han ellers vil have et gunstigt Resultat af sine Anstrengelser. Den tragikomiske Conflict fremkommer nu ved, at Amphitruo selv kommer hjem, medens Juppiter er hos hans Kone, i samme Skikkelse og med samme Navn. De tvende Ægtemænd gaae voxelvis ud og ind, og de Ytringer, der falde, formedelst Fyrstindens Uvidenhed om sit Dobbeltægteskab, ere meget morsomme, men da hun godtroende minder den virkelige Amphitruo om hans Pseudobesøg paa en Tid, da han vidste sig langt borte, vaagner hans Skinsyge, og i sit Raseri lader han Tilskueren føle Frygt for at der skal komme tragiske Følger af det unægtelig komiske Sammenstød. Men Tilskuerens Ængstelse bliver ikke dreven til Yderlighed; thi de tvende Herrers Slaver, eller om man vil, deres Kammertjenere, Sosias hos Amphitruo, Mercurius hos Juppiter, ere, ved den sidstes Forvandling i Lighed med sin Herres, ogsaa blevne eens, saa at de ikke kan skjelves fra hinanden. Bevægede Handlingen sig hist mellem en Guddom og en Helt, hvorved det hele maatte holdes med en vis ædel og alvorlig Anstand, der maaskee kunde begrunde Frygten for farlige Følger, saa er det her kun to Tjenere der mødes; her er Intet at frygte for, men alt tilgavns komisk, saa komisk, at det endog kaster sit Skjær henover det fornemme Tvillingpar og Latterchoret jager enhver tvivlsom Frygt paa skyndsomst Flugt.

Med en Sikkerhed og Fantasi, der ligner Shakspeares, lader Digteren sit Stykke begynde med den tredobbelt lange

Nat, som Juppiter behøvede til at avle Herkules; og endnu inden Stykket ender, er Herkules og Iphicles fødte, og den første har beviist sin guddommelige Byrd ved at dræbe de to Slangér, som Juno sendte for at dræbe ham. Derved, at Digteren tør sammenfatte hele dette Tidsrum i et enkelt Stykke, faaer Handlingen en Kraft og Højhed, der grændser til det tragiske, og forhindrer Tilskueren i at dvæle altfor meget ved den komiske Tanke, at Helten Amphitruo ikke er andet end en almindelig holbergsk eller molièrisk Hanrej; thi hvadenten det er en Gud eller en Officeer . . . . Den lange Nat derimod benyttes som et godt komisk Moment i en meget morsom Indledningsscene. I den tiende af Gude-Dialogerne spotter Lukian over det samme Emne paa følgende Maade:

Hermes og Helios.

Hermes: Zeus befaler, Helios, at idag, imorgen og iovermorgen maa Du ikke kjøre ud, men skal holde Dig inde, og Mellemtiden skal være en eneste lang Nat. Lad derfor Horaerne spænde Hestene fra igjen; men sluk Du Ilden, og skjenk Dig selv engang Hvile efter lang Tids Forløb.

Helios: Det var da en ganske ny og løjerlig Befaling, Du der kommer med, Hermes. Men jeg synes dog ikke, at jeg har begaaet nogen Fejl i min Kaas, og er kjørt ud af Sporet, saa at han derfor skulde være vred paa mig, og have besluttet, at gjøre Natten tre Gange saa lang som Dagen.

Hermes: Paa ingen Maade; og det skal heller ikke være for bestandig. Det er blot nu, at han behøver en lidt længere Nat.

Helios: Hvor er han da nu? eller hvorfra blev Du sendt, for at sige mig dette her?

Hermes: Fra Boeotien, Helios, fra Amphitryons Kone, hos hvem han ligger, da han elsker hende.

Helios: Og saa er een Nat ikke lang nok?

Hermes: Nej — for der skal laves en rigtig stor Slagsbroder-Gud i den Seng, og han kan umulig blive færdig i een Nat.

Helios: Jeg ønsker ham al Lykke til at fuldende det. Saadant noget, Hermes, skete imidlertid aldrig under Kronos, — men det bliver mellem os — han sov aldrig ude af Huset fra Rhea, eller forlod Himlen og lagde sig til at sove i Theben; men Dag var Dag, og Natten stod i sit rigtige Forhold dertil efter Aarstiderne; der skete aldrig noget uventet eller usædvanligt, og heller aldrig gjorde han sig gemeen med noget jordisk

Fruentimmer. Men nu skal der vendes op og ned paa alt, for usselt Kvindemenneskes Skyld, og mine Heste blive stive af at staae ledige, og Vejen tung, fordi den ikke bliver brugt tre Dage itræk; men Menneskene skal leve elendigt i Bælmørke. Det er det de har af Zeus's Kjærlighedshistorier, at de maae sidde og vente indtil han faaer sin Slagsbroder, som Du kalder ham, færdig i denne lange Mørketid.

Hermes: Hys, Helios, du kunde komme i Fortred for den Snak. Nu skal jeg hen til Selene og til Søvnen og sige dem, hvad Zeus har befalet, at den ene skal skride ganske langsomt frem; men til Søvnen, at den ikke maa forlade Menneskene, forat de ikke skulle mærke, at Natten har været saa lang.

Efter Prologen kommer Slaven Sosias ind, medens det endnu er midt i den lange Nat, for at forkynde Alcmene Amphitruos Sejer. Skjønt denne Slave blot er komisk Person, laae det dog saa ganske i Oldtidens Tænkemaade, at det Ædle skulde skildres ædelt, at da Sosias beskriver Slaget, for at øve sig paa at fortælle Alcmene derom, giver Digteren i Slavens Mund en Skildring, der ikke staaer tilbage for nogen episk Beskrivelse (Versene 203—62¹). Men tillige gjaldt det vel om, med stadigt Hensyn til Sammensætningens første Deel i Titlen, at skildre Stykkets Helt saa heldelig som mulig.

Men aldrig saasart kommer Mercurius til (i Sosias's Skikkelse) og indleder Samtale med Sosias, før denne ganske er komisk Person, og gjør Løjer med den lange Nat (Versene 271 flgg.). Derpaa udforsker han Mercurius i Anledning af, at han ogsaa vil hedde Sosias, men Mercurius veed Besked som den bedste, endog om Sosias's Tyverier, saa at denne aldeles giver sig fortabt (Versene 418 flgg.). Nu kommer en Elskovsscene mellem Jupiter i Amphitruos Skikkelse og Alcmene, der troer kun at tale med sin rigtige Ægtemand, en Scene fuld af virkelig Erotik, hvori Mercurius spiller Vittighedsrollen obligat. Hvem skulde vente slige Repliker hos Plautus:

Alcmene.

Ved din Bortgang vil din Hustru græde.

Jupiter.

Ti, fordærv dog ej

Øjnene; jeg kommer strax tilbage.

Alcmene.

Dette strax er seent!

¹) Angivelsen af Versene er efter A. Fleckeisens Skoleudgave (Teubner, Lps. 1850).

I Slutningen af Scenen skjenker han hende det Bæger, som den virkelige Amphitruo havde faaet af Teleboernes Konge Ptereloos; en af de Ting, hvorom Sosias kort før havde udspurgt Mercurius.

Sosias er imidlertid løbet tilbage til Lejren, for at hente Amphitruo. Denne følger med ham og paa Vejen fortæller han, hvad der er hændet ham, saaledes at han just er færdig dermed, da de staae ved Kongeporten. Sosias har imidlertid kun stødt paa Mercurius og veed intet om Juppiter, saa at Amphitruos Mistanke endnu ikke bliver vakt; han kalder blot Sosias for fuld og lover ham en Dragt Prygl. Nu træder Alcmene ud af Borgen og taler med sig selv, inden hun endnu har set de Andre. I denne Monolog, ligesom hele Stykket igjennem, males denne Kvinde med en Fiinhed, der ikke staaer tilbage for en Skildring hos nogen romantisk Digter:

Alcmena¹⁾.

Er ikke vor Glæde ringe nok i Livet, og under dets Gang
Er ej Sorgerne fleest? saaledes enhver af Menneskenes Slægt
er det beskjæret;

Saaledes Guderne vilde, at Sorgen er Glædens Følgesvend;
Thi endnu meer Jammer og Nød strax skride frem, naar der
hænder En noget godt.

Det føler jeg nu i mit Hjem, hos mig selv, hvem Lykken
Et Øjeblik besøgte, imedens jeg skuede min Mand
En eneste Nat kun; thi han gik pludselig bort fra mig, herfra,
før Daggy.

Ensom her nu føler jeg mig, fordi han er borte herfra, hvem
jeg elsker højest af alle;

Meer Sorg hans Bortgang end hans Komme Glæde mig voldte.

Den Lykke nyder jeg dog, at med Sejer

Han Fjenderne slog og kom tilbage med Hæder.

Lad ham kun være borte, naar blot han med Ære

Maa vende tilbage; jeg vil taale og fordrage endog hans
Bortgang

Med fast og roligt Sind. — Er det min eneste Løn,

At som Sejerherre min Mand bliver hilset:

Den er mig nok; den herligste Priis bærer Tapperhed.

Tapperhed overgaaer alt i Sandhed.

¹⁾ Oversættelsen er i Prosa men indeelt efter Textens Linier, og saavidt mulig med dennes Ordstilling.

Thi Frihed, Velfærd, Ejendom, Liv og Forældre,
 Fædreland, Børn, den beskytter, bevarer.
 Tapperhed rummer alt i sig; og ham beskjæres
 Alt godt, hos hvem Tapperhed er.

Nu seer hun Amphitruo, og han hende. Han er fuld af Længsel efter hende og glad ved at see hende endog førend han er traadt ind i sit Huus; og han tvivler ikke paa, at hun venter ham med samme Længsel, som han er greben af. Hun, der endnu er opfyldt af Sorg over hans formeentlige Bortgang, bliver meget forbavset ved at see ham igjen saa snart. Dette giver Anledning til en voxende Spænding imellem dem, idet ingen af Parterne er istand til at forklare Sammenhængen, og Sosias, der synes, at det ret er Vand paa hans Mølle, kaster Amphitruos Beskyldning mod ham, tilbage paa Alcmene, og siger, at hun maa være gal. Som Bevisførelse for sin Mening, nemlig at Amphitruo har været hos hende hele Natten og nylig har forladt hende, henter hun Bægeret, hvilket Amphitruo mener, at han nu bringer med sig i en forseglet Æske. Seglene ere uskædte, men da de aabner Æsken, er den tom, til stor Forbavselse baade for Sosias og Amphitruo, der nu ikke kan andet end erkjende Bægeret i Alcmenes Haand for det rette, det, han selv vilde have skjenket hende. Da det nu altsaa er klart, at Amphitruo (eller en Anden, thi hans Skinsyge vaagner naturligviis) har besøgt hende før nu, maa hun beskrive, hvorledes hun har tilbragt Natten med den hun endnu bestandig troer, var hendes rette Ægtemand. Dette gjør Digteren uden at indlade sig paa de meest nærliggende Vittigheder, som en Komødieskriver ellers ikke vilde slaae Knips af, saa bestemt var det hans Hensigt at holde Hovedcharactererne i Stykket alvorligt. En eneste Gang antyder Sosias, om der maaskee ikke skulde være en Tvilling-Amphitruo, der svarede til hans Tvilling-Sosias.

Tredie Act begynder med en af de naive Repliker, som kun kan tænkes i et antikt Stykke, hvori Juppiter søger at hjælpe Tilskuerne med at finde rede i Stykkets Forvikling. Da Alcmene kommer, fortvivlet over de Beskyldninger, hendes Mand har gjort hende, benytter Juppiter sin Amphitruo-Maske til atter at berolige hende ved at sige, at det var bare for Spøg at han havde sagt alle disse slemme Ting. Det er ogsaa ham, der sender Sosias bort, for at indbyde Styrmanden Blepharo til Frokost. Derved faaer nemlig Mercurius igjen Lejlighed til at

komme frem; thi uden at gjøre Vold paa Handlingen, mager Digteren det bestandig saaledes, at vel de to Sosiaser faae hinanden at see, men kun naar de ere alene. Amphitruo seer derimod aldrig sit Sidestykke og Alcmene heller aldrig mere end den ene af hvert af disse Par, men i broget Vexel; thi ligesom nu Pseudo-Amphitruo gav den rette Sosias en Befaling uden at denne betænker sig paa at adlyde den, saaledes forarger senere den rette Amphitruo sig over at Pseudo-Sosias tør formene ham Adgangen til sit eget Huus, idet han naturligviis kun kjender sin egen Tjener i ham. Det er først da Forvirringen har naaet sit Højdepunct, at Pseudo-Amphitruo og Pseudo-Sosias paa een-gang komme de forbavsede rette Bærere af disse Navne for Øjne. Der staae begge Par ligeover for hinanden! Amphitruo har kaldt Thebanerne tilhjælp mod den hemmelighedsfulde Person, der har besøgt hans Hustru. Men hvad kunne Thebanerne gjøre Amphitruo, fordi han har bedraget Amphitruo? Og hvor kan Amphitruo beklage sig, fordi Amphitruo har gjort, hvad der var hans Ret og Pligt? Thi de synes begge at være lige ægte, de vide begge det samme, have begge samme Ar, etc. etc. Med eet gaaer Juppiter-Amphitruo ind, fordi Alcmene skal føde, Amphitruo iler efter ham, men falder ved Døren. I femte Acts Begyndelse fortæller nu Tjenestepigen Bromia den sønderknuste Amphitruo, som hun fandt liggende udenfor Døren, hvorledes hans Hustru har født Tvillinger, og hvorledes den ene af disse Dreng (Herkules) kvalte to Slanger, der vilde anfælde ham; tillige meddeler hun at Juppiter har givet sig tilkjende for Alcmene, som Fader til den ene af Sønnen. Da Amphitruo i Anledning af alle disse mærkelige Begivenheder vil gaae bort til en Tegnsudlægger, viser Juppiter sig for ham og løser Gaaden.

Der er to Momenter, som maa udhæves, da de afgive vigtige Puncter ved Sammenligningen med de tvende andre Bearbejdelser af samme Emne. For det første, at Amphitruo og Alcmenes Characterer holdes saa ædle, uden noget komisk Anstrøg; det er kun Situationerne som ere komiske. For det andet, at ogsaa Juppiter holdes saa værdigt. Netop ved, at Juppiter aldeles gjør sig til en anden Amphitruo, taler, handler og omgaaes Alcmene som denne, og kun i enkelte Repliker, der ere fulde af Højhed og Anstand, taler som sig selv, lykkes det Digteren at kaste et saa flint romantisk Skjær over hele Handlingen, og paa samme Tid at gjøre den mere sandsynlig i Til-

skuernes Øjne. Thi jo guddommeliggere Juppiter viser sig, desto større Vidundere er man rede til at troe paa.

De to Bearbejdelser ere, saa at sige, beliggende, hver paa sin Side af Plautus's Original. Molières er en Komædie, Kleist's et sentimentalt Drama.

Da Molière i den latinske Original kun søgte Stof til en ny fransk Komædie, havde han ikke mindste Tanke om at udhæve den tragiske Side, eller saaledes som Plautus at lade det komme til en Yderlighed i Skildringen af en Collision mellem Skyld og Uskyld, der dog derved bliver komisk, eller rettere tragikomisk, fordi Tilskuerne strax fra Begyndelsen af ere vidende om, at Uskylden virkelig er fuldstændig, og at hverken Helten eller Heltinden bærer Spiren til tragisk Undergang i sig. Respekten for de græske Guder, eller en Konge fra den graa Ætad kunde naturligviis ikke afholde Molière fra at tage Stoffet saa komisk som muligt. Et paa eengang saa uskyldigt og dog saa aabenbare Hanrederi var altfor lokkende et Emne for en Forfatter, der gjerne gjorde sig lystig over Hornene. (Han har skrevet: »Le Cocu imaginaire«, »L'École des femmes«, »Le Mariage forcé«, »Le mari confondu« etc.). Han forandrer nu Stykket derefter; Mercurius' Prolog bliver til en Dialog mellem ham og Natten; men al Underrétning til Tilskuerne om Handlingens Gang er udeladt. Stykket selv begynder med den lange Nat, men da Molière i Paris ikke turde gjøre, hvad Plautus gjorde i Rom, nemlig rumme denne lange Nat og Tvillingsønnernes Fødsel indenfor samme Stykkes Grændser, faae vi kun den første Deel af det latinske Stykkes Handling, Natten og den følgende Dag. Derved taber han den Fordeel, at Alcmenes Uskyldighed bliver aldeles aabenbar, thi Molières Amphitryon maa nøjes med, at Juppiter i sidste Scene fortæller ham, at han har gjort ham den Ære at gjøre ham til Hanrej¹⁾. Han trøster ham med, at det kun var ved at paatage sig hans, Ægtemandens, Skikkelse, at han fik Adgang til Konen; Sosias bemærker, at »Hr. Juppiter forstaaer at forgyldte Pillen«. Det nærgaaende, for ikke at sige det frivole ved saadan at gjøre Løjer med Konger og Guder,

¹⁾ Paa en Sky, med Tordenkilon i Haanden, ridende paa Ørnen, kommer Juppiter tilsyne, og siger:

»See her, Amphitryon, hvem der er din Galan,

Med sine egne Træk nu Juppiter sig viser,

Og at det er ham selv, Dig disse Tegn beviser« . . .

falder bort, fordi Ingen tager det for Alvor; det er jo kun en mythologisk Fabel. Allerede heraf seer man, at det var nødvendigt for Molière at gjøre det til en Komædie. Det er det ogsaa blevet, med megen Lystighed og endeel phychologisk Fiinhed, skjønt det i begge Henseender staaer tilbage for de Stykker, der bevæge sig i franske Forhold. Men vil man sammenligne det med sit Urbillede fra Plautus's Haand, savner man den poetiske Storhed, som møder os der.

Stykket er medrette kun deelt i tre Acter, Scenerne ere ordnede med mere Omhu; de Huller, Tiden har gnavet i det originale Stykke, ere udfyldte, og Alt omformet efter den nye Plan og det nye Synspunct. Istedetfor at beskrive Slaget, lader Sosias nu sin Lygte forestille Alcmene og holder en morsom Dialog med sig selv og den fingerede Dronning. Derefter kommer en lignende Scene som hos Plautus imellem Sosias og Pseudo-Sosias. Thi det er først hvor Juppiter og Alcmene mødes, at Molière forlader det gamle Spor for Alvor. Det er løjeligt nok at see Juppiter forvandlet til en fransk Galan fra det syttende Aarhundrede. Han kan ikke lade sig nøje med, at han i Ægtemandens Skikkelse har nydt sin Udkaaredes Faveur, men han vender og drejer sig paa sirlige franske Vers, for at faae hende til at gjøre en Forskjel mellem sig og ham, hun skylder den ægteskabelige Pligt. Alcmene forstaaer ham imidlertid ikke, da hun jo troer det er Amphitryon; hun svarer meget undvigende paa hans forelskede Distinctioner og er tilsidst nærved af troe, at hendes brave Ægtemand har Sviin paa Skoven.

Ogsaa ved en mere udstrakt Brug af de komiske Motiver, Tjenerne frembød, adskiller Molière sig fra Plautus. Slaverne spille ogsaa hos den Sidste den meest komiske Rolle eller rettere, den komiske Rolle overhovedet; men da det var ham om at gjøre at det Heroiske og Alvorlige skulde skee sin Ret, gav han ikke disse mere Raaderum end højst nødvendigt, og snarere antyder end udvikler det komiske Stof, der kunde ligge i deres Møde. Men Molière søgte at bruge alt det Komiske, der kunde ligge i Stoffet, og lader i den Hensigt Forholdet mellem Alcmene og de to Amphitryoner afspeile sig carikeret i de to Sosias'ers Forhold til en ny af Molière aldeles opfundet Figur, Cléanthis, Sosias's Hustru, der naturligtviis er tilbørlig arrig og grim. Strax i første Act gjør dette elskværdige Væsen meget ivrig Cour til Mercurius, hvem hun anseer for sin Sosias, men

han synes ikke saa lysten som Juppiter efter at jage paa Andres Vildbane, og da hun, for yderligere at vise, hvor værdig hun er til hans Kjærlighed, pukker paa sin Dyd med skjendende Ord, giver han hende en temmelig farlig Tilladelse, der nok ikke var den rette Sosias saa meget kjærkommen; han ytrer nemlig, som en efter hans Anskuelse passende ægteskabelig Devise: »Moins d'honneur et plus de repos!».

I anden Act mødes den rette Amphitryon og Alcmene, omtrent paa samme Maade som hos Plautus, kun er den Foræring, hvorom der er Tale, og som Amphitryon vilde bragt sin Hustru, et Diamantspænde istedetfor et Bæger. Men derefter kommer en ny meget morsom Scene mellem Sosias og hans Kone. Hun er nemlig endnu vred over at Pseudo-Sosias ikke vilde indlade sig paa at gjøre hendes Mand til Hanrej, og han er i en ulidelig Skræk for at samme Pseudo skal have sat ham ham ligesaa store Horn, som det lader til en saadan Dobbeltgjænger har sat hans stakkels Herre, Amphitryon. Endelig ender Acten med at Juppiter kommer tilbage og i en lang Scene søger at førsone Alcmene og tiltrygle sig lidt Kjærlighed; det er Sidestykke til Scenen mellem Sosias og Cléanthis, men i den »tendre« Smag. Molière søger at gjøre Scenen komisk for Tilskuerne, ved at denne galante Marquis (det ligner han nærmest i sit Sprog) bestandig med let forstaaelige Hentydninger skjæler mellem Ægtemanden og Elskeren. Dronningen er meget vred og lader i Begyndelsen Munden løbe, saa at han ikke kan faae et Ord indført, siden faaer han dog ogsaa Dampen op og sejler for fuld Kraft en heel Side ned i klingende Vers. Udentviwl henreven af det uvante franske Sprogs galante Sving, glemmer han sin medfødte Udødelighed og tilbyder sig at døe for tilstrækkelig at hevne den Fornærmelse, en Dame har lidt; endelig blødgjør et Knæfald hendes strenge Hjerte, Tjeneren og Kammerpigen knæle med, og Forsoningen er skeet.

I tredie Act stiger naturlisviis Forvirringen; man gjenfinder den Scene, hvori Mercurius ikke vil lukke Amphitryon ind, men Sammenligningen mellem de tvende Amphitryoner er mere udført; thi netop der er en temmelig stor Lacune i det latinske Stykke, og endelig sluttet Stykket med den allerede anførte allerhøjeste Kundgjørelse af Juppiter.

De franske Kritikere ere enige om at sætte Molières Bearbejdelse over Plautus's. »Hvormange Ting har han ikke maattet bortskjære af Plautus's Komædie, som ikke vilde have gjort Lykke

paa det franske Theater! Hvormange Forsiringer og Træk af ny Opfindelse, har han ikke maattet tilføje; blot ved, at sammenligne Prologerne, vil man see, at Fordelen er paa den moderne Forfatters Side«. Saaledes taler En, en Anden lægger stor Vægt paa Tilføjelsen af Cléanthis og er begejstret over de skønne, lette og flydende Vers. En Tredie kalder det »et enestaaende Værk i sin Art; det er der, hans Smag og Fiinhed viser sig meest glimrende. Dialogen er en udtømmelig Kilde af udmærket Skjemt, Plautus er ved Siden af ham kun en Klodrian, hans Lystighed er en Bondes Ruus.« Andre ville vistnok langtfra ubetinget underskrive denne Mening, men heller give Plautus Æren for den største Fiinhed, om ogsaa, paa Grund af den forskjellige Plan, Molière har udfoldet den stærkeste Lystighed.

Den tredie Bearbejdelse er af Heinrich Kleist. Efter Ud-giverens (Tiecks) Formening skulde den tilhøre hans tidligste Tid, og være udført mere som Studium eller til Adspredelse end af Begejstring. Den er paa en vis Maade paa tredie Haand, idet Kleist, hvor han ikke digter selvstændig, aldeles holder sig til Molières Behandling af Emnet. Lige saa hensynsløst, men consequent fornuftigt (med »bon sens«) som Molière har behandlet det antike Drama, vil man ofte see Franskmændene gaae tilværks, selv i egentlige Oversættelser af Oldtidsværker. Thi det synes, som om de, eller overhovedet de Nationer, der benytte den romanske Sprogstamme, have andre Forestillinger om det Characteristiske ved Oldtiden end vi. Paa den anden Side finde vi hos Tydskerne en Tilbøjelighed til dybsindige Forklaringsmaader af hvad der forekommer os mere lige heaad Vejen og netop derved tiltalende og ægte; og denne Aand, hvoraf selv Goethe har et Anstrøg i sin Omdigtning af Euripides's »Iphigenia«, var det, der styrede Kleist under hans Bearbejdelse af »Amphitryon«.

Kleist lægger hverken Vægt paa det Komiske, der ligger i, at to ganske eens Mennesker forvexles, hvilket her er dobbelt komisk, fordi Tilskuerne ere medvidende om at den ene er en Gud; heller ikke paa den latterlige Ære at blive gjort til Hanrej af en Juppiter, heller ikke paa det Storartede og tillige Gemyt- lige i Juppiters Kjærlighed til Alcmene, ligeoverfor de skikkelige, trofaste Ægtefolk, der gjensidig føle sig uskyldige og pukke paa hinanden. Istedetfor Plautus's naturlige klare Udvikling, eller Molières vittige parodiske Behandling af Helte- og Gudefigurerne,

vil Kleist noget meget Dybsindigere, der udentviyl skulde have Stykket op i Poesiens rette Sfære. Han vil give os den Bevægelse, der foregaaer i et ømtførende Kvindehjerter ved en ufor- skyldt Anklage for Hoer, og den Storm, der raser i en Mands Bryst, naar han troer sig bedragen af den Hustru, som han elsker!

Selv med denne Plan for Øje, behøvede han foreløbig dog kun næsten ordret at oversætte den første Scene mellem Jupiter og Alcmene, thi fransk Parodi oversat paa Tydsk bliver næsten af sig selv til temmelig anstændig Pathos. (Omvendt kan let tydsk Pathos komme til at tage sig parodisk ud paa fransk, ja selv paa dansk). Men for at Alcmene ret kan faae Lejlighed til at vise os sit Hjertes skjulte Folder, opfinder han, i en til- digtet Scene mellem Alcmene og Sosias's Hustru et nyt Motiv, der er betegnende for Stykkets hele Character. Idet Alcmene nemlig i Samtale med Charis (Molières Cléanthis) viser hende det Smykke, Jupiter i Amphitryons Skikkelse har givet hende, opdager hun til sin Rædsel at det Navnetræk paa Smykket, som hun hidtil har læst for A, pludselig er et ganske tydeligt J. Selv i den foregaaende Scene, hvor Amphitryon, ligesom hos de tvende andre Forfattere forbavses over allerede at have været een Gang hos sin Kone, og givet hende et Smykke, var der intet ivejen dermed; men nu staaer et overordentligt læseligt J. Fra dette Bogstav tager Kleists originale Udvikling sit Udgangspunkt, og han skildrer nu paa en rørende Maade de Tvivl, der næsten overvældende opstaae hos den ulykkelige Fyrstinde angaaende den Ægtemand, der først besøgte hende. Tillykke kommer Juppiter-Amphitryon, som efter nogle gjensidige sentimentale Repliker i Anledning af hendes Skrupler, fortæller hende, at det er Juppiter selv, der har gjort hende den Ære at besøge hendes Seng. Dog siger han endnu ikke, at han er Juppiter, men at han, Amphitryon, veed, at det var Juppiter, der var hos hende. Gjennem hele Scenen forsøger han tillige med megen Spidsfindighed, ligesom hos Molière, at faae hende til at gjøre en Adskillelse mellem Manden og Elskeren, et Motiv, som gaaer ulige bedre an hos Molière, end i Kleist's tunge, pathetiske Repliker, saa meget mere, som han til Slutningen holder et lille Foredrag over hendes Religiositet, hvilket er alt andet end opbyggeligt. Hun har nemlig, naar hun bad til Jupiter, været saa naiv at tænke paa sin Mand derved; det er Juppiter jaloux over, og vil have, at hun istedetfor skal tænke paa Juppiter selv, scilicet paa Elskeren, der besøgte hende

sidste Nat. Han gjør sig i det hele overordentlig Umage for at faae fortalt Alcmene paa en forblommet Maade, at han selv netop er Juppiter, men hun begriber det ikke, thi i en Replik, der vistnok er af større komisk Virkning, end man skulde troe Forfatteren havde villet det paa et saa rørende Sted, siger hun, at hun paa en Prik veed, hvorledes Elskeren (Juppiter) saae ud, og paa ingen Maade skal forvexle ham med denne sin egen Amphitryon, som hun her taler med. Og saa er det netop Pseudo-Amphitryon hun taler med! Dette andet nye Motiv har imidlertid givet Anledning til den bedste af de Scener, Kleist har tildigtet; han lader nemlig Charis og den rigtige Sosias høre paa Samtalen, og da Herskabet er gaet, vil Charis prøve, om ikke den Sosias, der nu er tilstede, — thi man kan jo ikke kjende Forskjel paa dem, — dog muligviis ogsaa skulde være en Gud, Apollo eller Mercurius. Hendes Forsøg paa at faae Bonden knolden til at erklære sig for at være Apollo og modtage hendes Tilbedelse, er meget komisk.

Knuden strammes og løses nu ligesom hos de andre; kun tager det sig noget naragtigt ud, at Forfatteren, istedetfor ordentlig at forvandle Juppiter, lader sig nøje med at sende en Ørn ned fra Himlen, bringende en Tordenkile. Imidlertid er ogsaa i denne Scene en Replik, der viser, at Forfatteren, under Forsøget paa at gennemføre sine dybsindige Motiver, ikke har givet tilstrækkelig Agt paa Stykkets egne Conseqvenser. Medens begge Amphitryoner staae fremstillede for det forbavsede Folks Øjne, udæskes ogsaa Alcmene til at afgive sin Erklæring, og nu siger hun blandt andet:

Nu seer jeg først, hvor jeg har taget fejl;
 Og Solens klare Lys nødvendigt var,
 For at faae skjelnet Bondens plumpe Bygning
 Fra disse kongelige Lemmers Pragt
 Fra Tyrekalven Hjorten o. s. v.

Efter at have characteriseret sin rette Ægtemand paa denne mindre smigrende Maade, maa det være haardt, da Juppiter giver sig tilkjende, at henvises til denne foragtede, som sin virkelige elskede Mand, og man kan forstaae at Alcmene ender Stykket med et langt »Ach!« skjønt Forfatteren vist ikke vilde have det forklaret paa den Maade.

En Englænder mener at have opdaget, at Emnet til disse Stykker ikke oprindelig skal være opfundet af nogen romersk

eller græsk Forfatter, man maatte jo nærmest tænke paa den Archippos, der nævnes paa Titlen til Plautus's Stykke, men er en ældgammel indisk Fabel. Den bekjendte Fortolker af Molière, Taschereau, fortæller denne Fabel omtrent saaledes:

En Hindu med ganske overordentlige Kræfter, havde en meget smuk Kone; han blev jaloux paa hende, bankede hende og gik sin Vej. En lystig Skjelm af en Gud, ikke en Brama, ikke heller en Visnu eller en Sib, men en Gud fra Stueétagen, men ikke desto mindre meget mægtig, putter sin Sjæl ind i et Legeme, der ganske ligner den bortløbne Mands, og fremtiller sig i denne Skikkelse for den forladte Dame; Læren om Sjølevandring gjorde dette Skjelmsstykke sandsynligt.

Den forelskede Gud beder sin formeentlige Kone om Forladelse for sin Hefthighed, faaer Tilgivelse, nyder den Skjønnens Gunst, gjør hende frugtsommelig og bliver der som Husets Herre. Den rigtige Ægtemand, angrende og bestandig forelsket i sin Kone, vender hjem, for at kaste sig for hendes Fødder. Han finder et andet Sig i sit Huus, han bliver behandlet af denne Anden som en Bedrager og Troldmand. Der bliver en Proces deraf, som plaideres for Benares's Domstol. Dommeren var en Braman, som medeet gjætter, at den ene af de to Huusherrer var holdt for Nar, og at den anden var en Gud.

Her maa vi forlade Oversætteren, hvis Sprog kunde synes Læseren altfor naturligt. Vi maa nøjes med at sige, at Domstolene, der vidste, at den Skjønnes Mand stod i Ry for sin Styrke, befalede, at hun skulde give begge Prætendenter een for een Adgang til sig, og den der gav det bedste Beviis paa sin Kjærlighed og Dygtighed, skulde fyldestgøres i sin Fordring. Den rigtige Ægtemand drev det til samme Antal som Hercules' Arbejder, til største Forbauselse for denne ejendommelige Domstol, og Bisidderne vil allerede dømme i hans Faveur, men nu viste den anden sig værdig til at være en Ægtemand for Danaos's halvtredsindstyve Døttre. Dommeren udraabte da: Den Første er en Kjæmpe, men har dog ikke overskredet den menneskelige Naturs Grændse; den Anden maa være en Gud, der har gjort Løjer med os. Guden tilstod alt og gik leende hjem til sin Himmel.

Det var imidlertid ikke umuligt, at Sagnet om Juppiter og Amphitryon kunde have dannet sig uafhængigt af denne Fortælling, der er meget fattigere i Motiverne.

Den opdragende Skole.

Et Bidrag til pædagogisk Orientering.

(Brudstykker af en Afhandling af *F. Lange*.)

Dicendum enim est vaptus.
Cic.

1.

Hvad er den opdragende Skole? er den en ny Opfindelse? en nye Opdagelse? maaskee en Fremtidsskole? Skal Skolen ikke længer være undervisende, og hvilke nye Midler og Kræfter er den paa een Gang kommen i Besiddelse af, for ogsaa at kunne paatage sig det opdragende Hverv? Eller er det Hele, der menes med den opdragende Skole, tilsidst kun det, at al Skolegang, ligesom overhovedet ethvert Forhold, der medfører, at den Ældre og Modnere umiddelbart bestemmer og leder den Yngres Arbejde og Opførsel, nødvendigviis har et Moment af Opdragelse i sig, eller øver en opdragende Virksomhed, lærer Barnet Orden, Regelmæssighed, Underordning, Lydighed, Flid, Anstændighed, Sædelighed o. s. v., og gjør dette ligesom af sig selv, og uden særskilt at lægge an derpaa, eller at betragte det som en særegen Opgave? Eller er Meningen fremdeles kun den, at al Skoleunderviisning, medens den efter sit Væsen har til Opgave at meddele Barnet Kundskaber og Færdigheder, allerede i selve Underviisningsstoffet og det blotte Indhold af Underviisningsgjenstandene, og det da saa meget desto mere, jo rigere og fyldigere dette Indhold er, har en Kraft til tillige at udvikle og styrke Barnets sjælelige Evner i Almindelighed, eller, hvis man endelig vil kalde det saaledes, til at bidrage til Barnets intellektuelle Opdragelse? Alt dette benægter og betvivler Ingen. Men hvis der med den opdragende Skole ikke menes Andet end dette, er det da ikke aldeles vilkaarligt og uberettiget at ville have den hele Skole benævnet efter det, som ikke er og ikke kan blive mere end et enkelt Moment ved dens Virksomhed, og er der ikke Fare for, at en saadan Vilkaarlighed, der strider ligemeget mod den almindelige Forestilling og den vedtagne Sprogbrug, som begge ere enige om at henvise Underviisningen til Skolen, men Opdragelsen til Familiens og Livets andre sædelige og religiøse Institutioners Indflydelse — er der ikke Fare for, spørger man, at en saadan vilkaarlig

og uhjemlet Benævnelse af Skolen paa flere Maader kan fremkalde Misforstaaelse og Forvirring? Eller vilde det ikke være til ubodelig Skade baade for Opdragelsens og Underviisningens Sag, baade for Skolen og Familien og Livet, dersom enten Skolen, for derved at fyldestgjøre nye og, som det kunde synes, højere Fordringer, skulde fristes til at blive utro mod sig selv, forsømme sin ejendommelige Opgave og sine ejendommelige Hjælpemidler, blive mindre omhyggelig, mindre grundig, mindre streng i sin Underviisning, og om Skolen, fordi den ventede sig et større Udbytte for det opdragende Formaal af Lærernes umiddelbare og reent personlige Paavirkning, end af Underviisningen, lod sig forføre til umiddelbart at lægge an paa en religiøs Opbyggelse og en sædelig Vækkelse, eller en pensidig Uddannelse af Hjertet, Følelserne, Stemningerne, med Tilsetsættelse af de øvrige Sjøleevners Udvikling? Og naar Skolen saaledes, idet den af Nyhedssyge anmasser sig ene at ville gjøre det, som den aldrig har gjort og aldrig vil kunne gjøre uden Familjens Bistand, paa en Gang opgiver sit sikke Fodfæste og forspilder sin virkelige Betydning for Livet, vil det da ikke paa den anden Side atter være et stort og ubodeligt Onde, om Familien af denne nye Lære om den opdragende Skole lader sig forlede til, snart i god Tro og i den beskedne Følelse af sin egen Uformuenhed, snart i sin Letsindighed at kaste sin Sorg over paa Skolen og at unddrage sig selv den Pligt at opdrage sine Børn, medens det dog netop er den fulde Erkjendelse af denne Pligt, der giver Familien dens ejendommelige Skjønhed og dens fulde Betydning som Betingelsen for og Bæreren af en sædelig Samfundsorden? Kort sagt, er der ikke Fare for, at vi, ved at lægge Opdragelsen hen til Skolen og ved saaledes at rokke den gamle, og i den almindelige Bevidsthed rodfæstede Forestilling om en Arbejdets Fordeling, ifølge hvilken Skolen er den undervisende, men Familien den opdragende, ville bringe Forstyrrelse ind i begge Kredse, og friste den ene til Sorgløshed og Ligegyldighed, den anden til famlende og forvirrende Overgreb?

Altsaa, endskjønt der fra de ældste Tider af og overhovedet ligesaa længe der har været Tale om Underviisning og Skole, ligesaa længe ogsaa har været Tale om »Pædagogik« og »Pædagogik«, eller om Skolens og Underviisningens Forhold til og Betydning for Opdragelsen; og endskjønt til alle Tider enhver god Skole har sat sin Ære og Stolthed i at blive betragtet som

sine Disciples »aandelige Fostermoder«, og enhver god Lærer altid har følt at hans Underviisning var forfængelig og forspildt, dersom han ikke tillige havde haft Indflydelse paa Barnets hele aandelige Tugt, eller havde været opdragende, saa ere vi dog endnu ikke komne videre i vor Overvejelse og Erkjendelse, end at Mange af os, saasnart Nogen gjør Alvor af at kalde Skolen tilbage til det opdragende Formaal, og forlanger, at Skolen konsekvent skal forfølge dette i hele sin Gjerning, da strax foruroliges derover som over noget aldeles Nyt og Useet, og frygte ikke blot Misbrugene af en saadan Fordring — thi dem vilde det jo akid være fuldkomment rigtigt og fortjenstfuldt at advare for og at modarbejde — men frygte for selve Brugen deraf, eller for Fordringen, i og for sig betragtet. Og i den Grad have Mange af os løbet sig fast i den udelukkende Forestilling om Skolen som undervisende, og i den Routine, hvori vi nu engang ere komne ind, at vi, hvor ofte vi end føle os uhyggelige derved, dog, »som praktiske Mænd, foretrække at tumle med det Givne fra det givne Standpunkt af,« og at bringe saa Meget ud deraf, som der med Rimelighed lader sig forlange, og overhovedet slet ikke kunne forstaae eller bryde os om at forstaae eller at undersøge, hvad der ved det første Øjekast viser sig afvigende fra de tilvante Forestillinger og de tilvante Fordringer. Derfra hine mange Tvivl og Indvendinger og Bekymringer, der i Virkeligheden alle ere rene Misforstaaelser, og som det vil være umuligt at afkræfte eller fjerne, saalænge det ikke er lykkedes at bringe den Grundtanke, hvorpaa Fordringen om »den opdragende Skole« hviler, til klar Forstaaelse, og at eftervise, hvorledes det kun er ved Gjenoptagelse af denne Tanke, der i Virkeligheden er ligesaa gammel som Skolen selv, at Skolen vil kunne udfries af den Forvirring og Nød, hvori Skolemænd og Ikke-Skolemænd, abstrakt Theorie og traditionel Praxis efterhaanden have trængt den ind ved fra et fremmed Standpunkt af at paatvinge den et Princip, som ikke er og aldrig kan blive dens eget. Jeg skal forsøge at eftervise dette i saa stor Korthed som muligt.

2.

Thi naar det alt længe er en staaende Talemaade, at det er Skolens Formaal ved sin Underviisning at bibringe Disciplen almindelig Dannelse, og vor nuværende Undervisningsplan siger: »at bibringe Disciplen en sand og grundig almindelig Dannelse«,

saa frygter jeg for, at det ikke vil være vanskeligt at paavise, at Fejlen ved denne Bestemmelse af Skolens Opgave er intet Ringere end den, at den i egentligste Forstand springer Barnet over, og med Øjet fæstet paa den tilkommende Mand overseer Skolens nærmeste Opgave, nemlig at gjøre Drengen til Dreng, Barnet til Barn. Og dog kan i Virkeligheden Ingen blive Mand, som ikke først i Virkeligheden har været Dreng. Eller hvis det desuagtet skeer, og det ikke endda saa sjældent, saa er dette dog kun tilsyneladende, og kan ikke skee, undtagen derved, at den Vedkommende, om ogsaa nødvendigen, forlænger sine Dreng- og Læreaar ud over den almindelige Drengalder og ind i Ynglings-, ja selv i Manddomsalderen, og at hans Skjæbne i Form af Tilskikkelser, Omstændigheder, Forhold o. s. v. i en senere Alder tager ham i Skole og anvender den Tugt og Opdragelse paa ham, som er bleven forsømt i hans Drengaaar. Ingen kan ustraffet springe Tugten og Opdragelsen over. Men hvad er »almindelig Dannelse«, »en sand og grundig almindelig Dannelse«? Et velklingende Udtryk, som ved den Fylde og Alsidighed, som det bebuder, har noget meget Tiltalende ved sig. Et Udtryk fremdeles, som vi alle saa tidt have brugt og ere saa fortrolige med, at vi ikke tvivle paa, at vi jo forbinde en heel Række af Forestillinger dermed, men dog et Udtryk, som Ingen, og allermindst Skolemanden holder af at opfordres til at gjøre Rede for, eller at definere. Og dog, dersom det er dette Begreb, som skal bære og lede hele Skolens Virksomhed, saa vilde jo Intet være af større Vigtighed, ja af større Nødvendighed, end at dette stod for Skolen i sin hele Klarhed og begrebsmæssige Bestemthed. Men vi ville ikke lægge Skolemanden det til Last, at han har forsømt dette, fordi Tingene er den, at Begrebet »almindelig Dannelse«, hvordan vi end fatte det, i Virkeligheden ikke falder sammen med Skolemandens Opgave, og fordi Skolemanden derfor snart i alt Fald kommer til en Fornemmelse af, at det ikke er paa Skolens Omraade at han kan gennemføre en begrebsmæssig Forstaaelse deraf. Thi naar vi gaae nærmere ind paa Dannelsens Begreb overhovedet, og fastholde, at Dannelsen i sit Væsen er en Modsætning til og en Overvindelse af den givne, lavere og blot egoistiske Naturalighed, en aandelig Gjenfødelse, hvorigjennem Individet ved at føle sig greben af en ideel Verdens- og Livsanskuelse og selv at gribe denne og ved at underordne sig den og ligesom stille sig til dens Tjeneste, og bearbejde sig selv, for at kunne blive et

brugbart Redskab for Ideen, efterhaanden arbejder sig frem til aandig Frihed, Selvstændighed, Personlighed, fastholde vi altsaa dette som Dannelsens Væsen overhovedet, at den er Idealitet, Frihed, Personlighed, saa erkjende vi ogsaa strax, at den ligger langt ud over Skolens Omraade, eller at den er selve Livets og ikke Skolens Opgave, om det end tillige strax maae erkjendes, at Skolen kan og bør have en stor Betydning for den som Forarbejde og Forberedelse. Men hvis Nogen maaskee her vil indvende os, at det jo naturligtviis følger af sig selv, at ved hiin Fordring til Skolens dannende Virksomhed netop underforstaaes den her nævnte Begrændsning, eller at det vilde være aldeles uberettiget at antage at Fordringen virkelig skulde gaae ud paa en særdig og fuldstændig Dannelse, og ikke indsee, at en simpel og ærlig Fortolkning af den opstillede Fordrings Ord og Mening fornuftigtviis kun kunde føre til at betragte Skolens Opgave som den at forberede og lægge Grunden til en almindelig Dannelse; hvis Nogen, som sagt, foreholder os dette, saa troe vi, at det maae erkjendes, at en Fortielse af en saa væsentlig Begrebsbestemmelse, hvis der overhovedet virkelig her kan være Tale om en Fortielse, i al Fald i praktisk Forstand ikke vilde være nogen ringere Fejl, end en ligefrem Overseen eller Ikke-Erkjendelse af Sagen selv vilde være. Og vi beklage denne Fortielse saa meget desto mere, jo tydeligere det er, at den klare og bestemte Udtalelse af den Begrændsning, som her er bleven fortiet, eller forsømt at gjøre gjældende, netop vilde have ført os lige til den opdragende Skole og saaledes vilde have befriet Skolen fra al den Usandhed eller Forvirring, hvori den nu er kommen ind. Thi Forberedelse og Opdragelse vil paa Skolens Omraade nødvendigviis falde sammen.

3.

Men naar det saaledes allerede ved den første Betragtning af Dannelsens Væsen maae synes tydeligt, at Skolens Opgave ikke kan sættes i at bibringe Barnet Dannelse, saa vil en nærmere Gaaen ind paa denne Betragtning endnu fuldstændigere godtgjøre dette. Og her paatrænger sig da allerførst det Spørgsmaal, hvad er almindelig Dannelse? Er den i sit Væsen forskjellig fra Dannelse i og for sig, saaledes som vi ovenfor have søgt at bestemme den; eller er det ikke meget mere saaledes, at al sand Dannelse altid ifølge sit Væsen tillige er almindelig Dannelse, eller dog stræber hen til at blive det?

Og det paa en dobbelt Maade. Thi naar vi gaae ud fra, at Dannelse har til sin Forudsætning Idealitet, ideel Verdens- og Livsanskuelse, men til sin Virkning har aandelig Frihed og Personlighed, saa ligger det paa den ene Side i Idealitetens Væsen at den, Aanden, ikke kan blive staaende ved det enkelte ideelle Billede, det enkelte Ideal, og ligesom fortabe sig i dette, eller eensidigt gaae op i dette, men bestandigt opfordres til at drage Mere og Mere af Livets objektive Indhold ind i sin ideelle Kreds, og saaledes arbejde hen til en stedse alsidigere og almindeligere ideel Anskuelse, der ikke troer, at der er nogen Deel af Livet, som ikke skulde kunne sees i et ideelt Lys, eller som ikke skulde kunne optages med under en ideel Bestemmelse. Og paa den anden Side ligger det i den aandelige Friheds og i Personlighedens Væsen, at den Enkelte, Individet, heller ikke kan komme til en sand Besiddelse af disse Dannelsens Frugter eller til en sand Dannelse ved maaskee at sætte en enkelt Deel af sit Væsen, enten sin Forstand, eller sine Følelser, eller sin Troe o. s. v. under Ideens Herredømme, men kun derved, at han stiller sit Væsen heelt og holdent, med alle dets forskjellige, højere og lavere, Evner og Kræfter under den ideelle Anskuelser Tugt, og stræber efter at bearbejde og beherske sit hele Væsen efter dens Fordringer, med den Overbøvlingsning, at der ikke er nogen Deel af hans Væsen, som enten ikke kan, eller ikke behøver at drages op i den ideelle Dannelses Sphære. Vi sige altsaa, at al sand Dannelse, baade objektivt og subjektivt taget, stræber hen til Almindelighed, eller er en heel aandelig Udviklingsproces, et aandeligt Liv, der ikke har nogen anden Ende, end selve den jordiske Tilværelses Ophør, og ikke kjender til nogen vilkaarlig Grændsebestemmelse, nogen vilkaarlig Afslutning, saaat jeg nogensinde skulde kunne sige, hermed eller nu er min Dannelse færdig; og det er ingen Indvending herimod, at denne Dannelse trods sin Almindelighed modtager baade en særegen Begrændsning og Indskrænkning af de Omstændigheder og Forhold, hvorunder den bliver til, og en særegen Beskaffenhed og ligesom Farve af den Persons naturlige Ejendommeligheder, hos hvem den udvikler sig, og saaledes tillige altid bliver individuel. Thi naar det ligger i den aandelige eller ideelle Udviklings Natur, at den først efterhaanden og gjennem Aarenes og Aarhundredernes Løb kan arbejde sig frem til et stedse rigere og rigere Indhold, og der derfor i Modsætning til den Fylde af ideelle Interesser og Spørgsmaal, der beskæftige vor Tid i alle aandelige Retninger,

i Kirke, Stat, Videnskab, Kunst, i Politikens og Samfundsordenens højere og lavere Anliggender, har været Tider, hvori det hele aandelige Liv enten udelukkende eller dog ganske overvejende bevægede sig om en enkelt af disse Ideer, som f. Ex. i hele vor christelige Oldtids og Middelalders Historie om Kirkens Idee, saa er det den nødvendige Følge heraf, at Individuets ideelle Liv og Dannelse, henviist til de hvergang givne historiske Betingelser og Forudsætninger, nødvendigviis maae bære et Præg af sin Tid, og blive eensidigere og alsidigere, eftersom denne er det. Men dette kan, som Noget der er begrundet i ydre og tilfældige Omstændigheder, ikke omstyrte Dannelsens Væsen som almindeligt, thi hvad enten den Tid, hvori Individet lever, er bevæget af mange og forskellige ideelle Anskuelser, eller beherskes af en eneste ideel Fordring, saa bliver Dannelsens Opgave dog i og for sig stædse den samme, nemlig at bringe alle de Realiteter, hvormed den kommer i Berøring, ind i Idealitetens Kreds og opfatte dem under ideelle Bestemmelser. Vi maae for desto fuldstændigere at forstaae dette, ikke overse, hvorledes det netop er denne Idealitetens og Dannelsens Energie, der til alle Tider i Historien under Kampen for en ideel Forstaaelse af Realiteterne, fra det ideelle Synspunkt af, har gennembrudt de Skranker, der hemmede Aanden, og aabnet nye Baner, opstillet nye Idealer for det aandelige Liv. Usand bliver derimod Dannelsen, saasnart den bliver utroe mod sit Væsens Almindelighed, eller troer at have Ret til vilkaarligt at slutte sig til en enkelt, eller maaskee til et Udvalg af ideelle Interesser og at gaae op deri, og at benegte de andre Ideers Betydning og Berettigelse, som om Nogen f. Ex. i vore Dage vilde anerkjende Kirken's Idee eller Statens, eller Videnskabens, eller den sociale Samfundsorden's Idee, og frakjende enhver anden ideel Anskuelse af Livet dens Berettigelse og Værd. Thi en saadan Dannelse vilde som partiel Dannelse kun være et partielt aandeligt Liv, eller rettere en partiel aandelig Død. Men naar det ogsaa her gjælder, at Alle ikke kunne Alt, og at Enhver helst skal gjøre det, som han nærmest er kaldet til at gjøre, saa viser sig her en nye og anden Begrænsning af Dannelsen, en reent personlig og individuel Begrænsning, der dog ligesaalet som hiin Begrænsning, der ligger i Tiden, i Tidsalderen, berører selve Dannelsens Væsen men kun dens Virksomhed og Resultater. Naturen giver de forskellige Individuer et højest forskjelligt Maal af aandelige Evner og Kræfter og kalder saaledes Nogle

til en større, Andre til en ringere aandelig Virksomhed. Den sætter allerede ved Fødselen nogle Individuer i de forreste Rækker af Samfundslivet, medens den trænger andre langt tilbage blandt den store Hob, saa at den snart letter, snart vanskeliggjør Adgangen til Deelagtighed i Livets højere Udvikling og friere Virksomhed. Og endelig uddeler Naturen sine Gaver og GunstBeviisninger, ogsaa under løvrigt lige Vilkaar, dog i et saa forskjelligt indbyrdes Forhold, eller lader den ene aandelige Evne i den Grad have Overvægten over de andre, at den derved ligesom forud bestemmer Individuets hele aandelige Retning og lader den Ene fortrinsviis udvikle sig og tage sin Dannelse ad Erkjendelsens Vej, lader ham blive Philosoph, Lærd, Videnskabsmand, Praktiker, Forstandsmenneske, medens den bestemmer den Anden til overvejende at uddanne Følelsens og Gemyttets Side og lader ham blive Kunstner, Digter, eller leder ham overhovedet til fortrinsviis at blive et Følelsesmenneske, eller overvejende slutte sig til Sædelighedens og Religiositetens Idealer og bestræbe sig for at realisere dem paa sig selv og i Livet, hvad enten nu hans særegne Evner kalde ham til at gøre dette mest ad den theoretiske eller mest ad den praktiske Vej. Men medens saaledes den almindelige Dannelse paa en Maade bliver farvet og ligesom betinget af Individuernes Natur, eller hvergang bliver en personlig og individuel Dannelse, staaer dette aldeles ikke i Modsigelse til Opfattelsen af Dannelsen som almindelig. Thi netop fordi Dannelsen ikke gaar ud paa at ophæve eller tilintetgjøre Naturligheden, men paa at fuldkomme den, netop derfor bliver Dannelsen kun da sand, naar Enhver erhverver den paa sin ejendommelige Maade, eller ligesom paa Grundlaget af sine særegne naturlige Forudsætninger. Og heller ikke strider dette mod Begrebet af Dannelsens Almindelighed. Thi Opgaven bliver hvergang den at tage det hele Individuum med, og ikke blot et Brudstykke af ham, saaledes som Tilfældet bliver, naar f. Ex. den, der af sin Natur fortrinsviis drages hen til Tænkning, Forskning, Videnskab, vilkaarligt ligesom sikkrer sig i Erkjendelsens Sphære, og, idet han saaledes bliver mere og mere fremmed for de sædelige og religiøse Ideers Kreds, og mere og mere ligegyldig imod og skye for at overtage de Selvtugtens og Selvopdragelsens Kampe og Selvfornægtelser, uden hvilke han aldrig kan lære at beherske den egoistiske Retning i sine naturlige Følelser, Tilbøjeligheder, Lyster, Lidenskaber, og bringe dem til at underordne sig det ideelle Stand-

punkts Fordringer, bliver et nygtern beregnende Forstandsmenneske, der afviser alt det, der ikke kan forståes og bevises, som sig uoverskommende, og lever halvt et naturligt, halvt et intellektuelt Liv — en partiel Dannelse og en partiel aandelig Død. Og dette er paa den anden Side lige saa fuldkomment Tilfældet, naar det Individuum, der fortrinsviis af sin Natur føler sig hængt til de religiøse Forestillingers og Ideers Kreds, afslutter sig i disse, og medens han svælger i fromme Følelser og mytiske Betragtninger, forsømmer Udviklingen af sin Forstands og Fornufts Evner. Idet han som Følelsesmenneske troer sig berettiget til at foragte Tænkningen, Kundskaben, Videnskaben, Intelligentsen. Ogsaa her er kun halvt Liv, men halvt Død, og tilrods for det enkelte ideelle Moment, der er kommet ind i Livet, kun en usand og usund Dannelse.

4.

Vi fastholde altsaa at Dannelsen, skjønt farvet og i en vis Forstand betinget og begrændset baade af den Tidsalder og det Individuum, som den tilhører, dog stedse er almindelig Dannelse, og omfatter det hele Menneske. Men jo tydeligere det efter den foregaaende Betragtning er, at Dannelsen er Selvdannelse, Selvtugt, Selvopdragelse, destomere indlysende er det ogsaa, at Dannelsen som saadan ikke umiddelbart falder sammen med Barnets Opgave, eller ligefrem kan stilles op som Skolens, Barneskolens Formaal. Til at gribes af Ideen og igjen at gribe Ideen, dertil hører Modenhed, baade aandelig og legemlig Væxt og Udvoxethed. Men naar det imidlertid kan indvendes os, at det desuagtet er en simpel Kjendsgjerning, at den almindelige Sprogbrug hjemler en Ret til at bruge Ordet Dannelse ogsaa om Barnet, eller at der Intet kan være til Hinder for, i Analogie med saa mange andre Tilfælde, at bruge det samme Udtryk i engere og videre, eller i strængere og løsere Forstand, saa er det ikke om Ordet, at vi her ville rejse en Strid, men netop om Forstaaelsen, og det, vi forlange er ikke, at man skal give Slip paa hiint Udtryk, men kun at man med rene og klare Ord skal sige, i hvad Forstand man tager det. Saalænge dette staaer uafgjort hen, og det er Enhver tilladt at forstaae det paa sin Maade og forbinde sine egne reent subjektive Anskuelser dermed, kan det ikke være Andet, end at en saadan Ubestemthed efterhaanden undergraver den faste Erkjendelse af Dannelsens egentlige Væsen, og kaster Skolen ind i en Ubestemthed om sin egen Opgave, der nødvendigviis maae forvirre og svække

dens Virksomhed. Men at denne dobbelte Frygt ikke er indbildt, men velbegrunder, det vil den følgende Betragtning yderligere godtgjøre. Efterat vi nemlig hidtil kun have betragtet selve Dannelsens Væsen, eller ligesom dens Inderlighed, saa staaer endnu tilbage Dannelsen i dens ydre Optræden, eller med Hensyn paa det Apparat af Erkjendelser, Kundskaber, Indsigter, Færdigheder, hvormed den omgiver sig. Hvad og Hvormeget af alt dette hører i Virkeligheden med til Dannelse som en nødvendig Betingelse for samme? Eller, dersom der ogsaa paa dette Dannelsens Omraade møder os Noget, som kan kaldes almindelig Dannelse, og virkelig ogsaa bliver kaldt saaledes, i hvilket Forhold staaer da denne til det, som vi i det Foregaaende have opstillet som den almindelige Dannelsens Væsen?

Overalt hvor der er aandeligt Liv og Virksomhed, fremtræder med Nødvendighed en Stræben efter Erkjendelser, Kundskaber, Indsigter; en Stræben, der i al Fald hos de mere begavede og mere energiske Naturer ikke blot gaaer ud paa at gjøre Individuet dygtigt til det særegne Kald, den specielle Opgave, hvortil han efter sin Natur nærmest og først føler sig hændraget, men som ogsaa føler en Trang til at komme ud over de første og nærmeste Forudsættningers snævre Kreds, eller at udvide, udvikle, uddanne sine Erkjendelser og Kundskaber ved stedse at optage Mere og Mere af det, der efterhaanden viser sig for ham som nærmere eller fjernere berørende, mere eller mindre fremmede hans eget Kalds Interesser. Men medens denne Stræben, som alt bemærket, er fælleds for alt aandeligt Liv og ingenlunde forstrinsviis tilhører den Dannede, idet jo det naturlige Menneske i og for sig kan have baade høje aandelige Evner og en større aandelig Energie, end den Dannede, saa maae vi ikke overse, med hvor forskjellig en Karakter denne samme Stræben træder frem hos den Ene og hos den Anden. Thi naar den hos det naturlige Menneske ytrer sig —

(Her er en Lakune; et andet Brudstykke vil blive meddeelt i følgende Hefte).

Anmeldelse.

S. Rosing engelsk-dansk ordbog. Kbhvn. 1863.

C. Hornbeck engelsk-dansk håndordbog. Kbhvn. 1863.

Den første fortjænte nærmere omtale, end jeg kan give. *Deus* nøjagtighed og pålidelighed, også i det vanskeligste, fagord, fagudtryk, er noksom bekendt, og har vundet i den ny udgave. Den er måske den eneste virkelig gode danske ordbog til noget levende sprog. Jeg gentager hr Kleisdorffs ønske (dagblad 4de oct. 62), at lærerne vil anbefale den, og særlig (på grund av den gode medfart, modersmålet har fået) fremfor de skadelige tyske håndordbøger.

Den anden er langt fra av samme betydning, men gör stærk brug av Rosings. Hr Hornbecks ytringer (i den dansk-engelske del) vidner derfor ikke just om skyldig taknemlighed, ligesom de i fler henseender er ilde overlagte. Det lyder barnligt at rose sig av at have optaget »talemåder«, sammensætninger, og avledninger som *to smoke tobacco*, *to go to school*, *to thrust back*, *to attend to mass*, *wheat harvest*, *wheat flour*, *whelpish*, *wheezy*, o. s. v., og tilføje ved hver: »hos Rosing intet herom«. Et av Rosings fortrin er virkelig skønsomhed i val av materiale. Det er umuligt at gøre en ordbog fuldstændig og fejlfri; og jeg vil ikke engang lægge alt for stor vægt på slikt hos H. som *to lay in wait* (s. 550), *wipe* lommebog (*taschentuch* læst fejl), *undone* uavgjort (ugjort kan indeslutte uavgjort; men det gör ikke oversættelsen god), *adeling* (rettere: *atheling*) ætling (vækker falsk etymologisk forestilling); m. m. R's omhyggelige sagsforklaringer taber stadig i H's gengivelse; f. ex. R: *yaws* hudsygdom som fra Afrika er bleven overført til Vestindien, H: *yaw* slags hudsygdom i Vestindien, oprindelig i Afrika; *to trail arms* R: holde geværet i højre hånd med kolben nær ved jorden, H: holde geværet i højre arm; *ærocollyrium* R: tör öjensalve, H: tört öjenplaster. Noget av H's kunde R nok misunde ham, som »*X X or double X* en fortræffelig slags porter«, der vel ikke fås på Møn. Agtelse fortjæner H's modtagelighed for rettelser til gavn for modersmålet; den e.-d. dels »uregelmæssige« verber er i den d.-e. rettet til uregelrette.

22 Maj 1863.

E. Jessen.

Blandinger.

Odysseen 2, 130—137.

Af H. F. F. Nutzhorn.

Ἄντινο', οὐ πως ἔστι δόμων δέουσαν ἀπῶσαι,
 ἢ μ' ἔτεχ', ἢ μ' ἔθρουσε· πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης
 ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκε· κακὸν δέ με πόλλ' ἀποτίνειν
 Ἰκαρίῳ, εἰ κ' αὐτὸς ἐγὼν ἀπὸ μητέρα πέμψω.
 ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι, ἀλλὰ δὲ δαίμων
 δῶσει, ἐπεὶ μήτηρ στυγεράς ἀρήσεται ἱερυνῶς
 οἴκου ἀπερχομένη· νέμεσις δέ μοι ἐξ ἀνθρώπων
 ἔσσεται· ὣς οὐ τοῦτον ἐγὼ ποτε μῦθον ἐνίψω.

Lektor Thaasen har i dette Tidsskrifts 4de Aarg. S. 95 figg. erklæret de to Halvvers 131—132

πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης
 ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκε

for uægte, fordi de forekom ham uforstaaelige. Da nu Stedet trods de fremførte Indvendinger ikke forekommer mig saa vanskeligt, og da ingen Anden har taget det i Forsvar, tør jeg maaske fremsætte min Opfattelse for enten at sé den gendrevet eller ogsaa have Ret til fremdeles at følge Overleveringen.

Jeg finder det vel med Lektor T. besynderligt at sige om en Afdød, at han • efter at være død er paa et andet Sted at Jorden•; men jeg kan dog nok forstaa, at man kan sige at Odysseus • er død i fremmede Lande•. Jeg oversætter da Stedet saaledes: •Min Fader lever i fremmede Lande, eller maaske har han der fundet sin Død•. Nærede jeg Tvivl, vilde jeg udstrække den ogsaa til Mentès' Ord 1, 196:

οὐ γὰρ πῶ τέθνηκεν ἐπὶ χθονὶ Διὸς Ὀδυσσεύς.

Men ogsaa dette Vers finder jeg ganske forstaaeligt: •Thi endnu har Odysseus ikke fundet sin Død her paa Jorden•. De to Stæder forsvare og forklare hinanden, saa at man ikke er berettiget til at forkaste noget af dem, hvis de ellers passe i deres Sammenhæng.

Men det er netop her, Lektor T. sér de største Vanskeligheder. Thi • i disse her behandlede to Halvvers er Telemach uvis, om Faderen lever eller er død. Men næsten i samme Aandedræt, v. 134, forudsætter han, at Faderen vil komme tilbage: ἐκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι•. Lektoren vil nemlig ikke gaa ind paa den af Nitzsch og Fäsi antagne, ogsaa i Scholierne omtalte Forklaring, at τοῦ πατρὸς skal betyde Penelopes Fader, Ikarios; thi • i en Sætning, hvor Telemach taler om sig selv, maa 'Faderen' betyde hans egen Fader•, altsaa Odysseus, der jo ikke vil kunne tilføie Telemachos noget Ondt, hvis han virkelig er død. — Hertil maa dog bemærkes, at τοῦ πατρὸς (•han, Faderen•, τοῦ er demonstrativt Pronomen) naturlig betyder Penelopes Fader, naar der er Tale om en Fader, der skal hævne Penelopes Bortjagelse.

Hele Stedet oversætter jeg da saaledes:

•Antinoos! Ikke kan jeg støde min Moder ud af Huset mod hendes Villie. Hun har jo født mig, og hun har opfostret mig, medens min Fader

lever i fjerne Lande eller ogsaa der har fundet sin Død; og haardt bliver det, naar jeg skal bøde det Meget til Ikarios, hvis jeg nemlig selv (o: uden Foranledning fra hendes Side) sender min Moder bort. Fra ham, Faderen, vil jeg jo komme til at lide Ondt, og Andet vil en Guddom sende over mig, naar min Moder ved Bortgangen fra Huset har bedet til de forfærdelige Hævn gudinder. Ogsaa hos Menneskene vil jeg møde Uvillie, saa det Ord vil jeg aldrig udtale.

Der er endnu ét Punkt i denne Oversættelse, som trænger til nærmere Omtale, nemlig Gengivelsen af *δέ* ved det danske Ord «medens». Lektor Thaasen har selv hentydet til en saadan Forstaaelse, Idet han berører, at Sætningen kunde opfattes som en Parenthes foranlediget ved *ἔδραψε*; men han har ikke gennemført denne Tanke.

For nu at vise min Oversættelses Berettigelse maa jeg anføre nogle andre Steder, hvor Indskudssætningen med *δέ* ganske indtager samme Plads som en Conjunctionsbisætning.

Den første Spire til denne Brug ses i saadanne Forbindelser som 3, 47 flgg.:

*ἐπεὶ καὶ τοῦτον ὀνομαί ἀθανάτοισιν
εὐχέσθαι· πάντες δὲ θεῶν χαιτέουσ' ἀνθρώποι ο. s. v.*

«Thi ogsaa denne, tror jeg, beder til de Udødelige (alle Mennesker trænge jo til Gudernes Hjælp); men han er den Yngste, derfor har jeg givet Bægeret først til dig.»

Fra denne parenthetiske Brug skér da Overgangen til Steder som 1, 119, hvor det om Telemachos, der sér Mentos, hedder:

*βῆ δ' ἰθὺς προθύροιο, νεμεσσήθη δ' ἐνὶ θυμῷ
ξεῖνον δηθὰ θύρησιν ἐφειστάμεν· ἰγγύθι δὲ στάς
χεῖρ' ἔλε δεξιτερῆν.*

Vilde man her oversætte: «Han gik hen mod Indgangen, og han harmedes i sit Sind over, at den Fremmede stod saa længe ved Døren, og, da han var kommen hen til ham, rakte han ham Haanden», faar man en besynderlig Sammenstilling af uensartede Udsagn: «Han gik derhen, og han harmedes, og han rakte ham Haanden». Indskudssætningen *νεμεσσήθη δέ* . . . betegner den Stemning, under hvilken han traadte hen til den Fremmede: «Han gik hen mod Indgangen, harmfuld over at . . . , og, da han havde naaet ham, rakte han ham Haanden.»

En saadan Indskudssætnings Modus kan paavirkes af den Sætning, den bestemmer, og saaledes komme til at staa i Imperativ, selv om den ikke indeholder en Befaling f. Ex. 1, 337 flgg.:

*Φῆμιε, πολλὰ γὰρ ἄλλα βροτῶν θελκτήρια οἶδας,
ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τὰ τε κλείουσιν αἰοδοί·
τῶν ἐν γέ σφιν ἄειδε παρήμενος, οἳ δὲ σιωπῇ
οἶνον πινόντων· ταύτης δ' ἀποπαύε' αἰοιδῆς.*

Den ligefremme Oversættelse («Du skal synge en af de andre Sauge; og Beilerne skulle drikke i Taushed; men med denne Sang maa du standse») er allerede i sin Form stødende, da et Bud til Beilerne stilles ind imellem to Led af et og det samme Bud til Phemios; og i Realiteten bliver den endnu uheldigere, da Penelope ingen Magt havde til at paabyde Beilerne Taushed, og selv om hun havde den, var det urimeligt at anvende den, da de allerede i

Forveien, uden Bud fra hende, i Taushed lyttede til Sangeren, saaledes som der staar i v. 325: *οἱ δὲ σιωπῇ εἶατ' ἀκούοντες*. Stedet maa oversættes: •Syng en af de andre Sange, til hvilken Gæsterne i Taushed kunne lytte; men hør op med denne sørgelige Sang•.

Omvendt kunne slige Sætninger med *δέ* sluttende sig som andet Led til et Participium staa i Indicativ. Sætningsforbindelser som:

ἀμφὶ δὲ μιν μνηστῆρες ἀγήνορες ἠγαρέθοντο

ἔσθλ' ἀγορεύοντες, κακὰ δὲ φρεσὶ βυρσοδόμευον (17, 66)

ere ikke sjældne.

Noget mere stødes vi, naar det første Led er et Adjectiv som 3, 146:

νήπιος' οὐδὲ τὸ ἤδη, δ' οὐ πείσασθαι ἐμίλλεν.

•Den Daare, som ikke vidste, at hun ikke vilde bønnhøre dem•. — Men mest afvigende fra vor Udtryksmaade bliver det, naar det Adjectiv, der danner første Led, er føiet til et Ord i Sætningen, som hverken er Subjekt eller Objekt, f. Ex. 9, 142—143:

ἔνθα κατεπλόμεν καὶ τις θεὸς ἠγεμόνευεν

νύκτα δὲ ὄρναϊήν, οὐδὲ προυφαίνετ' ἰδέσθαι.

•Der seilede vi ind, og en Gud viste os Veien gennem den mørke Nat, og man kunde ikke sé foran sig•, er aldeles uforstaaeligt. Vi maa oversætte: •Gennem Natten, der var saa mørk, at man Intet kunde sé•. — Naar det 3, 248 flgg. hedder:

πῶς ἔθαν' Ἀτρείδης εὐρὺν κρείων Ἀγαμέμνων;

ποῦ Μενέλαος ἔην; . . . .

ἢ οὐκ Ἄργος ἦεν Ἀχαικοῦ, ἀλλὰ πῆ ἄλλη

πλάζετ' ἐπ' ἀνθρώπους, ὃ δὲ θαρσέσας κατέπεφνεν;

maa det oversættes: •Hvor var da Menelaos? Var han ikke i Argos, men flakkede han om andetsteds i Verden, siden hin saa distrig dræbte hans Broder?•

Endnu maa jeg anføre 2, 312—313:

ἢ οὐχ ἄλλος, ὡς τὸ πάροιθεν ἐκείριτε πολλὰ καὶ ἔσθλα

κτῆματ' ἐμά, μνηστῆρες, ἐγὼ δ' ἔτι νήπιος ἦα;

•Eller er det ikke nok, at I ødede mit Gods tilforn, medens jeg endnu var ung•. Dette Sted er aldeles parallelt med vort Sted. *δέ*, der oprindeligt betyder •men•, har hos Homer antaget Betydningen •medens•; har da i sin Betydning samme Dobbeltthed som i ældre Dansk Ordet •mens•, der baade svarer til vort •men• og til vort •medens•. Det er en lignende Dobbeltthed som ved de Pronominer og pronominalske Adverbier, der hos Homer baade bruges som Demonstrativer og som Relativer; Demonstrativsætninger stillede parenthetisk som Indskud i den fortløbende Tale blive til Relativsætninger.

Vende vi nu tilbage til 2, 131, bliver altsaa Meningen den: •Min Moder har født mig, og hun har opfostret mig, medens min Fader har levet i fremmede Lande (eller maaske endog er død der borte), saa meget Mere skylder jeg hende, og saa meget mindre kan jeg vise hende bort fra mit Hus•. Jeg sér intet Skævt i den Tanke, og jeg tror, Lektor Thaasen har været for hurtig til at fordømme Stedet.

Naar Philologerne støde paa Vanskeligheder hos andre Forfattere ere de i Regelen villige til at indrømme, at Feilen kan ligge i vor mangelfulde Op-

fattelse eller ufuldstændige Kundskab; men Homers Text betragtes som herreløst Land, hvor man frit kan gaa paa Jagt efter Interpolationer og Rhapsodetilsætninger. Det Samme viser sig ved et andet af Lektor Thaasen omtalt Sted, Il. 19, 374 flgg., hvor det hedder om Achilleus' Skjold:

*τοῦ δ' ἀπάνευθε σέλας γένετ' ἤυτα μήνης.
ὡς δ' ὅτ' ἂν ἐκ πόντοιο σέλας ναύτης φανή
καιόμενοι πρὸς τὸ δὲ καίεται ὑπόθ' ὄρεσφιν
σταθμῶ ἐν οἰοπόλῳ· τοὺς δ' οὐκ ἐθίλοντας ἄελλα
πόντον ἐπ' ἰχθυόεντα φίλων ἀπάνευθε φέρουσαν·
ὡς ἀπ' Ἀχιλλῆος σάκεος σέλας αἰθέρ' ἔκτανεν.*

G. Hermann finder Stedet i denne Sammenhæng meningsløst, thi det Skjold, der ligner Maanen, kan ikke tillige sé ud som et Hyrdeblus paa Fjeldet. — Det vilde være rigtig bemærket af Hermann, hvis Maanen altid var den blege Nattevandrer. Men tit er det anderledes.

Wie traurig steigt die unvollkommne Scheibe
des rothen Monds mit später Gluth heran.

I Ossians Fingal 1ste Sang hedder det:

Og som Maanen, naar den hæver sig fra Havet, Skjoldet var.

Det er et Billede, som fører os nær hen til den græske Digters Ord. For Fiskeren, der ude fra Havet sér Maanen hæve sig bag Fjeldet, sér det omtrent ud som et flammende Baal, og vi kunne da vel forstaa, at den samme Digter først sammenligner Skjoldet med Maanen, og strax efter med et Blus paa Sæteren, som Sømændene øine ude fra det stormfulde Hav.

Philologisk og pædagogisk Bibliographi for 1862.

Meddelt af *K. J. Lyngby*.

A. I Danmark, Norge og Sverig udkomne philologiske og pædagogiske Skrifter.

1) Nordiske Sprog.

(Grammatik, Lexikographi, samt Literatur- og Culturhistorie o. s. v.)

- Aars, J., Oldnorsk Formlære. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. II.) Christiania. IV + 92 S. 8.
- Arentzen, K., og St. Thorsteinsson, Nordisk Mythologi. 2. Opl. Kbhvn. Steen. 124 S. 8. 64 Sk.
- Biskupa sögur. II, 1. Kbhvn. Det isl. litteraire Selskab. (Gyldendal.) 232 S. 8. 1 Rd.
- Bondesen, N. W. T., Exempelsamling og Grundrids til Brug ved den første grammatiske Undervisning i Modersmaalet. 2. Opl. Kbhvn. Reitzel. 54 S. 8. 24 Sk.

- Clausen, P., Kortfattet Sprog- og Retskrivningslære til Brug ved Underviisningen i Modersmaalet. Kbhvn. Steen. 32 S. 8. 20 Sk.
- Corpus juris Sveo-Gotorum antiqui. Vol. X. Samling af Sveriges gamla lagar, utgifven af C. J. Schlyter. Band. 10. Konung Magnus Erikssons landslag. Lund. Schlyter. 4 + CIV + 460 S. 4. med 2 tab. För subskr. 9 rd. 50 öre, för köpare 11 rd. 50 öre.
- Delsbomålet. — Upprättning till en grammatik för Delsbomålet, utgifven af Helsinglands Fornminne-sällskap. Söderhamn. Landin. 56 S. 8. 75 öre.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn. III. Kbhvn. Det islandske liter. Selsk. (Gyldendal.) 162 S. 8. 64 Sk.
- Dorph, C., Omrids af den nordiske Mythologie. Til Skolebrug. 4. Opl. Kbhvn. Thaarup. 40 S. 8. 24 Sk.
- Ehrnström, J. F., Öfningar i satslära, för folkskolor. Stockholm. Hægström. 24 S. 12. 25 öre.
- Eriksen, A. E., Om Trældom hos Skandinaverne, Fortsætt. (I Nordisk Universitets-Tidskrift VII. 4. 1861. Upsala. 8.) S. 83—110.
- Fick-lexicon, Nytt, öfver främmande ord i svenska språket, upptagande öfver 6000 ord, jemte deras uttal och betydelse. Uppl. 4. Göteborg. Bonnier. 231 S. 16. 1 rd.
- Flatøbogen. II, 2. Christiania. Mallng. 76 Sk.
- Folkesagn, islandske. Paa Dansk ved C. Andersen. Kbhvn. Gyldendal. 270 S. 8. indb. 1 Rd. 12 Sk.
- Folkeviser, Danmarks gamle, udg. af Svend Grundtvig. III, 2. Kbhvn. Samfundet til den danske Literaturs Fremme. 1862. S. 385—933 + XXV S.
- Fritzner, J., Ordbog over det gamle norske Sprog. 2. og 3. Hefte. drekkahrimdrif. Christiania. Feilberg & Landmark. S. 97—288. 8. à 36 Sk.
- Fryxell, A., Bidrag til Sveriges litteratur-historia. 9de häftet. Stockholm. Hierta. 2 + 120 S. 8. 1 Rd.
- , Öfnings- och exempelbok för inlärandet af ortografi, etymologi och syntax enligt svenska spåklärans tolfte upplaga. Stockholm. Hierta. 79 S. 8. 50 öre.
- Funch, Cl., J. Rögind og E. Warburg, Dansk Læsebog for de lavere Klasser. 4. Udg. Kbhvn. Reitzel. 372 S. 8. indb. 1 Rd. 20 Sk.
- Gunnlaugs saga ormstungu. Ved O. Rygh. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. III.) Christiania. IV + 120 S. 8.
- Heiberg, Nordisk Mythologie. Paa Dansk udg. af C. Winther. Kbhvn. Philipsen. 294 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- Holst, H. P., Dansk Retskrivningsordbog. 11. og 12. Lev. Kbhvn. Philipsen. 64 + 68 S. 8. 36 + 36 Sk. (cpl. 4 Rd. 48 Sk.)
- Homiliebog, gammel norsk. 1ste Hefte. (Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. I.) Christiania. S. 1—160. 8.
- Jessen, C. A. E., Undersøgelser til nordisk oldhistorie. Kbhvn. Schwartz. II + 84 S. 8. 64 Sk.
- Knudsen, K., Er Norsk det samme som Dansk? (Indbydelsesskrift fra Kristiania Kathedralskole.) 168 S. 8.
- Lund, G. F. V., Oldnordisk ordføjningslære. 2. og 3. Hefte. (Nord. Oldskrifter XXX. og XXXI.) Kbhvn. Gyldendal. XX + S. 193—526. 8. 1 Rd. 16 Sk. + 1 Rd. 16 Sk. (cpl. 3 Rd. 48 Sk.)
- Lundblad, P. S. W., Öfningar i svensk rättskrifning jemte rättstafningslära. Uppl. 3. Stockholm. Forfatt. 1 + 83 S. 8. 85 öre.
- Lyth, J. E., Schwedische Grammatik, nebst einer Auswahl prosaischer und poetischer Lesestücke, mit erläuterndem Wörterbuche. Uppl. 2. Stockholm. Bonnier. VIII + 368 S. 8. 2 rd. 75 öre.

- Meijerberg, C. J., Svensk språklära. Uppl. 3. Göteborg. Bonnier. 85 S. 8. 75 öre.
- Nilsson, S., Skandinaviska Nordens ur-inväånare. Upplaga 2. och 3., Brons-åldern I. Uppl. 2., Bronsåldern II. Stockholm. Samson & Wallin. 2 S., 54 S. + 2 S., S. 55—102, med pl. 1—5. 4. 2 rd. 50 öre + 3 rd. 50 öre. (6 rd.)
- Petersen, N. M., Historiske fortællinger om Islændernes færd hjemme og ude. 2. bind. 2. udg. (Njals Saga.) Kbhvn. Wöldike. 364 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- , Nordisk mytologi. 2. udg. Kbhvn. Schubothe. 1863. 16 + 441 S. 8. 3 Rd.
- Pettersson, C. Fr., Försök till lärobok i svenska språket, för folkskolor. Afd. 2. Rättskrifningslära. Falun. Gröningsson. 72 S. 8. b. 75 öre.
- Rietz, J. E., Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Häft. 1—2 (A—Fors.) Häft. 3. (Forsk—Hamsa.) Lund. Cronholm. XVI + 240 S. 4. 2 rd. 75 öre + 1 rd. 75 öre.
- Romanelli, (P. Larsen), Dansk Sproglære. Til Skolebrug. Kbhvn. Schu-bothe. 104 S. 8. indb. 64 Sk.
- Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet. Häft. 38. (Med særskilt Titel: Heliga Birgittas uppenbarelser. Efter gamla handskrifter utgifna af G. E. Klemming. Band. IV.) Stockholm. 211 S. 8. 3 rd. 50 öre.
- Selmer, H. P., De nyeste forsøg paa en forbedring af modersmaalet. Kbhvn. Wroblewsky. 68 S. 8. 48 Sk.
- Svenska fornskrift-sällskapets allmänna årsmöte 1862. Stockholm. Norstedt & Söner. 16 S. 8.
- Tullberg, H. K., Svensk rättskrivningslära, stödd på vettenskaplig grund. Lund. Gleerup. 238 S. 8. 2 rd. 50 öre.
- Wersander, L. J., Vestgöta dialekten, betraktad i förhållande till fornspråket. I. Akad. disp. Lund. 22 S. 8.

2) Græsk, Latin og Østerlandsk.

a) Politisk og Cultur-Historie, Mytologi o. s. v.; Grammatik og Lexikographi.

- Ahlin, Z., De fabulis illis Euripidea et Lidneriana, quarum utraque inscribitur Medea. Afh. för rektorat. Kalmar. IV + 32 S. 8.
- Aulin, L. A. A., Græskisk läsebok. Upsala, prof. Arrhenii förl. 10 + 142 S. 8. 1 rd. 50 öre.
- Berg, C., Græsk-dansk Ordbog. 8. Hefte. Kbhvn. Steen. 160 S. 8. 1 Rd.
- , Græsk Formlære til Skolebrug. 3. Udg. af Schema t. gr. Forml. Kbhvn. Steen. VIII + 184 S. indb. 1 Rd. 48 Sk.
- Broman, A. Th., Om beskaffenheden af Romarnes äldsta nationela poesi. (I: Redogörelse för Falu h. elementar-läroverk år 1862. Falun.) 4.
- Clausen, J., Om Roms Ruiner og Böhmeren Hieronymi Martyrdöd, to Smaaskrifter fra det 15de Aarhundrede. Kbhvn. Gad. 66 S. 8. 40 Sk.
- Lindberg, J. C., Smaaskrifter. Udgivne af L. Helveg og N. Lindberg. Kbhvn. Schönberg. 336 S. 8. 1 Rd. 72 Sk.
- Linder, C. W., och Walberg, C. A., Svenskt-grækskt lexikon. Upsala. Schultz. 2 + 536 S. 4. 8 rd. 25 öre.
- Madvig, J. N., Latinsk Sproglære til Skolebrug. 4de, forbedrede og forkortede Udg. Kbhvn. Gyldendal. 322 S. 8. indb. 1 Rd. 40 Sk.
- Mehren, A. F., Syrien og Palæstina. Studie efter en arabisk Geograph fra Slutn. af d. 13. og Begynd. af d. 14. Aarh. Kbhvn. Gad. 90 S. 4. 1 Rd.
- Nielsen, E. Frisenberg, Den antike Skepticisme. Kbhvn. Wöldike. 212 S. 8. 1 Rd. 36 Sk.
- , En Sammenstilling imellem min Afhandling: Den antike Skepticisme,

- og Sleders Skrift: De scepticismo commentatio. Kbhvn. Wöldike. 28 S. 8. 16 Sk.
- Nielsen, E. Frisenberg, Om Hr. F. Nutzhorns Beskyldninger og Aphorismer i "philol. Tidsskr." Kbhvn. Wöldike. 14 S. 8. 12 Sk.
- Nutzhorn, F., E. F. Nielsens Doctordisputats med særligt Heusyn til Paastanden om videnskabelig Selvstændighed. Kbhvn. Reitzel. 48 S. 8. 36 Sk.
- Nösselt, F., Grekernas och Romarnes mytologi för bildade läsare framställd. Öfversättning från fjerde upplagan af G. Thomée (med en titelgravyr och 66 afbildningar i litografi.) H. 4—8. Stockholm. Svanström. S. 241—628. 8. 5 rd.
- Rusén, L. E., Om betydelsen och bruket af modus conjunctivus i grekiska språket. Linköping. S. 1—20. 8.
- , Synchronistiska tabeller öfver modus conjunctivus i grekiska språket. Linköping. 12 tabeller fol. 3 rd.
- Setréus, O., De genitivo. Afh. för rektorat. Upsala. 26 S. 8.
- Säve, Hjalmar, De Areopago et judiciis heliasticis apud Athenienses quaestiones. Akad. disp. Ups. 62 S. 8.
- Yllander, H. E., Om vokalförändringarna i hebreiska språket. Akad. disp. Lund. 25 S. 8.

b) *Forfattere.*

- Batrachomyomachia, quam versibus latinis expressam edidit C. A. Fahlcrantz. Akad. disp. Upsala. Edquist & Berglund. 24 S. 8.
- Caesar, De bello Gallico. Iterum rec. J. K. Whitte. Kbhvn. Gyldendal. 184 S. 8. indb. 68 Sk.
- , Frigell, A., Kommentariet till Cæsar. I. Uppl. 2. (Galliska kriget. B. 1—4.) Upsala. Forfatt. VII S. + S. 1—80. 8. 1 rd.
- , Kommentariet öfver Galliska kriget. Öfversättning af J. W. Tullberg. Vexjö. Södergren. 83 S. 12. 50 öre.
- Cicero, In Catilinam orationes IV. Utgifna af J. Ruhe. Malmö. Cronholm. 48 S. 8. 50 öre.
- , Orationes selectæ VIII. Med förklarande anmärkningar för elementarläroverken utgifna af R. Törnebladh. Kalmar. Almqvist. 2 + 164 + 114 S. 8. 2 rd. 50 öre.
- , Sidvall, F. W. G., Epistolarum Ciceronis ad Quintum fratrem libri I:mi prima, suethice reddita adnotationibusque illustrata. Dissertatio I. Linköping. 35 S. 8.
- Livii, T., Historiarum Romanarum libri qui supersunt. Ex rec. Madvigii edd. J. N. Madvig & J. L. Ussing. Vol. II, pars I. (ll. XXI—XXV). Hafn. Gyldendal. 308 S. 8. 1 Rd. 24 Sk.
- Nala. — Olbers, E. G. F., Nionde och tionde sångerna af Nala och Damayanti, från sanskrit öfversatte och kommenterade. Akad. disp. Lund. 26 S. 8.
- Ovidii metamorphoser, öfversatta af G. Adlerbeth, utgifna af J. Adlerbeth. Ny upplaga. Örebro. Lindh. XXII + 399 S. 8. 3 rd. 50 öre.
- Propertius. — Johansson, M., Elegiæ quædam Propertii suethicis versibus expressæ. Akad. afh. Upsala. Edquist & Berglund. 34 S. 8.
- Quinctilianus. — Meyer, F. C. G., Kommentariet till 10. bokens första kapitel af M. Fabii Quintiliani Institutio oratoria. Akad. disp. Lund. 64 S. 8.
- Salustius. — Östling, N., De elocutione C. Salustii Crispi. Akad. afh. Upsala. 64 S. 8.
- Terentius Lystspil. Overs. af H. K. Whitte. (Adelphi.) Randers. Kbhvn. Schwartz. 80 S. 8. 48 Sk.

Xenophon. — Svedborg, J., *Xenophontis de republica Atheniensium libellus in latinum conversus adnotationibusque instructus.* Afh. för lektorat. Upsala. IV + 31 S. 8.

3) Andre ældre og nyere Sprogs Grammatik, o. s. v.

Beissel, Chr., *Det tyske Sprogs Formlære i sine Grundtræk.* Kbhvn. (Gyldendal.) 58 S. 8.

—, og F. K. Hviid, *Udvalg af dansk Literatur til Stiløvelser (for Engelsk, Fransk og Tysk).* Ssteds. VIII + 192 S. 8.

(**Borring, L. S.**) *Album littéraire ou nouveau choix de lectures.* 2. partie. Forfatteren. 360 S. 8. 1 Rd. 48 Sk.

Borring, L. S., *Veiledning i Fransk til Skolebrug og Selvstudium, indeholdende tre Noveller med Ordforkl. til Oversætt. fra Dansk til Fransk.* Kbhvn. Wöldike. 144 S. 8. 60 Sk.

Collin, Z., *An essay on the scoto-english dialect.* I. Akad. disp. Lund. 85 S. 8.

Fistaine, G., *Engelsk Parleur.* 2. Opl. Kbhvn. Philipsen. 212 S. 8. indb. 1 Rd. 20 Sk.

Gregersen, E., og L. S. Borring, *Fransk-dansk og dansk-fransk Haand-Ordbog.* Dansk-fransk Deel. Kbhvn. Steen. 708 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. (Med den fransk-danske Del 2 Rd. 24 Sk.)

Grönlund, J. U., *Lärobok i engelska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Uppl. 3. Stockholm. Hæggström. VI + 502 S. 12. h. 3 rd. b. 3 rd. 50 öre.

—, *Lärobok i tyska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Del. 1. Uppl. 3. Del. 2. Stockholm. Hæggström. 444 + 356 S. 12. 3 rd. + 2 rd.

—, *Nyckel till lärobok i engelska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Uppl. 2. Stockholm. Hæggström. 160 S. 12. b. 1 rd. 25 öre.

—, *Nyckel till lärobok i tyska språket, efter Ollendorff's nya metod utarbetad.* Stockholm. Hæggström. 315 S. 12. h. 1 rd. 25 öre.

Guinchart, J. J., *Lärobok i franska språket.* Del. 1. Uppl. 7. Stockholm. Brudin. 5 + 230 S. 8, med en tab. b. 2 rd. 25 öre.

Herslow, C. C. P., *Sur l'origine de l'esprit analytique des langues romanes.* I. Lund. Berling. 56 S. 8.

Hornbeck, C., *Engelsk-dansk og dansk-engelsk Haand-Ordbog.* Kbhvn. Høst. Engelsk-dansk Deel. 592 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. — Dansk-engelsk Deel. 444 S. 8. 1 Rd. 32 Sk. — Begge Dele sammen 2 Rd.

Hultman, H. F., *Observationes nonnullæ de lingvæ Anglicæ accentu.* Disp. Kalmar. 10 S. 12.

Janssen, C. E., *Silamiut ingerdlausianik. (Kort Verdenshistorie paa Grönlandsk.) Den grönlandske Mission. (Vajsenhuset.)* 1861. 136 S. 8. 44 Sk.

Larjént, A. H. V., *Franske Stiløvelser til Brug for Mellemlasserne og de høiere Klasser.* Kbhvn. Thaarup. 78 S. 8. 40 Sk.

Lidforss, W. E., *Beiträge zur Kenntniss von dem Gebrauch des Konjunktivs im Deutschen.* Aftr. ur Upsala universitets årsskrift 1862. (Innehåller derjemte Lidforss, W. E., *A survey of the english conjugation.*) Upsala. 45 + 22 S. 8.

Mariboë, C., *Engelsk Elementarbog.* 2. Opl. Udg. af W. Mariboë. Gyldendal. 1861. 70 S. 8. 36 Sk.

Peschier, A., *Causeries Parisiennes. En för öfning i franska samtalspråket nyttigt läsebok, med upplysande noter af F. Eimele.* Uppl. 2., öfversedd och rättad af L. Paban. Stockholm. Brudin. 4 + 165 S. 8. 1 rd. 25 öre.

- Petersen, P., Om Brugen af de upersonlige Modi i Tydsk. (i Metropolitan-skolens Program.) 30 S. 8.
- Ploetz, C., Syllabaire français. Begyndelsesgrunde i Fransk. Oversat efter 4. Opl. af C. Hyllested. Kbhvn. Prior. 120 S. 8. 48 Sk.
- , Syllabaire français. Inledning till franska språkets studium. För svenska skolor bearbetad af H. W. Stahl. Stockholm. Maass. 150 S. 8. b. 1 rd.
- Rung, F., og C. Funch, Det tydske Sprogs Bøjningslære. (Omarbejdet Udg. af F. Rungs »Bøjningsformer«.) Kbhvn. Reitzel. 116 S. 8. 84 Sk.
- Schema til den tydske Grammatiks Formlære. 3. Opl. Kbhvn. Eibe. 32 S. 20 Sk.
- Svensk och tysk parlör. Uppl. 3. Stockholm. Bonnier. 327 S. 16. h. 1 rd., b. 1 rd. 25 öre.
- Öman, V. E., An essay on the construction in the english language. 1. Akad. disp. Örebro. Lindh. 38 S. 8.

4) Pædagogik og Skolevæsen.

- Hvortil trænger den lærde Skole? Et pædagogisk Fragment af A—A. Kbhvn. Schwartz. 22 S. 8. 16 Sk.
- Linde, A. C. P., Meddelelser angaaende Kjöbenhavns Universitet og de lærde Skoler i Kgr. Danmark for 1849—56, udg. efter Foranstaltn. af Min. f. Kirke- og Underviisningsvæsenet. 6. Hefte. Søø Academi. Kbhvn. Gyldendal. 318 S. 8. 3 Rd.
- Strömberg, Th., Iakttagelser rörande skolväsendet i Tyskland. (Aft. ur L. Bromans Redogörelse för elementar-läroverken i Strengnäs och Eskilstuna under läsåret 1861—62.) Strengnäs. Strömberg & Carlsson. 55 S. 4. (med 7 tab.) 2 rd.
- Westdahl, C., Bidrag till Blekingska läroverkens historia. Akad. disp. Lund. 78 S. 8.

- Tidskrift for Philologi og Pædagogik. III, 4. og IV: 1 & 2. S. 245—332 & 1—174. 8. Aarg. à 4 Hft. 3 Rd.
- Tidskrift för Sveriges läroverk. 1861. Supplementhäfte. Upsala. Edquist. S. 385—444 + 4 S. 8. Aargangen 3 rd.

B. De vigtigste i andre Lande udkomne philologiske og pædagogiske Skrifter.

1) Tidskrifter (philol. og pædagog.).

- Archiv, pädagogisches, hrsg. v. W. Langbein. 4. Jhrg. 10 Hfte. Stettin. Müller. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.
- Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen. Hrsg. v. L. Herrig. XXXI. u. XXXII. à 4 Hfte. Brschw. Westermann. 8. à n. 2 Rth.
- Denkmäler, Forschungen u. Berichte u. s. w., hrsg. v. E. Gerhard. 4 Hefte. Berlin. Reimer. 4. n. 4 Rth.
- Jahrbücher, neue; f. Philologie u. Pädagogik, begründet v. J. C. Jahn, hrsg. v. R. Dietsch u. A. Fleckeisen. 32. Jhrg. 12 Hfte. Leipzig. Teubner. 8. n. 9 Rth.
- Museum, rheinisches, f. Philologie. Hrsg. v. F. G. Welcker u. F. Ritschl. N. F. XVII. Jhrg. 4 Hfte. Frankfurt a. M. Sauerländer. 8. n. 4 Rth.
- Museum, neues Schweizerisches. Ztschr. f. d. humanist. Studien u.

- d. Gymnasialvesen, hrsg. v. O. Ribbeck, H. Köchly u. A. 2. Jhrg. 12 Hefte. Bern. Dalp. 8. n. 2 Rth. 4 ngr.
- Philologus. Ztschrft. f. d. klassische Alterthum. Hrsg. v. E. v. Leutsch. 19. Jhrg. 4 Hfte. Göttingen. Dieterich. 8. n. 5 Rth.
- Revue orientale et américaine, publiée par L. de Rosny. Tome 6. (Compte rendu des séances de la Société d'ethnographie. 2e partie.) Paris. Challamel. 380 S. 8. 12 fr. 50 c.
- Transactions of the Philological Society 1858. Part 2. and 1860—61. Part 2. XXXVIII + 438 S. 8. Berlin. Asher. à n. 1 Rth. 15 ngr.
- Ztschrft. f. d. Gymnasialvesen, hrsg. v. J. Müzzell. XVI. Jhrg. 12 Hfte. Berlin. Enslin. 8. n. 5 Rth.
- d. deutschen morgenl. Gesellschaft, hrsg. u. d. Red. des Prof. H. Brockhaus. XVI. 4 Hfte. Leipzig. Brockhaus. 8. n. 4 Rth.
- f. vergl. sprachforschung, hrsg. v. A. Kuhn. XII. Bd. 6 Hfte. Berlin. Dümmler. 8. n. 3 Rth.
- —. Gesamtregister zu d. ersten 10 Bänden. n. 1 Rth. 10 ngr.
- f. die österr. Gymnasien. Red.: J. G. Seidl, H. Bonitz, J. Mozart. XIII. Jhrg. 12 Hfte. Wien. Gerold. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.

2) Almindelig og comparativ Sprogvidenskab.

- Benloew, L., De quelques caractères du langage primitif. Paris. Franck. 8. 1 fr. 50 c.
- , Recherches sur l'origine des noms de nombre japhétiques et sémitiques. (Lu à l'acad. des inscr. etc. à Paris.) Paris. 1861. Franck. Giessen. Ricker. 1. Bl., VII, 108 S. 8. n. 20 ngr.
- Bopp, F., Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armen., Griech., Latein. etc. 2. Aufl. III, 2. Berlin. Dümmler. 1861. S. 273—534. 8. Subsc.-Pr. n. 2 Rth. (cpt.: Boglade-Pr. n. 15 Rth.)
- Clark, Th., The student's handbook of comparative grammar. Applied to the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Gothic, Anglo-Saxon, and English languages. London. Longman. XII + 335 S. 8. 7 s. 6 d.
- Curtius, Georg, Philologie und Sprachwissenschaft. Antrittsvorlesung, gehalten zu Leipzig am 30. April 1862. Leipzig. Teubner. 24 S. 8. 6 ngr.
- Latham, R. G., Elements of comparative philology. Walton. 806 S. 8. 21 s.
- Lewis, G. C., An essay on the origin and formation of the Romance languages. Containing an examination of M. Raynouard's theory on the relation of the Italian, Spanish, Provençal, and French to the Latin. 2nd edition. (1ste Udg. 1835.) London. Parker, Son, and Bourn. XII + 290 S. 8.
- Michaelis, G., Ueber den Unterschied der consonantes tenues u. mediae u. über die Unterscheidung des ach- u. ich-Lautes. Berlin. Dümmler. 34 S. 8. n. 6 ngr.
- Pott, A. F., Doppelung (Reduplikation, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache, beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile. Lemgo. Meyer. IV + 304 S. 8. n. 2 Rth.
- Schleicher, Aug., Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. II. Weimar. Böhlau. S. 285—764. 8. n. 3 Thlr. (cpt. n. 5 Thlr.)
- Wackernagel, W., Die Lebensalter. Ein Beitrag zur vergleichenden Sitten- und Rechtsgeschichte. Basel. Bahnmaier. 74 S. 8. n. 28 ngr.

3) Græsk, Latin og Østerlandsk.

a) Grammat. og lexik. Skrifter.

- Avellana, M., Arte de gramática latina. Quinta edición. Madrid. Sanchez. 312 S. 8. 11 rs.

- Barb, H. A., Ueber die Conjugation des persischen Verbums. Wien. 1861. Gerold. 118 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Benseler, G. E., Griechisch-deutsches Schul-Wörterbuch zu Homer, Herodot, Aeschylos, Sophocles etc. soweit sie in Schulen gelesen werden. 2. verb. Aufl. Leipzig. Teubner. VI + 816 S. 8. 2 Rth.
- Benloew, L., Précis d'une théorie des rythmes. 2e partie. Des rythmes grecs. Paris. Franck. 8. 4 fr.
- Bernhardy, G., Paralipomena syntaxis graecae. Halle. Anton. IV + 74 S. 4. 24 ngr.
- Böhtlingk, O., u. R. Roth, Sanskrit-Wörterbuch. 22. u. 23. Lfg. (ell. 4. Thl. 1. u. 2. Lfg.). 4. Sp. 1—320. St. Petersburg, Leipzig. Voss, à n. n. 1 Rth.
- Brandes, H. K., Die neugriech. Sprache. Lemgo. Meyer. 240 S. 8. n. 25 ngr.
- Curtius, G., Grundzüge der griechischen Etymologie. 2. Theil. Leipzig. Teubner. XVI + 399 S. 8. (à) n. 2 Rth. 20 ngr.
- , Griechische Schulgrammatik. 5. Aufl. Prag. Tempsky. XVI + 311 S. 8. 21 ngr.
- Döderlein, L., De adverbio Homericō πᾶγγυ. Progr. acad. Erlangen. 1861. 8 S. 4.
- Facciolati, J., Aeg. Forcellini et J. Furlanetti, Lexicon totius latinitatis, curante F. Corradini. Fasc. VIII. Patavii. (Venedigi) Libreria alla Fenice.) (1. Bd. S. 497—576.) 4. (à) n. n. 25 Rth.
- Flügel, Gust., Die grammatischen Schulen der Araber. Nach den Quellen bearbeitet. 1. Abth. Die Schulen von Basra und Kufa und die gemischte Schule. Leipzig. Brockhaus. (1 Bl., VI, 265 S. 8.). (Abhandlungen d. D. M. G. II. Bd. Nr. 4.) n. 2 Rth. 4 ngr.
- Förstemann, H., Bemerkungen über den Gebrauch des Artikels bei Homer. Gymn.-Pr. Salzwedel 1861. 38 S. 4.
- Freund, G., Grand dictionnaire de la langue latine, traduit et augmenté par N. Theil. 9e et 10e livr. Paris. Didot. 4. à 7 fr.
- Georges, K. E., Latein.-deutsches u. d.-lat. Handwörterbuch. Lat.-d. Theil. 2. Bd. 12. Aufl. Leipzig. Hahn. 2134 Sp. (à) u. 1 Rth. 25 ngr.
- , Thesaurus der classischen Latinität. Ein Schulwörterbuch, m. besond. Berücksicht. der latein. Stilübgn. Fortgesetzt von G. Mühlmann. I. Bd. 3. Abthlg. 1. Hälfte. Leipzig 1861. Brockhaus. S. 1—800. Lex.-8. n. 25 ngr. (I, I—III. 1.: n. 2 Rth. 25 ngr.)
- Halm, K., Anleitung zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Griechische. I. Th. 2 Curse u. II. Th. 2. Curs. München. Lindauer. 1861, 62. 8. 1 Rth. 13½ ngr.
- Haug, Martin, Outline of a grammar of the Zend language. Bombay. 82 S. 8. 15 sh.
- Hirzel, Ludw., Zur beurtheilung des aeolischen dialektes. Leipzig. Hirzel. 64 S. 8. n. 10 ngr.
- Holtze, F. Gu., Syntaxis priscorum scriptorum latinorum usque ad Terentium. Vol. 2. (Finis.) Leipzig. Holtze. XIII + 396 S. 8. (à) 2 Rth. 7½ ngr.
- Krebs, J. Ph., Antibarbarus der latein. Sprache. Anhang: Zusätze u. Berichtiggn. von X. A. Allgayer. Frankfurt a. M. Brönder. VIII + 137 S. 8. n. 20 ngr.
- Leclair, L., et Mailfait, Grammaire de la langue latine. Paris. Belin. IV + 220 S. 12. Cart. 2 fr.
- Lobeck, C. A., Pathologiae graeci sermonis elementa. Pars II., qua cont. dissertationes de synaeresi, diaeresi et crasi deque affectionibus utrinque mixtis, de proschematismo, de apocope. Königsberg. Gebr. Bornträger. XII + 429 S. 8. n. 2 Rth. 12 ngr. (cpt.: n. 6 Rth.)
- Mahabhashya, i. e. Great commentary by Patanjali, on the grammatical

- aphorisms of Panini; with its commentary, the Bhashya-Pradipa; and the commentary thereon, the Bhashya-Pradipadyota. Vol. I. containing the Navahnika, edited by J. R. Ballantyne. Mirzapore. 808 S. 8. 63 sh.
- Mehler, E., Grieksch woordenboek voor schoolgebruik. 2e en 3e afl. Schoonhoven, v. Nooten 1861. S. 193—576 à 2 Sp. 8. à f. 1,25.
- Müller, Fr., Beiträge zur Lautlehre der armenischen Sprache. (Af Sitzungsber. 1862 d. k. Akad. d. Wiss.) Wien. Gerold. 34 S. 8. n. 4 ngr.
- , Ueber die Sprache der Avghänen (Rayto). 17 S. 8. Wien. Gerold. 3 ngr.
- , Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache. Wien. Gerold. 27 S. 8. 5 ngr.
- Müller, H. D., u. J. Lattmann, Griechische Formenlehre f. Gymnasien. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht. 1863. VIII + 136 S. 8. n. 16 ngr.
- Nöldeke, Th., Ueber die Mundart der Mandäer. Göttingen. Dieterich. 80 S. 4. n. 24 ngr.
- Ollendorf, H. G., Introduction à la méthode Ollendorf, appliquée au latin, ou la déclinaison latine déterminée, accompagnée d'un Traité sur le genre des substantifs. Chez l'auteur. 122 S. 12. 2 fr.
- Pereira, A., Novo methodo da gramatica latina reduzido á compendio para uso das escolas. Vigésima una impressão. Paris. Aillaud, Monlon et Ce. 96 S. 12. 1 fr.
- Quicherat, L. — Addenda lexicis latinis investigavit, collegit, digessit L. Q. Paris. Hachette. XI + 324 S. 8. 7 fr. 50 c.
- , Thesaurus poeticus linguae latinae in quo universa vocabula a poetis latinis usurpata collegit, digessit, explicavit.
- Savelsberg, J., Quaestiones lexilogicae de epithetis Homericis 'αθηλος, 'επητανός, 'ασπάσιος, 'αάσιος. Aachett. Benrath & Vogelgesang 1861. 16 S. 4. n. 6 ngr.
- Schirlitz, S. C., Die hellenistischen, besonders alexandrin. u. sonst schwierigen Verbalformen im griech. N. Testamente alphabetisch geordnet. Erfurt. Otto. XXIII + 215 S. 8. 1 Rth. 6 ngr.
- Schoemann, G. F., Animadversionum ad veterum grammaticorum doctrinam de articulo I. II. Greifswald. Koch. 15 + 16 S. 4. à n. 6 ngr.
- Sommer, E., Cours complet de grammaire grecque à l'usage des établissements d'instruction secondaire. Paris. Hachette. VIII + 419 S. 8. 3 fr.
- Steinthal, H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen u. Römern m. besond. Rücksicht auf die Logik. 1. Hälfte. Berlin. Dümmler. 384 S. 8. n. 2 Rth.
- Storek, Gu., De declinatione nomnum in lingua pallica. Grammaticæ pallicæ specimen (I.) Berolini 1858. (Münster. Brunn.) 40 S. 8. 12 ngr.
- , Casuum in lingua pallica formatio comparata cum sanscritae linguae ratione. Grammaticæ pallicæ specimen II. Münster. Brunn. 40 S. 8. 12 ngr.
- Thesaurus graecae linguae ab H. Stephano constructus. Tertio edidd. C. B. Hase, Gu. Dindorf & L. Dindorf. Vol. I. Fasc. 11. Paris. Didot. Sp. 1601—1920. fol. (à) n. 3 Rth. 25 ngr.
- Vanček, A., Lateinisches Übungsbuch f. die erste Classe d. österreich. Gymnasien. 2. Aufl. Prag. Tempsky. 1863. VIII + 152 S. 8. 15 ngr.
- Wilkii, C. L., Clavis Novi Testamenti philologica. Emendavit C. L. W. Grimm. Fasc. 1. Leipzig. Arnold. 128 S. 8. n. 20 ngr.
- Winckler, J. L. W., Arabische Sprachlehre d. vulgär-arabischen Sprache. Leipzig. Brockhaus. XII + 260 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.

b) Politisk og Cultur-Historie, Numismatik o. s. v.

- Abrens, H. L., Die Göttin Themis. 1. Abth. Gymn.-Pr. Hannover. 66 S. 8.
- Bachofen, I. I., Das Lykische Volk und seine Bedeutung für die Entwicklung des Alterthums. Freiburg im Br. Herder. 1 Bl. + III + 87 S. 8. 15 ngr.

- Bake, J.**, Over Attisch staatsregt. Overgedrukt uit Verslagen en Mededeelingen der kon. Akademie v. Wetenschappen. Afdeling letterkunde. VI. Amsterdam, v. d. Post. 14 S. 8. f. 0,25.
- , *Scholica hypomnemata*. Vol. V. Leiden. Brill. X + 382 S. 8. f. 3,75.
- Becker, W. A.**, Gallus od. römische Scenen aus der Zeit Augusts. 3. Ausg. v. W. Rein. 3 Thle. Leipzig. Fleischer. 1863. XXXIX + 1030 S. m. 2 lith. Tafeln u. 27 eingedr. Holzschn. 5 Rth. 15 ngr.
- Bernhardt, Theod.**, Diokletian in seinem Verhältnisse zu den Christen. Eine geschichtl. Untersuchg. Bonn. Cohen u. Sohn. II + 63 S. 8. n. 10 ngr.
- Bernhardy, G.**, Grundriss der röm. Literatur. 2 Abtheilgn. 4. Bearbeitg. Braunschweig. Schwetschke u. S. 1. Abthlg. 368 S. 8. n. 4 Rth. 8 ngr.
- Bonstetten, Ch. V.**, Le Latium ancien et moderne. Nouvelle éd. (1. Udg. 1806.) Av. un carte. (Genève.) Cherbuliez. 12. 3 fr. 50 c.
- Brandis, C. A.**, Geschichte der Entwicklungen der griechischen Philosophie und ihrer Nachwirkungen im römischen Reiche. 1ste grössere Hälfte. Berlin. G. Reimer. VIII + 583 S. 8. 2 Rth. 15 ngr.
- Bursian, Conr.**, Geographie von Griechenland. 1. Band: Das nördliche Griechenland. Mit 7 lithograph. Tafl. Leipzig. Teubner. VIII + 384 S. 8. n. 2 Rth.
- Catalogue des objets provenant de la mission de Phénicie, dirigée par Ern. Renan.* Paris. Michel Lévy frères. 35 S. 12. 50 c.
- Chassant, L. A.**, Dictionnaire des abréviations latines et françaises usitées dans les inscriptions lapidaires et métalliques, les manuscrits et les chartes du moyen âge. 2. édit. Paris. Aubry. LV + 174 S. 8. 8 fr.
- , *Paléographie des chartes et des manuscrits du XIe au XVIIe siècle.* 5e éd. Av. planches. Paris. Aubry. 8. 8 fr.
- Clinton, H. F.**, *Fasti Romani.* An epitome of the civil and literary chronology of Rome and Constantinople. Oxford. 8. 7 sh. 6 d.
- Commaille, A.**, Étude d'hydrologie ancienne, ou recherches sur les eaux, les aqueducs, les bains, les thermes et les fontaines de Rome à l'époque impériale. Paris. Baillière. 8. 1 fr. 25 c.
- Compte-rendu de la commission impériale archéologique pour l'année 1859.* Avec un atlas. St.-Petersb. 1861. (Leipzig. Voss.) XX + 152 S. 4. m. 5 Kobbertavler og 1 Chromolith. n. n. 5 Rth.
- — pour l'année 1860. Avec un atlas. St.-Petersb. 1861. XX + 112 S. 4. m. 5 Kobbertavler og 1 Chromolith. n. n. 5 Rth.
- Conze, A.**, *Melische Thongefässe.* fol. (5 Stentavler og 8 S. Text.) Leipzig. Breitkopf & Härtel. n. 5 Rth.
- Deimling, K. W.**, *Die Leleger.* Eine ethnograph. Abhandlg. Leipzig. Teubner. XI + 243 S. 8. n. 1 Rth. 20 ngr.
- Deschamps, A.**, *De la discipline bouddhique, ses développements et ses légendes.* Études nouvelles pour servir aux travaux de l'apologétique chrétienne. Paris. Duprat. 8. 3 fr.
- Driou, A.**, *Rome et ses impérissables grandeurs.* Limoges. Barbou. 344 S. 8. 4 Kobbere.
- Egger, Émile**, *Mémoires de littérature ancienne.* Paris. Durand. XXIII + 520 S. 8. 7 fr.
- Friedländer, L.**, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgange der Antonine.* 1. Thl. Leipzig. Hirzel. 1 Bl., VIII, 332 S. 8. 1 Rth. 25 ngr.
- , *Dissertatio de tribus Hbertorum Caesarianorum titulis.* Progr. acad. Königsberg 1861. 8 S. 4.
- Gerhard, E.**, *Etruskische Spiegel.* III., 3. 4. 5. Berlin. Reimer. 1861. 62. (1. Abth. S. 97—242 m. 3 Stentavler.) 4. à n. 3 Rth.

- Gerhard, E., Die Geburt der Kabiren auf einem etruskischen Spiegel. (Af Abhdlgn. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861.) Berlin. Dümmler. 12 S. 8. Med 2 Kobbertavler. cart. n. 15 Rth.
- , Thetis und Priumæ, etruskischer Spiegel der kaiserl. russischen Sammlung. Auch über Gräberidole des königl. Antiquariums. XXII. Programm zum Winckelmannsfest der archäologischen Gesellschaft zu Berlin. Nebst 1 lithograph. Tafel. Berlin. Hertz. 10 S. 4. 10 ngr.
- Gerlach, Leop., Ilioneus. Archäologische Plaudereien. Zerbst. (Luppe.) 91 S. 8. n. 15 ngr.
- , Choix d'antiques conservées au château et au Pantheon de Wörlitz. Publiées pour la première fois. 1. Heft. Zerbst. Luppe. VI, 16 S., 6 photograph. Tavler. 4. 5 Rth.
- Göttling, C., Commentariolum alterum de monumento Plataeensi. Ind. lectt. Jena. (Bran.) 6 S. 4. 3 ngr. (1. 2.: 6³/₄ ngr.)
- Grohmann, J. V., Apollo Smintheus u. die Bedeutg. d. Mäuse in d. Mythologie d. Indogermanen. (Vorgeles. in d. k. böhm. Ges. d. Wiss.) Prag. Calve. IV + 87 S. 8. n. 12 ngr.
- Haigneré, D., Étude sur le Portus Itius de Jules César. Réfutation d'un mémoire de M. F. de Sauley. Paris. Ve Renouard. 8. 1 fr. 50 c.
- Haug, Martin, Essays on the sacred language, writings, and religion of the Parsees. Bombay. 282 S. 8. 21 sh.
- Herbst, W., Der Abfall Mytilenes von Athen im peloponnesischen Kriege. Ein Beitrag zum historischen Verständniss des Thukydidens. 1. Th. Gymn.-Pr. Köln 1861. 24 S. 4.
- Herzog, Ernst, De quibusdam praetorum Galliae Narbonensis municipalium inscriptionibus dissertatio historica. Leipzig. Teubner. 39 S. 8. n. 10 ngr.
- Hultsch, Fr., De Damareto argenteo Syracusanorum nummo. Osterprogramm der Kreuzschule in Dresden. 36 S. 8.
- Hurtado, José y Manuel Oliver, Munda Pompejana. Madrid. Bailly-Bailliére. 1861. 516 S. 4. m. 2 lithogr. Tavl. 30 rs.
- Kekulé, Renardus, De fabula Meleagrea. Berlin 1861. Calvary u. Comp. 55 S. og 1 lith. Tavle. 8. n. 15 ngr.
- Keller, O., Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel, (Aus dem 4ten Supplementband der Jahrbücher für class. Philol.) Leipzig. Teubner. S. 309—418. 8. n. 24 ngr.
- Kirchhoff, Adph., Ueber die Chronologie der attischen Volksbeschlüsse f. Methone. Berlin. Dümmler. 52 S. 4. m. 2 Tavler. n. 20 ngr.
- Kortegarn, Arth., De tabula Archelai. Dissertat. inauguralis. Accedit tab. lithogr. Bonn. Marcus. 46 S. og 1 lith. Tavle. 4. n. 25 ngr.
- Krüger, Heinr., Der Feldzug des Aelius Gallus nach dem glücklichen Arabien unter Kaiser Augustus. Wismar. Hinstorff. 62 S. 8. n. 12 ngr.
- Lassen, C., Indische Alterthumskunde. Anh. zum 3. u. 4. Bde. Geschichte d. chines. u. arab. Wissens v. Indien. Leipzig. Kittler. IV + 86 S. n. 24 ngr. (I—IV. og Anh.: n. 30 Rth.)
- Lange, Ludw., Römische Alterthümer. 2. Bd. Der Staatsalterthümer 2. Th. Berlin. Weidmann. XII + 619 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Lenormant, F., Recherches archéologiques à Eleusis exécutées dans le cours de l'année 1860 sous les auspices des ministères de l'instruction publique et d'état. Recueil des inscriptions. Paris. Hachette. 420 S. 8. 10 fr.
- Lewis, G. C., An historical survey of the astronomy of the ancients. London. V + 527 S. 8. 15 s.
- Mangold, W., Julian der Abtrünnige. Ein Vortrag. Stuttgart. Franckh. 27 S. 8. 8 ngr.
- Merivale, Ch., History of the Romans under the Empire. VII Vol. London. Longman. (I—IV. 4. edit. V—VI. 2. edit.)

- Mezger, M.**, Die römischen Steindenkmäler, Inschriften und Gefässstempel im Maximilians-Museum zu Augsburg. Mit 2 lithograph. Beilagen. Augsburg. VIII + 83 S. 8.
- Monumenti del Museo Lateranense**, descritti ed illustrati da Raffaele Garrucci, e pubblicati per ordine della Santità di nostro Signore Papa Pio IX. 2 Bind. Rom 1861. (1. Bd. Text: 120 S. 2. Bd.: 51 Kobbertavler, Royal-Fol.) 36 Rth.
- Mordtmann, A. D.**, Die Amazonen. Hannover. Hahn. X + 136 S. 8. n. 24 ngr.
- Newton, C. T.**, A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae. By C. T. Newton, assisted by R. P. Pullan. London. Day og Søn. (Vol. I, Plates: 97 lith. Tavler i st. Fol. Vol. II, Part I. Text: XIV, 341 S., med 1 Kort over Kysten af Karien, 2 Kobbertavler og talrige i Texten trykte Træsnit.)
- Nitzsch, G. W.**, Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen. Leipzig. Teubner. VIII + 472 S. 8. n. 3 Rth.
- Oncken, W.**, Isokrates und Athen. Heidelberg. Weiss. VII, 151 S. 8. n. 25 ngr.
- Pallmann, R.**, Die Geschichte der Völkerwanderung von der Gothenbekehrung bis zum Tode Atarich's nach den Quellen dargestellt. Gotha. F. A. Perthes. 1863. 1 Bl., VIII, 332 S. 8. 1 Rth. 18 ngr.
- Pauzy, Aug.**, Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung. I. Bd. 2te, völlig umgearb. Aufl. herausgeg. von W. S. Teuffel. 1.—3. Liefg. Stuttgart. Metzler. VIII, S. 1—480. 8. 1 Tavle. à n. 16 ngr.
- Peter, C.**, Studien zur röm. Geschichte m. besond. Beziehg. auf Th. Mommsen. Gymn.-Pr. Schulpfort. 1861. 68 S. 4.
- Reveillout**, Les familles politiques d'Athènes et les gentes de Rome. Paris. Durand. 8. 1 fr.
- Ritter, Maur.**, De Diocletiano novarum in republica institutionum auctore commentatio. Pars I. Bonn. Cohen. 45 S. 8. n. 10 ngr.
- Ross, L.**, Erinnerungen u. Mittheilungen u. Griechenland. Mit e. Vorwort v. Otto Jahn. Berlin. Gaertner. 1863. XXXI + 313 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Rudorff, A. F.**, Ad legem Aciliam de pecuniis repetundis, latam anno ab urbe condita 631 vel 632. Commentatio lecta in consessu acad. reg. Berol. Berlin. Dümmler. 143 S. 4. n. 1 Rth. 12 ngr.
- Sabatier, A.**, Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient, depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II. Suite et complément de la Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, par H. Cohen. T. 1. Paris. Rollin et Feuardent. VII + 330 S. og 33 Kobbere. 8.
- Sambeth, De Romanorum coloniis.** Part. II. (Progr.) Tübingen. Fues. 24 S. 4. n. 7 ngr.
- Schmidt's, F. W.**, hinterlassene Forschungen über noch vorhandene Reste von den Militairstrassen, Befestigungen, Aquäducten etc. der Römer in den Rheinlanden. Aus den Papieren des Verstorbenen bearbeitet von E. Schmidt. Hrsg. v. dem Vereine der Alterthumsfreunde im Rheinlande. Mit 4 lith. Taff. (Abdr. a. d. Jahrbuch.) Bonn 1861. Marcus. VI + 228 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Semisch, C.**, Julian der Abtrünnige. Ein Charakterbild. Breslau. Goschorsky. II + 62 S. 8. n. 10 ngr.
- Thierry, Amédée**, Tableau de l'empire romain, depuis la fondation de Rome jusqu'à la fin du gouvernement impérial en Occident. Paris. Didier. IV + 484 S. 8. 7 fr.
- Troisfontaines, A.**, Antiquités romaines envisagées au point de vue des institutions politiques. 1e partie. (Liège.) Durand. 8. 4 fr.

- Volquardsen, C. R., Das Dämonium des Sokrates u. seine Interpreten. Kiel. Schröder. 72 S. 8. n. 12¹/₂ ngr.
- Weber, A., Die vedischen Nachrichten von den naxatra (Mondstationen). (Af Abhdlgn. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1861). 2. Th. Berlin. Dümmler. 133 S. 4. n. 1 Rth. 10 ngr. (1. 2.: n. 1 Rth. 25 ngr.)
- Welcker, F. G., Griechische Götterlehre. 3. Bd. 1. Lfg. Göttingen. Dieterich. XXXII + 233 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Wilson, H. H., Essays and lectures on the religion of the Hindus. Collected and edited by R. Rost. In two volumes. Vol. II.: Miscellaneous essays and lectures. London. Trübner. 416 S. 8.
- Zumpt, C. T., Annales veterum regnorum et populorum imprimis Romanorum 3tium editi ab A. W. Zumptio. Berlin. Dümmler. XXIII + 203 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- Ueberweg, F., Grundriss der Geschichte der Philosophie der vorchristlichen Zeit. Berlin 1863. Mittler u. Sohn. V + 194 S. 8. n. 1 Rth. 6 ngr.

c) *Forfattere og Texter.*

- Abou-Mansour-el-Tchalebi, le cheikh. Fekh-el-Logat. Sorte de dictionnaire, texte arabe, corrigé, ponctué et publié par le cheikh Rochaid Dahdah. Paris. Challamel aîné. XVI + 172 S. 8. 20 fr.
- Aiskhylos. — Quæ supersunt tragoediae. II, 1. (Septem contra Thebas. Rec. H. Weil.) Giessen. Ricker. XX + 127 S. 8. n. 20 ngr.
- Agamemnon. Mit Einleitg., Uebersetzg. u. Erklärg. aus dem Nachlass C. F. v. Nägelsbach's hrsg. v. F. List. Erlangen. Blaessing. 1863. VII + 216 S. n. 28 ngr.
- Foss, Bernh., De loco in quo Prometheus apud Aeschylum vinctus sit. Acc. tab. lith. Bonn. Cohen u. Sohn. 1 Bl. + 50 S. 8. n. 12 ngr.
- Heimsoeth, F., Die indirecte Ueberlieferung des aeschylischen Textes. Ein Nachtrag zu der Schrift üb. die Wiederherstellg. der Dramen des Aeschylus, zugleich e. Bericht üb. die Aeschylus-Handschriften in Deutschland. 197 S. 8. Bonn. Cohen u. S. n. 1 Rth. 6 ngr.
- Aristoteles. — Nobbe, C., Codicum Guelferbytani et Norimbergensis scholia graeca ad libr. I. isagoges Nicomacheae nunc primum edita. Gymn.-Progr. Stargard. 18 S. 4.
- De anima libri III, recensuit A. Torstrik. Berlin. Weidmann. XXXXIII, 224 S. 8. n. 1 Rth. 24 ngr.
- Bonitz, H., Aristotelische Studien. I. (Af Abhandlgn. d. Wien. Akad.) Wien. Gerold. 100 S. 8. n. 15 ngr.
- Kym, A. L., Die Gotteslehre des Aristoteles und das Christenthum. Zürich. Orell, Füssli u. Co. 46 S. 8. n. 10 ngr.
- Vahlen, J., Zur Kritik Aristotelischer Schriften. (Poetik und Rhetorik). Wien 1861. Gerold. 92 S. 8. n. 13 ngr.
- Augustini, Aurel., ars grammatica breviata. Editionem in Germania primam et Romana integriorem apographo codicis Bruxellensis usus curavit Car. Frid. Weber. Marburg 1861. Elwert. 31 S. 4. 10 ngr.
- Aviani fabulae XXXII ad Theodosium ex rec. et cum instr. crit. Guil. Froehner. Leipzig. Teubner. XII + 84 S. 12. n. 12 ngr.
- Bargès, J. J. L., Papyrus Égypto-Araméen appartenant au musée égyptien du Louvre, expliqué et analysé pour la première fois. Med 2 Tavler Afbildn. Paris. Duprat. 35 S. 4. 2 Rth.
- Becker, Paul, Ueber e. Sammlung unedierter Henkelinschriften aus dem südlichen Russland. Leipzig. Teubner. 52 S. 8. n. 10 ngr.
- Benndorf, O., De anthologiae graecae epigrammatis, quæ ad artes spectant. (Bonner Doctordissertation.) (Bonn.) Leipzig. Teubner. 75 S. 8. n. 16 ngr.
- Bergmann, R., De inscriptione Cretensis inedita, qua continetur foedus a

- Gortyniis et Hierapytniis cum Priansis factum. Gymn.-Pr. Brandenburg 1861. 13 S. 4.
- Biblæorum Codex Sinaiticus Petropolitanus, &c. Edidit Const. Tischendorf. 4 vols. (Petropoli.) (Kejseren af Rusland bortgiver 200 Exemplarer, omtr. 90 Exempl. sælges i London hos Williams & Norgate à 34 £ 10 s.)
- Catullus. — L. Schwabii quaestionum Catullianarum liber I. Giessen. Ricker. 1 Bl., 366 S. 8. 2 Rth.
- Cicero. Opera quae supersunt omnia ex recensione J. C. Orellii. Ed. 2. Continuav. J. G. Baierus et C. Halmius. Zürich. Orell, Füssli & Comp. Vol. IV. Pars 2. VII S. + S. 927—1064. 8. n. 18 ngr.
- Opera quae supers. omnia edd. J. G. Baier, C. L. Kayser. Edit. ster. Vol. 4. et 5. (Orationes, recogn. C. L. Kayser. II. III.). Leipzig. Tauchnitz. XLII + 450 S., XLII + 473 S. 8. à 18 ngr. (1.—5.: 2 Rth. 24 ngr.)
- Brutus. F. d. Schulgebr. erkl. v. K. W. Piderit. Leipzig. Teubner. IV + 282 S. 8. 22 $\frac{1}{2}$ ngr.
- Piderit, K. W., Zur Kritik u. Exegese v. Ciceros Brutus p. II. Hanau. (Leipzig. Teubner.) 20 S. 4. n. 8 ngr.
- Laelius. F. d. Schulgebr. erkl. v. G. Lahmeyer. Leipzig. Teubner. VII + 54 S. 8. 6 ngr.
- Halm, C., Beiträge zur Berichtigung u. Ergänzung der Ciceronischen Fragmente. Leipzig. Teubner. IV + 44 S. 8. n. 8 ngr.
- Cornelius Nepos. Zum Uebersetzen aus dem Latein. ins Griechische f. obere Gymnas.-Klassen bearbeit. v. R. Volkmann. Leipzig. Teubner. X + 126 S. 8. 15 ngr.
- Corpus inscriptionum latinarum consilio et auctoritate academiae litterarum regiae borussicae editum. Volumen Ium; adiectae sunt tabulae lithographae.
- 1) Inscriptiones latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem; edidit Theodorus Mommsen. Accedunt elogia clarorum virorum edita ab eodem, fasti anni Iuliani editi ab eodem, fasti consulares ad a. u. c. DCCLXVI editi a Guilielmo Henzeno. Berlin. G. Reimer. 1863. VI, 649 S. fol. 16 Rth.
  - 2) Priscae latininitatis monumenta epigraphica ad archetyporum fidem exemplis lithographis repraesentata edidit F. Ritschellius. Berlin. G. Reimer. 1862. VII S., 127 Sp., 96 Tavler, fol. n. 30 Rth.
- Demosthenis orationes contra Aeschinem de corona et de falsa legatione. Rec. J. Th. Voemelius. Leipzig. Teubner. XXVIII + 742 S. 8. n. 5 Rth. 10 ngr.
- Egger, É., Observations sur le papyrus grec contenant des fragments d'un orateur inconnu. Paris. Durand. 4. 1 fr. 50 c.
- Euripides. — Hirzel, Heinr., De Euripidis in componendis diverbiis arte. (Dissertation.) Leipzig. Hirzel. 1 Bl., 97 S. 8. n. 15 ngr.
- Petersen, Eugen, De Philocteta Euripidea. (Habilitationsskrift.) Erlangen. Enke. 16 S. 8.
- Schenkl, K., Die politischen Anschauungen des Euripides. Ein Beitrag zur griech. Culturgeschichte. Wien. Gerold. 56 S. 8. n. 8 ngr.
- Schömann, G. F., Scholia in Ionis Euripideae parodum. Ind. lectt. Greifswald. 1861/2. 16 S. 4.
- Eusebii Pamphili Onomasticon urbium et locorum Sacrae Scripturae. Graece cum latina Hieronymi interpretatione edid. F. Larsow et G. Parthey. Accedit Tabula geographica. Berlin. Nicolai. XV + 443 S. 8. n. 3 Rth.
- Florus. — Spengel, Leonh., Ueber die Geschichtsbücher des Florus. (I Abhdlgn. d. bayer. Akad. d. Wiss.) München 1861. Franz. 34 S. 4. 17 ngr.

- Flügel, G., *Mani, seine Lehre u. seine Schriften*. Aus dem Fihrist des Abù'lfaradsch Muhammad ben Ishak al-Warrak, bekannt unter dem Namen Ibn Abi Ja'kub an-Nadim, im Text nebst Uebersetzg., Comment. u. Index. Leipzig. Brockhaus. VIII + 440 S. 8. n. 3 Rth. 10 ngr.
- Gajus. — Pöschmann, K. M., *Studien zu Gaius*. 3. Hf. Leipzig. Rossberg. 16 S. 8. n. 6 ngr.
- Grammatici latini ex recensione H. Keilii. IV, 1. Leipzig. Teubner. n. 3 Rth. 20 ngr.
- Hegesippus de bello Judaico. Edid. C. F. Weber. Fasc. 5. et 6. Marburg. Elwert. S. 221—328. 4. à 15 ngr.
- Herculanensium voluminum, quae supersunt, collectio altera. Tomus I. fasc. 1. Neapel. Detken. 1861. 40 Kobbertavler. fol. n. 4 Rth.
- Herodotos. F. d. Schulgebr. erklärt v. K. Abicht. 2. Bd.: Buch III. u. IV. Leipzig. Teubner. IV + 325 S. 8. 21 ngr.
- Abicht, C., *Curae Herodoteae*. Gymn.-Pr. Lüneburg. 16 S. 4.
- Classen, J., *Herodotus. Lebensabriss. Abweichungen seines ionischen Dialekts vom attischen*. (Abdr. aus der 8. Aufl. v. Jacobs *Attika*.) Jena. Frommann. 24 S. 8. 3 ngr.
- Erklärt von H. Stein. 5. Bd. Buch VIII. u. IX. *Namenverzeichnis*. Mit 2 Kärtchen von H. Kiepert. Berlin. Weidmann. 262 S. 8. 18 ngr. (eplt.: 3 Rth. 11½ ngr.)
- Hesiodos. — Petersen, Chr., *Ursprung und Alter der Hesiodeischen Theogonie*. (Aus d. Osterprogramm d. Gymnasiums.) Hamburg. Perthes-Besser & Mauke. 46 S. 4. n. 15 ngr.
- Hesychii Alexandrini lexicon post Joannem Albertum recensuit Maur. Schmidt. Vol. IV. Fasc. 2.—5. Jena. Mauke. S. 73—360. 4. à n. 20 ngr.
- Hippocratis et aliorum medic. vett. reliquiae. Ed. F. Ermerins. Vol. II. Traj. ad R. Kemink. 4 + XCVII + 908 S. 4. f. 19, 80.
- Hitopadesa. By E. Arnold. Bombay. 296 S. 8. 12 sh.
- Homeros. — La Roche, J., *Text, Zeichen u. Scholien d. Codex Venetus zur Ilias*. Wiesbaden. Limbarth. 79 S. 8. m. 2 Stentavler. n. 20 ngr.
- Horatius Flaccus, Q., *Carmina recensuit P. Hofman Peerlkamp*. Ed. altera. Amstelodami. Muller. XXXVI + 416 S. 8. f. 5,60.
- Hyperides. — Westermann, A., *Index graecitatis Hyperideae*. Pars 5. Leipzig. Dürr. 16 S. 4. 6 ngr. — Pars 6. 21 S. 4. 4½ ngr. (1.—6: 1 Rth. 4½ ngr.)
- Isocrate. *Oeuvres complètes*. Traduction, par le duc de Clermont-Tonnerre. I. Paris. Didot. 8. 8 fr.
- Judas, A. C., *Sur un tarif de taxes pour les sacrifices en langue punique, trouvé à Carthage et analogue à celui de Marseille*. Paris. Challamel. 8. 1 fr.
- Julii Africani, S., *Ὀλυμπιάδων ἀναγραφή*. Recensuit J. Rutgers. Lugd.-Bat. Brill. 4, X, 170 S. 8. f. 2.
- Kathà sarit sàgara. Die Märchensammlung des Somadeva. Buch VI. VII. VIII. Herausgeg. von Herm. Brockhaus. Leipzig. Brockhaus. II + 236 S. 8. (Abhandlungen der D.M.G. Bd. II. Nr. 5.) n. 2 Rth.
- Kock, Theod., *Alkaios und Sappho*. Berlin. Weidmann. 98 S. 8. n. 16 ngr.
- Livius, T. Edidit Martin Hertz. Vol. III. 2 partes. Ed. ster. Leipzig. Tauchnitz. LXXIV + 472 S. 8. à 6 ngr. (I.—III: 1 Rth. 18 ngr.)
- —. Udgave i 16. Vol. II. 2 partes. Ed. ster. Sammesteds. CX + 688 S. à 7½ ngr. (I. II.: 1 Rth. 3 ngr.)
- —. Erklärt v. Weissenborn. 8. Bd.: Buch 35.—38. Berlin. Weidmann. 368 S. 8. 25 ngr.

- Lukianos. — F. Fritzschi rec. Vol. I. Pars 2. Rostock. Leopold. X + 212 S. 8. n. 1 Rth. 20 ngr.
- . Ausgewählte Schriften. F. d. Schulgebr. erkl. v. K. Jakobitz. 1.: Traum. Timon. Prometheus. Charon. Leipzig. Teubner. IV + 91 S. 8. 7¹/₂ ngr.
- Minucii Felicis, M., Octavius. Ed. J. Kayser. Paderborn. Junfermann. 1863. 58 S. 8. 7¹/₂ ngr.
- Nala. — Die Geschichte von Nala. Versuch einer Herstellung des Textes von Charles Bruce. Petersb. Leipzig, Voss in Comm. XII + 47 S. 8. n. n. 8 Sgr.
- Petronii Arbitri satirarum reliquiae ex recensione Fr. Buecheleri. Berlin. Weidmann. L + 237 S. 8. n. 1 Rth. 24 ngr.
- . Satirarum reliquiae. Berlin. Weidmann. VIII + 127 S. 8. n. 12 ngr.
- Philostrate, Apollonius de Tyane. Traduit du grec, avec introduction, par A. Chassang. Paris. Didier. XVI + 496 S. 8. 7 fr.
- Philostrati, Flayii, de arte gymnastica libellus. Recognovit, latine reddidit, illustravit C. H. Volckmar. Aurich. Spielmeyer. VII + 96 S. 8. n. 20 ngr.
- Pindaros. — Schmidt, Leop., Pindar's Leben u. Dichtung. Bonn. Marcus. VIII + 532 S. 8. n. 2 Rth. 25 ngr.
- Platon. — Volquardsen, C. R., Platon's Phädros. Erste Schrift Platon's. Kiel. Schröder. VI + 322 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- . Schöne, Rich., Ueber Platon's Protagoras. Ein Beitrag zur Lösung der platonischen Frage. Leipzig. Breitkopf u. Härtel. 1 Bl., IV, 99 S. 8. 18 ngr.
- Plautus. — Bergk, Theod., De locis quibusdam in comoediis Plautinis. Ind. lectt. Halle. 11 S. 4.
- Plutarchos. — Döhner, Theod., Quaestionum Plutarchearum part. IIIa. Meissen. Leipzig, O. Klemm. 68 S. 4. n. 20 ngr.
- . Klapp, Herm., De vitarum Plutarchearum auctoribus Romanis part. I. Bonn. Cohen u. Sohn. 35 S. 8. n. 10 ngr.
- Ramayana i. e. Valmiki's Ramayana; with the commentary of Ragunatha, called Satakoti Prativstaram. 7 vols. Poona. 1560 S. 4. 73 sh. 6 d.
- Raverty, H. G., Selections from the poetry of the Afghans, from the 16th to the 19th century, literally translated from the original Pushto. London. Williams and N. 8. 16 sh.
- Ritschl, Fr., Priscae latininitatis epigraphicae suppl. I. Inest tabula lith. Bonn. Marcus. 16 S. fol. n. 15 ngr.
- Roth, Wilh., aus Basel († 1860), Leben und Erstlingsschriften. Aus seinem Nachlasse. (Deri: Examen libri de Atheniensium republica.) Göttingen. Dieterich. 120 S. 8. n. 16 ngr.
- Seneca. — Hoche, Max, Die Metra des Tragikers Seneca. Ein Beitrag zur latein. Metrik. Halle. Buchhdlg. d. Waisenhauses. 1 Bl., IV, 88 S. 8. 15 ngr.
- Sophokles. — Hasselbach, K. F. W., Sophokleisches. Frankfurt a. M. 1861. Sauerländer. 316 S. 8. 1 Rth. 10 ngr.
- . Meineke, Aug., Beiträge zur philologischen Kritik der Antigone des Sophokles. Berlin 1861. Enslin. 1 Bl., 54 S. 8. 10 ngr.
- . Ritschl, Fr., De cantico Sophocleo Oedipi Colonei Prooem. acad. Bonn. Marcus. 14 S. 4. n. 10 ngr.
- . Schmidt, Fr. W., De ubertate orationis Sophocleae pars altera. Neustrelitz. Barnewitz. 1 Bl. + 35 S. 4. 7¹/₂ ngr.
- Spiegel, F., Die altpersischen Keilinschriften. Im Grundtexte m. Uebersetzg., Grammatik u. Glossar. Leipzig. Engelmann. VII + 223 S. 8. n. 3 Rth.

- Suetonius. — Becker, Gust., *Quaestiones criticae de C. Suetonii Tranquilli de vita Caesarum libris VIII.* (E programmate gymn. Memelensis). Memel. Nürnberg. 20 S. 4.
- Térence. *Théâtre complet de Térence, traduit en vers par de Belloy.* Paris. Michel Lévy frères. 12. 3 fr.
- Terenti Varronis, M., *Eumenidum reliquiae.* Rec. Th. Roeper. Part. III. Danzig. Weber. 42 S. 4. n. 15 ngr.
- Theophrasti opera quae supers. omnia. Ex recognitione Fr. Wimmer. Tom. III. *Fragmenta continens.* Leipzig. Teubner. XXXIII + 330 S. 8. 24 ngr. (cpt.: 2 Rth.)
- Thukydides. Erklärt von J. Classen. (I Samml. gr. u. lat. Schriftsteller herausg. v. Haupt und Sauppe.) 1. Bd.: 1. Buch. Berlin. Weidmann. LXXXIV + 266 S. 8. 22½ ngr.
- , Recensuit J. Gu. Donaldson. 2 voll. New-York 1861. Philadelphia. Schäfer & Koradi. XXVIII + 603 S. 16. n. 1 Rth. 20 ngr.
- Xenophon. *Historia graeca, in us. schol. emendav. C. G. Cobet.* Amsterdam. Müller. VI + 303 S. 12. n. 20 ngr.
- , *Memorabilien.* F. d. Schulgebr. erkl. v. R. Kühner. Leipzig. Teubner. X + 214 S. 12 ngr.
- Vendidad Sadé, traduit en langue huzvaresk ou pehlewie, texte autographié d'après les manuscrits Zend-Pehlewis de la Biblioth. impér. de Paris, et publié p. la prem. fois par les soins de M. Jules Thonnellier. Livraison 7. et 8. Paris. Duprat. fol., hver Lever. 20 fr.
- Vergili Maronis, P., opera rec. O. Ribbeck. Vol. III. *Aeneidos libri VII.—XII.* Leipzig. Teubner. 449 S. 8. n. 2 Rth. 20 ngr. (I.—III.: n. 6 Rth. 28 ngr.)
- Wagener, A., *Inscriptions Grecques recueillies en Asie Mineure.* (Extrait des Mém. cour. et des sav. étr. XXX. 1861.) Bruxelles. IX + 47 S. 4. m. 8 Tavler.
- Weber, A., *Ueber den Vedakalender Namens Jyotisham.* (Aus den Abhdlgn. der k. Akad. d. W.) Berlin. Dümmler. 130 S. 4. n. 1 Rth. 8 ngr.

4) Andre ældre og nyere Sprogs Grammatik, Lexikographi og Litteratur.

- Ahlquist, A., *Forschungen auf dem Gebiete der Ural-Altalschen Sprachen.* 1. Thl. (Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten u. Wörterverzeichniss.) St. Petersburg 1861. Leipzig. Voss. XI + 214 S. 8. n. n. 1 Rth.
- Andeer, P. J., *Ueber Ursprung und Geschichte der Rhaeto-Romanischen Sprache.* Chur. Hitz. 1 Bl., V, 138 S. 8. n. 16 ngr.
- Barth, H., *Sammlung und Bearbeitung Central-Afrikanischer Vokabularien.* 1. Abth. Gotha. Perthes. CX + 141 S. 4. n. 3 Rth. 20 ngr.
- Baudrimont, A., *Vocabulaire de la langue des Bohémiens habitant les pays basques français.* (Bordeaux.) Duprat. 8. 2 fr.
- Berthold von Regensburg. *Vollständige Ausgabe seiner Predigten m. Anmerkgn. u. Wörterbuch von Franz Pfeiffer.* 1. Bd. Wien. Braumüller. XXXII + 2 Bl. + 576 S. 8. n. 4 Rth.
- Bonaparte, le prince Louis Lucien, *Langue basque et langues finnoises.* London, Williams & Norgate. Paris, Franck. 4. 25 fr.
- Brasseur de Bourbourg. *Grammaire de la langue quichée.* Paris. Bertrand. 8. 25 fr.
- Bruchstücke mittelniederländischer Gedichte. Herausgeg. von Hoffmann von Fallersleben. (Horæ Belgicæ. Pars XII.) Hannover. C. Rümpler. 64 S. 1 Træsnittavle. 8. n. 12 ngr.

- Brugsch, H., *Recueil des monuments égyptiens, dessinés sur lieux*. En 2 parties. Partie 1. Leipzig. Hinrichs. 50 Stentavler i 4. og fol., IV + 60 S. Text. 4. cart. n. 8 Rth.
- Callet, P. M., *Glossaire Vaudois*. (Lausanne.) Cherbuliez. 12. 4 fr.
- Chabas, F., *Mélanges égyptologiques, comprenant onze dissertations sur différents sujets*. Chalons s. S. Dejustien. (Paris. Duprat.) 127 S. 8. m. 2 Kobbere. 8 fr. 50 c.
- Charencey, H. de, *La langue basque et les idiomes de l'Oural*. 1er fasc. Structure grammaticale et déclinaisons. Paris. Challamel. 8. 2 fr. 50 c.
- Chinese classics. With a translation. By J. Legge. In 7 vls. Canton. 8. — I. Confucian analects. 526 S. 42 sh. — II. Works of Mencius. 634 S. 42 sh.
- Christmann, Aem., *Theologumenon poetarum lyricorum theotiscorum saec. XII. et XIII. selecta capita*. Königsberg. 38 S. 8.
- Confucius et Mencius. Les quatre livres de philosophie morale et politique de la Chine, traduits du chinois par M. G. Pauthier. Paris. Charpentier. 12. 3 fr. 50 c.
- Dietrich, F., *De inscriptionibus duabus runicis ad Gothorum gentem relatis*. Marburg. Elwert. 20 S. 4. m. 1 Stentavle. 8 ngr.
- , *Die Blekinger Inschriften, der Stein von Tune und andere deutsche Runen in Skandinavien entziffert u. erläutert*. Mit 1 Schrifttafel. Marburg. Elwert. 1863. 36 S. 4. 12 ngr.
- Diez, Frdr., *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. 2 Thle. 2. verb. u. verm. Aufl. Bonn. Marcus. 1861—62. XXXII + 448 + 474 S. 8. n. 4 Rth. 15 ngr.
- Dillmann, C. F. A., *Lexicon linguae aethiopiae*. Pars prior. Leipzig. Weigel. 688 S. 4. n. 12 Rth.
- Esopus von Burkhard Waldis. (Første Gang trykt 1548.) Herausgegeben u. mit Erläuterungen versehen von H. Kurz. 2 Thle. Leipzig. Weber. XLVIII, 422; 320, 230 S. 8. (Deutsche Biblioth. I. u. H. Bd.) n. 4 Rth.
- Feifalik, J., *Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur*. VII. (Af Sitzsber. 1861 d. k. Akad. d. Wiss.) Wien 1861. Gerold. 40 S. 8. n. n. 6 ngr.
- , *Untersuchungen üb. altböhmische Vers- u. Reimkunst*. Wien. Gerold. 66 S. 8. n. 9 ngr.
- Firmenich-Richartz, *Germaniens Völkerstimmen*. III, 8. Berlin. Schlesinger. S. 561—640. 4. n. 15 ngr.
- Ganeval, L., *Grammaire raisonnée de la langue française*. V + 275 S. 8. Paris. Durand. 3 fr.
- Genesis und Exodus nach der Milstäter Handschrift herausgeg. v. J. Diemer. Wien. Gerold. I. Bd.: Einleitung u. Text: VIII + 1 Bl. + XL + 168 S. 8. II. Bd.: Anmerkungen und Wörterbuch: IV + 288 S. 8. n. 4 Rth. 15 ngr.
- Godefroy, Fr., *Lexique comparé de la langue de Corneille et de la langue du XVIIe siècle en général*. 2 voll. Paris. Didier. CXXIII + 880 S. 8. 15 fr.
- Grein, C. W. M., *Ablaut, Reduplication u. secundaire Wurzeln der starken Verba im Deutschen*. Göttingen. Wigand. 76 S. 8. n. 20 ngr.
- Grimm, J. u. W., *Deutsches wörterbuch*. III, 6—8 (ewig—forsche). Leipzig. Hirzel. 1861—62. VIII S. + Sp. 1201—1904. 4. à n. 20 ngr.
- d'Hargues, F., *Die deutsche Orthographie im 19. Jahrhundert*. Eine histor. Darlegung und Beurtheilung der verschiedenen Forderungen nach Umgestaltung der deutschen Orthographie. Zur Orientirung für Schulmänner. Berlin. Th. Enslin. III, 156 S. 8. n. 20 ngr.
- Hervey-Saint-Denis. *Poésies de l'époque des Thang* (VIIe, VIIIe et

- IXe siècles de notre ère), traduites du chinois, avec une étude sur l'art poétique en Chine. Paris. Amyot. 8. 7 fr.
- Heyne, Mor., Kurze Grammatik der altgermanischen Sprachstämme. 1. Thl. (Laut- und Flexionslehre.) Paderborn. Schöningh. X + 342 S. 8. n. 1 Rth. 10 ngr.
- History of Zaneka, being, according to the Boodhistic faith, one of the pre-existences of Gautama. In Burmese language. Rangoon. 192 S. 12. 6 sh.
- Hjelm, Lipmanson, Witcomb och Fischer, Ny handbok för samtalsöfningar i danska, svenska, engelska och tyska språken. Berlin. Behr. XVI + 473 S. 16. cart. 25 ngr.
- Hunfalvy, P., Finn Olvasó-könyv. (Finsk Læsebog.) I. Pest. Det ungarske Akademis Forlag. 1861. 580 S. 8.
- Ibn Kutlûbugâ. — Flügel, G., Die Krone der Lebensbeschreibungen, enthaltend die Classen der Hanefiten von Zein-ad-din Kâsim Ibn Kutlûbugâ. Zum ersten Mal herausgeg. (Abhandl. f. die Kunde des Morgenlandes. II. Bd. Nr. 3.) Leipzig. Brockhaus. XVI + 192 S. 8. n. 2 Rth.
- Ka Moololo hawaii. Histoire de l'archipel hawaiiien (iles Sandwich). Texte et traduction, par Jules Remy (Lipalani). Paris. Franck. 12. 12 fr.
- Kappes, G., Lehr- und Uebungsbuch der spanischen Sprache. Dresden. Ehlermann. X + 380 S. 8. n. 1 Rth.
- Kehrein, J., Volkssprache und Volkssitte im Herzogthum Nassau. Weilburg 1860—62. Lanz. I. Bd.: 1 Bl., XII, 464 S.; II. Bd.: 296 S. u. Nachträge 64 S. 8. 2 Rth. 15 ngr.
- Koberstein, A., Laut- und Flexionslehre d. mittelhochdeutschen u. d. neuhochdeutschen Sprache in ihren Grundzügen. Zum Gebrauch auf Gymnasien. Halle. Buchhandlg. des Waisenhauses. VI + 80 S. 8. n. 12 ngr.
- Latham, R. G., English language. 5th edition. London. Walton. 8. 18 sh.
- Le Héricher, E., Histoire et glossaire du normand, de l'anglais et de la langue française. 3 voll. (Avranches, Anfray). Paris, Aubry. 8. 21 fr.
- Lexer, M., Kärntisches Wörterbuch. Leipzig. S. Hirzel. XVIII S. + 340 Sp. 4. n. 2 Rth. 20 ngr.
- Littré, E., Histoire de la langue française. 2 vols. LIX + 962 S. 8. Paris. Didier. 14 fr.
- Maerlant, Spiegel historiaal, uitgegeven door de Maatschappij d. Nederlandsche letterkunde te Leiden. 1e deel. 5e en 6e afl. 2e deel. 1e en 2. afl. Leiden. Brill. S. 321—467 og S 1—160. 4.
- David, J., Glossarium op Maerlants rymbibel. Vervolg en slot van het derde deel. Bruxelles. Bd. III. S. 399—552. 8. 3 fr.
- Mallouf, N., Grammaire turque. Paris. Maisonneuve et Ce. 8. 5 fr.
- Miklosich, Fr., Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum. (I 5 Fasc.) Fasc. 1. Wien. Braumüller. IV + 192 S. 8. n. 1 Rth. 15 ngr.
- Mircesco, V., Grammaire de la langue roumaine. Paris. Maisonneuve. 12. 3 fr. 50 c.
- Mittelhochdeutsches Wörterbuch, mit Benutzung des Nachlasses von G. F. Benecke ausgearb. v. W. Müller u. Fr. Zarncke. II. Bd. 1. Abth. M—R. (v. Zarncke.) Leipzig. Hirzel. 1863. VI + 825 S. 8. 4 Rth. 10 ngr.
- Morand, Dictionnaire étymologique de la langue française. Livraisons 4 à 25. Paris. Dupont. 8. Hver Lever. 30 c. (Skal være 120 Lev.)
- Mort, la, de Garin le Loherain. Poëme du XII. siècle, publié pour la première fois d'après douze mscrs. par É. Du Ménil. Leipzig. Franck. XCVIII + 260 S. 8. n. 2 Rth. 20 ngr.
- Mussafia, A., Beiträge zur Geschichte der romanischen Sprachen. 31 S. 8. Wien. Gerold. n. 5 ngr.

- Olinger, Nouveau dictionnaire flamand-français et français-flamand. 2 vols. Malines. Dessain. 1861. 8. 10 fr.
- Paris, Gaston, Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française. Paris et Leipzig. Franck. 1 Bl. + 132 S. 8. n. 1 Rth. 5 ngr.
- Pauly, T., de, Description ethnographique des peuples de la Russie. Publiée à l'occasion du jubilé millénaire de l'empire de Russie. St. Petersburg. (Leipzig. Hinrichs.) XIV + 290 S. fol. m. 62 Chromolith., 1 Stentavle, 1 chromolith. Kort og 1 Tavle. n. n. 200 Rth.
- Pautex, B., Errata du Dictionnaire de l'Académie française, ou Remarques critiques sur les irrégularités qu'il présente, avec l'indication de certaines règles à établir. 2e éd. Paris. Cherbuliez. 8. 6 fr.
- Pfeiffer, Franz, Der Dichter des Nibelungenliedes. Ein Vortrag, gehalten in d. feierl. Sitzg. der k. Akad. der Wiss. am 30. Mai 1862. Wien. Gerold. 48 S. 8. n. n. 6 ngr.
- Pful, Serbski słownik. Pod sobuskutkowanjom Handr. Seiterja a Mich. Hórnika. — Wendisches Wörterbuch. 5. Hft. (Wendisch-deutscher Th. S. 641—800. 8.) Bautzen 1861. Schmalzer. (à n. 20 ngr.)
- Przyborowski, v., Vetustissima adiectivorum linguae polonae declinatio, monumentis ineditis illustrata. Gymn.-Pr. Posen 1861. 26 S. 4.
- Rannay, T. S., The pocket companion of the student of the Burmese language: being an anglicized vocabulary. Rangoon. 364 S. 12. 7 sh. 6 d.
- Rochholz, E. L., Naturmythen. Neue Schweizer sagen, gesammelt u. erläutert. Leipzig. Teubner. XVI + 288 S. 8. 2 Rth.
- Sanders, D., Wörterbuch der deutschen Sprache. 19.—22. Lfg. Leipzig. 1861—62. Wigand. (2. Bd. S. 401—720.) 4. à n. 20 ngr.
- Scheler, Aug., Dictionnaire d'étymologie française d'après les résultats de la science moderne. Brüssel. Schnée. IV + 340 S. 8. 4 Rth.
- Schwabenspiegel. — Ficker, J., Zur Genealogie der Handschriften des Schwabenspiegels. (Af Sitzungsbericht. d. k. Akad. d. Wiss.) Wien. Gerold. 34 S. 8. n. n. 5 ngr.
- Laband, P., Beiträge zur Kunde der Handschriften des Schwabenspiegels. Berlin 1861. Dümmler. III + 80 S. 8. 15 ngr.
- Soutcovoy, G., Vocabulaire français-japonais. Paris. Challamel. 8. 4 fr.
- Stier, Ueber die Abgrenzung der Mundarten im Kurkreise. Gymn.-Pr. Wittenberg. 20 S. 4. m. 1 K.
- Tafel, R. L., Investigations into the laws of English orthography and pronunciation. Vol. I. Nr. 1. New-York. Westermann and Co. 92 S. 8. 1 doll.
- Vaillant, J. A., Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue romane des Sigans, pour faire suite à l'histoire vraie des vrais bohémiens. Paris. Pilloy. 157 S. 8.
- Vilmar, A. F. C., Deutsche altertümer im Héliand als einkleidung der evangelischen geschichte. Beiträge zur erklärang des altsächsischen Héliand und zur innern geschichte der einföhrung des christenthums in Deutschland. 2te ausg. Marburg. Elwert. I + 94 S. st. 8. 15 ngr.
- Vonbun, F. J., Beiträge zur deutschen mythologie. Gesammelt in Churrhaetien. Chur. Hitz. III + 137 S. 8. n. 20 ngr.
- Wackernagel, W., Die Umdeutschung fremder Wörter. 2. verbess. Ausg. Basel. Bahnmaier. 63 S. 4. n. 24 ngr.
- Walter von der Vogelweide nebst Ulrich von Singenberg und Leutold von Seven herausgeg. von W. Wackernagel und Max Rieger. Giessen. Ricker. XLVIII, 2 Bl., 291 S. 8. n. 1 Rth.
- Weigand, F. L. K., Fr. Schmitthenner's kurzes deutsches Wörterbuch, völl. umgearb. 3te Aufl. 8. Liefer.: (rabbeln — schmiegen.) Giessen. Ricker. S. 449—608. 8. 20 ngr.

- Weinhold, K., Ueber deutsche Jahrtheilung. Rede. Kiel. (Homann.) 20 S. 4. n. 5 ngr.
- , Mittelhochdeutsches Lesebuch. 2. umgearb. Aufl. Wien. Braumüller. VIII + 286 S. 8. 1 Rth.
- Westergaard, N. L., Zwei Abhandlungen: I. Ueber den ältesten Zeitraum der indischen Geschichte mit Rücksicht auf die Litteratur. II. Ueber Buddha's Todesjahr und einige andre Zeitpunkte in der älteren Geschichte Indiens. Aus dem Dänischen übersetzt. (Stenzler.) Breslau. Goshorsky. I + 128 S. 8. n. 28 ngr.
- Winslow, Tamil and English dictionary. Part 1., 2. Madras. 688 S. 80 sh.
- Wolfram. — Lucae, C., De nonnullis locis Wolframianis. Halle. Buchhandlg. des Waisenh. 1863. 1 Bl., 38 S. 8. Med 1 Tavle. 7½ ngr.
- Zenker, J. T., Dictionnaire turc-arabe-persan. 1. et 2. livr. Paris. Klincksieck. (Leipzig. Engelmann.) 80 S. fol. à 6 fr. = 1 Rth. 10 ngr.
- Zingerle, J. V., Ueber die bildliche Verstärkung der Negation bei mittelhochdeutschen Dichtern. Ein Beitr. z. deutschen Gramm. Wien. Gerold. S. 414—477. 8. (Af Sitzungsberichte d. k. Akad. d. W.) n. 9 ngr.

5) Pædagogik og Philologiens Historie.

- Arnoldt, J. F. J., F. A. Wolf in seinem Verhältniss z. Schulwesen u. z. Pædagogik dargestellt. 2. Bd. Braunschweig. Schwetschke u. Sohn. VIII + 415 S. 8. n. 1 Rth. 22 ngr. (cpl.: n. 3 Rth. 7 ngr.)
- Baumstark, A., Zur Neugestaltung d. badischen Schulwesens. Leipzig. Teubner. 60 S. 8. n. 10 ngr.
- Curtius, Georg, Ueber die Geschichte und Aufgabe der Philologie. Ein Vortrag. Kiel. Homann. 31 S. 8. n. 7½ ngr.
- Dübner, F., Quelques mots sur la prochaine réforme de l'enseignement des humanités dans nos lycées et collèges. Paris. 21 S. 8.
- Schück, Jul., Aldus Manutius and seine Zeitgenossen in Italien und Deutschland. Berlin. Dümmler. VIII + 151 S. 8. 1 Rth.

Dansk og svensk litteratur og sprog i anden halvdel af det 14de og i det 15de århundred.

Concurrence-forelæsning 8de, 9de og 10de juni 1863.

Af *K. J. Lyngby.*

Litteraturen.

Da den danske og svenske litteratur i denne periode ikke udvikler sig af et hjemligt grundlag, men bestemmes ved den almeneuropæiske litteraturudvikling og kulturbevægelse, bliver det nødvendigt at kaste et blik over Europas almindelige tilstand og litteraturens gang i de lande, der især fik indflydelse på os; men da tidligere tiders tilstande og forhold have indflydelse på de senere tider, og da desuden culturens almindelige strømninger først sent have nået os, bliver det det rigtigste i denne oversigt at gå noget længere tilbage i tiden. Vi indlede derfor betragtningen af dansk og svensk litteratur med en oversigt over den modsætning, der i Europas kultur- og litteraturhistorie finder sted imellem 12te og 13de århundred på den ene side, 14de og 15de århundred på den anden. Det 12te og 13de århundred er ligesom det 16de en lysende periode i Europas civilisationshistorie; det er riddertiden og korstogstiden; der viser sig overalt store mænd; betragte vi dem, der sidde på thronerne, da finde vi i Tyskland Fredrik den 1ste og 2den, i Frankrig Philip Avgust og Ludvig den 9de, i Danmark Valdemar den 1ste og 2den, på pavestolen se vi Innocentius den 3dje. Det 14de og 15de århundrede derimod viser på næsten alle puncter afmagt og ulykker; Frankrig bringes undergangen nær, England sønderslides af indre krige, Tyskland er i den største forvirring, det byzantinske rige synker for halvmånen, Tatarernes overmagt nedsænker det østlige Evropa i barbari; den sorte død går igennem landene; kun sparsomt vise sig forbud om en anden tilstand; den nyere europæiske statskunsts og krigskunsts udvikling, bogtrykkerkunsts opfindelse falde i denne tid. Litteraturhistorien fremviser en lignende modsætning imellem 12te og 13de århundred på den ene side, 14de og 15de på den anden, når vi holde os til de lande, der især fik indflydelse på vor udvikling, nemlig Frankrig, Nederlandene og Tyskland. I 12te og 13de årh. finde vi i Frankrig og Tyskland riddertidens

romantiske poesi, dels i episk dels i lyrisk retning, i Frankrig med en geographisk fordeling, så at Nordfrankrigs poesi er episk, Sydfrankrigs, Provençalernes, lyrisk. Den episke poesi holdt sig med forkærlighed til visse sagnkres, skönt den også gik uden om disse. Den ene af disse sagnkres holder sig til Karl den store og hans helle; Karl omskabes til en apostel for kristendommen og udbreder af troen; han kæmper mod hedenskabet, hvortil Muhamedanismen regnes; thi Muhamed fremstilles som en afgud, der dyrkes af Saracenerne; denne sagnkres bringes fra Frankrig til Tyskland. En anden sagnkres er den bretoniske, der handler om kong Artus og hans ridderskare, ridderne ved det runde bord; navnet tilhører en historisk person, en konge i Wales i 6te årh.; selv træder han i fortællingerne ikke meget frem, og hans riddere ere aldeles phantastiske skikkelser, der tænkes som idealer af ægte riddere; de jage efter eventyr for eventyrets egen skyld, de flakke vidt om, ere altid rede til at hjælpe de betrængte og ende gjerne med at få et eller andet rige, man får ikke altid at vide, hvor det ligger i verden, ti disse riddere lade sig ikke binde af geographiske bestemmelser. De handle mere enkeltvis, medens Karls helle optræde sammen, samvirkende eller modvirkende hinanden. Med Artussagnene forenedes mythen om den hellige Graal, hvori Kristi blod var opsamlet; ved denne ville vi ikke opholde os, da den ikke findes i de Artusromaner, der ere komne til os. Også disse romaner vandrede fra Frankrig til Tyskland. En tredje kres danne de æmner, som man optog fra den klassiske oldtid; Troja og Alexander den store bleve genstand for middelalderens digtekunst, tildels på den måde, at oldtidens helle omskabtes til middelalderlige riddere. I Tyskland beskæftigede man sig desuden med sagnene om Sigfrid og om Didrik af Bern; hertil hører *der Nibelunge liet*; senere trådte Sigfrid mere tilbage og Didrik af Bern i forgrunden.

I 14de og 15de århundred daler litteraturen; ja denne dalen begynder tildels allerede i mitten af det 13de. Riddertidens romantiske epopeer opløses i prosa; når dette tidsrum er ude, synke de endnu dybere, de synke ned fra den dannede verden til almuehytternes hylder; almuens morskabslæsning, bøger trykte i dette år, udgår næmlich fra ridderlitteraturen. Træt af af at rime om ridderverdenens digtede idealer kaster man sig over virkeligheden; således opstå i Nederlandene og Tyskland rimkrøniker. Endvidere træder didaktiken, allegorien, satiren i

forgrunden. Mens scholastikken kløver begreberne med større og større spidsfindighed, udvikler sig en modsætning dertil i mystikken, der søger at skue gud, der lægger vægt på den religiøse følelses inderlighed og kristendommens praktiske anvendelse; i åben kamp med scholastikken træder den ikke. I Tyskland få mystikerne vigtighed ved anvendelse af modersmålet; hos de Franske var modersmålet derimod tidlig, allerede ved tiden 1200, blevet anvendt til historieskrivning. Den litteraturgren, som i Frankrig, England og Tyskland er mest fremtrædende i de omtalte århundreder, er dramaet, der viser sig i de kirkelige eller fra kirken udgåede skuespil, som kaldtes misterier (c: ministerier¹); men dem ville vi ikke få lejlighed til at omtale i Nordens litteraturhistorie, da det ikke sikkert kan bevises, at vi have haft dem; spor af dem synes rigtignok at findes i de hellige tre konger, som ved juletid vandre om med en stjerne, som man for få år siden endnu kunde se i Jylland; misterier menes vel også med de *Comedier om helgha män*, som den svenske reformator Olaus Petri omtaler som opførte af forfædrene²). Derimod fik både vi og de Svenske ved reformationstiden en senere af misterierne udviklet dramaform, skolekomedien. Ligesom følgerne af misterierne først i 16de årh. vise sig i vor litteraturhistorie, således er der også adskilligt andet, der udenlands træder frem i den tid, vi her behandle, men som først i 16de årh. viser sig i vor litteraturhistorie. Dødedansen gennemløb som maleri Tysklands og Frankrigs kirker, især efter at den sorte død havde hærjet landene; til os kom den, såvidt vi vide, først i 16de årh. og det i litterair skikkelse. Den nedertyske Reincke Voss tilhører 15de årh., og denne anvendelse af dyrene går i grænseegnene imellem Frankrig og Tyskland tilbage helt til 10de århundred; til os kom den, såvidt vi vide, først 1555³), til de Svenske 1621.

Vi behandle den danske og svenske litteratur i det omhandlede tidsrum i to afsnit: 1) behandle vi det, der har sit udspring fra de ting, som i den almeneuropæiske litteraturhistorie tilhøre 12te og 13de årh., 2) det, som i retning tilhører selve det 14de og 15de århundred.

¹) Wackernagel geschichte d. deutschen literat. § 83 anm. 21.

²) Fortale til Tobie komedia (1550.)1561, se Rydqvist, vitt. hist. antiqv. acad. handl. 19, 78. 79.

³) Den nævnes rigtignok i et document 1507, Nyerup, Morskabslæsn. s. 25.

f) Det, der tilhører 12te og 13te årh.s retning.

Af ridderromanerne behandle vi først Evfemiasviserne. Dersom vi blot havde beskæftiget os med Sverrigs litteratur, skulde vi ikke haft dem med; i Sverrig fremtræde de nemlig tidligere end i den tid, hvormed vi her beskæftige os (1350—1500), men til Danmark kom de først fra Sverrig i den periode, som vi nu give os af med. De ere 3 i tallet: Flores og Blanzeflor, Ivan Løveridder og Hertug Fredrik af Normandi; de findes alle i rimet form både på svensk og på dansk; på dansk ere de oversatte eller omsatte fra svensk; hovedhåndskriftet af de svenske er D 4 på det kgl. bibl. i Stokholm, af de danske K 47 i samme bibliothek. De have deres navn efter Evfemia, af fødsel en prinsesse fra Rygen, der 1299—1312 var Norges dronning, gift med kong Håkon 5. Magnusson. De sige selv i slutningen, at hun har ladet dem oversætte, *a vart maal* (Ivan, Hertug Fredrik) eller *ij swenska tunga* (Hertug Fredrik); tillige anføre de årene, hvori de ere oversatte. Da man imidlertid fandt det besynderligt, at en norsk dronning skulde lade digte oversætte på svensk, har man ment, at den svenske form kunde være en omsætning af en islandsk eller norsk, og at angivelsen om Evfemia kunde mekanisk være løben med ved oversættelsen. De 2 findes nu rigtignok også på norsk eller islandsk, men ikke i rimet form; den islandske form er prosa; at de have været til på islandske vers er ubevisligt. Desuden ere de islandske oversættelser ældre end Evfemias tid; idetmindste vidner Ivents saga, således som den findes i det islandske pergamentshåndskrift 6 4to på det kgl. bibl. i Stokholm, at det var Håkon Håkonsson, som lod den oversætte (*Ok lýkr hér sögu herra Ivent, er Hákonn konungr gamli lét snúa ór franzeisu í norrænu*¹⁾); på islandsk ere de altså sandsynlig allerede overførte i 1ste halvdel af 13de årh. De svenske angive årene, hvori de ere oversatte: Ivan 1303, Fredrik 1309²⁾, sidst lod hun oversætte Flores *låtth för æn hon do*³⁾, altså omtr. 1312. De angivne år falde alle i det tidsrum, hvori den svenske prins, hertug Erik Magnusson var forlovet med Evfemias datter Ingeborg, som han ægtede 1312; det sandsynlige er derfor, at Evfemia har ladet dem oversætte på svensk til sin svigersøn Erik efter de samme udenlandske håndskrifter, som i

¹⁾ Se Stephens' fortale til Liffmans udgave af den svenske Ivan s. CXXXIII.

²⁾ V. 3219—3221 i afvigende læsemåder hos Ahlstrand s. 143—147.

³⁾ V. 2108.

Håkon Håkonssons tid vare bragte til Norge og hvorefter de islandske oversættelser vare foretagne. Dette bestyrkes ved følgende. Vi kende fra 1340 omtrent en fortegnelse af Magnus Niclisson på Magnus Smeks rørlige øjendele; Magnus Smek var en søn af den omtalte hertug Erik; denne fortegnelse nævner ¹⁾ *unum yvan*; ligeledes siger den: *Item dedit dominus rex dapifero ærlingo* (en norsk drotsete) *I. librum de hærtogh fræthrik*; disse to bøger ere rimelig netop de samme eksemplarer, som bleve skænkede hans fader Erik. ²⁾ Det ældste håndskrift (D 4) hvori de nu findes; er sandsynlig fra 1430, da nogle chronologiske optegnelser på latin gå til dette år; det danske håndskrift K 47 henføres til 15de årh. eller begyndelsen af 16de årh.

Flores og Blanzefflor. Den svenske text er udgiven af Klemming 1844, den danske text er, men med forandret retskrivning, udgiven af Brandt 1861. Indholdet er følgende. En hedensk konge fra Apulien (*Naples* i den franske text) drager ud at hærje Spanien, angriber pilegrimme, dræber en kristen ridder og fanger hans datter, der før sin mands død havde lovet ham en pilgrimsrejse til St. Jacobs grav; denne dame giver han til sin drønning; på den samme dag føder den hedenske drønning en søn Flores og den kristne kvinde en datter Blanzefflor. Disse børn opdrages sammen og, da de blive voksne, forelske de sig i hinanden. Da kongen og dronningen opdage det, sende de Flores bort og sælge, mens han er borte, Blanzefflor til købmænd fra Babilonia. Da Flores kommer tilbage, bilder man ham ind, at Blanzefflor er død. Men da forældrene frygte for at han vil dræbe sig selv, åbenbare de ham sammenhængen. Han drager derpå hen for at finde hende. Digteren lader ham nu stadig træffe de samme folk, som have truffet sammen med Blanzefflor, og han finder hende således let. Hun er bleven solgt til kongen af Babilonia. Flores finder hende, men overrumples sammen med hende af kongen; kongen vil dræbe dem; der holdes ret over dem; Flores forsvarer sig med, at Blanzefflor var frastjålet ham og får lov til at afgøre sagen ved tvekamp; Flores går af med sejren og sejler hjem med Blanzefflor. Hans fader og moder ere imidlertid døde og han bliver konge.

¹⁾ Schröder, Nova acta soc. scient. Upsal. vol. VIII. 1821. s. 323. Svenskt diplomatarium IV s. 710.

²⁾ Om sammenhængen med Evfemiaviserne se Stephens i fortalen til Liffmans udgave af Ivan, Ahlstrand i efterskriften til Hert. Fredrik s. 223—225.

Senere rejse de til Frankrig, hvor han antager kristendommen, som han derpå indfører i sit rige; i deres alderdom gå de i kloster. — Digtet findes i de fleste evropæiske sprog; man plejer at henføre det til Karlskresen; men forbindelsen dermed er meget løs; den beror derpå, at det franske digt siger, at Karl den stores moder Berte as-grans-pies var deres datter eller ætling. Du Méril, som 1856 har udgivet det franske digt *Floire et Blanceflor*, har ment, at det kunde være af græsk oprindelse og således danne en forbindelse imellem den græske eller byzantinske roman og den gammelfranske; det skulde så være en bearbejdelse efter en græsk original; det græske digt, som nu haves i Wienerbibliotheket¹⁾, er imidlertid af vesterlandsk oprindelse. Han slutter det af tonen, der ej synes ham ganske at være det franske ridderskabs; galanteriet mangler.

Ivan Løveridder. Den svenske text er udgivet af Liffman (1845—)1849, af den danske text ere kun brudstykker udgivne i Brandts gammeldanske læsebog²⁾. Vi gøre her bekendtskab med en langt eventyrligere digtning, med Artuskresen. Ivan Løveridder findes i de fleste evropæiske sprog; den franske forfatter eller bearbejder er Chrestien de Troyes; på tysk bearbejdedes denne roman af Hartman von Aue. Digtet begynder med at rose Karlamagnus og Artus, der stilles ved siden af hinanden. Dernæst fortælles om en fest i Karidol, Artus' residens, ved pinsedagstid; en af ridderne fortæller, hvorledes han red ud, han spørger sig for, hvorledes han kan komme til eventyr; han får besked at vide om en vidunderkilde; ved den står en stolpe og hænger et guldbækken; slår man vand af guldbækkenet på stolpen, da kommer hagl, sne og uvejr; han prøver det nu; men kildens ridder kommer for at hævne det og overvinder Artusridderen. Ivan drager nu ud for at hævne dette nederlag på hans frænde; han gør det samme, som den anden, men kilderidderen må såret trække sig tilbage; Ivan kommer ind i hans slot, får en usynlighedsring af en dame og bliver ved dens hjælp på slottet, hvor han omsider bliver gift med kildens frue; at han har dræbt hendes første mand, generer ikke en Artus-digter, dog ser hun ej gerne at nogen får det at vide. Ivan bliver nu selv kildens ridder. Da han senere med Gavian drager ud på eventyr, glemmer han at vende tilbage inden den

¹⁾ Du Méril s. LXXXIV.

²⁾ S. 123—135.

af hans kone fastsatte tid; han mindes først derom derved, at en beskyttelsesring, han havde fået, afkræves ham; hans frue vil ej vide af ham at sige; han bliver afsindig; afsindigheden læges; han drager nu omkring i verden og frelser alle betrængte, han støder på; han har næppe tid til at udføre den ene redende handling for at haste til den anden. Navnet løveridderen får han af, at en løve, som han befrier fra en slange, senere stadig følger ham og hjælper ham på hans eventyr. Ukendt kæmper han med sin stalbroder Gavian og tilsidst forsones han med sin frue. — Underet og eventyret søges planløst for deres egen skyld; Ivan flakker vidt om i verden, men hvor det er, få vi ej at vide.

Hertug Fredrik af Normandi. Såvel den svenske som den danske text er udgiven af Ahlstrand 1853. Medens de to foregående digte findes i de fleste evropæiske sprog, findes dette kun på svensk og dansk. Det angiver selv, at en kejser Otto havde ladet det oversætte fra valsk på tysk, fra tysk blev det overført *a vart maal* (v. 3209), *ij swenska tunga* (v. 3207)¹⁾. Det synes at høre til Artuskresen. Hertug Fredrik kaldes af dvergekongen Malmerikt til hjælp mod oprørere i dvergekongens rige; han får til belønning en ring, hvorved han kan gøre sig usynlig; ved hjælp af denne ring bortfører han en prinsesse af Irland, med hvem han derpå holder bryllup; dvergekongen indbydes til brylluppet. Geographien er mindre svævende end i Ivan.

I samme håndskrift som de danske Evfemiaviser findes flere andre digte; deriblandt Percenober d. e. Parthenopex og jomfru Constantionobis; indholdet er omtrent det samme, som i den bekendte fortælling om Amor og Psyche, kun er det her damen, der er usynlig. Digtet er i sin danske form fra 1484²⁾.

I hovedhåndskriftet af de svenske Evfemiaviser findes også et digt om kong Alexander, hvis forsvenskning blev bekostet af den svenske drotsete Bo Jonsson Grip, der levede på kong Albrekts tid³⁾; det skal være oversat fra latin, dog næppe fra den flanderske gejstlige Philippus Gualterus' Alexandreis (12te årh.), som ligger til grund for den islandske Alexanderssaga, udgiven af Unger 1848.

¹⁾ Den danske text har *aff tysk och i danskæ tunga* (v. 2407).

²⁾ Et brudstykke Brandts gammeldanske læsebog s. 221—228.

³⁾ Ahlstrand har begyndt at udgive det.

Vi gå nu over til prosa-romanerne.

Karl Magnus' krønike. Efter forskellige franske sangesammenarbejdede man i 13de århundrede i Norge eller på Island Karlamagnus saga, som fornylig (1860) er udgivet af Unger. Denne islandske bearbejdelse er grundlaget for den danske, der i sin ældste skikkelse findes i et håndskrift på det kgl. bibl. i Stockholm, der er kommet fra Børglum og er skrevet 1480¹⁾; den har svenske eller brigittinske spor (*bliffuen!* Brandts læsebog 195¹⁷). Bogen blev trykt af Ghemen 1501; senere blev den i en noget moderniseret skikkelse udgivet af Kristen Pedersen, Malmø 1534. Også Svenskerne havde en Karlamagnuskrønike, men den skal være forskellig.

Didrik af Berns saga. På Island eller i Norge bearbejdede man i 13de årh. efter tyske kilder fortællingen om Didrik af Bern. Fortællingen går tilbage til Didriks forfædre; forskellige helte samle sig om den ungdommelige Didrik; Didrik fordrives senere fra sit rige, men vender tilbage. Sagaen findes også på svensk prosa. Den islandske saga er 1853 udgivet af Unger efter et håndskrift, der i mange århundreder har været i Sverrig, og netop dette samme håndskrift ligger til grund for den svenske form. Den svenske saga er udgivet 1850—54 af Hyltén-Cavallius. Den svenske bearbejdelse forkorter stundom den norske, stundom følger den den ordret. Den mærkeligste afvigelse findes cap. 158¹⁸; der har den svenske, hvor Sigurd indsmører sig i slangeblodet: *et lønnaløff lag mellom hans hærdar*; det svarer til Nibelunge liet 909³ (Holtzmanns udg.):

do gehafte im zwischen herten ein lindenblat vil breit.

På enkelte steder vise navnene en mere tysk form, som *Didrik van bern* (cap. 185¹⁰), *Heym de kleyne* (cap. 112²). At den svenske bearbejdelse er foretaget efter det samme håndskrift af den islandske, som endnu findes i Sverrig, ses deraf, at på steder, hvor en linje er oversprungen eller noget er glemt i den islandske bearbejdelse, forekommer just samme fejl også i den svenske; hvor f. ex. ved opregningen af Didriks og hans kæmpers skjoldmærker det islandske håndskrift, hvorefter Unger har udgivet, tilfældig glemmer det tredje skjold, glemmer den svenske bearbejdelse det også, men den søger at rette

¹⁾ Brandt i Christiern Pedersens skrifter V 525—530. Unger, Karlamagnus-saga s. XI.

fejlen ved at forandre tallene.¹⁾ I Sverrig opfattede man Didrik af Berns saga som historie, og man optog konger af den i den svenske kongerække; da spor heraf først vise sig ved mitten af det 15de årh., har man sluttet, at sagaen og håndskriftet ere bragte til Sverrig af en af dem, som hørte til Karl Knutssons følge på det tog til Norge, hvorved han kronedes i Trondhjem²⁾.

Forsåvidt vi altså kunne forfølge ridderpoesiens veje til os — vi tale her blot om litteraturen, ikke om folkevisen — viser det sig, at den fra Norge er kommen til Sverrig og Danmark. Norge havde fra kristendommens indførelse stået i forbindelse med England, men ved dette riges erobring af Normannerne afløstes den oldengelske kultur af den nordfranske; således kom bekendtskabet med nordfransk litteratur til at ligge nær for Normændene. Håkon Håkonsson yndede i høj grad den nordfranske romantik; hans berøring med Ludvig den 9de i Frankrig og Henrik den 3dje i England kunde let gøre den tilgængelig for Normændene.³⁾ Fra Norge kommer i 14de århundredes begyndelse Evfemiaviserne til Sverrig og senere til Danmark, fra Norge kommer i 15de århundredes mitte den fra tyske kilder stammende Didrikssaga til Sverrig, fra Norge er også Karl den stores kronike kommen til Danmark, måske over Sverrig. Men den islandske sagaskrivning blev ikke overført på svensk, ene med undtagelse af, at den Olav den helliges saga, som Munch og Unger have udgivet 1853, blev, forkortet, bearbejdet i rimkrønike-mané; den udelader meget, den tilføjer stundom noget for rimets skyld, og da altid galt. Denne bearbejdelse er sandsynlig foretagen ved samme tid og lejlighed som Didrikssagaens.⁴⁾ Den er udgiven af Hadorph 1675.

2) Skrifter, der tilhøre 14de og 15de århundredes retning.

Her tages blot hensyn til den udgivne literatur, da erfaring viser, at efterretningerne om uudgivne ting ikke ere at stole på; et svensk håndskrift, der indeholdt Bonaventuras meditationes, (et pergamentshåndskrift på univers.-bibl. i Lund) gik for at

¹⁾ Unger i hans udgave s. V—XI. Hyltén-Cavallius i hans udg. s. XXXV—XLI.

²⁾ P. A. Munch, Om Kilderne til Sveriges Historie i den förchristelige Tid, Annal. for nord. Oldkynd. 1850 s. 331—336.

³⁾ Keyser og Unger, Strengleikar s. IX—XII.

⁴⁾ Munch, Annal. for nord. Oldkynd. 1850 s. 339—342.

være en evangelieharmonî, indtil Reuterdahl opdagede, hvad det var ¹⁾; en dansk bog; der indeholdt et passionale og ligeledes noget af Bonaventura, (Kgl. bibl. i Stokh. A 31) ²⁾ gik under navnet »ældste jærtegn postil« ³⁾.

Vi begynde med mysticismen; med den hellige Birgitte. Hun er født 1304 og † 1373; hendes levetid falder altså sammen med den tid, da paverne residerede i Avignon; hendes levetid falder omtrent sammen med Petrarca's (1304—74) og Boccaccio's, men medens disse bane overgangen til den nyere tid, tilhører hun, skönt også hun tilbragte en stor del af sit liv på Italiens grund, helt og holdent den tid, hvori hun lever, det 14de årh. Hendes fader var lagmanden Birger Persson, der havde stor indflydelse på Uplandslovens affattelse; hendes moder var af Folkunge-æt. Hun blev gift med Ulv Gudmarsson, lagmand i Nærrike; han fødte hun 4 sønner og 4 døtre. Hun og hendes mand foretog med hinanden med et stort følge en pilegrimsrejse til apostelen Jacobs grav i Compostella i Spanien; han blev syg på hjemreisen, kom til Sverrig, gik i Alvastra kloster og døde der 1344. Efter sin mands død besluttede hun at helge sit liv til bods- og andagtsøvelser. Diarium Vastenense siger, at efter hendes mands død tog Christus hende til brud (*quam Christus in suam sponsam assumpsit post mortem viri sui* ⁴⁾). Samme år skal hun have haft sine første åbenbaringer. 2 år efter drog hun — efter frelserens befaling, troede hun — til Rom, hvorfra hun aldrig vendte tilbage; i Italien tilbragte hun hele sit øvrige liv i omgang med usynlige magter; året før sin død foretog hun en pilegrimsrejse til Jerusalem; vendt tilbage derfra døde hun 1373. Hun stiftede en ny munkeorden, St.-Salvators-ordenen, sædvanlig kaldet Brigittinerordenen, en orden, der i begyndelsen og indtil mitten af 15de årh. nød stor anseelse. Paven tillod stiftelsen af klostret i Vastena; i begyndelsen af 15de årh. anlagdes derfra klostre i Maribo og Mariager, i Norge omdannedes Munkelivs kloster ved Bergen fra Benedictiner- til Brigittinerkloster. Denne forbindelse mellem de nordiske lande har fremkaldt skrifter med et særegent udseende af sproget, som man kalder Brigittinersproget, hvorom senere.

¹⁾ Vitt. hist. antiq. acad. handl. 18, 9—11. Udgivet af Rietz 1842, af Klemming 1859.

²⁾ Brandt, Gammeldansk Læsebog s. 154—155, sml. 244 ff.

³⁾ Petersen, sproghistorie I 143.

⁴⁾ Script. Rer. Svec. I, 1 s. 100.

Særegent for disse klostre er det, at nonner og munke leve i samme kloster, 60 søstre og 25 brødre. I forbindelse med mystikernes forkærlighed for modersmålet står den bestemmelse, at præstemunkene hver søndag skulde udtyde evangeliet *i syno modher maale*¹⁾. Såvel bestemmelsen om optagelsen af munke og nonner i samme kloster, som Birgittes mod pavemagten tit-fjendtlige åbenbaringer bleve udsatte for stærke angreb; kun modstræbende tillod paven 1391 hendes canonisation. Et farligt angreb måtte klostrene og åbenbaringerne udholde på kirkesmødet i Basel 1434; kong Erik af Pommern og det nordiske præsteskab måtte opbyde hele deres indflydelse for at aflede uestret.

Birgittes åbenbareiser ere i sin latinske form optegnede, for største delen, af prioren i Alvastra, Petrus Olai; der ledsagede hende på hendes pilegrimsrejse. Den latinske text blev tidlig udgivet; de bleve for lang tid siden trykte på tysk og på fransk; men den svenske text har Klemming først for nylig begyndt at udgive; den svenske text er sandsynlig en senere i et Brigittinerkloster foranstaltet oversættelse af den latinske; også på dansk have de været til; i AM. 79 8vo findes nemlig brudstykker af dem²⁾. De ere mærkelige ved hendes klager over kirkens dybe fornedrelse, hvorved hun bliver en slags overgang til reformationen, så at f. ex. Povel Eliesen, der ikke vilde gå så vidt som Luther, men nok så, at kirken kunde trænge til reformer, kunde beråbe sig på hende. Åbenbareiserne fremstille hendes syner; den, der taler, er snart Kristus, snart hans moder, snart en hellig; snart tiltale de Birgitte, der kalder sig Kristi brud, snart samtale de indbyrdes. De tale om Kristi højhed, om syndens vederstyggelighed, om fromhedens skönhed, mest i egne ord, sjælden i bibelens. Sproget er billedrigt, men billedet er tit meget tvungent. Som eksempel skal jeg anføre 1, 7 i den svenske text, hvor jomfru Maria foreskriver Birgitte, hvilke klæder hun skal bære; de to sko ere viljen til at bedre sine synder, og til at gøre det gode, men holde sig fra det onde; kjortelen er håbet til gud; ligesom kjortelen haver to ærmer, således være retfærd og miskund i håbet, så at du håber på guds miskund, således at du ej glemmer hans retfærd, og så at du tænker således på guds retfærd, at du ej glemmer hans miskund. Mantelen er troen, fordi den omslutter alt.

¹⁾ Vadstena kloster-reglor, utg. af Lindström, s. 72.

²⁾ Brandt, Gammeldansk Læsebog s. 102—104.

Som et eksempel, hvor billederne forekomme mig heldige, skal jeg anføre 4, 49. En skinnende sol viser sig og to prædikestole i et kor; to solstråler gik fra solen til stolene; på den venstre side udgik en røst: evige konge, din embedsmand førte sit sæde tilbage til det gamle sted, hvor Petrus sad. Fra den højre stol siges: hvor kan paven indgå i den hellige kirke, hvor dørakslernes bærer ere fulde af jord og dørakslerne ere bøjede ned til jorden; i borerne er ingen sted, hvor krogene kunne fæstes, og dørhagerne ere ikke bøjede til at holde døren; gulvet er opgravet i dybe grave uden bund. Ved dørakslerne betegnes paven og ydmygheden, der skal være fri for al hof-færdighed; nu ere borerne eller ydmygheden opfyldte med overflødighed og rigdom; derfor er paven nedbøjet til de verdslige ting. Paven opfordres til ydmyghed i dragt og klæder, i guld og sølv. Ved dørhagerne betegnes cardinalerne; paven opfordres til at tage hammer og tang og bøjse cardinalerne efter sin vilje; han bøjse dem først med tangen, d. e. med lette ord og råd og faderlig kærlighed; ville de ej lyde, da tage han hammeren og vise dem sin grumhed, og gøre det han formår, dog det som ej er mod retfærd, til de bøjes efter hans vilje. Med gulvet betegnes biskopper og klerke, hvis begærlighed er bundløs. Dette kan paven forbedre i mange henseender. — Den 8de bog er rettet mod kongerne, især mod Magnus Smek, den svenske bearbejdelse kalder den kongebogen. — Af Birgittes datter, St. Katharina, forfattedes et mystisk skrift, *sielinnatrust*, ikke udgivet. — Eftersom mystikken fremtrådte i Norden med så stor originalitet, kan det ikke forundre os, at vi også have oversættelser af fremmede mystiske skrifter, f. ex. af Suso og andre i AM. 783 4to¹).

I forbindelse med Birgitte og mysticismen må vi betragte forsøgene på bibeloversættelse; i det mindste de svenske stå bevislig i forbindelse med Birgitte og Brigittinerklostrene. Også i denne henseende viser mysticismen sig som overgangs- led til reformationen. Vi have en efterretning om, at Birgitte har ladet biblen oversætte på svensk. Kong Magnus Smek var 1340 efter Magnus Niclissons ved Eufemiaviserne anførte fortegnelse i Besiddelse af *unum grossum librum biblie in svenico*. Vi have på det kgl. bibl. her (cod. Thott. 4 4to) et håndskrift, der indeholder en glosseret Pentateuch. Det er sand-

¹) Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog i dansk Oversættelse fra det 15de Årh. udg. af Brandt, Kbhvn. 1858. Sml. hans læsebog s. 154—162 og 166—180.

synlig alt sammen det samme arbejde. ⁴⁾ Man tillægger Birgittes skriftefader, kaniken i Linköping, Mathias, det. Det københavnske håndskrift er udgivet af Klemming. Foran den glosserede pentateuch er en svensk afhandling, indholdet er dels historisk; dels dogmatisk; den historiske del handler om de vigtigste tildragelser i det gamle testamente; den dogmatiske del besvarer spidsfindige spørgsmål om verdens skabelse, synden, Jesu naturer, forsoningen o. s. v. Til genesis tilføjes oplysninger i middelalderens spidsfindige stil; efter genesis' ophør finder sammendragning sted. Et yngre håndskrift, der findes i Stockholm, indeholder desuden andre bøger af bibelen, der senere ere oversatte på svensk; ved de fleste føre angivelserne om oversætterne os dels til Västena, dels til Nådendals kloster i Finland, også et Brigittinerkloster. — På dansk have vi en oversættelse af det gamle testaments 12 første bøger (cod. Thott. 8 fol.), hvoraf Molbech har udgivet de 8; man har også villet henføre denne oversættelse til et Brigittinerkloster, nemlig Mariager kloster. Den danske og svenske bibeloversættelse ere uafhængige af hinanden; den danske er langt mere slavisk og ængstelig nøjagtig end den svenske ⁵⁾.

Som modsætning til mystikernes indadvendte retning ville vi betragte den politiske og legislative retning, der i 14de århundred, strængt taget få år før den tid, hvor vi begynde, viste sig i Magnus Erikssons (Smeks) landslag. Den er for nylig udgiven af Schlyter, der dermed har afsluttet sin udgave af Sverrigs gamle love. Denne lov blev forelagt rigsdagen i Örebro 1347, men flere gejstlige protesterede imod den; den blev derfor ikke forsynet med kongelig stadfæstelse. Efterhånden skaffede den sig indgang alligevel. 1442 trådte den frem som Kristoffers landslov. Magnus' landslov har stor betydning derved, at de enkelte landskaber, der tidligere rettede sig hver efter sin lov, ved fællesskab i lovgivningen forenedes og sluttede sig fastere sammen.

Sammen med lovgivningen ville vi omtale et skrift, der beskæftiger sig med den kunst at styre et rige, så meget mere som det er muligt at det tilhører 14de årh., skönt det rigtignok ikke kan siges for sikkert. Dette skrift er Konnunga styrilse och höfdinga. Det blev udgivet af Bure 1634 4to, senere af Scheffer 1669 fol. Man har nu intet håndskrift. Bure havde

¹⁾ Svenska medeltidens bibel-arbeten, utgifna af Klemming, 1sta bandet 1848—1855 s. 575—586.

²⁾ Reuterdaahl, vitt. hist. antiqv. acad. handl. 18, 27—31.

blot et eneste exemplar, som rigsråden Johan Skytte ejede; bogen var bleven forevist Gustav Adolf, der syntes godt om den, og anbefalede den som lærebog i de almindelige skoler. Da man ikke har noget håndskrift, har man mistænkt bogens autenti. Man har henkastet den beskyldning, at Skytte skulde have lavet den og Bure radbrækket den på gammel svensk. Men det synes at modbevises deraf, at Bure ej godt kan have skrevet, hvad han ej selv har forstået. Mange af de umulige former kunne næmlig blive forståelige ved en let anbragt letelse, f. ex. 2, 14, 38 *skyntr* bör rettes til *skyutr* ɔ: skiutr (isl. skjótr, hurtig). Sprogformen ser rigtignok tit underlig ud, men det beror vist blot på, at udgiveren ej har kunnet magte håndskriftet.¹⁾ I 1ste balk siges, (c. 3) at manden er skabt midt mellem engle og dyr; med engle har han sjæl og liv, med dyrene liv og lögeme; (c. 4) manden kan nu betragtes på tre måder, efter sin lighed med englene, efter sin lighed med dyrene, og som han er af sig selv, midt imellem disse to. Derved opstår et tredobbelt levned. (c. 5) Det første lignes ved englens liv, det er renlives folk; de bryde sig blot om det åndelige; (c. 6) ved dyrene lignes deres liv, som blot bryde sig om at æde og drikke; (c. 7) mellem dem ligger det egentlige verdslige liv. (c. 8) Dyrene have af sig selv det, hvormed de kunne hylle sig og værge sig og få deres føde; (c. 9) dette er ej tilfældet med menneskene, der derfor må leve i samfund; (c. 11) han påberåber sig bibelen og (c. 12) Aristoteles, der havde sagt, at *mannen är samwisteligt djur*; (c. 14) da hver vil fremme sin vilje, kommer let uenighed; derfor behøves styrelse; den valgte kaldes konge, (c. 15) fordi han skal være af god slægt. (c. 16) Nu kan man spørge, om det mest er almuens tarv at have én konge eller at flere styre; (c. 17) nogle mene, at flere kunne lettere finde et godt råd, ligesom rebet er stærkere, når det sammensnos af flere strænge (totter); (c. 18) alle vise mestere sige, at det er almuens gavn at have en enevældig konge. (c. 19) Enevældet forsvarer med, at der er én gud. (c. 20) Der spørges nu, om en konge efter byrd eller valg er bedst. Alle vise mænd foretrække det første. Kongen skal nu betænke, hvorledes han skal styre sig selv med dyd og ære (2den balk), hvorledes han skal styre sit *hærskap* ɔ: hof (3dje balk), hvorledes han skal styre land og almue (4de balk).

¹⁾ Rydqvist, Svenska språkets lagar I s. XXXI—XXXVII.

Bogen går, som man ser, i monarchisk retning. Forfatteren har kendt og benyttet, måske næsten oversat, scholastikeren Ægidius Romanus (Colonna), der til brug for Filip den 4de af Frankrig, hvis lærer han var, skrev *de regimine principum libri III*¹⁾. Den svenske forfatter er imidlertid ikke så dunkel som Ægidius.

Vi forlade nu det 14de årh. og gå over til 15de. Vi tage først de gejstlige, der have været forfattere, dernæst ordsprogene, endelig rimkrønikerne.

Her Michael. Hvad vi véd om ham, indskrænker sig til, hvad der står i den gamle udgave af det ene af hans skrifter 1515, at han var præst i Odense ved St. Albanikirke, og at han skrev om jomfru Mariæ rosenkrans efter opfordring af Hanses dronning Kristine 1496. Hans rimværker ere tre: 1) Om jomfru Mariæ rosenkrans, 2) om verdens skabelse og om syndefaldet, 3) om menneskets liv. Til grund for det første skrift ligger et skrift af *Alanus de Rupe (Alain de Roche)*, en sværmer, der rundt om i Evropa virkede for anvendelsen af paternosterbåndet eller perlesnøren til at tælle bønner på, en uklar, vild sværmer, der kaldte sig jomfru Mariæ *sponsus novellus*. Her Michael slutter sig i det førstnævnte skrift til denne sværmer, men skærer det ufornuftigste bort. Hr. Michael, en mand med betydelige digtergaver, står som et mærkværdigt overgangsled imellem catholicismen og protestantismen. Til catholicismen hører han derved at han har bearbejdet et skrift af en forvirret sværmer, ved sin tillid til Mariæ magt, der, for at hendes tilhængere ikke skulde blive fordømte, vilde anmode gud om at skabe en ny himmel²⁾. Men på den anden side er han i den grad forløber for reformationens psalmedigtning, at man i reformationstiden tildannede flere psalmer af vers, man fandt hos ham³⁾. På svensk findes »om radbandet» i Linköping gymnasium⁴⁾.

Biskop Thomas af Strengnäs († 1443) har skrevet et allegorisk digt om tro (d. e. ordholdenhed); efter en bemærkning i håndskriftet er det skrevet i anledning af Erik Pukes af

¹⁾ (Augsb.) 1473 fol.

²⁾ *För then sculdhæ bliffuæ fordömpet met allæ,
om Gud mænæ mig syn moder kallæ,
ieg sætther mig mellom them baadhæ,
Och bedher at han en himmel gör ny,
som han haffuer sckapt baadhæ iord och sky,
swo frälles mynæ tiæneræ aff waadhæ,* Molbechs udg. s. 20.

³⁾ Nyerup og Rahbek, Den danske Digtekunsts Historie I s. 60—66.

⁴⁾ Dietrichson, Læredigtet i Nordens poet. Litt. s. 27.

Karl Knutsson foranledigede henrettelse 1437, hvor Thomas skal have gået i borgen for at intet ondt skulde tilføjes Puke.

F. ex.: *Thet skedde i fiord, Troo gjorde eth mord,*

Hon rymde swa bort.

Hon sitter oc grater, hon komber seen ater,

Thet hauer jak sport¹⁾.

Biskop Henricus Tidemanni i Linkøping († 1500) skal foruden andet have skrevet et digt mod paven og hans afladshandel; det findes i de Palm-sköldske samlinger, men er ej udgivet²⁾.

Peder Låles ordsprog. Vi have en dansk ordsprogsamling, der blev trykt 1506 sammen med latinske ordsprog; som *auctor et compilator* angives *Petrus de Laale*, som kaldes *legifer* på titelbladet; det er igrunnen alt, hvad vi vide om ham. Men en lignende svensk samling har Reuterdahl fundet i de Palm-sköldske samlinger, og udgivet 1840. Latinen i begge samlinger stemmer nøje; de danske ordsprog ere ikke meget ulige de svenske; ordenen er den samme; i begge samlinger bestemmes pladsen for hvert ordsprog af latinens begyndelsesbogstav. Den latinske oversættelse i den svenske ordsprogsamling stemmer, hvor den svenske og danske text afvige, alligevel med den danske text.³⁾

Rimkrønikerne. Den danske rimkrønike blev trykt hos Gotfred af Ghemen 1495, optrykt af Molbech 1825; ældre er et stokholmsk håndskrift, udgivet med forandret retskrivning af Brandt 1858. Den plattyske oversættelse opgiver broder Niels i Sorø som forfatter; der er ingen grund til at tvivle derpå. Den går til Kristian den første. Kongerne tale i første person, ligesom i den mindre svenske rimkrønike. Særegen for den danske ere de hyppig indflettede ordsprog. Sålænge Sakse går, er den mere indholdsrig, senere mere trættende. Den mindre svenske rimkrønike, der oprindeligt går til 1449, kan omtrent betragtes som en omsætning i rim af den gamle prosaiske krønike, der også kaldes *Messenii Chronica*. Den prosaiske, der går til 1449, har udvidet kongerækken ved benyttelse af *Jornandes* (*Ardan* kalder den ham) eller *Rodericus Toletanus*; den har også benyttet en dansk krønike (*Annales Lundenses* eller *Ryenses*); ligeledes har den benyttet *Adam af Bremen*. Af Adams ord om templet i Upsala *Thor .. cum sceptro Jovem simulare*

¹⁾ Script. Rer. Svec. II, n s. 166.

²⁾ Dietrichson, Læredigtet (1860) s. 24.

³⁾ Reuterdahl, Gamla ordspråk (1840) s. III og XI.

videtur har han (vel fordi en forkortning *cū sept'ious* er bleven læst *cum septentrione juvenem*) fået en underlig historie ud, om at Thors billede lignede et nøgent barn og sad på Karlsvognen og havde syv stjerner i hånden.¹⁾ Den mindre rimkrønike har yderligere udvidet kongerækken ved benyttelse af Didrik af Berns saga²⁾. Den har kun korte bemærkninger om hver konge. Den store rimkrønike handler væsentlig om folkungeætten. Den er vidtløftigere og langt mere episk end de andre. Den skal oprindeligt have gået til 1319, men har fået flere fortsættelser, så at den når unionens ophør. Alle de trykte udgaver udgaa middelbart eller umiddelbart fra det sløtteste håndskrift (vgl. bibl. i Stokh. D 5); det bedste skal være D 2 i samme bibliotek³⁾.

Desuden findes fra denne tid legender og bønnebøger. *Lucidarius* omtaler jeg ikke, da den vel er ældre.

Runstene satte man endnu på Gutland i 15de årh., ja ind i 16de. F. ex. 1449 en runsten over en, *sum skutin warþ ihel miþ en biursu sten*⁴⁾.

Ved overgangen til den nyere tid vise sig universiteterne og bogtrykkerkunsten. I Italien og Frankrig tilhøre universiteterne allerede den egentlige middelalder; i Tyskland tilhører deres stiftelse overgangstiden, de stiftes i 14de og 15de årh.; i Norden træde de først frem så kort før reformationen, at de må regnes for et forbud om denne. Allerede 1419 havde Martin den 5te tilladt oprettelsen af et nordisk universitet; Upsala-universitet oprettedes af Sten Sture den ældre 1477; universitetet i Kbhvn. blev indviet 1479. Kort tid efter kom bogtrykkerkunsten til os, til Danmark 1482, til Sverrig 1483. Den første bogtrykker i Kbhvn. var Ghemen; den første danske bog, han trykte, var rimkrøniken (1495). I begyndelsen trykte man, hvad man ellers plejede at skrive: skolebøger, lovbøger, legender, ridderromaner; bogtrykkerkunsten gjorde altså for det første ikke synderlig forandring. Men da reformationen kom, forefandt den et våben, som den forstod at benytte til at fremkalde omvæltning i alle forestillinger.

Sproget.

Da vi her beskæftige os med sprog, der ikke længere tales i denne form og for så vidt ere døde, bliver det nødvendigt

¹⁾ Munch, *Annal. f. nord. Oldkyndigh.* 1850 s. 315—329.

²⁾ Samme sted s. 331—336.

³⁾ Rydqvist, *Svenska språkets lagar* I s. XXIV—XXVII.

⁴⁾ Sæve, *gutn. urkunder* nr. 123.

under sprogundersøgelsen at behandle adskilligt, der i og for sig ikke kommer sproget ved. Sproget er uafhængigt af retskrivningen; men ved beskæftigelse med en sprogformation, der ikke længere tales, må man under sprogbetragtningen også optage undersøgelse af retskrivningen, da vi ellers ikke kunne finde lyden; folk, der ikke kende til tidligere tiders dansk, tro f. ex. at *skriffue* virkelig betegner en udtale; lidt kendskab til retskrivningen lærer, at det er galt, at det hed som nu. Ligeledes er det i og for sig sproget uvedkommende, om en dårlig oversætter radbrækker det; men ved en sprogformation, der foreligger os som død eller ikke længere brugt, bliver det nødvendigt at overveje sagen, fordi man ikke altid øjeblikkelig kan se, hvad der virkelig er blevet sagt og hvad der kan skyldes en oversætters ubehændighed; hertil kommer, at en sådan læmpelse efter det fremmede stundom kan være karakteristisk for en vis side af litteraturen eller undskyldelig ved sprogets mangel på udtryk f. ex. for abstracte begreber.

Sprogets ydre: retskrivningen; fremmed indflydelse i oversættelser.

I de ældste skriftlige mindesmærker, især de danske, som vi have, er retskrivningen mønsterværdig; der viser sig bestræbelse efter at udtrykke lyden; der er ingen overflødige bogstaver; der viser sig orden og sammenhæng. Men i det 15de årh. viser — i det mindste det danske — en overordentlig stor forstyrrelse i retskrivningen; denne forvirring i retskrivningen har flere grunde. 1) beror den på fremmed indflydelse; brugen af *y* i betydningen *i* (*qwynne*) er fremkaldt ved tysk indflydelse, da Tyskerne slet ikke anvendte *y* i den betydning, hvori det brugtes i Norden, altså kunde bruge *i* og *y* som tegn med lige betydning; 2) beror den på, at en slet smag gjorde sig gældende; man søgte at dynge så mange bogstaver som muligt oven på hinanden (*faffwoer*); 3) beror den på, at de i sproget selv foregåede lydovergange bragte forvirring i tegnenes betydning; da *th* var blevet til *t* i forlyden, medførte det, at man skrev *th* for *t*, f. ex. *enesthe* (Brandis læsebog 279°), *korsfesther* o. l.

Ved oversatte skrifter sporer man tit indflydelse af det sprog, hvorfra der er oversat. 1) Flores og Blanzeflor er oversat fra fransk; vi finde derfor deri ord som *amur*. 2) Fredrik af Normandi er oversat fra tysk, vi finde derfor

(i den danske) v. 156 *duerigelin*, v. 247 *portelin*, 951 *fingerlin* (mht. *vingerlin*: ring). Dette er af mindre betydning; langt større udstrækning har 3) det knudrede i sproget, som viser sig i meget af det, der er oversat fra latin. Som eksempel kunne vi tage den gamle danske bibeloversættelse efter vulgata (Thott. håndskr. 8 fol.). Den latinske nødvendighedsform gives ved en sådan omskrivning: Ex. 30, 18 ad lavandum: *til at tooskullændæ*, en omskrivning, der er meget udbredt i den tids skrifter, men naturligvis aldrig har eksisteret i det danske sprog, som det lød i talen. Ex. 19, 7 convocatis majoribus natu populi: *ikn tidh han haffde sammenkallet størrere Israels folk af føtzell*. Lev. 10, 1 arreptisque Nadab et Abihu filii Aaron thuribus imposuerunt ignem et incensum desuper: *Nadab ok Abyoth Aarons søner til tagnæ røgelse kar the sættæ eldh ok brennendhe offer owenpa. artifex ærarius gengives ereligh konstelig man, herbæ agrestes agghærlighe yrtær*. Afledningen har stundom indflydelse på oversættelsen: Gen. 26, 5 oversættes ceremoniæ: *høktidhe giordhe mz wæ som ær woxlyws*, et andet sted *wæxelighe ok andre gudelighe logh*.¹⁾

Fremtræden af dialekterne; spirer til skriftsprog.

Fjerne vi disse fremmede indflydelser og betragte så igen sproget, viser sig i denne periode endnu stærk fremtræden af dialekterne, skönt man også er på vej til at danne skriftsprog; nærmest kan man måske betragte dansk og svensk i denne periode som udgørende en enhed, men opløste i dialekter, der dog gensidig påvirke hinanden, når sproget anvendes til skrift. Tage vi for det første hensyn til dialekterne, vise sig spor af følgende.

1) Af jysk dialekt viser der sig spor i det danske håndskrift af Evfemiaviserne: *fæk* v. 341 Fredrik af Norm., *affther* 1101 (atter); dog er dialektens fremtræden begrænset; første person hedder aldrig *æc* eller *ac*, som tidligere (jyske lovs ældre håndskrifter²⁾); *-æ* i endelsen kastes så godt som aldrig bort.

2) Dansk øsmål viser sig hos hr. Michael og i rimkrøniken.

3) Skånsk fra denne tid viser sig i Cod. Rantzovianus (B. U. H. ex den. var. 136 4to), der indeholder skånske lov,

¹⁾ M. Wöldike, Kiøbenh. Selsk. Skr. II (trykt 1746) s. 16. 17. 9.

²⁾ Antiqv. tidskr. 1858—60 s. 245.

vederlagsretten og mere. Endelsen *-a* skiller dette håndskrifts sprogform fra egentlig dansk, *d* for *t* fra svensk; den skriver næmlig

lada = låta, (men *rath* = råð)

brydir = brýtr, (men *buth* = boð)¹⁾.

4) Gøtisk eller østgøtisk bliver det meste svensk fra denne periode; det er kendelig ved at flertal hankön ender på *a* (*orma*)²⁾;

5) hvor derimod *ar* forekommer, må vi have øvresvenske (måske også vestgøtiske) forfattere eller afskrivere.

Men sammen med denne spaltning efter sprogarter indtræder i sprogets skrevne form en stærk indflydelse af den ene sprogart på den anden; der er en bevægelse efter at skabe endog et dansk-svensk skriftsprog; kun er der to retninger i denne bevægelse og disse retninger modvirke hinanden: Brigittinerklostrene virke i den retning, at de lade svenske former træde frem i det, der skal være dansk; den danske regering og dens embedsmænd virke i den retning, at det svenske bliver stærk farvet af dansk.

Det sprog, som viser sig i visse i Brigittinerklostrene forfattede bøger dels i Danmark dels i Norge kalder man Brigittinersproget; derved må dog ikke forstås noget bestemt sprog; det beror blot derpå, at en svensk munk i Maribo eller Munkelivs kloster vilde skrive dansk eller norsk, men ikke magtede sproget og lod svenske former løbe ind, eller det beror på, at en dansk munk afskrev et håndskrift, der var bragt fra Västena og, idet han afskrev det, beholdt enkelte former, som stode i originalen. Det er hyppig kendelig på endelsen *n* i 2den person f. ex. bydemåde, som *løsen* (Brandts læsebog 96⁸). Også i Norge finder man sådanne brigittinske spor, f. ex. i Munkeliv klostres brevbog s. 29⁹ *brødromen* for bræðrunum; 47^{1,18} *monnum*, *tweem*; nogen lighed hermed har sprogformen i et brev fra dronning Margrete til hendes mand omtr. 1370, Dipl. Norveg. I s. 312; det er næsten helt svensk: *helsar jak . . scriuin* (2. pers. fl.) . . *fik*, men derimod *ower eino*.

Omvendt viser sig danske former i Sverrig i det, der udgår fra regeringen, og denne anvendelse af danske former forsvinder ikke endnu ved unionens ophør. Mest fremtrædende er brugen af endelsen *ø* f. ex. i navneformen, der må være dansk. Gammelsvensk har rigtignok hyppig *æ* for *α* i navne-

¹⁾ Det bærer årstallet 1430.

²⁾ Jfr. min afhandl. Antiqv. tidskr. 1858-60 s. 260-262.

formen, men det er dog ikke rimeligt, at *e* blot skulde være opstået ved retskrivningsforandring for *æ*. Det varede længe, inden de svenske fik bugt med dette *e*; man kunde træffe det endnu på Karl den 9des tid ¹⁾. De danske bløde medlyd i indlyden kan man træffe endog efter unionens ophør hos Gustav Vasa selv (Scr. rer. svec. II II 152⁵ *Rijge*). Medens Brigittinerne bragte det svenske *en* i 2person fl. ind i Dansken, er omvendt den danske endelse *er* kommen ind i Gustav Vasas bibel (*gifver*) og derved i det svenske kirkesprog ²⁾.

De, der omsatte skrifter fra svensk til dansk, have måske næppe selv betragtet det som en oversættelse; thi de bare sig omtrent ad på samme måde, som når f. ex. en Jyde afskrev et sjællandsk håndskrift; de afskreve det, som de selv talte det, men lode endel blive stående. Var unionen vedbleven, vilde sandsynlig det svenske sprog haft samme skæbne, som det norske. Endogså længe efter unionens ophør læste almuen i Sverrig danske bøger; det ses af Stjernhjelm's Hercules 1668, hvor Vellysten anbefaler Hercules at læse Naso

*I sijn Gilliäre-konst; Amadis, Marcolfus, och andre,
Som i gemeen äre tryckte på Dansk; Melusina.
Keyser Octavian, Finck Riddare, skön Magelona* ³⁾.

På reformationstiden mente den katolske biskop Hans Brask, at det var farligt at oversætte bibelen på svensk; han havde set hele årets evangelier oversatte på dansk; disse, som let forstodes på grund af sprogenes lighed, kunde man gøre tilgængelige ved bogtrykkerkunsten, og dermed havde man, hvad man behøvede, uden fare for den svenske kirke ⁴⁾. Her synes rigtignok dansk at være valgt for at bibeloversættelsen ikke skulde være alt for forståelig.

Unionens ophør gav sagen en anden vending; der blev to indbyrdes og fra dialekterne fast adskilte skriftsprog. I Sverrig vandt det øvresvenske overhånd over det gøtiske, der var stærkest fremtrædende i foregående periode; det ses tydeligst deraf, at endelsen *ar* i ha. fl. nu fortrænger *a* (*hästar* for *håsta*) ⁵⁾; det havde sin grund deri, at reformationens ledende mænd for det meste vare fra det øvre Sverrig, Olaus og Laurentius Petri f. ex. fra Nærike, mens tidligere klostrene i Østergötland, som

¹⁾ Ihre de mutationibus linguæ sueo-gothicæ s. 27.

²⁾ Rydqvist, Svenska språkets lagar I 379--383.

³⁾ V. 135—137. Anført af Nyerup, Morskabslæsn. s. XXVI.

⁴⁾ Handl. rör. Skandin. hist. 18, 301, 302 i brev til Peder Galle.

⁵⁾ Se Antiqv. tidskr. 1858—60 s. 260—262.

Vastena, havde stor literair betydning. Men derved, at det øvre svenske således sejrede over det gøtiske, blev svælget mellem svensk og dansk endnu større.

Sprogets forandringer, når det sammenlignes med de foregående tiders sprog.

Sammenligne vi svensk og dansk i denne periode med svensk og dansk ved overgangen fra 13de til 14de årh., viser der sig for danskens vedkommende en væsentlig forandring i lydforhold, for begge sprogs vedkommende en væsentlig forandring i ordforrådet.

Forandringen i lydforhold i dansk består deri, at i efterlyden de hårde medlyd *k t p* bleve bløde *g d b*. En slig lydforandring er en sprogudvikling, der foregår i sproget selv ved dets egen bevægelse. Umiddelbart beror den ikke på fremmed indflydelse; middelbart kan den derimod nok bero derpå, da den fremmede indflydelse kan have bragt lydbevægelsen til at gå hurtigere og derved kan have fremkaldt denne overgang. Herved fik det danske sprog sin nyere skikkelse og den rette inddeling af den danske sproghistorie bliver derfor efter min mening den:

gammel dansk; det deler sig i 3 sprogarter: skånsk, øsmål, jysk; (uden forskel på skriftsprog og almuedialekt);

nyere dansk; her have vi 1 skriftsprog og ved siden deraf sprogarter; dog bliver skriftsproget først efter reformationen fuldkommen fast.

Adskillelsespunktet er den omtalte overgang *k t p* til *g d b*.

Forandringen i ordforråd gælder både i dansk og svensk. Medens sproglæren bestemmes ved sprogets oprindelige grundlag og dets senere indre bevægelse, altså er national, kan ordforrådet påvirkes stærkt udenfra og optage stof fra helt forskellige kilder; medens altså sprogets kilde kun er én, kan ordforrådet have overordentlig mange kilder; det bestemmes nemlig for en del ved de kulturhistoriske strømninger, der ikke holde sig til nationernes slægtskab. Vi have i litteraturen set, at fremmed, almenevropæisk, indflydelse, eller parallelisme med den fællesevropæiske udvikling, gjorde sig stærk gældende i denne periode. Men hvad vi således have set i litteraturen, er dog ikke noget mod det, der i denne periode gjorde sig gældende i livet. Tyskland gennemgik efter ridderperioden en

borgerlighedens periode; men denne tyske borgerlighed kastede sig netop med rovbegærlighed over os; hansestæderne borede sig ind allevegne. Dels derved, dels ved vore øvrige forbindelser med Tyskland skete det, at sproget i denne periode kom til at optage et meget stærkt nedertysk stof. Allerede tidligere havde det danske og svenske sprog modtaget en ikke ubetydelig fremmed indflydelse på sit ordforråd; men den kom ikke fra tysken, den kom næppe nok fra de romanske sprog, den kom fra latinen, nemlig med kristendommens indførelse. Tager vi landskabslovene for os, finde vi ordforrådet næsten fuldstændig oldnordisk, dog, der er en undtagelse, der findes ikke så ganske få latinske ord, f. ex. *prœuæ* = probare, *scriuæ* = scribere. Men i denne periode strømme nedertyske ord ind i mængde, også få vi enkelte romanske, men de ere vel bårne til os over plattysk ¹⁾. Højtyske ord må vi ikke vente at finde; altså ikke ord som *træffe* (= højt. *treffen*, isl. *drepa*), ikke et ord som en *krebs* (mht. *krebez*; samme ord som *kræft*, der er nedertysk, holl. *kreeft* en krebs).

Jeg skal eksempelvis gennemgå nogle ord af dem, som denne evropæiske, særlig nedertyske, indflydelse har tilført os; lydregler må der tages hensyn til, men sproget følger dem ikke ved optagelse af fremmed stof med den nøjagtighed, som i sine egne ord.

Fra nedertysk.

Fastelavn hedder *fastelawind* i Odense skomagersvendes skrå 1406 (Brandt 90 ²¹); hollandsk har *vastenavond* eller *vastelavond*; *avond* er aften; svensk har gjort det til *fastlag* med urigtig anvendelse af lydlove og ved at opfatte *-en* som kendeord.

hovisk af *hof*; *høvske snak* Fred. af Norm. v. 1212. Det tyske *hübsch* er det samme ord (mht. *hobesch*).

stråle betyder endnu på reformationstiden (Dialogus om messen) pil; Ivan 2081 *ok tok honum fra badhe bogha ok strala*; mht. *stråle* pil.

kese, *keise* (forekommer f. ex. i rimkrøniken) er den nedertyske form af isl. *kjósa*; nedert. *é* = isl. *jó*, f. ex. *déf* = oldn. *þjófr*. Hollandsk har *kiesen koos gekozen*.

Endelsen svensk *-het*, i tidligere dansk *heth*, *heit*, er egentlig et eget ord, got. *haidus* *ῥόπος*, oldeng. *hād*, tilstand; formen er mærkelig derved, at nedergermanisk *d* er opfattet som *t*.

¹⁾ Jfr. min afhandl. Ann. f. nord. oldkynd. 1859 s. 266.

sachtmodigheed, hr. Michael hos Molbech s. 80 stroph. 5. Nedertysk *sacht* er = höjl. *sanft*; nedertysk har tit overgangen *ft* til *cht*; derfor er *luft* og *lugt* samme ord; Michael 131, 3 *Fuglæ i luchten* (holl. *lucht*, luft). Michael har 131, 2 *allæ yrthersdygd och k(a)racht*, sml. holl. *kracht* kraft.

Stundom er et ord omdannet efter nedertysk mønster; således er oldn. *þó* omdannet til dansk *dog* (svensk *dock*) efter nedertysk.

Fra romanske sprog.

Dyst. Ivan: *riðdara oc swena the giordho ther gaman
mz diost oc bohordh ther the komo saman* v. 45. 46.
til torney ok diwst var han een man, v. 4213.

Et turneringsord, mht. *tiostr*; af romansk, f. ex. ital. *giusta*, gammelfransk *joste* (af *juxta* eller af *justa pugna*, se Diez Rom. wörterb. 1ste udg. s. 176). Ordet er mærkeligt ved den måde, hvorpå romansk *j*, *gi* er gengivet. .

rund, f. ex. Fred. af Norm. (den danske) v. 1574

aff then taffelrwndæ skaræ, men

Ivan (den svenske) v. 1999 *thz sifuala bordh*. Af fr. *ronde* af lat. *rotundus*.

Det nedertyske element i sproget var tilstede för reformationen; man gör reformatorene uret, når man tror, at de i betydelig grad skulde have fortysket sproget; et og andet enkelt ord kunne de have optaget; men de fleste nedertyske ord, som vi bruge i daglig tale, have været til i sproget forinden. Siden denne revolution i ordforrådet i 14de og 15de årh. kunne de nordiske sprog nok enkeltvis have gjort forandringer i deres ordforråd, men ingen betydeligere, når undtages senere tiders uddannelse af udtryk for abstracte begreber, der i dansken for en stor del først uddannedes i 18de århundred.

Jeg har altså søgt at eftervise følgerne i litteraturen og i sproget af den stærke udenlandske indflydelse, som i 14de og 15de årh. gjorde sig gældende i Danmark og Sverrig; jeg har søgt at eftervise den enhed i literatur og i sprog, hvortil unionen var nær ved at bringe disse lande. Virkningerne af det første vise sig endnu i sproget; virkningerne af det sidste ere forsvundne.

Førogelsen og udviklingen af det danske sprogs ordforråd efter Holbergs tid.

Concurrence-forelæsning 16de juni 1863 ¹⁾.

Af *K. J. Lyngby*.

I et af de foregående foredrag, hvori jeg søgte at skildre sprogets tilstand i det 14de og 15de århundred, omtalte jeg den omvæltning, der i den periode foregik med det danske ordforråd, og jeg tilføjede, at en sådan fuldstændig rystelse af ordforrådet aldrig senere var indtrådt, men at ordforrådet ganske jævnt forandrede sig hele tiden senere, samt at en større forandring var foregået i mitten af foregående århundred, derved at der skabtes udtryk for en hel del begreber, der tidligere ikke havde haft faste navne på dansk. Jeg omtalte, at sproglæren nødvendig var ensartet, at alle dens former måtte føre tilbage til én oprindelse, der bestemtes ved folkets afstammingsforhold, men at ordforrådet farvedes på mange måder ved de kulturhistoriske berøringer. Sproglæren viser os folkets herkomst, ordforrådet viser stærke indtryk af dets historie. Ordet *præst* eller *biskop* minder os om, at kristendommen er kommen til os i latinsk skikkelse; ordet *dyst*, som jeg har forklaret i en foregående time, minder os om riddertidens turneringer; ordet *pebersvend* om hansestædernes indflydelse i norden; ordet *vaje* (hollandsk *waaijen* blæse) om vor forbindelse, med Hollænderne. Vi skulle nu betragte ordforrådets udviklingshistorie efter Holbergs tid, altså i lidt mere end et århundred. Dette er forbundet med vanskeligheder. Tiden mellem Holberg og os er så kort, at forskellighederne blive så små, at der hører møje til at få øje på dem. Sammenligne vi f. ex. skånske lovs sprog med det nuværende, frembyde der sig forskelligheder for hver linje, vi læse; anderledes forholder det sig allerede, når vi læse noget fra reformationen; af Holberg kunne vi, når vi én gang have vænnet os til hans mange franske ord, læse hele sider, uden at noget bliver os påfaldende; af J. S. Sneedorff, der står os endnu nærmere, kunne vi læse hele ark uden at finde noget afvigende. Men når så en afvigelse fra vor sprogbrug viser

¹⁾ Opgaven lød: I almindelige Omrids at skildre, i hvilke Retninger og af hvilke Kilder det danske Sprogs Ordforraad er føroget og udviklet efter Holbergs Tid.

sig; så indtræder der rigtignok et forhold, som ikke indtræder ved læsningen af skånske lov. Skånske lovs sprog vil ikke let blive stødende for os; dens afvigelser fra vor sprogbrug ville ikke støde os; anderledes forholder det sig, når vi finde noget hos Holberg eller især hos Sæedoff; der afviger fra vor talebrug; da er det vanskeligt at få det til at stå klart for sig, at forskellen har historisk grund, og at de følge deres tids sprogbrug; da opfatte vi let afvigelsen som ligefrem sprogfejl eller kejtet udtryksmåde, og tvinges, når vi dvæle derved, let til at trække på smilebåndet. På den måde føle vi imidlertid, hvilke holbergske ord der ere vor tid ubekendte eller have antaget en anden brug, men langt vanskeligere er det at finde ud af det omvendte spørgsmål, hvilke af vore ord der have været Holbergs tid ubekendte; for at vide det måtte man egentlig først have en ordbog for den holbergske tid; nogen støtte i vor undersøgelse have vi imidlertid deri, at de ny ord til sine tider ere komne ind under en heftig modstand, hvorved vi underrettes om, at ordet er nyt. Ved adskillige af de senest optagne ord kunne vi selv historisk erindre, når ordene ere optagne, og de ældre iblandt os ville kunne erindre et og andet, som vi yngre ved møjsommelig sammenligning må slutte os til.

Kilderne, fra hvilke ordforrådet forøges ere dels sproget selv, dels andre sprog. Ordforrådet kan udvikles fra den samme kilde, hvorfra sproglæren altid og alene udvikler sig, fra sproget selv; ny ord kunne danne sig af det stof, som allerede er tilstede i sproget, og efter de love, hvorefter de andre ord ere dannede. Men ordforrådet kan også optage stof udenfra; ifølge vor beliggenhed og vor stilling kunne vi vente ord optagne fra tysk, ja fra fransk, og på den anden side fra vore sprogarter, fra svensk og fra oldsproget. En egen art af udvikling af eget stof er det, når denne udvikling finder sted ved efterligning af et fremmed mønster; en slig efterligning kan stundom være heldig, stundom slavisk. Til ordforrådets udviklingshistorie hører også forandring i ordenes brug samt det tilfælde, at et ord fuldstændig kastes bort.

Der er flere veje, ad hvilke bevægelserne i ordforrådet finde sted; disse veje stå i nær forbindelse med de begrebskredse, hvortil de vedkommende ord høre. De forandringer, som ordforrådet har været underkastet i det tidsrum, vi behandle, ere indtrådte dels ad den folkelige vej, dels ad den videnskabelige, dels ad den digteriske vej. Ad den første vej indtræder forandringen — hvad enten den nu består i optagelse,

udstødelse eller betydningsovergang — ubevidst, uden nogen viljesytring, af sig selv. Ad de to andre veje indtræder forandringen således, at der er større bevidsthed derom, og at en vis vilje til forandring er tilstede; det står ikke i den enkeltes magt at forandre spoget, men det står i hans magt at gøre forslag, at forsøge indførelsen af et ord, og erfaring viser, at det tit er indtruffet, at medborgere have antaget disse ord.

Gangen i det følgende vil nu være den, at vi

1) betragte de forandringer, der ere indtrådte ad den folkelige vej,

2) dernæst dem, der ere indtrådte ad den videnskabelige vej, især ved at danne ord for abstracte begreber,

3) dernæst de ord, der ere indførte i det højere digtersprog.

4) Særlig ville vi til slutning omtale ny navne til genstande, man før ikke kendte, altså omtale forandringer i ordforråd, fremkaldte ved forandringer i de reale forhold; man kunde sige, at disse ord vare indkomne ad den praktiske vej.

1) De forandringer, der ere indtrådte ad den folkelige vej, ad den mere ubevidste vej, bestå dels i, at visse tyske ord ere udstødte, dets i, at ny ord ere dannede af sproget selv, og endelig deri, at visse ord have skiftet betydning; et enkelt fremmed ord kan være optaget.

a) Udstødte ord. Holberg og hans samtid bruge visse helt eller delvis tyske ord, som vi nu ikke kende.

bovendal. Falster siger i satiren »det daarlige Giftermaal« v. 18:

Imidlertid for *Bovendal*

Gaar Mandens Gods og Penge.

Da sættes alting ud til fal,

Ja Dynen med af Senge. (Thaarups udgave s. 118.)

bovendal kommer af hollandsk eller plattysk *boven* oven og plattysk *dål* ned, altså op og ned, det vil her sige til alle sider.

gau. Holberg i Diderich Menschen-Skræk: Er den Tienere ellers noget *gau* (scene 7). I 11te Juni: et ungt Menneske, men lige saa *gau* som Faeren (act 1, scene 2). *gau* vil her sige behændig, snild. Hollandsk har *gaauw*, hurtig, snu, etymologisk samme ord som tysk *jäh*. Sammenlign *gavtyv* og sønderjysk *kåwt*.

dollhus galehus, dårekiste. Forekommer hos Holberg, Epistel 486 (V² side 38: *Dollhuus*); en satire af Falster hedder: Verden som Et *Doll-Huus*.

b) Ny ord ere dannede af sproget selv, som *foran* (an er jo rigtignok, men tidligere, kommet fra tysk). Højsgård be-

klager sig derover, da *an* var et biord og ej kunde bruges til at danne et forholdsord¹); ordet *foran* mangler i Moths ordbog.

c) Enkelte ord have skiftet betydning.

mådelig betegnede før: som holder måde. Holberg siger i *Moralske Tanker* s. 61: *Maadelig* Lærdom og brav Arbeide gjør viise og dydige Indbyggere udi et Land.

nedrig betegnede før blot lav og kom somme tider til at betegne ydmyg. Bibeloversættelsen fra 1799 har Rom. 12, 16: Værer de, som have eet sind imod hverandre; som ikke tragte efter de høie ting, men holder eder til de *nedrige*. Bibeloversættelsen fra 1819 har: holder Eder til de lave. Derimod står der endnu 1859 i Ordspr. 16, 19: Det er bedre, [at være] *nedrig* i Aanden med de Sagtmodige, end at dele Rov med de Hovmodige. Hos J. S. Sneedorff, *Samtlige skrifter* 2, 417: I Henseende til Stilen begaaer man ofte den Feil, at vanhelde de ædleste Ting med *nedrige* Lignelser. Derimod hos Evald: Men denne Maade at blive hevnet paa, o I retfærdige Guder! hvor *nedrig*, hvor feig! (Rolf Krage, s. 189 i Liebenbergs udgave).

besynderlig betydede tidligere særegen. I universitetsfondationen 7de maj 1788 cap. 4 § 1 foreskrives »en *besynderlig* Examen for Skole-Lærere«.

I alle disse ord er betydningen fra almindeligere bleven speciellere, hvorved blot den slette side af sagen er bleven tilbage. Noget lignende finder sted i brugen af ordet *creatur*; J. S. Sneedorff kalder damerne for »deilige Creature« (Samtl. skr. 1, 208) : skabninger; overgangen til den nuværende betydning ser man hos Eilschow, der i sine Philosophiske Breve (1748 s. 4) havde omtalt *Creatur-Sygen*, hvorom Stenersen, der skrev imod ham, påstod, at det så ud, som om hele skabningen var bleven angreben (s. 65); Eilschow blev vred, han så ikke sammenhængen (Giensvar s. 53. 54).

Ordet *kæreste* brugtes forud, foruden som nu, også i højere kreds for hustru; derfor siger Geske i »den politiske Kandestøber« til en »Raads-Herrinde«: hvad vi kand være hende og hendes *Kiæreste* til Tieneste skal ikke manqvære. (act 4, scene 9). Som nu Erasmus Montanus act 3, scene 6.

På en anden måde har ordet *fruentimmer* skiftet betydning. Ordet er kommet fra Tyskland, hvor begrebsudviklingen har været 1) fruerstue; 2) fruerstuens beboere, fruentimmer, som samlingsord; 3) deraf udviklede sig den nuværende betydning,

¹) Første Anhang til den Accentuerede Grammatika (1769) s. 34.

da ordet fra at være samlingsord gik over til at betegne det enkelte individ¹⁾. Den første betydning har måske aldrig været til på dansk; i den anden betydning, som samlingsord findes det endnu hos Eilschow, Beviis, At Naturens Lov ikke forbyder den Respect imod Fruentimmeret, som Moden har indført iblant os (1747 4to), s. 14: Henrichus Auceps . . erklærede den Ridder for u-ærlig og forbød ham at indfinde sig ved nogen Turnering, som havde opført sig u-høflig imod *Fruentimmeret* og nægtet en Dame eller Jomfrue sin Hielp . . .

2) I sidste halvdel af forrige århundred have vi fået sproget beriget med en hel del ord for abstracte begreber. Holberg var imod denne sprogensning. Han bruger, som bekendt, fransk-latinske ord: den store *Confusion*, *Affection*, det førstes *Execution*. Eilschow søgte i en disputats (1747)²⁾ at give danske navne for en hel del filosofiske udtryk; Stenersen skrev derimod (1748)³⁾, dog ikke som egentlig modstander af sagen; J. S. Sneedorff virkede for sprogets berigelse i filosofisk retning eller for indførelsen af danske navne ved sin »Patriotiske Tilskuer« (1761—63); jomfru Biehl spottede de ny ord i en Komædie »Haarkløveren« (1765), hvor elskerens ikke bliver forstået, fordi han bruger disse ord; de Sorøske Samlinger (1765)⁴⁾ recenserte den, og de Sorøske Samlinger recensertes igen af Jac. Baden i hans afhandling om sprogets berigelse bag ved hans oversættelse af Tacitus' Agricola 1766. Endnu i Minerva 1793, 1 findes i et stykke af Elert om videnskabernes selskabs ordbog polemik imod et par ord, som vi nu alle bruge. Den måde, hvorpå de fleste af disse ord ere dannede, er den, at de ere dannede af sproget selv ved afledning eller sammensætning; men denne dannelse har rigtignok for største delen fundet sted under indflydelse af det tyske som mønster. I et par tilfælde brugte man omskrivning med to ord, der først senere ere smæltede sammen. Kun et enkelt ord er optaget fra svensk; et andet ord, der kan regnes til denne kreds, er sat i brug igen, efter at det havde været nær ved at tabe sig i dansken.

Man var i stor forlegenhed for at få et ord for *affectus*;

1) G. K. Frommann, Die deutschen Mundarten II (1855) s. 23. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch I s. 597. 598.

2) Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ. 4to.

3) Critiske betænkninger over Mag. F. C. Eilschows prøve paa en dansk kunstdordbog med et kritisk brev over samme fra Misotyphus. 8vo.

4) Samling af adskillige Skrifter til de skionne Videnskabers og det Sprogs Opkomst og Fremtarv. 8vo.

Eilschow siger (nr. 30) *Sinds-Bevægelse* og siger om en, der havde brugt *Lidenskab*: Male ex Germanico Leidenschaft, Lidenskab corruptit. Ligeså var man i forlegenhed med at finde et ord for *objectum*; Eilschow siger *Oye-Merke* (nr. 582); andre havde, siger han, sagt *Modstand*, som han fraråder; som bekendt, har *genstand* sejret, men i videnskaberne's selskabs ordbog er det mellem dem; der forvises, som »nygiorte Ord af fremmed Herkomst» (Elert, *Minerva* 1793, 1, 177). *Distantia* oversættes af Eilschow ved *Borteværelse* (245). *Finis s. scopus* oversættes af Eilschow ved *Absigt*, *Oyemeed* (338), han fraråder *Hensigt*. *Amphibolia* oversættes af Eilschow ved *Tvetydighed* (66); Stenersen gjorde indvendinger. *Prætextus* hos Eilschow *Forevending* (634), altså var *påskud* ikke i brug endnu. *Activitas* *Virksomhed* (36), nogle havde sagt *Sjælens levende Geskæftighed*. *Superficies* *Overflade* (807), hvormed Stenersen er meget misfornøjet (s. 62). *Zelotypia* *Kierligheds Nidkierhed* (894), Holberg har brugt *Skindsyge* (ifølge Eilschow, *Gjensvar* s. 52). *Bevidsthed* udtrykkes af Kraft: *Medvidenhed med sig selv*. I »Haarkløveren» spottes: *beundre*, *overdreven*, *Fordømme*, *Gjenstand*, *Bedømmelses Kraft*, *Vinde-Syge*, *Lidenskaber*, *Bestræbelser*, *Ærefrygt*, *Bisager*. Ordene *beundre* og *besynge* havde fornøjet folk meget, inden de omsider optog dem, siger Sneedorff¹⁾.

Motivum oversætter Eilschow ved to ord: *bevægende Grund* (484), som også bruges af Sneedorff 2, 19, Kraft siger *bevægende Aarsager*; nu sige vi *bevæggrund*. *Atheus* oversættes af Eilschow (38) *en Guds Nægtere*; her ere ligeledes to ord senere smæltede sammen i ét (*gudsfor nægter*). Af *skien Aand* (bel esprit) har man dannet *skönånd*. Ligeledes er *de Fattiges Væsen* (Kiøb. Selsk. Skrifter, 1ste del, 1745, fortegnelsen over forfatterne) blevet til *fattigvæsen*. Holberg skriver, i det mindste tildels, *egen Nytte, lige Vægt, høyeste Ret*²⁾.

Stundom har i sådanne abstracte ord afledningsendelsen forandret sig. Sneedorff skriver *Erfarenhed*: »saa fornødent er det . . . at man bygger alle sine Slutninger paa klare Grunde og paa *Erfarenhed*» 2, 10³⁾, ligeså Evald. Sneedorff siger *Undersøgninger*: »Charon overbragte engang til de Dødes Rige . . . Lærde, som vare døde midt i *Undersøgninger* . . .» 2, 58. Evald skriver: »din *Forvirrelse*, da du blev mig vaer» (Rolf Krage, Liebenbergs udgave s. 162).

¹⁾ Samtlige skrifter I s. 214. 215.

²⁾ Liebenberg, Betænkning over den holbergske Orthographi s. 17.

³⁾ Derimod: vigtige *Erfaringer* 2, 11. Sml. Eilschow nr. 290.

Nær beslægtet med disse abstracte ord er *forfatter* og *digter*, der ligeledes ere komne i brug, i det mindste i almindelig brug, i den omhandlede periode.

J. Baden mener, at *et kildent Spørgsmaal* som oversættelse af det tyske udtryk *«eine kützliche Frage»* ej vilde blive forstået, og at man heller burde sige *et lekkert Spørgsmaal*¹⁾. Et og andet, der er dannet efter tysk, som *ejendommelig*, er måske yngre.

Fra svensk er i denne periode ordet *æmne* optaget (Sorøske samlinger 2, 169), og *gåde* er fra dansk bragt i brug igen (sammesteds); Gram sagde *Enigme* (Kiøbenh. Selskabs Skrifter 2, 41).

3) I begyndelsen af dette århundred optog digtersproget ved Øhleschläger og Grundtvig en del ord fra oldnordisk eller gammel dansk, som *hal* = oldn. höll, *drot* = oldn. drottinn; oldn. *drótt* er ellers skæde, men man förstod f. ex. *dyrt er drottens ord* som om *-en* var kendeord. *Dannis* blev brugt af digterne, egentlig *dugandi*²⁾. I forbindelse hermed står, at adskillige gammeldanske ord måske allerede tidligere vare komne i omløb igen, derved at J. Baden havde (1780) givet en fortegnelse på ordaf tof til at berige modersmålet³⁾; deri findes *Arindskiold*, *faur*, *Hiemlov*, *Hafding*, *Idræt* (der ellers allerede findes hos Suedorff), *Kaar*, *kaare til Kønge*, *Riger i Øster-Leeden*, *Tærne*, *Varetaget*, *værne*; Baden kan betragtes som mægleren imellem den foregående retning og denne; havde han tidligere været med til at berige modersmålet ved hjælp af tysken, så søgte han senere at berige det af ældre dansk.

I nær forbindelse med optagelsen af nordiske ord ved digterne står Rasks virksomhed for at skaffe sprogvidenskaben, Ørsteds for at skaffe naturvidenskaberne danske navne, gerne sammensatte.

4) Når ny genstande ere fremkomne, har man naturligvis skullet skaffe navne til dem, f. ex. *jærnbane*, *dampskib* (navne, der ere efterligninger af andre europæiske landes navne); fornylig *bybud*. En særegen klasse udgøre de politiske navne. Efter 1830 fik vi stænderinstitutionen med fremmede benævnelser: *presidenten*, *comitéer*, *amendementer*, *interpellationer*; siden 1848 bløve disse benævnelser ombyttede med danske: *formænd*, *udvalg*, *ændringsforslag*, *forespørgsler*.

¹⁾ Forsøg til en Oversættelse af Tacitus (Agricola) s. 124.

²⁾ Rydqvist, Svenska språkets lagar II s. 425. 426.

³⁾ Symbola ad augendas linguæ vernaculæ copias e Saxonis Grammaticæ interpretatione Vellejana. 4to.

Den opdragende Skole.

Et Bidrag til pædagogisk Orientering.

(Brudstykker af en Afhandling af *F. Lange*.)

(Sluttet.)

Dicendum enim est sapius.

Ctc.

Ligeoverfor denne den almindelige Dannelse, som vi ogsaa med et fra den videnskabelige Systematik hentet Udtryk træffende kalde den ethiske Dannelse, netop fordi den efter sin Natur samler sig om og slutter sig til det, som baade hos det enkelte Menneske og i det menneskelige Samfundsliv overhovedet er det Inderligste og Væsentligste, ligeoverfor denne Dannelse, sige vi, staaer Kulturdannelsen, der efter sin Natur opløser sig i, eller ligesom udstraaler i en bestandig større og større Mangfoldighed af aandelige Virksomheder. Thi idet Kultur livet fra en ringe Begyndelse af bestandig bliver sig alle sine højere og lavere, sine aandelige og materielle Interesser og Fornødenheder mere og mere bevidst, optager det efterhaanden, i Aarenes og Aarhundredernes Løb, den ene efter den anden af disse indenfor Kredsen for sin planmæssige Forsorg og Pleje, Statens og Kirkens, Videnskabens og Kunstens, Industriens, Haandværkets, Landvæsenets, Handelens, Skibsfartens o. s. v. Fornødenheder og Interesser, og det omgiver dem alle med Love, Hjælpemidler, Forskoler, ja med Opmuntringer og Belønninger for baade at sikre sig selv, for at dets almindelige Interesser blive varetagne med stedse større Indsigt og Dygtighed, og for til samme Tid at komme den Enkelte til Hjælp i hans Bestræbelser for at finde sin Plads i Livet, sin Virkekreds og den Løn, det Velvære, det vil sige den Andeel i det almindelige Velvære, som han efter sin Medvirksomhed for det Hele er berettiget til at fordré. Saaledes bliver Kulturdannelsen overalt, hvor Livet er friskt og i sin Udvikling, et altid rigere Indbegreb, en altid fyldigere Sammenhobning, Aggregat, af de mangfoldigste og indbyrdes mest forskellige Dannelser eller Arter af Dannelse, der alle ere berettigede, ja i en vis Forstand alle ere lige berettigede til at erkjendes som Dannelser, den kirkelige og politiske Dannelse, den theologiske og juridiske, den medicinske, filosofiske, philologiske, matematiske, fysikalske, militære, industrielle, agronomiske, og mange flere, idet

der ikke er noget Fag, til hvilket Kulturlivet ikke stiller nogen Opfordring, eller for hvilket det ikke tilbyder sin Forberedelse, eller i hvilket det ikke har en egen Dannelse. Hvilken og hvor stor en Betydning denne Kulturdannelse i det Hele har for det aandelige Livs Udvikling overhovedet, er et Spørgsmaal, som det her ikke er Stedet til at gaae ind paa i alle dets Enkelt-heder. Men sammenligne vi ganske i Almindelighed begge disse Dannelser med hverandre, saa viser det sig strax, at Kulturdannelsen i og for sig er speciel Dannelse, er Fagdannelse, og at der indenfor dens Omraade aldeles ikke kan være Tale om nogen almindelig Dannelse, og det hverken i den subjective eller i den objective Retning, som vi ovenfor have viist, at den ethiske Dannelse omfattede, idet Fagdannelsen som saadan hverken berører den Enkeltes hele aandelige Liv, men kun sætter enkelte af dets Kræfter i Bevægelse, og ikke heller paa den anden Side som speciel Dannelse er istand til at hæve den Enkelte op til et almindeligt og almængyldigt ideelt Standpunkt ligeoverfor ham selv og for Livets almindelige Indhold overhovedet. Og her træde nu de Misligheder tydeligt frem, med hvilke vi ovenfor have antydnet, at den ethiske Dannelse har at kæmpe. Det er Kulturlivets ejendommelige Væsen og tillige dets ejendommelige Fortjeneste, at det overalt deler og adskiller Livet i dets enkelte Bestanddele. Kun paa denne Maade bliver Livet istand til efterhaanden mere og mere at forsvare sig selv og ligesom at blive sig selv mægtigt, idet det atter kun paa den Maade bliver muligt for Livet at faae alle sine Anliggender og Interesser optagne med under en omhyggelig og alsidig Pleie, og paa den anden Side at faae alle sine Individuer dragne ind i de fælleds Interesser og den fælleds Virksomhed. Thi det er netop Kulturlivets Idee, at Alt og Alle komme med, og saalænge der ere Anliggender tilbage, der ikke ere tagne under Betragtning, og hvis Betydning for Livet ikke er anerkjendt, eller saalænge der ere Individuer, eller i det Mindste Klasser af Individuer, eller Slægter, der ikke ere vundne for en bevidst Deeltagthed i Livets fælleds Virksomhed, saalænge er Kulturlivets Opgave ikke løst. Men medens vi saaledes erkjende Kulturdannelsens store Betydning for Livet og erkjende Kulturlivet som en høiere Form for Tilværelsen, maae vi ikke oversee de Misligheder og Farer, som ere uadskillelige fra den Maade, hvorpaa den eensidige Kulturdannelse, eller Kulturdannelsen som saadan, udvikler sig. Thi idet Kulturdannelsen stadigt opløses

sig mere og mere i Fagdannelsen, og fra sit Standpunkt af med stedse større og større Bestemthed stiller og maae stille den Fordring til Individuet, at det, efter at have truffet sit Valg og bestemt sig for det ene eller andet af Kulturfagene, skal erhverve sig — og godtgjøre, at det har erhvervet sig — den størst mulige Dygtighed i det enkelte Fag, saa kan det ikke være Andet, end at Individuet, hvad enten det i sit Valg af Faget lader sig bestemme af sin blot naturlige Tilbøjelighed og den Tilfredsstillelse, som er forbunden med at følge denne, eller det maaskee overvejende tilskyndes af en egoistisk Trang til at være med og gjøre sig gjældende, eller selv om det i sit Valg lader sig lede af højere, mere ideelle Sympathier, dog altid staaer Fare for at blive Specialist, eensidig Fagmand, fagmæssig Kapacitet, og det desto mere, jo mere det bestræber sig for at fyldestgjøre Kulturdannelsens Fordringer og fuldstændigt at gaee op i sit Fag. Thi Kulturdannelsen som saadan, i og for sig, er liig med intellektuel Dannelse, med »Intelligens«; med den religiøse Dannelse og med den sædvanlige Dannelse, der aldrig kan være sand uden paa Grundlaget af den religiøse Dannelse, har den Intet at gjøre. Den omsætter Alt i Erkjendelse, Kundskab, Viden. Den religiøse Dannelse bliver for den til Theologie, den sædvanlige Dannelse til Moralphilosophie. Men saaledes staaer Individuet i Fare for at opløses og søndres i sit inderste Væsen og under den eensidige intellectuelle Udvikling ligesom at blive fremmed for sig selv, det vil sige fremmed for den hele Fylde, der ligger i dets menneskelige Natur, en Fylde, ligeoverfor hvilken det vilde være ligesaa formasteligt af Individuet at ansee sig for berettiget til efter eget Tykke at udhæve og udvikle den ene Side deraf, og at tilbagetrænge og ignorere en anden, som det vilde være taabeligt at troe, at en enkelt, hvilkensomhelst, Evne i Virkeligheden kan faae en sand og sund Udvikling uden i og med en samtidig og harmonisk Udvikling af alle. Og heri ligger nu den naturlige Forklaring af de tilsyneladende Modsigelser, som møde os indenfor Dannelsens Omraade, naar vi f. Ex. see, at Individuer, der, som det hedder, staae paa Dannelsens, Kulturdannelsens, Højdepunkter, eller æres som selve Kulturdannelsens Heroer, til samme Tid kunne vise sig raae, usædelige, irreligiøse, eller naar vi see, hvorledes Livets Dannelse overhovedet, trods Kulturdannelsens overordentlige Fremskridt og ubestridelige Fortjenester af Livet, dog, betragtet fra det ideelle Standpunkt af, bestandigt ligesom skrum-

per sammen, og mere og mere faaer Præget af en egennyttig beregnende Forstandighed, en nygtern realistisk, ja materialistisk Travthed, og naar vi som en Følge heraf føle, at vi ikke kunne væge os for at erkjende, at der er noget Berettiget i den Anklage, som saa ofte, og ikke mindst i vore Dage, er reist imod Dannelsen overhovedet, naar det nemlig hedder, at den vel gjør Mennesket klogere, men ikke gjør det bedre. Men om det end er aabenbart, at denne Anklage kun da er berettiget, naar den reises mod Kulturdannelsen og ikke mod Dannelsens Sag overhovedet, saa er det paa den anden Side ikke mindre aabenbart baade af Anklagen selv og af de Kjendsgjæringer, hvortil den støtter sig, i hvilken Grad Billedet af den sande menneskelige Dannelse er blevet forvirret og fordunklet, eller i hvilken Grad Kulturdannelsen ved at adskille sig fra den ethiske Dannelse, Fagdannelsen fra den almindelige Dannelse, har svækket den ideelle Trang og den ideelle Troe, den Troe paa Idealiteten, der er Dannelsens og med den Livets inderste Kjerne. Vi sige altsaa, at den sande menneskelige Dannelse, den sande Humanisme, er en Forbindelse af den ethiske Dannelse og Kulturdannelsen, af den almindelige Dannelse og Fagdannelsen. Den er ikke et Enten-Eller, saa at Mennesket skulde være berettiget til vilkaarligt at bestemme sig for den ene eller den anden af dem. Men den er heller ikke et Baade-Og i den Forstand, at den skulde omfatte og sammenholde tvende forskellige, sig samtidigt og jevnstids udviklende Retninger. Forbindelsen imellem dem bliver først da sand, naar de smelte saaledes sammen, gaae saaledes ind i hinanden, at de tilsammentagne gaae op i et højere Tredie, en ny Eenhed, i hvilken enhver af dem kun bliver Moment, men netop som saadant, eller ved at opgive at være Noget for sig selv, kommer baade til sin sandere og fuldere Betydning, og tillige til en rigtigere Forstaaelse af sig selv, nemlig som Moment. Med andre Ord, den ideelle Fordring til Individuets Dannelse er ikke udtømt dermed, at det skal være ethisk dannet, have almindelig Dannelse. Fordringen er ligesaa fuldt den, at Enhver skal have speciel Dannelse, skal være Fagmand, skal kunne overtage en Gjærning i og for det fælleds Liv. Men naar det fremdeles er en nødvendig Betingelse for enhver Forbindelse mellem flere Momenter, at den, for at overvinde al Dualisme, og blive til en sand, organisk Eenhed, maae være en saadan, hvori det ene Moment er overvægtigt over det andet, eller har Kraft, ikke til

at tilbagetrænge og underkue det andet, men til at beherske og lede det, saa bliver det i den Forbindelse, hvorom vi her tale, nødvendigviis kun den ethiske, almindelige Dannelse, der er istand til at overtage dette ledende Hverv, fordi det kun er det Almindelige, der kan forstaae det Specielle, medens det Specielle som saadant ikke kan forstaae det Almindelige. Med andre Ord, naar den styrende og ledende Kraft, der er Betingelsen for, at der kan komme en Eenhed tilveje i det S sammensatte og Mangfoldige, ikke kan tænkes uden et Centrum, et ideelt Midtpunkt, hvorom Mangfoldigheden leirer sig, og hvori den, skjønt udstraalende i de meest forskjellige Retninger, dog føler, at den har sit egentlige Støttepunkt, saa er det kun den ethiske Dannelses Moment, med sit Alt omfattende ideelle Synspunkt, der er istand til at danne det fælleds Midtpunkt. Thi om end Fagdannelsen ifølge den Trang til Udvikling og til en fuldstændigere og alsidigere Forstaaelse og Begrundelse af sig selv, der ligger i al Erkjendelses Væsen, altid gaar ud paa at drage andre, nærmere og fjernere staaende Erkjendelser ind under sig, saa at der saaledes fremkommer Grupper af Fag, Systemer, med deres Over- og Underafdelinger, Hovedfag og Bifag eller Hjælpfag, og altsaa virkelig højere Eenheder, hvori det enkelte Fag indtager en Centralstilling og forholder sig til de andre Fag i Gruppen som fælleds Midtpunkt, hvortil de alle referere sig, saa maae vi ikke oversee den store, specifikke Forskjel, som her er tilstede. Thi Individuet kan, i Forhold til som Naturen har udrustet det med aandelige Kræfter, lægge Fag til Fag, System til System, og Idee til Idee, og dog derfor aldrig komme ud over Fagdannelsens Enemærker. Det kan ad denne Vei komme til en fuldstændigere, alsidigere, og, hvis man vil, almindeligere Dannelse, men aldrig til den almindelige ethiske Dannelse, der som saadan ikke har noget med Fagdannelsen at gjøre, og hvori vi vel, for den fulde Forstaaelses Skyld, kunne udsondre og udhæve de enkelte Momenter, men ikke uden den fuldstændigste Misforstaaelse kunne betragte dem, eller den religiøse, sædelige, intellektuelle Dannelse som særskilte Fag og Fagdannelser, medens enhver af dem i Virkeligheden er et Liv, det vil sige en særegen Retning, en ejendommelig Yttring af det ene, almindelige og centrale Liv i Ideen, eller det ideelle Liv. Med andre Ord, den almindelige Dannelse er det almindelige, almeengyldige Standpunkt, hvorfra Livet skal føres, den ideelle Aand, der skal gaae igjennem alle Livets enkelte Gjæringer.

Hvem er altsaa dannet, human dannet, i Besiddelse af en fuld, reent menneskelig Dannelse? Kun Den, der forbinder den ethiske Dannelse med Kulturdannelsen, den almindelige Dannelse med den specielle Dannelse, og forbinder dem saaledes, at de ganske smelte sammen til Eet, eet Liv, hvori der ligesaa lidt kan være Tale om nogen Adskillelse eller noget Grændseskjel, som i Forbindelsen mellem Sjæl og Legeme, eller mellem Aand og Materie. En abstrakt almindelig Dannelse som Noget i og for sig bestaaende, er en Umøjlighed, ligesaafuldt som en abstrakt Idealitet, en abstrakt Fornuftighed, en abstrakt Frihed o. s. v. Det Almindelige er kun forsaa vidt til, som det aabenbarer sig i det Specielle. Men eftersom nu Forbindelsen af hine tvende Momenter i den humane Dannelse, eller ligesom af dens Inderlighed og dens Udvorteshed, som al menneskelig Gjerning, fordrer Kræfter, Anstrengelser, Kampe, Held, og alt Dette kun bliver Individuet tildeelt i meget forskjelligt Maal, saa følger deraf, at der i Virkeligheden ikke kan være Tale om nogen absolut human Dannelse, nogen normal Dannelse, der skulde gjøre alle Dannede lige, men altid kun om en relativ Dannelse, og mangfoldige individuelle Afskygninger af Dannelse. Thi ligesom vi alt ovenfor have seet, at det Naturlige og det Enhver Medfødte gjør sig gjældende i det Kald, hvorved det drager den Enkelte hen til de forskjellige Dannelsesfag, eller at det er Naturen, som gjør Individuet til Kunstner, Videnskabsmand o. s. v., saaledes hævde ogsaa her de naturlige Gaver deres Betydning, idet det netop er deres forskjellige Styrke og forskjellige Væsen, som er Betingelsen for, at den humane Dannelse bliver større eller mindre, rigere eller fattigere. Og det stadfæster sig her, hvad vi alt tidligere have udhævet, at det ikke er Dannelsens Opgave at ophæve eller tilstøtelgjøre Naturen, men tvertimod at bevare den ved at hæve den op til sin egen højere Ret og Sandhed. Dannelsen er Individuets anden Natur. Altsaa naar Individuet med det ideelle Syn for sin og hele Livets Opgave forbinder et saadant Maal af naturlige Gaver, en saadan Begavelse, som sætter det istand til gennem de Anstrengelser og Kampe, hvortil dets ideelle Anskuelse af Livet bestandigt opfordrer det, at erhverve sig Indsigt og Dygtighed, ikke blot i det enkelte Fag, hvortil han nærmest og først føler sig hændragen, men ogsaa mere og mere at udvide den til de andre Fag, der staae i nærmere eller fjernere Berøring med hans Hovedfag, og fra alle Sider at hente Næring for dette, saa erkjende vi lettelig Alle, at et saa-

dant Individuum staaer paa et højere Trin af Dannelse, end det, der med ringere naturlige Kræfter og mindre Energie er nødsaget til at blive staaende ved, og indskrænke sig til Det, som er det nærmest fornødent. Men den sande Grund til, at vi sætte hiin højere, end denne, ligger ingenlunde deri, at den fleersidigere Dannelse gjør det muligt at fyldestgjøre det enkelte Fags Fordringer paa en fuldstændigere og fuldkomnere Maade, ihvorvel ogsaa dette, fra et andet Standpunkt af betragtet, har sin Fortjeneste. Berettiget bliver Dommen først da, naar den gaaer ud fra den Erkjendelse, at jo større de naturlige Gaver ere, og jo større den Fagdannelse er, som stiller sig til det ideelle Livs Tjeneste, desto større og desto betydningsfuldere for hele Livets ideelle Opgave er den humane Dannelse, der er den højere Eenhed af alle her samvirkende Momenter. Paa samme Maade og med den samme Berettigelse sige vi fremdeles, at det Individuum, der af en ejendommelig ideel Retning i sin Natur, eller dens særegne Sympathie med og Modtagelighed for Livets ideelle Indtryk, ligesom født Idealist, fortrinsviis føler sig hændraget til de Fagdannelser, der indeholde de fleste og mest umiddelbart fremtrædende ideelle Momenter, saaledes som Tilfældet er med de Fag, der nærmest og umiddelbart beskæftige sig med Menneskelivet selv, og dets aandelige og sjælelige Interesser, staaer højere i Dannelse, eller maaskee hellere, at hans Dannelse er en højere, en rigere, fyldigere, skjønnere, end det Individuums Dannelse er eller kan være det, der, som født Realist, af sin Natur drages hen til at beskæftige sig med Livets realistiske og materielle Anliggender, eller til Natursiden af Livet. Det er herved ingenlunde vor Tanke at ville føre Ordet for en Rangordning af Individuerne eller deres Fagdannelse. Vi vide meget vel, at fra et absolut Standpunkt af alle Dannelsesfag ere lige og ligeberettigede, fordi de alle ere nødvendige for den alsidige og fuldstændige Gjennemførelse af Livets ideelle Opgave, og at Ingen i og for sig forraader denne Opgave eller bliver til Materialist, fordi han beskæftiger sig med Livets materielle Anliggender, eller at det ikke er Indholdet af eller Gjenstanden for det hvergang overtagne Hverv, der bestemmer Individuets eller Fagets Værd og Betydning, men altid kun den Aand, hvori det drives, og at selv det Fag, der efter sit Indhold er det mest ideelle, ligesafuldt kan drages ind i Materialismens Kreds, som paa den anden Side den mest materielle Gjenstand kan behandles i en reent ideel Aand. Vi ind-

rømme Sandheden af alt Dette, betragtet fra et absolut Standpunkt. Men vort Standpunkt er ikke et absolut, men et relativt, idet vi her gennem Betragtningen af det, vi have kaldet den humane Dannelse, eller Forbindelsen, Eenbeden af det naturlige og ideelle Menneske, ikke kunne have til Opgave at see denne ideelle Eenhed som færdig og afsluttet, hvad den efter sit Væsen aldrig kan være, men kun som tilblivende eller som Bestræbelse. Og naar det fra dette Standpunkt af nødvendigviis maae komme til en Relativitet mellem Individuernes forskellige Standpunkter og der maae blive Tale om Grader og Trin i Dannelsen, saa kunne vi ikke Andet end ansee det enten for en fuldstændig Misforstaaelse, eller en Fejghed ligeoverfor Materialismens anmassende og højrostedede Paastande, om vi ikke vilde fastholde, at de Fag, de fagmæssige Interesser, der ved deres Indhold og Gjenstand ligesom staae Livets ideelle Midtpunkt nærmere, have en højere Betydning for den hele ideelle Udvikling, og maae ansees for de egentlige Bærere af denne, idet det kun er fra dem af, at den ideelle Aand forplantes til de andre, fjernere fra Midtpunktet liggende Regioner, og det kun er ligesom gennem deres Paamindelse og stadige Understøttelse, at alle hine realistiske og materielle Interesser lidt efter lidt kunne lære at forstaae sig selv i deres hele og sande Betydning, nemlig som Medarbejdere i og for det ideelle Liv.

Men ogsaa paa et andet Punkt viser sig den Relativitet, som vi her søge at gjøre gjældende, som berettiget og sand. Thi ligesom Forbindelsen af den ethiske Dannelse og Kulturdannelsen, eller, som vi ligeoverfor Individuet hellere ville kalde det, Forbindelsen af det ideelle og det naturlige Menneske, fordrer en Kamp udadtil, en Kamp, der gaaer ud paa at bemægtige sig det ydre Livs Indhold og at virkeliggjøre Ideen i og paa det, saaledes udfordrer den ogsaa en Kamp indadtil, en Kamp mellem Mennesket og sig selv, hvori Individuets Opgave er den at beseire Raaheden i sin egen Natur, dens Sandselighed, Lyster, Lidenskaber, Letsindighed, Træghed o. s. v., og ved saaledes at bemægtige sig sig selv heelt, eller at faae Herredømmet over sig selv, at blive istand til at virkeliggjøre Ideens Fordringer i og paa sig selv. Og netop her viser det sig tydeligst, med hvad Ret vi forlange, at den humane Dannelse, som en Menneskeliggjørelse af den abstrakte ideelle Fordring, for at forstaaes i sin Sandhed, maae betragtes fra Relativitetens Standpunkt af, ikke som den færdige, men som den, der er i Færd

med og bestræber sig for at blive til. Thi naar det kunde synes som en berettiget og nødvendig Førdring, at denne Kamp i Menneskets Indre først maatte være afgjort, eller at Mennesket først maatte have vundet sig selv og alle sine naturlige Kræfter for Ideens Tjeneste, forinden det kunde tænke paa at føre Ideen ud i Livet og at gjøre Erobring for den udenfor sig selv, saa er denne Opfattelse psykologisk usand, fordi den gaaer ud fra en Adskillelse af Det, der i Virkeligheden falder sammen og er Et, og fordi den ikke erkjender, at de tvende Opgaver, som Dannelsen har, nemlig at gjøre det menneskelige Liv ideelt og at gjøre Ideen menneskelig, ikke er tvende forskellige Opgaver, men kun tvende Sider af den samme Opgave, og at ingen af dem kan komme til sin Sandhed undtagen i og med den anden. Men saaledes vises vi ogsaa her tilbage til en relativ Betragtning og komme til at sige: I samme Grad, som Individet har vundet Herredømme over sig selv, og er blevet enig med sig selv om at ville tjene Ideen, i samme Grad er det ogsaa skikket til at føre Ideen ud i Livet, eller at idealisere dette; ligesom omvendt: I samme Grad som Individet gribes af og igjen griber de ideelle Momenter, der møder ham i Livet udenfor ham, i samme Grad faaer det ogsaa Kraft til at befæste sit Herredømme over sig selv. Med andre Ord, ligesom vi paa de foregaaende Punkter af vor Betragtning have fastholdt, at den ideelle Dannelse, skjønt i sit Væsen een, dog i sin Udvikling hvergang staaer paa et højere eller lavere Trin, og med Hensyn paa det Mere eller Mindre af Livets Indhold, som den omfatter og gjør til sit, bliver mere eensidig eller mere fleersidig, mere riig eller mere fattig, kort sagt, har sine Mangler og sine Fortrin, saaledes maae vi ikke overse, at det Samme nødvendigviis maae være Tilfældet her, hvor Spørgsmaalet er om Dannelsens Inderlighed, eller den reent personlige Eenhed af det ideelle og det naturlige Menneske. Og naar den Kamp, som hvergang maae gaae forud for Eenheden, snart er mere, snart mindre heftig i Forhold til som den Natur, der skal bekjæmpes, er mere mild og medgjærlig, eller mere trodsig og ubændig, og Sejeren altsaa bliver snart lettere, snart vanskeligere, snart mere, snart mindre fuldstændig, men aldrig saa aldeles afgjort, at Striden ikke skulde kunne blusse op paany, saa komme vi saaledes til at indrømme, at Inderligheden kan være ikke blot overhovedet en større eller mindre, men at den ogsaa hos de forskellige Individuer, de forskellige Naturer, kan være ud-

præget paa en meget forskjellig Maade, og være snart en mere rolig, ligevægtig, og i og paa sig selv sikker, snart mere ujevn, vaklende, gjærende, eller snart mere mild, snart mere alvorlig og streng, selv indtil Askese. Altsaa ligesom vi i det foregaaende have hævdet, at den sande humane Dannelse hverken er bundet til eller afhængig af et vist konventionelt Omfang af Fagdannelse, eller af visse Klasser af Dannelsesfag, saaledes hævde vi ogsaa her, at den Inderlighed, eller rettere den Stræben efter Inderlighed, der er den humane Dannelses egentlige Bærer, ikke gaaer ud paa at tilvejebringe en ydre Eensartethed eller Eensformighed i Dannelsen, dannede Klasser, dannede Stænder. Dannelsen har ingen Manerer, er ikke Tvang. Den er Frihed og Mangfoldighed. Og selv da, naar der skeer et Brud paa Inderligheden, og den dannede Mand lader sig enten overliste eller overvælde af reent naturlige Tilskyndelser, saa begrundes dette ikke nogen Anklage mod Dannelsens Væsen i og for sig, men kun mod den Enkeltes Standpunkt i Udviklingen.

Altsaa, idet vi saaledes udhæve Naturlighedens Berettigelse i og Betydning for Dannelsen, forraade vi ikke Dannelsens Væsen som Idealitet, men gaae ud paa at hævde den sande humane Dannelses Væsen som Bestræbelse for at gjøre Ideen og Idealet gjældende i Naturligheden, saa at vi maae sige, at den humane Dannelse baade er desto lykkeligere og rigere og fortjenstfuldere, jo fyldigere og kraftigere den Naturlighed er, som den har formaet at vinde for det ideelle Liv. Kun da begaae vi et Forræderi mod Dannelsen, hvis vi adskille det Ideelle fra det Naturlige, og opstille Kulturdannelsen og den ethiske Dannelse som tvende forskjellige og i og for sig lige berettigede Dannelsesarter, eller hvis vi paa den anden Side indenfor den ethiske Dannelses Omraade adskille den intellektuelle Dannelse fra den sædelige, og troe, at Nogen i Sandhed kan være dannet uden tillige at være sædelig god.

Naar iøvrigt Udtrykkene human Dannelse, Humanitet, Humanisme baade ofte forhen ere blevne brugte, og ogsaa i vore Dage bruges til at betegne et Dannelsesbegreb, der er mere eller mindre forskjelligt fra det, som vi her have søgt at gjøre gjældende, saa ligger det aabenbart udenfor disse Betragtningers Opgave og Fornødenhed i Almindelighed at gaae ind paa en Sammenligning. Kun ved en enkelt, mere og mere om sig gribende Retning i vor Tids Livsanskuelse og ved det Udtryk, hvortil denne Retning er kommet, nemlig en vis »moderne

Humanisme, ville vi et Øjeblik dvæle, fordi Modsætningen mellem denne og vort Standpunkt kan tjene til end yderligere at tydeliggjøre dette. Der gives altsaa en Humanisme, der, som et Foster af Tiden og baaret af dens i alle Retninger udvidede Erkjendelse af det physiske Livs Love og Kræfter og dens overvejende realistiske Interesse, vistnok aabenbarer sig i meget forskellige Skikkelser og snart under ædlere, snart under lavere Former, men dog i alle Tilfælde fastholder det som sin ejendommelige Sandhed, at den forlanger den reale Erkjendelses Væsen og Fordringer, de reale Videnskabers Aand og Methode, overført ogsaa paa Erkjendelsen af det ideelle menneskelige Liv. For den har Intet Gyldighed uden Det, som kan bevises, og idet den ligesom i Naturens Liv, saaledes ogsaa i Menneskelivet, kun seer Kræfter, Kjendsgjerninger, Love, Nødvendighed, men ikke Hensigt, Ideal, Frihed, kommer den ganske følgerigtigt til at afvise alle Spørgsmaal om det Hinsides og om Menneskelivets Forhold til dette, Spørgsmaalene om det hele Gudsforhold, om Livets Ophav, om dets Formaal, om en Verdensorden og en Verdensstyrelse. Thi da Videnskaben som saadan ikke kan besvare noget af disse Spørgsmaal, har den ikke blot Ret til at forholde sig aldeles ligegyldig ligeoverfor dem, men ogsaa til at frakjende dem al reel Betydning. Fra dette Standpunkt af er der altsaa ikke længere Tale om religiøst Liv eller religiøs Dannelse, idet de religiøse Forestillinger blot kunne have en aldeles subjektiv Berettigelse for de Individuer eller Slægter, der ere for svage og for hildede i Fordomme til at de kunne undvære dem, eller endnu ikke have lært at hæve sig over dem. Paa en objektiv Gyldighed som en integrerende Bestanddeel af det menneskelige Væsen kunne de ikke gjøre Fordring. Men idet denne Humanisme afviser den menneskelige Naturs Trang til at forstaae sig selv i sit Forhold til det Evige og Uendelige, som en vilkaarlig og uberettiget, og frakjender al Erkjendelse paa dette transcendent Omraade enhver Realitet, kan den fra sit Standpunkt af heller ikke komme til et virkelig sædeligt Liv, en sand sædelig Dannelse. Thi idet denne i sit inderste Væsen bæres af Samvittigheden, der ikke er en erhvervet Viden om, men en umiddelbart givet Samviden med det ideelle Livs evige og uforanderlige Love, eller med det Godes Idee, er ogsaa den en Transcendens, og som saadan utilgjængelig for den reale Humanisme, hvørom vi her tale.

Medens derfor den sædelige Handling fra vort, den ideelle Humanismes Standpunkt er en Samvittighedssag, og Individuet altsaa hvergang befinder sig ligesom i selve Midtpunktet af det sædelige Liv, hvad enten han er i Overeensstemmelse med dettes Fordringer, eller ikke, er derimod den reale Humanismes Sædelighedsbegreb og sædelige Liv kun et udvortes. Det vil sige, det er et saadant, som udgaaer fra en Viden om, eller en gjennem forstandig Overvejelse erhvervet Erkjendelse af, at Samfundslivet og Samfundsordenen, for at kunne naae sit Formaal, nemlig at betrygge og fremme Alles Oplysning og Velvære, maae have en ubestridelig Ret til af alle sine Individuer at forlange et sædeligt Hensyn til og Respekt for Andres ligeberettigede Fordringer, og en sædelig Underkastelse under de Love og Vedtægter, som den finder hensigtsmæssige til at sikre og befordre Alles Ret og fælleds Vel. Med andre Ord, istedetfor Samvittigheden træder Samfundsbevidstheden, og Selvbeherskelse, Selvfornegtelse, Selvopoffrelse blive til politiske Dyder, eller til Udtryk af en forstandig Indsigt i, at Det, som er i det Heles, tillige ogsaa er i den Enkeltes velforstaede Interesse. Den sædelige Handling bliver en Forstandssag, det sædelige Liv Resultatet af et sikkert og alsidigt begrundet, og netop derfor ogsaa ligeoverfor Andre imødekommende og velvilligt, humant Omdømme. Men naar den reale Humanisme just stiller sig en saadan paa almindelig Oplysning og Forstandighed grundet sædelig Samfundsorden som sit Formaal, og naar den, for at fremme dette, kalder Mennesket tilbage fra alle transcendent Grublerier, alle Bekymringer om det Hinsidige, og opfordrer det til at samle alle sine Kræfter om den intellektuelle Udvikling, den vidende Erkjendelse, den intelligente Dannelse, saa skuffer den sig selv baade med Hensyn paa sit Maal og sine Midler. Thi den indseer ikke, at hiin Trang, fra hvilken den vil drage Mennesket bort, Trangen til at forstaae sig selv i Forhold til det Hinsidige, Evnen til at søge og troe paa den evige og uforanderlige Fornuftigheds Love, Sandsen for det Ideelle, netop er det, som gjør Mennesket til Menneske, medens den eensidige Udvikling af de intellektuelle Kræfter, eller den intelligente Dannelsen i og for sig, hvis den ellers var mulig, vel vilde kunne berige Aanden med Erkjendelser, Kundskaber, Færdigheder, ja selv i mange Retninger ved at hæve den til de højere, reent videnskabelige Standpunkter, vilde give den Ideer og kalde den til ideelle Bestræbelser, men aldrig være istand til at lære Men-

nesket at forstaae sig selv, som ideelt Væsen, eller til at give ham det Syn for en fornuftig Verdensorden, og den Troe paa den, uden hvilken han aldrig kan komme til at forstaae sit personlige Ansvar og Forpligtelse ligeoverfor denne. Med andre Ord, idet den reale Humanisme tager Troen eller den umiddelbare ideelle Hengivelse bort af Livet, borttager den ogsaa Troskaben og dens umiddelbare ideelle Følelse af Ansvar og Pligt. Og naar den til Erstatning herfor giver os Kriticisme, Raisonnement, Discussion, Debat, saa indseer den ikke, at alle disse Affødninger af den intellektuelle Dannelse ganske vil have den største Betydning for Udviklingen og Forstaelsen af den umiddelbart givne Troe paa en ideal Verdensorden, saalænge de arbeide i dens Tjeneste og bæres af den; men at de løsrevne fra den, og i og for sig tagne, ikke ere istand til at kunne erstatte det faste og trygge Grundlag, som Livet, saavel den Enkeltes som Samfundslivet, kun kan finde i det umiddelbart Givne og i den ideelle Hengivelse til dette.

Dersom vi med et Blik paa det aandelige Livs historiske Udviklingsgang tør antage det for tydeligt, at hele den senere Periode i Slægtens Liv, den Periode, hvori vi ogsaa nu befinde os, ligesom nærmest og fortrinsviis har faaet det Kald at udvikle den praktiske, reale, materielle Side af Livet, og saaledes paa en Maade at fuldstændiggjøre Livet ved at gjøre alle de Interesser gjældende, som i en tidligere Periode vare forsømte og trængte tilbage af en eensidigt overvejende Interesse for den religiøse og kirkelige Idealisme, dersom vi, som sagt, tør ansee dette for givet, saa er det ikke vanskeligt at forstaae, hvorledes en saadan Tid i Følelsen af sin Berettigelse og i Glæden over sine Fremskridt, der tilmed bringe Livet saa mange synlige og haandgribelige Goder, en saa rig Løn af Nydelser og Tilfredsstillelser, atter paa sin Side kan komme til at gjøre sig skyldig i et eensidigt Overgreb, og istedetfor at forstaae sig selv og sin Gjerning som et Forarbeide og en Overgang til en fuld og heel human Tilværelse, kan bilde sig ind, at den selv, Brudstykket, er det hele og fulde Liv, er det egentlig Nye, som skal komme, og at den, i sin Iver for at faae dette virkeliggjort endog kan gaae saa vidt, at den med den reale Humanisme kan troe sig forpligtet til at bekjæmpe ikke blot de forrige Tiders religiøse og sædelige Fordomme, men selve de religiøse og sædelige Forestillingers Realitet overhovedet, eller deres Betydning i og for Livet. Vi kunne forstaae alt Dette, forstaae det som Misfor-

staaelse. Men vi kunne paa den anden Side intet Øieblik tænke os, at en saadan Misforstaaelse, der tilsidst gaar ud paa intet Mindre, end paa at løsrive det menneskelige Liv fra dets ideelle Rod og at stille det hen paa Grundlaget af de blot naturlige Kræfter, nogensinde skulde kunne faae Magt til fuldstændigt og endeligt at beherske den menneskelige Aand, eller tvivle paa, at jo denne i sit ideelle Ophav vil finde Kraft til at gjøre sin Trang og sin Ret til en fuld Tilværelse og til en harmonisk Udvikling af alle sine Kræfter gjældende, og at den med stedse større Overbeviisning vil fastholde, at den religiøse og sædelige Udvikling eller Livet i Troen og Samvittigheden, ere nødvendige Betingelser for en sand og sund menneskelig Tilværelse.

I.

Vi have i det Foregaaende betragtet Dannelsens tvende Momenter, den almindelige eller ethiske Dannelse, og den specielle eller Kulturdannelsen. Hiin var Dannelsens aandelige Substans, denne dens materielle. Vi betragtede Forbindelsen af begge disse Momenter til en højere Eenhed, der, ved at slutte sig til Individuets Naturgrund, til det Individuet hvergang umiddelbart Givne, først blev til en virkelig Menneskeliggjørelse af Dannelsens ideelle Fordringer, og til en naturlig, individuel, human Dannelse. Vi paaviste endelig, hvorledes denne ideelle Humanisme nu, mere maaskee end nogensinde før, truedes af Tidens realistiske Retning, og den reale Humanisme, som den opstiller som Dannelsens endelige Opgave. Gaae vi nu over til Skolen, og til Spørgsmaalet om, i hvad Forhold denne — den almindelige Skole, Børneskolen — staaer baade til Dannelsen i det Hele taget, og til Dannelsens enkelte Momenter, saa tjener netop den Betragtning, hvormed vi afsluttede det foregaaende Afsnit, nemlig Betragtningen af Modsætningen og Kampen mellem den ideelle og den realistiske Livsanskuelse, til at kaste et fuldt Lys over Skolens hele Opgave og Betydning. Thi om det end er saa, at vi i Troen paa en fornuftig Verdensorden og Verdensstyrelse kunne være trygge for det endelige Udfald af hiin Kamp, saa er det tillige tydeligt, at denne Tryghedsfølelse ikke berettiger Nogen til at undslaae sig for at tage Deel i Kampen, eller til blot at være Tilskuere; og paa den anden Side er det atter tydeligt, at Skolen, seet i denne Belysning og som en af Livets betroede Institutioner, endnu mindre

end Individuet kan undlade at gjøre sig Rede for, hvorom og hvorfor der kjæmpes, eller at tage Deel i Kampen med fuld Bevidsthed om sin Opgave og sine Midler. Med andre Ord, naar Dannelsen ikke er en eksklusiv Sag, der kun angaaer de mere Begavede eller mere heldige Individuer, men er et Verdensanliggende, er Alles fælleds Interesse, saa kunne vi vistnok kaste Sorgen og Bekymringen for dens Virkeliggjørelse fra os over paa en højere Styrelse, et evigt Forsyn; men ikke desto mindre er Kampen vor, en reent menneskelig Kamp, hvori den menneskelige Natur netop viser sig i hele sin Værdighed og Adel, eller som den, uden hvis Medvirkning og Tjeneste selve den guddommelige Verdensorden ikke kan komme til Gjennemførelse, og hvori paa den anden Side den Enkelte har saa meget desto større Fortjeneste, jo større den Bevidsthed og den Følelse af Ansvar er, hvormed han udfører sin Tjeneste. Men naar vi saaledes sige, at der er udgaaet et Kald til Alle, og at Alle have et Ansvar, saa gjælder dette naturligvis i særegen Forstand om de Institutioner, der i og for sig allerede ere Ytringer af og Udtryk for Livets Bevidsthed om sit Formaal og den Kamp, gennem hvilken dette kan opnaaes. Thi alle disse Institutioner — Kirken, Staten, Skolen — forstaae sig kun da fuldkomment selv, naar de forstaae sig som Støttepunkter for og som Ledere af det aandelige Livs Udviklingskamp, forstaae sig selv som kjæmpende, og det ikke for at hævde og bevare den Stilling, som de nu engang have indtaget, eller den Magt og Højhed, som de engang have erhvervet sig, men for, enhver fra sin Side og paa sin Maade, at understøtte og fremme Kampen mod alt det, der truer med at berøve Livet dets Troe paa og dets Tillid til sin Opgaves Idealitet.

Vi sige altsaa, at Skolen ikke forstaaer sig selv, naar den ikke forstaaer sig som en af Forkæmperne for Idealiteten, den ideelle Humanisme. Men her indtager den nu igjen en ganske særegen Stilling til Livets øvrige ideelle Institutioner. Thi idet Skolen henvender sig og kun henvender sig til Barnet, til den Umyndige, kommer den til at indtage den første, eller dog den forreste Plads i Rækken i Kampen, og faaer en særegen Betydning, ligesom ogsaa et særegent Ansvar derved, at den i ethvert enkelt menneskeligt Liv er det første, tidligste Udtryk af Livets højere Bevidsthed, som træder det imøde, og virker paa det. Man indvende os ikke her, at vi ved at stille Skolen saaledes oversee, at Familien, Familielivet, modtager og paavirker Barnet.

længe før Skolen. Vi oversee ingenlunde dette, og erkjende tvertimod fuldkomment, at den Paavirkning, som Familien gennem sin Opdragelse øver paa Barnet, baade efter Naturens Orden er en tidligere, og under heldige Omstændigheder, det vil sige, dersom Familielivet selv er baaret af en ideel Livsanskuelse, et religiøst og sædeligt Sindelag, tillige paa en ganske ejendommelig Maade har en saa stor og velgjørende Indflydelse paa Barnet, at hverken Skolen eller nogen anden af Livets ideelle Institutioner, senere fuldkomment kan erstatte Manglen af en god huuslig Opdragelse. Vi erkjende fuldkomment alt Dette, men Tingen er ikke desto mindre den, at den huuslige Opdragelse og Familielivets Indflydelse paa Barnet er en Tilfældighed, er afhængig af Omstændighederne. Den kan være god, men den kan ogsaa være slet. Og ligesaa vanskeligt, som det er nogen-sinde at erstatte den gode, ligesaa vanskeligt er det paa den anden Side fuldkomment at overvinde Følgerne af den slette. Og da den huuslige Opdragelse fremdeles efter sin Natur er og altid maa være en aldeles særlig, privat, hvori ingen Andre har Ret til at indblande sig, men som hvergang gennemføres efter den Enkeltes Skjøn, vil den altid komme til at undvære den Kraft og den Sikkerhed, som ligger i at den Enkelte er sig bevidst og føler, at han er i Overeensstemmelse med Livets almindeligere og højere Erkjendelse, er i et Samvidens Forhold med Livets ideelle Institutioner, ja selv under en Kontrol af dem. Med andre Ord, Familien er ligeoverfor Barnet ingen Institution, men Skolen er det, og det er som saadan vi forlange, at den skal være sig sin Stilling bevidst som forrest i Rækken, eller som det forreste Led i den Kamp, som Livet har organiseret for Idealiteten og mod Raaheden.

2. Opdragelse-Underviisning.

Fra dette almindelige Standpunkt af har altsaa baade Familien og Skolen væsentlig den samme Opgave. De staae begge ligeoverfor Barnet med den samme Formynderskabets Ret, og gaae begge ud paa at lede den opvoxende Slægt, Livets Tilvæxt i den ideelle Retning, til det ideelle Standpunkt, at bestemme den, forinden den endnu er istand til at bestemme sig selv, til at ville følge denne Retning, fastholde dette Standpunkt, med andre Ord, paa at forberede Barnet til i en modnere Alder selv at overtage sin Dannelse med alle de Forpligtelser, og hele det Ansvar, som denne lægger paa det. Men naar Fami-

liens og Skolens Forhold til den fælleds Opgave, deres særegne Vilkaar og Midler, strax vise sig som højst forskellige, hvorledes dele de da Arbeidet imellem sig? Den almindelige Forestilling, eller i alt Fald den almindelige Talebrug, kalder Familien opdragende og Skolen derimod undervisende. Men i hvilket Forhold staaer Opdragelsen og Underviisningen til hinanden indbyrdes? Hvor er Grændselinien, der paa eengang adskiller og forbinder? Hvor er det Særlige, og hvor er det Fælleds?

Hvis vi altsaa, forat tydeliggjøre os Opdragelsens Væsen og Betydning, betragte den i dens Virkninger, dens Resultater, og agte paa, hvem det er, som vi kalde opdraget, velopdraget, i Modsætning til, eller dog til Forskjel fra, hvem vi kalde veloplært, saa opdage vi let, at de samme aandelige Træk, der i den modnere Alder betegne Manden som den dannede Mand, allerede ere komne frem hos det velopdragne Barn, om end naturligvis svagere og undertiden som Tilløb til og Antydninger af det senere Udviklede. Naar derfor Barnet under et religiøst og sædeligt Huuslivs Paavirkninger er blevet opdraget til Agtelse for Lov og Regel, til Lydighed mod Bud og Forbud, opdraget til Artighed, Anstændighed, Sømmelighed, Beskedenhed, ligger der allerede heri, endnu længe forinden det er istand til at danne sig nogen egentlig Forestilling om Livets Formaal og sin egen Bestemmelse, en ejendommelig Kraft til at bøje dets Sind mod det Højere og at forberede det til at ville underkaste og underordne sig Livets ideelle Fordringer. Og naar fremdeles Familielivet, det sande og fulde Familieliv, med sin religiøse og sædelige Dannelse tillige forbinder den intellektuelle Dannelse, Interesse for Livets Gjæringer og Forstand derpaa, en Kaldsopgave, og Flid og Troskab i dens Tjeneste, har det paa den anden Side tillige en Kraft til ikke blot at kalde Barnet til Opmærksomhed paa Livet, og til Sands for det og til Glæde over det, men ogsaa til at udvikle og levendegjøre dets naturlige Trang til at finde sin Plads i Livets Gjærning, sit eget Kald, og at gjøre sig dygtig dertil, og selvstændig at overtage dets Forpligtelser og Ansvar. Men medens Familielivet saaledes i samme Grad, som det selv er sandt og fyldigt uddannet, har en Kraft i sig til at forberede og ligesom foreløbig at udvikle begge de Momenter, hvoraf den fulde humane Dannelse bestaaer, den ethiske og Kulturdannelsen, eller den almindelige og Fagdannelsen, saa er det naturligt, at dets Kraft er størst til at forberede den religiøse og sædelige Side af Dannelsen. Thi da

det, som det her gjælder om, er at føre Barnet til et almindeligt aandeligt Standpunkt og til en almindelig Fornemmelse, en Totalfølelse af sig selv fra dette Standpunkt af, vil Familielivet, hvis det virkelig selv indtager et saadant Standpunkt, i Almindelighed ogsaa have Kraft til at udøve en bestemmende Indflydelse paa Barnet i denne Retning. Og det er ogsaa heraf forklarligt, at Opdragelsens Begreb saa ofte bliver opfattet som eenstydigt med religiøs og sædelig Dannelse, eller selv i endnu snævrere Forstand, med sædelig Dannelse allene. Ganske anderledes forholder det sig med Familielivets Stilling til Barnets intellektuelle Dannelse. Thi idet denne i sig indbefatter en Mangfoldighed af Retninger og kræver en Mangfoldighed af Hjælpemidler, bliver Familien her afmægtig. Den maae tye til Skolens Hjælp, til Skolens Underviisning, og det er derfor altid med Føje blevet betragtet som en væsentlig Deel af Familiens opdragende Omsorg, og som en uafviselig Fordring til den, at den sørger for, at Barnet kommer i Skole, eller, som det hedder, bliver oplært, vel oplært.

Hvad er Underviisning? hvem kalde vi vel underviist, vel oplært? Forfølge vi Gangen i den i det Foregaaende begyndte Betragtning, saa see vi strax, at Livet, Familien, idet den fører Barnet til Skolen, paa eengang stiller tvende Fordringer til den og dens Underviisning. Den forlanger paa den ene Side, at Skolen skal meddele Barnet den intellektuelle Udvikling, som den ikke selv er istand til at give det, og paa den anden Side, at Skolen gennem de Kundskaber, som den meddeler Barnet, skal forberede Fagdannelsen og gjøre det dygtigt til i en modnere Alder at indtage sin Plads i, overtage sit Hverv for Livet. Her er altsaa paa eengang tvende Fordringer, tvende samtidige Fordringer, men her er tillige en fuldkommen Berettigelse tilstede til at stille Fordringerne saaledes, og det ikke blot en reent subjektiv Berettigelse, fordi Livet fra sit blot umiddelbare Standpunkt af ikke kan Andet, end see begge Fordringer under Eet, men ogsaa i reent objektiv Forstand, fordi begge disse Fordringer i Virkeligheden ere af den Natur, at de ikke kunne fyldestgøres undtagen i og med hinanden. Og ligesom den intellektuelle Dannelse, eller Udviklingen af Barnets Evne og Trang til at tænke, kun kan gaae for sig over og ved Hjælp af de positive Kundskaber, saaledes bliver igjen Tilegnelsen af disse netop i samme Grad sand og sikker, som Tænkningen bliver udviklet og styrket. Men medens Familien udøver sit

opdragende Hverv aldeles umiddelbart, ligesom ved blot at være det, som den er, og netop udøver det saameget desto bedre, jo mere naivt og ureflekteret den gjør det, saa viser sig allerede her Betydningen af Det, som vi ovenfor udhævede, at Skolen er en Institution; thi som saadan kan den ikke være naiv, ikke handle umiddelbart ud af sin givne Situation, og den vil ligeoverfor de samtidige Fordringer, som Livet her stiller til den, hverken kunne fyldestgjøre Dette eller overhovedet hævde sin Plads, dersom den ikke efter bedste Evne har søgt at forstaae, i hvilket indre Forhold de saaledes stillede Opgaver staae til hinanden, og hvorledes enhver af dem maae behandles, saa at de gjensidigt gribe ind i og understøtte hinanden.

Al Underviisning har et dobbelt Moment i sig. Paa den ene Side gaaer den ud paa at faae Lærlingen ind i en vis bestemt Kreds, et Fag af Forestillinger, Begreber, Ideer — den theoretiske Underviisning —, eller af Øvelser og Færdigheder — den praktiske Underviisning. Men saaledes bliver den nærmeste og meest umiddelbare Virkning af Under-Viisningen, ligesom af Opdragelsen, at den kalder Lærlingen til Underordning under Faget, berøver ham Umiddelbarhedens Frihed og Vilkaarlighed og binder ham til Fagets Love og Vedtægter. Skolen begynder ligesom Opdragelsen med at være Tvang, Indskrænkning, Begrænsning, og fra denne ene Side betragtet er det den bedste Lærling, er Den bedst oplært, der ligesom opgiver sig selv, for ganske at gaae op i Faget, blive til Een af Faget, beredt til at »sværge paa sin Lærers Ord«. Men paa den anden Side ligger der i selve Faget, Underviisningsstoffet, Indholdet af de meddelte Kundskaber, en ejendommelig Kraft til at ophæve Underviisningens Tvang, og til at vække og frigjøre Lærlingens aandelige Væsen. Thi idet Underviisningsstoffet som saadant er deelagtigt i, er en Deel af den objektive Fornuftighed, et Brudstykke af Livets fornuftige Substans, maae det altid, naar det kommer i Berøring med Individuets subjektive Fornuftighed, og kommer til dets Bevidsthed, kalde Lærlingen til en Fornemmelse af sin egen Fornuftighed, eller sit aandige Slægtskab med det Almeen-Fornuftige. Underviisningen er først da sand, naar den forstaaer at omfatte begge disse Momenter, og gennem sin Tvang, der under mange forskjellige Former snart gaaer ud paa at nøde, snart paa at tilholde, tilskynde, opmuntre, vejlede Lærlingen til at give sig hen til og sætte sig, eller lade sig sætte ind i det tilbudte Lærestof, forstaaer at vække Lærlingens egne aande-

lige Kræfter og hans egen Naturs Trang til Selvvirksomhed. Og Lærlingen er først da vel underviist, vel oplært, naar han fra sin Underviisning ikke blot medbringer velordnede, grundige, nøjagtige, positive Kundskaber i de forskjellige Fag, hvori han er bleven underviist, men tillige har lært at bruge sig selv, bruge Haand, Øie, Øre med Tænksomhed, lært at stille Fordringer til sig selv, og naar han saaledes har faaet en Følelse af sin egen Trang og Evne til at gaae videre paa egen Haand. Med andre Ord, Underviisningens Formaal er opnaaet, naar Lærlingen paa een Gang er blevet forberedet til at kunne slutte sig til og følge Kulturlivets Bevægelser og Udviklingsgang, og tillige til at blive sig selv og udvikle sig paa sin egen Maade og i sin egen Retning, idet den intellektuelle Dannelse, ligesom enhver anden Dannelse, kun da er sand, naar den er individuel, ejendommelig, personlig.

Men naar vi ovenfor have sagt, at det er i selve Kundskabsstoffet, i selve Underviisningsfagenes Indhold, at Kraften, som bærer Barnets intellektuelle Udvikling, ligger, saa er det ganske vist, at Underviisningen i og for sig, eller uden den Kraft, som ligger i Indholdet, vilde være aldeles afmægtig; men det er paa den anden Side ogsaa vist, at denne Indholdets Kraft først faaer sin fulde Betydning, forsaavidt som, eller i samme Grad som, Underviisningen, Læreren, forstaaer at drage den frem og gjøre den gjældende. Hvis derfor Læreren, Børneskolens Lærer, ikke er sig denne Side af sin Opgave bevidst, ikke har Øie derfor, men troer at han, naar han med Dygtighed og Samvittighedsfuldhed har underviist i sit Fag, har fyldestgjort sit Hverv, og er berettiget til at antage, at Barnets intellektuelle Udvikling vil gaae for sig af sig selv, og som en nødvendig Virkning af selve dets Indhold, hvori Underviisningen fører Barnet ind, saa misforstaaer han aldeles det Ejendommelige i sin Opgave og forvexler Børneskolens Standpunkt med Fagskolens, Specialskolens Standpunkt. Thi fra dette sidstê Standpunkt af er Lærerens, Faglærerens, hele Opgave den, at føre Lærlingen ind i sit Fag, meddele ham Fagdannelsen. Og idet han er berettiget til at forudsætte, at Lærlingen ikke blot medbringer Lyst og Anlæg, men ogsaa saamegen intellektuel Udvikling, som er nødvendig for at kunne følge Underviisningens Gang, bliver den Frihed, den aandelige Frigjørelse, hvortil ogsaa denne Underviisning fører Lærlingen gennem Fagkundskabens; Videnskabens; Systemets Tvang, kun en Frihed i det enkelte Fag, en fagmæs-

sig aandelig Frigjørelse, hvorved Lærlingen kommer til frie Raadighed, til Herredømme over de ham meddelte Kundskaber, det givne System, medens derimod Spørgsmaalene om den intellektuelle Udvikling i Almindelighed, og dens psykologiske Forudsætninger, Betingelser og Midler betragtes af Faglæreren, Specialskolen, som sig ikke vedkommende. Ganske anderledes forholder det sig med Børneskolen, der i Reglen modtager Barnet i en Alder, hvori hverken Lysten til, eller Anlægget for et bestemt Fag, et specielt Kald, endnu er vaagnet, men hvori det, i det lykkeligste Tilfælde, medbringer en reent almindelig Trang til aandelig Udvikling, og i Forbindelse dermed ligesom en instinktmæssig Lyst til at blive aandeligt beskæftiget, til at bestille Noget, faae Noget at vide, lære Noget, forstaae Noget. Naturen selv leder det hen til de Midler, hvormed dets Trang til Udvikling ene kan tilfredsstilles. Det forlanger Underviisning, længes efter Skolen. Men ligesom Fagskolen ikke har noget andet Middel til at imødekomme den Voxnes og Modneres Trang til Uddannelse i et bestemt Fag og for et specielt Kald, end sin Underviisning, saaledes er ogsaa Børneskolen for at tilfredsstille Barnets Trang til almindelig intellektuel Udvikling, netop henviist til sin Underviisning. Børneskolen er ligesaafuldt som Fagskolen undervisende, og intet Andet end undervisende; men det forskellige Formaals giver begge Skolers Underviisning en forskjellig og ejendommelig Karakter. Vi samle saaledes her, hvad der i det Foregaaende paa flere Steder og paa flere Maader er blevet udhævet og antydet. Og naar det da om Fag- eller Specialskolen, men ogsaa kun om den allene, med fuldkommen Ret kan siges, at det er dens Opgave, at føre Lærlingen ind i Kulturlivet, Kulturstrømmen, og den saaledes staaer som det direkte og umiddelbare Overgangs- og Forbindelsesled mellem Individuets Ønske og Valg paa den ene Side, og paa den anden Side Kulturlivets Anskuelser og Fordringer, saa har den Intet at gjøre med, intet Ansvar for, om Individuet maaskee har taget Fejl i sit Valg af Faget, har misforstaaet sit naturlige Kald, eller om det maaskee mangler ham paa Flid eller paa Evner til at kunne følge med og bruge Fagunderviisningen. Ansvaret herfor hviler ene paa Lærlingen selv. Ingen vil forlange af Faglæreren, ja Ingen vil indrømme Faglæreren Ret til at læmpe eller nedstemme Fagets Fordringer efter Lærlingens Fatteevne. Han vilde kun derved i lige høj Grad skuffe Lærlingens Forventninger og forraade de Interesser, som Livet har betroet ham at vare-

tage. Men saaledes vil Forholdet mellem Faglæreren og Faglæreren, om det end overalt, hvor det er sandt, omfatter alle Tillidens, Agtelsens, Velvilliens og Deeltagelsens Følelser, dog altid have en vis Karakter af Upersonlighed. Faglæreren er først og fremmest den rationelle Fordrings, Fagets, Videnskabens, Systemets Repræsentant, og kun derigjennem, eller kun ganske indirekte, Repræsentant for de individuelle Bestræbelser, Ønsker og Hensigter. Og Faglærerens Underviisning, den højere saavel som den lavere, eller ligefra Haandværksskolen til den abstrakte Videnskabs Skole, faaer Karakteren af at være Overlevering, Meddelelse af Kundskaber, Erkjendelser, Færdigheder. Det er disse, som her i og for sig blive Maalet for Lærerens Underviisning; thi det er kun gjennem Tilegnelsen af dem, at Lærlingen kan optages med i Kulturlivets Udviklingsstrøm. I Modsætning hertil faaer i Børneskolen saavel Forholdet mellem Læreren og Lærlingen som overhovedet den hele Underviisningsmaade en ganske forskjellig Karakter. Børneskolen indtager i Rækken af Dannelsesmidlerne en Plads mellem Familien og Specialskolen. Ingen forlanger af den, at den direkte og umiddelbart skal føre Barnet ind i Livet, eller at de Kundskaber, som den meddeler eller kan meddele Barnet, i og for sig skulle kunne være tilstrækkelige til at danne Grundlaget for en senere Livsvirksomhed, og ogsaa i den almindelige Bevidsthed betragtes det ligefrem som givet, at Barnet, for at gjøre sig dygtig for Livets Gjerning, efterat have forladt Børneskolen, maae gennemgaae en Specialskole, erhverve sig Fagdannelse. Børneskolens nærmeste Opgave bliver altsaa den at forberede til Specialskolen. Men til hvilken? Hverken Skolen veed dette, naar den først modtager Barnet, og ikke heller Barnet selv veed det, naar det først fra Familielivet gaaer over i Skolen. Og dog er det netop Barnet selv og ingen Anden, som kan og skal bestemme det. At bestemme over det eller forlods at afgjøre dets tilkommende Fag og Kald, er et ligesaa farligt som voldsomt Indgreb i dets naturlige Ret. Men Barnets Trang til at lære er i Begyndelsen kun en ganske almindelig og ubestemt. Det lærer for at lære, for at blive aandeligt beskæftiget. Først efterhaanden, og i samme Grad som dets naturlige Evner og Kræfter udfolde sig, og jo naturligere og friere de faae Lov til at udfolde sig, bliver Barnet sig selv mere og mere bevidst, og dets almindelige Trang faaer en bestemt Retning, bliver til Interesse, eller til en Forudfølelse, Forudbestemmelse for

det, hvortil dets egen Natur kalder og bestemmer det. En sand Forberedelse til Fagskolen bliver altsaa Børneskolen først da, naar den forstaaer at lede og fremme Udviklingen af Barnets naturlige Evner og Kræfter, og derigjennem at sætte det istand til at forstaae sig selv, og selv at bestemme sig. Men naar Børneskolen her ikke har noget andet Middel til at bevirke dette, end netop sin Underviisning, sine Fagkundskaber, saa viser det sig strax, at Underviisningen her maae antage en ganske ejendommelig, og fra Specialskolens Underviisning forskjellig Karakter. Thi det, som Specialskolen efter sin Natur ikke kan og ikke skal indlade sig paa, men som den maae overlade til sig selv, til sin egen Gang, nemlig den Kraft, som Fagets Indhold, Underviisningsstoffet i og for sig, har til at vække og udvikle Lærlingens aandelige Væsen overhovedet, bliver i Børneskolen netop en særegen Gjenstand for dens Kunst, og den løser ikke sin Opgave, hvis den ikke forstaaer i ethvert af de Fag, hvori den underviser, at udhæve netop det, drage det frem, eller ligesom at vende den Side ud, som netop er den fyldigste og frugtbareste for den aandelige Udvikling, forstaaer at bearbejde, tilberede, tillempe Stoffet paa den Maade, paa hvilken det bedst og naturligst kommer til Barnets Bevidsthed, forstaaer den psykologiske Udviklings naturlige Gang og de Hensyn, der overalt ere at tage til det forskjellige Trin i Udvikling og aandelig Modenhed, hvorpaa Barnet hvergang staaer.

Men i Sammenhæng med denne Børneskolens ejendommelige Underviisningsmaade, eller rettere, som en nødvendig Følge af den, faaer nu ogsaa det hele Forhold, hvori Læreren kommer til at staae til Lærlingen, en ganske anden Karakter i Børneskolen end i Fagskolen. Thi Børneskolens Lærer kan ikke gaae ind paa hiin Underviisningsmaade, hvis han ikke besidder en særegen Sands for den barnlige Natur, et Blik, ikke blot for dens ejendommelige psykologiske Betingelser i Almindelighed, men ogsaa for den Maade, hvorpaa de træde frem hos den Enkelte, en Gave til at sætte sig ind i den Enkeltes Natur og forstaae saavel dens stærke, som dens svage Sider, og en aldrig træt Beredvillighed til ikke blot at arbejde for Barnet, men ogsaa arbejde med det, stige ned til det, og komme dets ejendommelige Mangler og Svaghed til Hjælp. Men saaledes faaer Forholdet mellem Læreren og Barnet en aldeles personlig Karakter, ja Charakteren af et personligt Omsorgs- og Forsorgs-Forhold, aldeles forskjelligt fra det Forhold, som vi ovenfor

saae herske og maatte herske mellem Fagskolens Lærer og Lærling. Dersom — — — — —

3.

Den opdragende Skole. — Den almindelige Skoledannelse.

Hvis vi allerede her, hvor Talen hidtil kun har været om den intellektuelle Dannelse, og de ejendommelige Betingelser, hvortil Børneskolens Virksomhed for den er bundet, vilde kalde Børneskolen den »opdragende« Skole og dens Underviisning »opdragende« Underviisning, saa vilde vi efter Alt det Foregaaende troe, at en saadan Benævnelse maatte vise sig som fuldkommen berettiget og vel skikket til paa den korteste og klareste Maade at karakterisere Børneskolens Forskjellighed saavel fra Fagskolens Underviisning, som fra Familielivets Opdragelse. Thi i Udtrykket »opdragende Skole« ligger paa een Gang Betegnelsen af, at Børneskolen er Skole, er undervisende, og som saadan ikke har andre Midler til at fremme Barnets intellektuelle Udvikling, end netop sine Fagkundskaber og sin Underviisning i disse, men tillige ogsaa en Betegnelse af, at den bruger saavel sine Kundskabsfag, som sin Underviisning i dem, paa en ejendommelig, fra Fagskolens forskjellig Maade, idet den almindelige intellektuelle Dannelse, som den gaaer ud paa, netop saaledes betragtes som et Supplement til Barnets Opdragelse, en integrerende Deel af Opdragelsen, taget i videre Forstand, end den blotte Familieopdragelse, og som den, der lige saafuldt som denne sidste ganske hviler paa Formynderskabets Grund, og har Charakteren af en reent personlig Deeltagelse i og Omsorg for Barnets Udvikling. Men vi blive ikke staaende ved den intellektuelle Dannelse allene, og en fortsat Betragtning af Skolens Virksomhed vil, troe vi, yderligere retfærdiggjøre Valget af den Betegnelse, for hvilken vi her føre Ordet. Thi naar Skolen modtager Barnet, er dettes religiøse og sædelige Dannelse, dets Opdragelse i mangfoldige Tilfælde forsømt, i intet Tilfælde færdig og afsluttet. Under alle Omstændigheder fortsætter Familielivet, hvad enten nu Aanden og Tonen i det er god eller slet, sin Paavirkning, sin Indflydelse paa Barnet ogsaa under dets Skolegang, og understøtter enten Skolens Virksomhed ved at holde Barnet til Sædelighed, Orden, Flid, Lydighed, eller vanskeliggjør, ja umuliggjør den undertiden ved at nære Barnets Vildskab og Raahed. Saaledes bliver altsaa

Barnet paa samme Tid paavirket baade af Familiens Opdragelse og af Skolens Underviisning. Men naar Betingelsen for det lykkelige Udfald heraf nødvendigviis bliver den, at de to samtidige Virksomheder forstaae hinanden, fordi de kun saaledes ogsaa kunne komme til at forstaae sig selv, saa bliver Fordringen til en saadan Forstaaelse her naturligviis nærmest og fortrinsviis rettet til Skolen. Familien har, som Udtryk for det naive Liv, mange Undskyldninger for sin Misforstaaelse af Skolens Gjerning. Men Skolen, som bevidst Institution, har ingen Tilgivelse, dersom den ikke forstaaer Opdragelsens Væsen, og ikke indseer, at Betydningen af det Samtidighedsforhold, hvori den stilles til Opdragelsen, ingenlunde er fyldestgjort derved, at Skolen arbejder paa Barnets intellektuelle Dannelse paa samme Tid, som Opdragelsen gaar ud paa Barnets religiøse og sædelige Dannelse, idet der da vilde fremkomme et blot udvortes Samtidighedsforhold, en Supplering udenfra, medens Forholdet i sin Sandhed fordrer, at begge de samtidige Kræfter skulle gribe ind i og understøtte hinanden; eller naar Skolen ikke forstaaer, at den intellektuelle Dannelse, hvorpaa dens Underviisning gaar ud, i og for sig er en nødvendig Bestanddeel af Opdragelsen, og kun bliver sand, naar den underordner sig det med denne fælleds Formaal. Med andre Ord, naar det vistnok med Rette kan siges, at Skolen ligesom ifølge en Arbejdets Fordeling nærmest og fortrinsviis har overtaget Barnets intellektuelle Dannelse, saa maae vi vel vogte os for at overføre de Love for Arbejdets Fordeling, der gjælde i Livets reent materielle Sphærer, ogsaa paa det aandelige Arbejde. Thi den menneskelige Aand er ikke et sammensat Noget, et Aggregat af Kræfter og Færdigheder, der voxer udenfra ved reent mekaniske Tilsætninger og Sammenhobninger. Aanden er ligefra det første Øjeblik af sin Tilværelse en Enkelthed, en Heelhed, der kun kan voxer indenfra, i Kraft af sin egen Organismes Love, og som vel kan udarbejde sit Indre i forskellige Retninger, udfolde og ligesom aabenbare sig i forskellige Evner og Egenskaber, men aldrig kan paavirkes udenfra, eller virkelig fremmes i sin Udvikling ved nogen fremmed Indflydelse, med mindre denne forstaaer at berøre den i dens Heelhed eller som Totalitet. Det kan derfor ved alle materielle Arbejder, eller i Værkstedet og Fabriken, være en fuldkommen rigtig Anvendelse af Loven for Arbejdets Fordeling, at den ene Arbejder, eller den ene Klasse af Arbejdere, udelukkende beskæftiger sig med en enkelt Deel af det mekanisk sammen-

satte Arbejde, den anden udelukkende med en anden, saa at f. Ex. i Knappenaalsfabrikken den ene blot gjør Stilken til Naalen, den anden blot Hovedet, uden at den enkelte Arbejder har noget Begreb enten om den andens Arbejde, eller om Arbejdet selv i dets Heelhed. Thi det er kun ved denne Begrændsning af den Enkeltes Gjerning og den derigjennem vundne Færdighed og Sikkerhed, at det bliver muligt i den korteste Tid og til de billigste Priser at levere et, om ikke kunstnerisk, saa dog brugbart og de almindelige Fornødenheder tilfredsstillende Produkt. Men naar det ogsaa i Livets reent aandelige Opgaver ofte er en Nødvendighed, at Flere arbejde med paa det samme Værk, og altsaa dele Arbejdet imellem sig, idet Enhver overtager den Deel deraf, hvortil han nærmest føler Kald og Evne, saa bliver Arbejdsdelingens Væsen og den Enkeltes Stilling dertil en ganske anden. Thi idet det ligger i den aandelige Gjernings Natur, at den, skjønt sammensat og delelig, dog ingenlunde kan opløses i skarpt, mekanisk udsondrede Dele, men tvertimod er desto fuldkomnere, jo mere den er en Heelhed, er et Værk ligesom af een Støbning, saa bliver Fordringen til den Enkelte her netop den, at han, paa samme Tid, som han forstaaer at begrændse sig, og at tage sin Deel af Arbejdet paa sig, tillige skal forstaae Arbejdet i dets Heelhed, forstaae, hvortil det Hele stræber hen, og at gjøre sin, den Enkeltes, Gjerning i det Heles Aand. Isolationen gjør her afmægtig, og Samtidighedsforholdet bliver kun da stærkt og sandt, naar det forstaaer sig selv som et aandeligt Fælledsskab, hvori Alle have det samme aandelige Formaal, medens Enhver arbejder derfor med sine egne, særskilte Midler. Dersom Skolen altsaa troer at vinde i Styrke ved at udsondre sin Opgave fra Familielivets, eller ved at drage en skarp Grændselinie mellem sin intellektuelle og Familielivets religiøse og sædelige Dannelse, saa misforstaaer den ganske Betydningen af det Samtidighedsforhold, hvori Livet stiller den til Familieopdragelsen, og indseer ikke, at den, om den end har andre Midler, end Familien, til at virke med, dog har en fælleds sidste Opgave med denne. Ingen benægter, at Skolen er undervisende, og udelukkende undervisende; og Ingen forlanger af den, at den skal trænge sig ind paa Familielivets Omraade eller tragte efter at tilegne sig de Midler, hvormed Familien, og kun den allene, kan virke opdragende, eller at Skolen skal opgive sin Selvstændighed og underordne sig Familielivets opdragende Formaal. Men det, som vi forlange af Skolen, er, at den skal

forstaae, at baade Fåmiliens og dens egen Virksomhed for Barnets Dannelse omfattes og indbefattes under den højere og almindeligere, eller for Begge fælleds opdragende Idee, der, idet den har Barnet som Eenhed og Heelhed for Øje, ligesaa lidet kjender til en mechanisk Udstykning af Barnets Evner, som til en mechanisk Sammenstykning af dets Dannelse, eller fra hvis Standpunkt af hverken den religiøse eller sædelige Dannelse er sand, naar den ikke er forbundet med den intellektuelle Dannelse, eller denne sidste har Berettigelse eller Værd, med mindre den er gennemtrængt af den religiøse eller sædelige Dannelses Aand. Med andre Ord, det, som vi forlange af Skolen, er, at den ikke mindre skal betragte sig selv som en religiøs og sædelig, end som en intellektuel Institution, og at den, om end den intellektuelle Dannelse med sit sammensatte og forskellige Apparat af Hjælpemidler efter Sagens Natur nødvendigviis maae optage det forholdsviis største Omfang af dens Tid og Kræfter, dog tillige skal erkjende det for en væsentlig Deel af sin Opgave overalt at benytte den Mangfoldighed af ideelle, aandeligt vækkende Indtryk, der ligger i selve Lærefagenes Indhold, til at føre Barnet til, drage ham op til det højere, ideelle, det religiøse, sædelige Standpunkt, som er det eneste, hvorfra den udviklede og frigjorte Tænkning kan komme til et paa eengang omfattende og klart Blik paa Livet og paa sig selv i Forhold til dette. Men naar vi i det Foregaaende have udhævet, at Skolen ikke forstod sig selv, naar den ikke forstod sig som Idealitetens, den ideelle Humanismes Forkjæmper, og tillige paa et andet Sted have efterviist, at den ifølge sin Stilling mellem Familien og Specialskolen nærmest maatte forstaae sig selv som Forberedelse til Specialskolen, saa kommer her den højere Eenhed af disse to hinanden tilsyneladende modsigende Fordringer tydeligt frem, idet det saaledes bliver indlysende, at selve Forberedelsen til Specialskolen, naar den er sand, det vil sige, naar den tager Barnets hele og fulde Væsen med, og ikke vilkaarligt kun en enkelt Deel deraf, paa eengang lærer Barnet at forstaae dets egen Natur, dets eget naturlige Kald og Evner, og tillige at forstaae den menneskelige Naturs Idealitet og at bestemme sig til at følge dens Kald, eller til at gjøre sin naturlige Gjærning i Ideen, den idelle Humanismes, Aand.

Der er i alt Dette aldeles ikke noget Nyt; ingen nye Opdagelse eller nye Opfindelse, intet Forsøg paa at stille nogen nye og hidtil uhørt Fordring til Skolen. Familielivet har til alle

Tider i god Troe betragtet Skolen som sin Medarbejder i Opdragelsesværket, og i Skolen selv har det hverken i ældre eller nyere Tider manglet paa Dem, der enten som reent praktiske Mænd have været sig deres Underviisnings pædagogiske eller opdragende Betydning fuldkommen bevidste, eller som Theoretikere have advaret Skolen for i sin Stræben efter Selvstændighed at oversee sit naturlige Fælleddsskab med Familielivets opdragende Formaal, og forsøgt, enhver fra sine Forudsætninger af, at betegne, og ligesom fastholde Skolens ejendommelige Virksomhed i visse bestemte Formler. Men ligesaa vist, som det er, at ogsaa dette skal gøres, og at der i Formlen, naar den paa eengang er korrekt og fyldig, ligger en stor Kraft til at bære og lede den praktiske Virksomhed, ligesaa vist er det ogsaa, at det ligger i enhver Formels Natur som Abstraktion og Schema, at den netop kun betyder saa Meget, som vi selv lægge i den, saa Meget, som vi selv forstaae ved den. Den ene og samme Formel kan bruges i ganske forskjellig Aand, og det bliver da ikke længere muligt at sige, hvad den i og for sig betegner: Vi kunne kun sige, hvorledes den bruges. Forlange vi et Exempel herpaa til Oplysning, saa ligger ingen Formel os nærmere end netop den, hvorfra hele vor Betragtning først er gaaet ud, og hvortil den nu igjen skal vende tilbage for at afsluttes; vi mene den Formel, der betegner Skolens Opgave som den at give Barnet almindelig Dannelse. At sige, hvad almindelig Dannelse er i og for sig, eller ganske absolut og ideelt taget, er, som vi i det Foregaaende have viist, ikke vanskeligt. Saalænge der har været Mennesker til, har den almindelige Dannelses Idee altid været den samme. Men almindelig Dannelse er ikke det Samme som almindelig Skoledannelse, og naar vor Formel netop kun har, og kun skal have denne for Øje, saa viser det sig strax, at den ikke staaer paa en reent ideel Grund, ikke er almeenforstaaelig og almeengyldig. Thi idet den, som al Formel, har en praktisk Opgave og gaaer ud paa at ordne en Virksomhed, der til forskjellige Tider har højst forskjellige Forudsætninger og høist forskjellige faktiske Betingelser, bliver den hvergang kun gyldig og forstaaelig i og ved disse. Saaledes bliver Spørgsmaalet om, hvad almindelig Skoledannelse er, først og nærmest et historisk Spørgsmaal. Vi spørge om, hvilken ideel Forestilling er oprindelige forbundet med denne Formel, eller hvorledes har senere den ene eller den anden Tid forstaaet den, det vil sige, hvilket Indhold har

enhver Tid lagt ind i den, med hvilke Læremidler og paa hvilke Maader har den stræbt at virkeliggjøre det, som den vilde. Men ved denne historiske Side af Betragtningen, der, uden at kunne beskyldes for at være ligegyldig og indifferent, dog netop som historisk har det Charakteristiske, at den anerkjender enhver Tids Ret til at forstaae og forfølge sin Opgave paa sin Maade og efter sine Forudsætninger, ved denne ene Side af Betragtningen — sige vi — kunne vi dog ikke blive staaende. Thi saasnart Spørgsmaalet rykker os nærmere paa Livet, det vil sige, saasnart vi opfordres til at spørge om, hvorledes vor egen Tid, eller hvorledes vi selv forstaae Formlen om den almindelige Dannelse, bliver Betragtningen tillige en kritisk og ideel Betragtning, idet vi ogsaa spørge om, hvorvidt den Maade, hvorpaa vi forstaae den overleverede Formel, er den rette, det vil sige, hvorvidt den stemmer overeens med vor Erkjendelse af Dannelsens, den almindelige Dannelses Væsen overhovedet, og med den hele Livsanskuelse, hvorfra denne Erkjendelse er gaaet ud. Vi bestemme os altsaa ogsaa her ideelt, eller i Kraft af en højere, almeengyldig Anskuelse. Men saaledes er da Spørgsmaalet om, hvad almindelig Skoledannelse er, draget ind med i Kampens Omraade, hvor de modsatte Livsanskuelser, Idealismen og Realismen, den ideelle og den reale Humanisme, stride med hinanden. Her maae Skolen altsaa tage Parti, tage sit Parti, og vide med sig selv, hvad den vil, hvad den kæmper for, og hvad den kæmper imod. Og dette er saameget desto nødvendigere, som vi her have det Særsyn, at begge de kæmpende Parter tilsyneladende følge den samme Fane og tjene det samme Formaal. Saavel den idealistiske, som den realistiske Lærer arbejder, eller troer at arbejde for den almindelige Skoledannelses Sag, og troer det saa meget desto mere, som han har netop de samme Underviisningsmidler, det samme Læreapparat, som den anden. Men dersom han ikke indseer, at Formlen i og for sig ikke siger Noget, og at hans Virksomhed, skjønt tilsyneladende den samme, dog i Virkeligheden bliver ganske forskjellig efter den Maade, hvorpaa han forstaaer den, og det Indhold, som han selv lægger ind i den, saa despotiserer Formlen ham, og idet han følger den blotte Ordlyd af Formlen, og uden at gjøre sig Rede for, i hvilken Hensigt det fornuftige, ideelle Liv har stillet det rige og mangfoldige Apparat af Læremidler til Skolens Raadighed, blot betragter det som Skolens Opgave, at undervise saa meget, som muligt, i saa mange

Discipliner, som muligt, driver han Afguder i med Formlen, og gjør sig selv til et ufrit og villieløst Redskab for de Fordringer, som Tilfældet, Omstændighederne, med eet Ord, den i det ene eller andet Øjeblik herskende Tidsaad, har lagt ind i Formlen, og derved søgt at stemple som de eneberegtigede. Vi sige altsaa, at Begrebet almindelig Skoledannelse i og for sig er et flydende Begreb, et Tidsbegreb, som ikke blot før har været forstaaet paa forskjellig Maade, men ogsaa endnu stedse kan blive forskjelligt opfattet, et Begreb altsaa, som hvergang kun kan komme til en foreløbig, forbigaaende, temporær Gyldighed, og som kan have mere eller mindre Sandhed i sig, men som ikke kan blive fuldkomment sandt eller komme til almindelig Gyldighed, forinden det underordner sig den almindelige eller ethiske Dannelses Idee overhovedet, og erkjender, at den almindelige Skoledannelse kun da kan føre Barnet til sand Kulturdannelse og sand human Dannelse, naar den med alle sine Underviisningsmidler gaaer ud paa at forberede Barnet til selv at ville underordne sig den almindelige Dannelses ideelle Fordringer. I Modsætning til denne ideelle, ethiske Anskuelse af den almindelige Skoledannelses Væsen staaer en realistisk Anskuelse, der sætter Skoledannelsens Væsen i Barnets Forberedelse til Kulturdannelsen. Imellem disse modsatte Anskuelser, der ikke ere blotte Tankeexperimenter, men som i Virkeligheden kjæmpe med hinanden, og dele Skolerne i tvende Leire, skal Skolen, som bevidst Institution, træffe sit Valg, tage sit Parti. Men naar den ikke kan det, med mindre den har gjort sig selv fuldstændig Rede for, hvori Modsætningen hviler, og i hvilken Grad, i hvilket Omfang den griber ind i hele Skolens Virksomhed, saa have vi allerede i det Foregaaende givet Bidrag til en saadan Forstaaelse, idet Alt, hvad vi der have sagt om Fagskolens og Børneskolens Underviisning ogsaa har sin Anvendelse her; og vi skulle derfor endnu kun til yderligere Forstaaelse af Modsætningen forsøge paa at samle Billederne af begge i nogle faa, almindelige Grundtræk. — —

Ovenstaaende Afhandling, der har været foranlediget ved mundtlig og skriftlig fremkomne Misforstaaelser af det, som Forfatteren erkjendte som det sande Begreb af «den opdragende Skole», blev afbrudt ved hans pludselige Død. Haandskriftet fandtes fuldkommen vel ordnet i den Tilstand, hvori det her er trykt, og det er sikkert, at det Brudstykke, som fandtes aftrykt i foregaaende Numer af dette Tidsskrift er afsluttet før ovenstaaende Brudstykke. Der kan altsaa ikke herske nogen Tvivl om Brudstykkernes indbyrdes og indre Orden. Derimod er det ikke ganske klart, hvorledes Forf. har villet

Inddele sit Skrift. S. 121 har han sat som Overskrift »Andet Capitel«, uden nogensteds at have sat »Første Capitel«, ligesom ogsaa den til de mindre Overskrifter S. 123 og 131 svarende mangler. Om der S. 131 skal antages at være en Lakune er tvivlsomt; det er efter Haandskriftet at dømme vel muligt, at »Dersom« bør udgaae og at Afsnittet slutter med det forudgaaende Punktum. — Den fælles Overskrift, som her er givet Brudstykkerne, »den opdragende Skole«, findes ikke paa Haandskriftet; men Udg. frygte ikke for at have givet disse Betragtninger et feilagtigt, eller med Forf.s Hensigter stridende Navn.

Anmeldelse.

Græsk Læsebog af C. Berg, Overlærer ved Metropolitan-skolen. Første Afdeling. Tredie Udgave. 1863.

I Aaret 1843 udkom: »Græsk Læsebog for de første Begyndere af C. Berg«. Denne Bog indeholdt en temmelig stor Samling af græske Exempler, bestemte til successivt at indøve Formlæren og indrettede saaledes, at de, efterhaanden som man skred frem i Læringen af Grammatiken, bestandig optog de nye Former, men ikke andre, saaat ingen Form behøvede at staae uforklaret hen eller modtage en foreløbig eller utilfredsstillende Forklaring. Til de græske Exempler sluttede sig danske Stykker, indeholdende Sætninger, byggede paa samme Maade og bestaaende af omtrent de samme Ord, som de forudgaaende græske. Disciplen skulde yderligere indøves i Formerne ved selv at oversætte disse og kunde have sin Opmærksomhed henvendt paa Formen alene, da Sætningsforbindelse og Gloser vare ham bekendte. Rigtigheden af det i Bogen anvendte Princip har i Praxis bekræftet sig ved den Udbredelse, som den efterhaanden har faaet ved vore Skoler, og ved den Optagelse deraf, som er gjort i andre Bøger til lignende Brug. I Aaret 1853 udkom »Græsk Læsebog af C. Berg, første Afdeling, anden forbedrede Udgave« i en noget forandret og betydelig forkortet Form, hvorved den netop fik et saadant Omfang, at den med Lethed kunde gjenemgaaes i et Aar eller lidt derunder og derhos gav tilstrækkeligt Stof til Indøvelse, saaat man fik en i alt Væsentligt brugbar og god Skolebog.

Da den 3die Udgave udkom, ventede jeg, at den paa enkelte Punkter var omarbejdet for at svare til den af samme Forf. forrige Aar udgivne græske Formlære, men jeg ventede ikke, at den med det Samme havde faaet andre mindre heldige Forandringer og ikke faa Pletter. Det synes, som om Forf., der samtidigt med Udgivelsen af et græsk Lexikon har besørget en fuldstændig Omarbejdelse af sin Grammatik og en ny Udgave baade af sin græske Læsebog og af den af ham i Forbindelse med R. Møller udgivne latinske Læsebog, ikke har havt Tid til at anvende den ved slige Arbejder nødvendige Ombu og Nøiagtighed i det Enkelte.

Samtidigt med Omarbeidelsen har Bogen paa flere Punkter modtaget en ikke ringe Udvidelse, navnlig det første Afsnit, ikke blot det ganske forandrede Capitel om Navneordene (Pag. 5), specielt Stykkerne II og III (den lukkede Hovedart, tredje Declination), men ogsaa det følgende om Tillægsordene (Pag. 12). Stykket I, som i 2den Udgave kun omfattede *πᾶς, πολὺς, μέγας* og *πρᾶος*, har nu ogsaa optaget de mere almindelige og regelmæssige Former (*ος — η* el. *α — ον; υς — εια — υ; ος — ον; ης — ες; ων — ον* o. s. v.). Meningen hermed maa være, at disse Adjektivs Bøining ikke, som før, skal læres samtidigt med Substantivernes, men bagefter. Man maa da foreløbig kun bøie de i Stykket om Substantiverne anbragte Adjectiver af 3die Declination i Masc. og Fem. og lade den i Ordfortegnelsen tilføiede Neutrumsform af Ord som *εὐδαίμων — ον, ἀμαθής — ες, πᾶς — πᾶσα — πᾶν*, der ei har tilsvarende Substantiv, staae som uforklaret Anticipation. Til at udsætte Bøiningen af Adjectiver efter 1ste og 2den Declin., indtil 3die er læst, er der alet ingen Grund, og Exemplerne derpaa ere i Stykket om Tillægsordene ganske overflødige. Istedetfor et Exempel med det tidt forekommende *καλός* havde et med *πᾶς*, som mangler, været mere paa sin Plads. Ogsaa Stykket II om Comparationen er betydelig udvidet, og desuagtet mangler det græske Exempler paa Comparativer af Adjectiver paa *ων, μέλας* og *μάκαρ*, som stod i 2den Udgave, ligesaa af *ῥάδιος* o. a., medens *κρείττων* og *μέγιστος* findes 4 Gange, ja et helt Exempel (*ὁ Ἀγησίλαος ἰσχυρότατος* o. s. v.) er benyttet 2 Gange i samme Stykke (Pag. 14 og 15). — Capitlet om Pronomina er forsøgt med to Exempler, det sidste af dem for at gjøre Begynderne bekendte med Formen *ὀποιασινοςοῦν* (Pag. 19)¹⁾. — Det første Afsnit er saaledes voxet fra 12 til 19 Sider, langt ud over hvad Forf. tidligere ansaa for passende, og er dog mindre fuldstændigt end forhen.

Ved Omarbeidelsen af dette Afsnit har Forf. gjort sig skyldig i flere Anticipationer, som anden Udgave var ganske fri for. Saaledes findes nu en Comparativ (*ἀπαλώτερα*, Pag. 9) allerede i Capitlet om Substantiverne, Pronominet *ἄλλος* (Pag. 12) blandt Adjectiverne og *οὐδείς* 4 Gange i Stykket om Comparationen (Pag. 14 og 15). Paa det Sted, hvor det hører hjemme (Pag. 19), finde vi det ene af disse 4 Exempler igjen.

Det forsøgede Antal Exempler gjør det let ved Forbigaaelse at undgaae saadanne, som indeholde Anticipationer eller Gjentakelser. Men en anden i practisk Henseende væsentligere Ulempe er kommen ind ved Omarbeidelsen. Det falder altid Disciplen vanskeligt at oversætte fra Dansk til Græsk, men saa godt som umuligt bliver dette, naar han skal anvende sin Kundskab til Formlæren paa Ord, som ikke iforveien ere ham bekendte og staae i nye Forbindelser. Dette var i den 2den Udgave saa temmelig undgaaet, men er i den 3die meget hyppigt. Saaledes forekommer foruden Egennavne i det

¹⁾ Pag. 19 burde *τρίκρω* og *τετράκρω* være rettede til *τρίκρω* og *τετράκρω* i Overensst. med Forf. Gr. § 51, β, *ἑλωος* og sammes Fortale Pag. III.

første omarbejdede danske Stykke (1, Pag. 7) ikke mindre end 16 nye Gloser paa 8½ Linie, i det næste 17 paa 11 Linier.

I andet Afsnits første Capitel (Pag. 20), som omfatter den aabne Hovedart eller første Conjugation (verba pura), ere Stykkerne ikke som før ordnede efter Genera, men efter Tempusstammer i Overensstemmelse med den nye Udg. af Gramm., saaat vi have (I) Præsensstamme d. e. (1) Præs. og Imperf. Act. (2) Præs. og Imperf. Med. (II) Futurumstamme d. e. Fut. Act. og Med. o. s. v. Jeg skal her ikke gaae ind paa den hele Lære om Tempusstammer, men kun bemærke, at Forf. ved verba pura har optaget denne Opstilling, men ikke ved verba muta og liquida, at der ved verba pura opstilles en Aoriststamme, skjøndt den der er ens med Futurumstammen (*παιδευσ*)¹, og det først er ved verba muta og liquida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme (*φαν-ῶ* — *ῥ-φην-α*), ligesom vi ogsaa først der faae at gjøre med den oprindelige Stamme i 2det Aorist. Men ved disse Verber og Verberne paa *μ* er den gamle Opstilling bibeholdt. Bogen indeholder ingen Fortale, altsaa ingen Oplysning om Grunden til denne Inconsequents.

Den 3die Afdeling af Exempler paa verba pura (C Pag. 28) indeholdt i 2den Udg. kun saadanne Verber, som indskjød *ς* foran *μ* eller *τ* (9) og beholdt Stammens Vocal uforandret i alle eller nogle Former, idet disse i den ældre Udg. af Grammatiken vare opstillede som 1ste Conj.s 3die Classe. Nu betragtes de som særlige Afvigelser derfra, og Læsebogen har foruden disse ogsaa medtaget andre af lignende Art, der ere omtalte paa samme Sted i Grammatiken, saasom *ῥέω*, ja endog *αἰνέω* og *καλέω*, ved hvilke Forf. dog selv (Gr. § 82, 2 Anm.) henviser til Fortegnelsen (over de uregelmæssige Verber), endvidere *χέω*, *καίω* og *κλαίω*². Det er neppe heldigt her allerede at optage disse Verber, som havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa *ω* i Slutningen af dette Afsnit (Pag. 46 B). Forf. siger selv i Fortalen til 1ste Udg. Pag. V i en lignende Anledning: »Jeg anseer det for bedre, at Disciplen bliver vel hjemme i de mere regelrette Verber, inden han føres ind i de større Anomalier«.

I Exemplerne paa Verber af den lukkede Hovedart eller anden Conjugations første Afdeling (A Pag. 30) er optaget Verberne *τρέπω*, *πέμπω* og *λείπω*. Grunden hertil er, at i den sidste Udg. af Forf.s Forml. *τρέπω* er opstillet som første Paradigma paa v. muta istedetfor *τρίβω*. Dette har ved første Øiekast noget Tiltalende. Anvendelsen af Omlyd som regelmæssig Tempusbetegnelse kommer til sin Ret, og Verbet har virkelig alle 6 Aorister. Men ved nærmere Be-

¹) Hos Curtius, fra hvem Læren om Tempusstammer er tagen, forholder Sagen sig anderledes, idet Aoriststammen er *παιδευσα*. Ved Verberne af 1ste Conj.s 2den Afdel. (B Pag. 25) har Forf. ogsaa skilt Præsens og Imperf. ad og opstillet (1) Præs. Act. og Med. (2) Imperf. Act. og Med.; men det er vel kun en Uagtsomhed.

²) Ligesaa *ζάω* og *χράω*; Exemplet med *χράω* indeholder en Anticipation: *ἀρχομένῳ* (Pag. 29). Ligesaa Passiven »vil blive bestyret« (Pag. 22).

tragtning turde det dog, og det ikke blot fra et præctisk Standpunct, vise sig som mindre heldigt. *Τρέπω* er selv fra det i Grammatiken tagne Synspunct uregelmæssigt. Det hedder nemlig (§ 87), at af Verber med P- eller K-Lyd til Kjøndebogstav dannes (andet) Perfectum i Activ uden at indskyde *α*, idet enten Omlyd finder Sted, saaat f. Ex. *ε* bliver til *ο* (*στέργω* — *ἴσσοργα*), eller Stammen Endeconsonant beaandes f. Ex. *βλάπτω*. — *βέ-βλαψα*, og bemærkes saa i Anm., at *κλέπτω*, *πέμπω* og *τρέπω* have baade Beaaending og Omlyd. Man maa saaledes strax sige Disciplen, at det lærte Paradigma er uregelmæssigt, ja, at egentlig intet andet græsk Verbum bøies som det, thi *στέργω* og *τρέπω*, der ikke findes i Læsebogen, men bedst kunde bruges, have allerede Beaaendingen i Stammen, *κλέπτω* og *πέμπω* have ikke *α* i Perf. Med ¹⁾. Man frietes til at lade Disciplen forbligaa *τρέπω* i Grammatiken og læse *τρέψω*, som ved en heldig Uagtsomhed af Forf. er blevet staaende fra forrige Udg. i den almindelige Oversigt over Verba paa *ω* (Pag. 113), overspringe Exemplerne med *τρέπω*, *πέμπω* og *λείπω* i Læsebogen, og naar man siden kommer til dem, henviser til Fortegnelsen over de uregelmæssige Verber; det vil sige vende tilbage til det Gamle.

Andet Afsnits tredje Capitel om de uregelmæssige Udsagnsord (Pag. 86) indbefattede i de ældre Udgaver kun de 4 fuldstændige Verber paa *μι* samt *εἶμι*, *εἶμι*, *ἔημι* og *ἔρημι*, og dermed sluttede Bogen. Om dens Brug indtalte Forf. sig i Forfættelsen til 2den Udg. saaledes: "Jeg troer, at man, strax efter at denne Bog er læst, d. v. s. efter et halvt Aars Forløb, bør begynde paa mere sammenhængende Stykker — Aisops Fabler eller de mythiske Stykker i anden Afdeling (d. e. Græsk Læsebog for andet Aars Cursus af C. Berg, 1844), hvor de Afvigelserne i Formerne efterhaanden kunne indøves. I Slutningen af Aaret vilde da det særegne Afsnit i Begyndelsen af 2den Afdeling, som indeholder Anomalierne i Verballæren, med gode Frugter læses jævnsides med Formlæren". Dette særegne Afsnit har Forf. nu overført i sin nye Udgaves 1ste Afdeling i en noget forandret Form. — de øvrige Verber paa *μι* sluttes sig til de fornævnte, derpaa de uregelmæssige Verber paa *ω* (Pag. 46 B) — og endelig sluttet Bogen med nogle Smaafortællinger, der formentlig skulle træde istedetfor Aisops Fabler eller de mythiske Stykker, saaat Bogen skal svare til et helt Aars Cursus. Det har imidlertid vist sig, at Skolerne ikke have været i Stand til at faae gennemgaaet saa Meget i et Aar, og det vil være endnu vanskeligere nu, da Bogen er udvidet; nogle have kun læst 2den Udgaves første Afdeling eller det Meste deraf, andre tillige af anden Afdeling (andet Aars Cursus) nogle af Fablerne eller de mythiske Stykker; kun en sjelden Gang istedet derfor noget af det særegne Afsnit om Anomalier i Verballæren, som vistnok kunde undværes.

I Ordfortegnelsen har jeg bemærket den Synderlighed, at ved de contraherede Egeaanavne paa *ης* Genitiven er angiven paa tre Maader; ved 4: *Θεμιστοκλήης* (Pag. 73), *Νικολήης* (Trykfeil for

¹⁾ I Fortegnelsen over de uregelm. Verba betegnes *Πέμπω* som regelmæssigt; men ikke *τρέπω*, formodentlig med Hensyn til Omlyden fra *ε* til *α*.

Νεοκλήης; Pag. 74), *Σοφοκλήης* (Pag. 74) og *Ηρακλήης* (Pag. 77) som *οὐς*, ved 1: *Νικοκλήης* (Pag. 126) som *οὐ* og kun ved 1: *Περικλήης* (Pag. 93) rigtigt som *έους*. Enkelte Ord mangle f. Ex. »Olympisk« Pag. 80, »God« (*άγαθός*) Pag. 83, »μῆς« Pag. 89; Phrasen *άγώγιμος προς*, under *άγώγιμος* (*,ον*) (Pag. 80) er oversat »ugyldig, som ikke gjælder hos«, foranlediget ved, at der i Texten staaer *οὐκ άγώγιμος*. Istedetfor: »*λουώ* bader, vasker, er i Bad« burde hellere staae »*λούω* bader, vasker, Med. er i Bad«, og da i Texten *λέλουκεν* rettes til *λέλουται*. Af Trykfeil, som ikke ere rettede, er jeg stødt paa *έκατον* for *έκατόν* (Pag. 76), 5 for 30, som Oversættelse af *τριακοντα* (Pag. 77) og i selve Trykfeilisten *βαβίλεια* for *βασιλεια*.

Jeg har gjeennemgaaet næsten alle foretagne Forandringer, paa vist, at nogle af dem indeholde Feil og Mangler, som tidligere ikke fandtes, at andre vare af tvivlsom Værdi og idetmindste efter min Mening ikke Forbedringer. Jeg var ved flaarig Brug af 2den Udgave bleven overbevist om dens Brugbarhed og ønskede at udtale min Anerkjendelse heraf; jeg har allerede i dette Skoleaar følt Ulemperne ved Forandringerne i første Afsnit af den nye Udgave, og følte mig opfordret til at bidrage Mit til, at den saa vidt mulig kunde vende tilbage til sin ældre Skikkelse.

P. Petersen.

Oplysende Bemærkninger til foregaaende Anmeldelse.

Af C. Berg.

Da jeg hurtigt læste ovenstaaende Anmeldelse igjennem, saa jeg vel strax, at den var noget famlende med Hensyn til Hovedpunkter, men blev dog betænkelig, da den paa den anden Side syntes ved den ugeneerte Sikkerhed, hvormed Paastande og Domme fremsførtes, at maatte indeholde nogle væsentlige Sandheder. Og den stærke Anerkjendelse, Anmelderen ydede to foregaaende Udgaver, forekom mig at love god Villie. Vel havde jeg modtaget baade skriftlige og mundtlige Udtalelser af Tilfredshed fra Lærere, om hvis Dygtighed til at bedømme saadanne Arbeider og om hvis gode Villie til at sige mig Sandheden jeg ingen Tvivl nærrede. Men selv havde jeg i over et halvt Aar ikke havt Læsebogen i Haanden. Jeg begyndte derfor omhyggeligt at sammenligne Anmeldelsen og den anmeldte Bog. Idet jeg nu meddeler Udbyttet heraf, beder jeg Læseren undskylde, hvis et eller andet haardt Ord skulde minde vel stærkt om det Indtryk, som jeg modtog ved anden Læsning.

Det er ikke blot Theorier fra Studeerkammeret, som jeg har søgt at gjøre gjeldende i mine græske Læsebøger, men det er ogsaa Resultater af Forhandlinger med Medlærere om, hvorledes Disciplene paa den simpleste og sikkreste Maade kunde bringes til at læse Græsk. Jeg har ikke kunnet beqvemme mig til at komme nogle Læreres maaskee med nogen Grund fremførte Forlangende imøde at optrykke mine Bøger ved hver ny Udgave saa godt som uforandrede. Det er naturligt, at et vist Slags Lærere, naar de i en Række af Aar have underviist efter en Bog, efterhaanden have faaet en saadan Vane i, og erhvervet sig en saadan Dygtighed i at

benytte en vis bestemt Orden af Phænomenen, at de ansee enhver anden Fordeling og Formerelse eller Formindskelse af Stoffet, som en unyttig, ja skadelig Udskielse, som slemme Pletter, som Feil istedenfor Forbedringer. Jeg vil kalde disse de Conservative. Andre Lærere, der ere af en livligere Natur, gaae stadigt paa Opdagelser forat finde nye og nemmere Veie for Disciplene og ere aldrig rigtigt tilfredse med det forhaanden Værende. Begge Slags ere lige nødvendige for et sundt Liv i Skolen. Hvis Talen paa dette Sted var om Bøger, der hvert andet Aar udkom i nye Udgaver, da vilde jeg indrømme, at der kunde næres stærk Tvivl om det Rigtige i ved hver Udgave at komme de Sidetes Ønsker imøde. Den tilbørlige Bo og Fasthed i Meddelelsen vilde derved let kunne tabes. Naar det derimod gjelder Bøger, der udkomme i nye Udgaver med Mellemrum af et Decennium (den første Udgave af Læsebogen udkom 1843, den anden 1853, den tredje 1863), vilde man ved at føie den første Slags Lærere let bidrage til at hemme Livet og fremme det Maskinagtige og Haandværksmæssige i Underviisningen.

Hvad nu denne Deel af min græske Læsebog angaaer, da maa det fremfor Alt bemærkes, at den kun uegentlig kan kaldes en Læsebog. Det er en Samling af tillempede græske og danske Exempler, der i Anordningen slutte sig til Formlæren og have til Hensigt at indøve bestemte Partier af denne, at skaffe Disciplene et Glossesforraad og vænne dem til at oversætte græske Sætninger (og endelig at føie dem lidt ind i den græske Tankegang). Disse tre eller, om man vil, fire Opgaver har jeg havt for Øie ved alle Udgaver. Anmelderen mener, at de ere heldigt løste ved de to første, men ikke ved den tredje. Lader os altsaa betragte hans Beviser, ordnede efter den Vægt, som de vilde have, hvis de vare rigtige.

1) Bogens Udvidelse. Denne tredje Udgave omfatter 1ste Deel af anden Udgave + de tre første Afsnit af anden Deel, det vil sige, paa 63 Sider Text indbefatter den den ældre Udgaves 64 Sider (nemlig 32 af 1ste og 32 af anden Deel). Det er da ikke en Forstørrelse. Hvorledes kan da Anmeld. klage over, at Bogen er bleven større? Jo, han har blot seet paa de Stykker, der ere blevne udvidede, men ikke paa dem, der ere formindskede. Det er saa beqvæmt kun at see det, man vil see. Jeg er ved Anordningen gaaet ud fra den efter min Mening rigtige pædagogiske Erfaring, at vore Disciple for eensidigt det første Aar øves i at bøie Former, men faae for lidt af det Lexikalske, af Ordbetydning, af Sætninger. Forat bringe et rigtigere Forhold tilstede ere derfor de senere Afdelinger formindskede, de tidligere udvidede. Paa hvilken Maade Forandringen er skeet, vil sees af det Følgende.

2) En Ulempe er kommen ind ved de danske Stykker, nemlig ukjendte Glosser og nye Forbindelser (S. 139, L. 7 f. n. o. fl.). Sagen er den: i den nye Udgave af Grammatiken er der givet en simpel og klar Fremstilling af den lukkede eller tredje Declinations forskjellige Afdelinger. Det er af Vigtighed, at Disciplene, medens de lære denne Declination i Grammatiken, faae de vigtigste af disse Phænomenen tillige indøvede og befæstede i Læsebogen. Forat dette kunde skee uden at formere de græske Exempler altfor meget, og

forat Glosseforraadet efterhaanden kunde udvides, blev der i de danske Stykker f. Ex. sagt »Geders« for »Cieders«, da derved Ordet *αἰξ* blev båret; istedenfor det i det græske Stykke lærte *αἰτῆς*; for »Myren« (*μύρμηξ*) og »Ræven« (*άλωνηξ*) blev sat »Trompet« (*σάλπιγξ*) og »Kjød« (*σάρξ*) o. s. v. De nye Forbindelser er f. Ex. »Glenternes Klæder og Smigrernes Tale ere ofte skadelige for Menneskene«; »Cicadens Sang og Lyrens Toner ere kjære for Digterne«; »I Libyen er der underjordiske Aarer af Guld og Sølv« for »en Abes Vrede og en Smigrers Trusel« ere lige«; »paa nogle af Øerne ere der hverken Ræve eller Ørne«; »Vællugt er Aarsøg til Døden for Glenterne«; »Kan det virkelig kaldes nye Forbindelser for Disciple, der have læst Tysk i 3 Aar, Fransk i 2 Aar, Latin i et Aar? Med de nye Glosser forholder det sig saaledes. I anden Udgave udgjorde samtlige danske Stykker til 3die Deklination 16 Linier; i første Udgave 74. Ikke faa Lærere havde bestemt sikket over, ogsaa for den nye Udgave af Grammatiken udkom, et Antallet af Exemplerne i anden Udgave var saa indskrænket, at ikke engang de allerhyppigste Phænomener kunde blive indøvede dermed. Da jeg erkjendte Sandheden heraf, forøgedes Antallet i 3die Udgave og det, som jeg troer, med mere instructive Exempler end i 1ste Udgave. Men troer en Lærer, at han kan indøve tilfredsstillende denne Declination med 16 Linier, da vil han særdeles let kunne udsøge af de 60 Linier saadanne 16, hvori det ikke er nødvendigt at kjende flere Glosser eller nye Forbindelser, end der foredræes efter den forrige Udgave.

3) Særlige Exempler paa Adjectivernes Declination ere overflødige (S. 129, L. 16 o. f.). I første Udgave var der intet særligt Afsnit om Tilægsværdene (udenfor Comparativ og Superlativ); i anden Udgave medtoges et lille Afsnit, indeholdende Exempler paa nogle uregelmæssige Adjectiver. Da Grammatikken indeholder et temmelig udførligt Afsnit om Adjectivernes Bøining efter Kjønn og Declination (Gramm. SS. 37—47), er det ønske udtalt, at der ogsaa i Læsebogen maatte findes et tilsvarende Stykke, fordi Disciplens vel under Substantivernes Declination vænnes til at bære *καλῆ* for sig; derefter *καλός*, *κακά*, *κακόν*, vel ogsaa *ἀπλή*, *ἀπλοῦς*, *ἀπλοῦν*; *εὖνους*, *εὖνοον*, *ἐκόν*; (*αὔσα*, *όν*), *μέλαρο* o. s. v., dog blot enkeltvis¹⁾, men ikke kunde indøves i den fuldstændige Lære om de forskjellige Endelser efter Kjønn (εὖνοος, εὖνοον, men *ἀπλοῦς*, *ῆ*, *οὔν* o. s. v.). Det har derfor, naar man kom til det særlige Afsnit om Adjectivernes, været nødvendigt enten blot at lade Disciplen læse Grammatik eller ty tilbage til allerede indøvede Exempler²⁾. Jeg troer derfor at Udtrykket »ganske overflødige« er noget for rask sagt tilmed af en »fiserartig« Lærer.

Med den anden Halvdeel af Anmeldelsen, der berører Verbal-læren, er jeg noget i Forlegenhed, thi den dreier sig ligesaa meget

¹⁾ men baade i Han-, Hun- og Intetkjøn.

²⁾ Dette er een af de fra forskjellige Lærere mig tilsendte Bemærkninger, da jeg arbejdede paa 3die Udgave.

om Grammatiken som om Læsebogen. Der tales mystisk om Tempusstammerne, forvirret om første Adriat.

1) Bestemt har Anmelderen udtalt sig (S. 140, L. 16 o. f.) om eet Punkt i Grammatiken, nemlig om *τρέπω* som Paradigma. Lader os betragte Sagen lidt almindeligt. For ikke ret længe siden brugte man at opstille et enkelt Mønsterverbum, hvortil Grammatikerne tidlig havde valgt *τύπτω*, der nu blev båret saaledes, at vel nogle Former, som det virkelig har, fremførtes, andre, som det ligesaa virkelig har (i. Ex. *ωπιήσω, ἐτύπησα, τεύπησθαι*) udelodes, og der opstilledes en heel Række tilfavede Former, *τέτυρα, τέτυπα* o. s. v. o. s. v. Da det syntes vel stærkt at lære Disciplen Mønster-Ordformer, der ikke vare græske, slog man ind paa en sundere, men i pædagogisk Henseende noget forstyrrende Vej. Man opførte paa eet Schema hele Rækken af Tider og udfyldte Pladsen med forskjellige Verbalstammer, altsaa præs. *παιδεύω*, apr. 2 *ἔλιπον, ἐλιπούμην*, perf. 2 *πέπραγα*, aor. 2. pass. *ἐπλάκην* o. s. v. Curtius foretog en Deling af Verbalformerne og behandlede hver Tempusstamme for sig. Denne Adskillelse, som jeg anseer for een af de vigtigste Berigelser, den græske Formlære og det ikke mindst i pædagogisk Henseende har faaet i dette Aarhundrede, har jeg tildeels benyttet, men jeg har ikke anvendt den uden videre. Jeg har ikke som Curtius behandlet hver Tempusstamme for sig, men først daelt de regelrette Udsagnsord omtrent som Tregder og dernæst afdaelt de enkelte Udsagnsords Former efter Tempusstammer. — Naar der i Grammatiken begyndes paa 2den Conjugation eller den lukkede Hovedart, har Disciplen næsten alle Udgange fuldstændigt inde; det, der især møder ham som nyt, er foruden Præsensforstærkelsen, de saakaldte Temp. secunda. Til at give strax fra Begyndelsen af et anskueligt Billede af disse Tider brugte jeg *τρέπω, πλένω, πλάττω*. Hvorfor Anmeld. har vendt sit Angreb mod det første og ikke tillige mod de to andre, er ikke let at indsee. Ogsaa de indeholde Særegenheder (*ἐπλάκην* og *ἐπλέκην, πέπραγα* og *πέπραγα*), ogsaa om dem læses der i Anmærkningerne, ogsaa om dem maa Anmeld. efter sin Mening sige til sine Disciple, at de ere uregelmæssige. Jeg kan ikke andet end betragte Valget af *τρέπω* som heldigt. Det tjener til at forklare paa den ene Side Udsagnsord som *κλέπτω, πέμπω, λέγω, ἤνεγκον*, paa den anden Side saadanne som *τρέβω, στρέβω* o. a., og Discipulen faaer her tydelig indøvet den vigtige Overgang af *α, ε*, *ο* (sml. Gr. § 9). Man maa vel erindre, at i Græsk indeholde næsten alle Verber af denne Klasse, der have nogen hyppig Brug og nogen Rigdom paa Former, større eller mindre Afvigelser. Anmeld. ønsker at bruge for *τρέπω* det i forrige Udgave benyttede *τρέβω*. Jeg beder ham dog for vore fælles Disciples Skyld ikke at gjøre det; thi han har her ved en lidet heldig Uagtksomhed ikke lagt Mærke til, hvorfor netop *τρέβω* er blevet ombyttet med et andet Verbum. I dette Udsagnsord er nemlig foruden tempora secunda ogsaa Præsensforstærkelse tilstede. Jota er langt i præs., men kort i Stammen¹⁾. Men at lade Disciplene, naar de første Gang læse verb. muta, begynde med et Udsagnsord, der

¹⁾ Hvad Anmeld. burde have seet i Gr. § 84, 2.

ikke blot har Tpp. sec., men ogsaa forstærket Præsensstamme, og det en Forstærkelse, der ikke ligger klart for dem, det vilde være en slem pædagogisk Feil ifølge det System, som er opstillet i den nye Udgave af Gr. Jeg vil ikke tale om, at det er en sjældnere Forstærkelse, sml. *λείβω, λείπω, στείβω*. At den derimod med velberaad Hu er bleven staaende i »almindelig Oversigt» og under en opmærksom Lærer der kan gjøre Nytte, troer jeg, man maa indrømme.

2) Om Aoriststammen (s. S. 140, L. 3 o. f.) er jeg ikke istand til at fatte, hvad Anmeld. egentlig mener. Ja jeg veed ikke engang, om han gjør Løier eller taler alvorligt. Da han siger, at Curtius har opstillet Aoriststammen *παιδενσα* og ikke som jeg *παιδενσ*¹⁾, maa jeg antage, at han er inde i det, hvorom han taler, skjøndt han næppe fortjener denne høflige Antagelse²⁾. Vilde det ikke være Tegn paa en slem Uagtsomhed at betragte *ς* i *γένος, ἑλπίς* og *πόλις* som det samme? Vilde det ikke være Galskab i Latin at behandle Dativ og Ablativ i Enkelttallet særligt i Syntaxen, men de samme Casus i Fleertal under eet, fordi de -netop lyde eens? Veed Anmeld. ikke, at Spørgsmaalet om *α* ikke vedrører Spørgsmaalet om Futurums og Aorists *σ*? Havde Anmeld. sat sig paa G. Hermanns Standpunkt, at Futurum havde udviklet sig af Aorist conj., saa kunde der til Nød være Mening i hans Tale, vel at mærke, naar den ikke gjaldt min Grammatik. Men hvorledes kan En, der gjør sig til Dommer over en græsk Grammatik, i samme Aandedrag, i hvilket han ytrer: »hos Curtius forholder Sagen sig anderledes, idet Aoriststammen er *παιδενσα*», hvorledes kan han sige, at det i min Grammatik først er ved verba muta og liquida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme³⁾? Havde han blot sagt verba liquida og ikke taget muta med, saa kunde man dog finde en Undskyldning, da disse Bogstavers (*λ, ρ, μ, ν*) næsten (sml. *ἔκλεσα, ἔφρυσα, ἔκρσα* o. a.) fuldkomne Uforligelighed med *σ*, gjør deres Aoristform noget særlig.

¹⁾ Grunden til, at *παιδενσ* betragtes som Aoriststamme hos mig, er blandt andet den allerede hos Curtius gjorte lagttagelse, at hos Homer har *α* endnu ikke fæstnet sig i aor. 1, sml. *ἄξεια, ἔβησεν, ἔδύσεν, ἔξε, λέξει, οἶσε, ἀείσεν*.

²⁾ Thi naar han uden videre siger: »Curtius, fra hvem Læren om Tempusstammerne er tagen», saa kan man let ledes til at troe, at han ikke engang har sat sig ind i, hvorledes jeg har benyttet denne Lære.

³⁾ Futurummærket er med Hensyn til Oprindelsen væsentlig forskjelligt fra Aoristmærket, skjøndt begge stamme fra Roden *εσ* (*εἰμι*). Futurummærket har nemlig foretaget *σ* med et *ι*, som paa Græsk i Almindelighed maatte bortfalde, men Spor af det viser sig i de doriske Former for Fut. *πραξιόμες, φουλαξιόμες, χαριξιόμεθα, βοαθησιώ, προλεψιώ*. Ja selv den attiske Sprogform har et Spor af dette *ι* i Futurumformerne *γενεσθῶμαι, κλαυσθῶμαι, πλευσθῶμαι, πνευσθῶμαι*, Former, hvis *οῦ, εἰ* er opstaaet af *εο, ει, εε*, hvor *ε* igjen er opstaaet af *ι* (sml. Curtius, gr. Etymologie II, S. 181); Futurummærket i disse Former (*σ*) er altsaa ikke væsentlig forskjelligt fra den særegne Dorismes Former (*σ* for *σῖ*) eller fra det almindelige Fut.-mærke (*σ* for *σῖ*), men blot en anden Udtale gramf (sml. Curtius, Tempora u. Modi S. 311 og Erläuterungen z. griech. Grammatik S. 99).

Men tages muta med, bliver det Hele, jeg vil ikke sige hvad. — Fra den praktiske Side stiller Sagen sig ligesaa forstyrret, som fra den grammatiske Videnskabs Side. Der er blandt de 5 Tempusstammer opstillet en særegen Aoriststamme i Indledningen til Afsnittet om Verbalbøiningen. Ere vi nu (jeg siger posito, at vi ere, thi det vakler under Fødderne) enige om, at σ i Futurum er noget andet end σ i Aorist, ere vi fremdeles enige om, at det er fortrængt med Erstatning i verba liquida, vilde det da ikke være et stygt, usandt, Eleven intet hjælpende, men snarere forstyrende Kneb at slaae Futurum- og Aoriststammen sammen paa nogle Steder, men adskille dem paa andre. Det sees dog let, at det vilde være en reen Umulighed, naar Fut. og Aorist i 2den Hovedart skulde behandles som to Stammer, da i den 1ste Hovedart at bringe Aorist ind under Futurum-Stammen, hvorved hele Tempuslæren var bragt i complet Forvirring. Nu angiver, som ovenfor bemærket, § 74 i Gram. det System, der er fulgt hele Verballæren igjennem, fra Begyndelsen til dens allersidste Dele, Tabellerne § 109 figd. Tale vi dog ikke altid om Dativ og Ablativ i Fleertal, om perf. conj. og fut. ex. conj. i Latin, uagtet disse ikke engang ere virkelig Formforskjelligheder. — Jeg maa nu gaae over til Læsebogen, thi paa dette Punkt af Anmeldelsen ere begge Bøger aftræde ind i hinanden. Anmeld. klager over, at medens Tempusstammerne ere bestemt adskilte i 1ste Conjugations 1ste Afdeling, dette ikke er skeet i den følgende Afdeling og følgende Conjugation. Jeg havde nok kunnet ønske endnu ved Verber paa α , ϵ , o at opstille særlige Stykker, hvert med Exempler paa de 5 Tempusstammer, men disse 15 Stykker vilde have forstørret Læsebogen med 7 til 8 Sider. Da der altsaa kun turde anvendes et Stykke til hver Afdeling, forsøgte jeg ikke inde i Stykket en Adskillelse, der vilde blive haltende og ufuldstændig, idet der f. Ex. i første Stykke intet Exempel er hverken paa futur. eller plqpf. i act., eller paa aor., futur. o. s. v. i med. og pass., hvad forresten enhver Læser med nogen Agtpaagivenhed let selv vil blive opmærksom paa. Det samme gjælder i endnu højere Grad om de følgende Stykker.

3) Exempler paa særlige Afvigelser i første Conjugation ere næppe heldigt stillede; de have deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa ω i Slutningen (S. 140 L. 19 o. f.). Hvad Anmeld. mener med «naturlige Plads» i den græske Læsebog, det er, efter hvad ovenfor er belyst, ikke let at afgjøre, ikke heller om hans Udtryk ogsaa gjælder Grammatiken. Forstaaer han derved «deres rette Plads», skal jeg tillade mig at oplyse de Læsere af Anmeldelsen, der ikke kjende min Læsebog og Grammatik om Følgende, som Anmeld. selv kunde have godt af at lægge sig paa Hjertet. I Grammatiken er bestemt adskilt: 1) «særlige Afvigelser» til den regelmæssige Conjugation og 2) «Classer» af «uregelmæssige» Verber. Der er her en væsentlig Forskjel tilstede. Foruden 2 Classer af Verber paa μ ere fire bestemte Classer af uregelmæssige Verber paa ω opstillede, hvoraf de tre indeholde nye Maader, hvorpaa Præsenstammen adskiller sig fra Verbalstammen, den fjerde indbefatter de Verber, hvis Tempusstammer dannes af forskjellige Verbalstammer. «Afvigelserne» derimod

indeholde saadanne Grupper af Verber, der vel have en bestemt, regelmæssig Afdelings Hovedsærkjende, men dog afvige noget med Hensyn til visse Tider. Det, der mulig kan forstyrre denne tydelige Forskjel, tror jeg ikke ligger i Systemets Mangel paa Klarhed, thi en Discipel, der ikke har lært nogen anden græsk Grammatik, vil næppe tage feil deraf, men har sin Grund i Noget, der egentlig ikke hører til Grammatiken. Fra S. 183 til S. 176 er nemlig givet en **lexikalisk** Fortegnelse over saavidt muligt hvert enkelt Verbum, der har en eller anden Afvigelse fra de to Conjugationer eller hører ind under de uregelmæssige Verber. Det er en alphabetisk Opstilling; der kun har at gøre med Grammatiken, forsaavidt det paa den Maade har været muligt at meddele Disciplene de vanskelige Dialektformer i Verballæren, der, hvis de stilledes i Classerne, let kunde forhindre en klar og bestemt Opfattelse af disse, da der netop ved disse Former ofte kunde blive Spørgsmaal, om det og det Verbum, om den og den Form af Verbet hørte til denne eller hin Classe. Medens jeg altsaa mener, at Classerne af uregelmæssige Verber bør efterhaanden læres udenad af Disciplene, tror jeg det vil være et stort Misgreb, hvis den alphabetiske Fortegnelse blev brugt til andet end til at eftersees et enkelt under Læsningen af Forfatterne forekommende Verbum, hvis Former ikke vare præsentet for Discipelen eller som indeholdt specielle Afvigelser. Naar nu Anmeld. klager over den Plads »Afvigelserne« indtage, maa jeg vel antage, at han alene mener i Læsebogen. Jeg veed nok, at navnlig nogle tyske græske Læsebøger ere indrettede saaledes, at Læreren ikke har andet at gjøre end læse fort. Nogen Overveielse fra hans Side, om han vil gjemme visse Partier indtil noget Følgende er læst, behøves ikke, eller, rettere sagt, er efter Bøgernes hele Plan umulig. Han maa følge Ordene Stykke for Stykke, Sætning for Sætning. Uagtet Stoffet ofte er ordnet efter et saaledes subjectivt Skjøn, f. Ex. et Stykke om Pronomener et Sted, et Stykke om samme et andet Sted; ligeledes ved Talord, før ikke at tale om den regelmæssige Verballære, der ofte er fordeelt paa fire eller fem Steder, adskilte ved selvstændige Smaafortællinger. Jeg har ordnet Exemplerne i Overensstemmelse med Grammatiken. Hvis en Lærer, naar Disciplens første Gang læste Nominernes Declination, lod dem lære Afvigelserne sammen med de regelmæssigt bøjede Ord, da vilde dette være et Misgreb. Hvis han derimod ved Repetitionen tager saa bekendte Ord med som *γυνή, πῶρον, ναῦς, οὐς, χεῖρ* o. l. og indøver dem ved Hjælp af Stykket III (S. 11) i Læsebogen, saa tror jeg han vil gavne sine Disciples. Ogsaa saaledes ogsaa ved de under Omtale værende Udsagnsord og Ved Repetitionen vil Disciplen derved blive bekendt med saa gængse Ord som *γελῶν, αἰδέομαι, τελέω, δέω, πλέω, ὄσω* o. l. Det er jo ikke kendt, og noget, som Anmeld. dog vel maa have lagt Mærke til, at nogle af de allermeest gængse Nominer og Verber have enkelte Særgegheder i Bøjning. Alt for længe at holde disse Ord borte er ikke heldigt; at faae dem indbragt der, hvor deres lille Uregelmæssighed bedst kan læres, og deres øvrige Regelmæssighed bedst kan sees, det er Opgaven. Derfor disse Stykker med Exempler paa Afvigelserne. Der er en Side af Læseboogens

Indretning, som jeg troer passende her at kunne minde om. Ved de fire Slags Ordfortegnelser, der findes bag i Bogen, er det blevet muligt at læse eller forbigaae, hvilke Exempler en Lærer finder passende, idet Disciplene i den alphabetiske Ordfortegnelse let ville finde den eller de Glosser, som ikke staae paa det Sted, hvor de nærmest ere at søge. Jeg anseer dette for overmaade vigtigt. Thi enhver Lærer, der har et aabent Øie for de skiftende Classers Personligheder (om jeg maa udtrykke mig saaledes), maa jo stadigt mærke, at et Hold af Disciple trænger til atter og atter at repetere det Gamle, et andet fæstnes bedst i det Gamle ved at læse noget nyt; et tarveligt Hold maa lade sig nøie med det mindst mulige Antal af Exempler for at faae Formerne nogenlunde indprentede, et begavet Hold kan og bør man byde lidt mere; et Hold hovedsagelig bestaaende af Oversiddere maa forfriskes lidt ved nye Exempler. Er nu Læsebogen saa tarveligt forsynet med Stof til Indøvelse af den regelmæssige Formlære, som Tilfældet var med 2den Udgave, er Læreren — det er ikke min Erfaring, men Læreres, paa hvis pædagogiske Takt jeg kan stole — ligefrem forladt af Læsebogen. Skulde da virkelig 9 Sider være saa farlige, naar man ikke antager, at hver Stump, der staaer i Læsebogen, skal læses af hvert Hold Disciple? Jeg kunde jo sagtens, jeg har seet Stigt i andre Læsebøger, have opstillet to parallelløbende Stykker til hver Afdeling. Men jeg synes det vilde være en Anmasselse mod en virkelig Lærer, hvis jeg antog a priori at kunne indrette en Læsebog saaledes, at dens Exempler passede baade i Antal og Indhold til saavel det flinke som det maadelige Hold. Mig forekommer det, at jeg i denne Udgave har truffet nogenlunde det Rette ved at give tredje Declination og Verballæren en saadan Udtrækning, at baade den tarveligt begavede Discipel og den flinke kan skeep sin Ret.

4) Det særegne Afsnit om Anomalier i Verballæren kan vistnok undværes (S: 141 L. 20 o. f.) Der er her en Flothed i Udtrykket, som man helst gik forbi med et Skuldertræk, fordi der let kommer noget Fornærmeligt frem, naar man stiller sig ligeoverfor den og paa-viser dens Beskaffenhed. Jeg vil ikke forklare mig Anmelderens Ytringer her (og et Par andre Steder) som fremgaaede af et utilladeligt Haab om, at jeg ikke vilde have Tid til i det Enkelte at imødegaae hans Paastande; og at En og Anden vilde lade dem gaae ind af det ene Øre og ud af det andet, men at det dog nok ved denne Gjennemgang vilde hænge et og andet fast, som kunde skade min Bogs gode Navn og Rygte. Men vil jeg ikke dette, saa staaer kun den anden Hæssa ubehagelige Side af Dilemmaet tilbage: Anm. har manglet den Indsigt i den anmeldte Bog og den Side af Underviisningen, hvorom den dreier sig, der ene kunde berettige ham til offentlig at afgive sin Mening. Det er jo enhver nogenlunde sagskyndig bekjendt, at der ikke gives een græsk Læsebog, hvori der ikke er stræbt efter gennem meer eller mindre systematiske Exempler at faae de saakaldte »regelmæssige« Verber indøvede, eller at der næppe gives een »Lærers« i Græsk; der ikke veed, at Verballæren baade er det vanskeligste og det vigtigste at faae tidligt klaret for Disciplene, hvis ikke ethvert Skridt længere hen i Under-

viisningen skal mangle enhver Sikkerhed. Ved den Sondring, som er foretaget i min Grammatik mellem enkelte Afvigelser og Classer af Uregelmæssigheder, er det blevet muligt, idet alle Specialiteter og enhver Dialectform ere udsondrede, at faae en Oversigt bragt istand, der uden særdeles stor Besværlighed kan læres, men som forat bevares nødvendigt maa fæstnes gennem en Række af Exempler. Det, der har forstyrret Elskeren af den anden Udgave af min Læsebog eller givet ham Leilighed til at blotte sin Mangel paa Indsigt i, hvorledes en jævn og nogenlunde sikker Gang i det græske Elementær-Cursus bør fremmes, er en Feil i Anordningen i den tidligere Udgave af Læsebogen, hvorfor Skylden vel tildeels er min. Men den græske Formlære har fra 1844, da den anden Deel udkom, gjort saa store Fremskridt, ikke mindst i pædagogisk Henseende, med Hensyn til en klar Fordeling af Stoffet, Udsondring af Specialiteter og Samling i Grupper af det Sammenhørende, at det vel kan tilgives, at jeg dengang ikke var istand til at bringe den rette Orden tilveie. Da anden Udgave af 1ste Deel udkom, var endnu saamange Exemplarer tilbage af 1ste Udgave af anden Deel, at jeg maatte indrette 1ste Deel med Hensyn til, hvad der urigtigt var optaget i 2den Deel. Først da jeg for lidt over et Aar siden begyndte paa Bearbejdelsen af den tredie Udgave af 1ste Deel, var Forholdet saaledes, at jeg frit kunde lægge Planen for begge Dele. Derved blev det muligt at henlægge hele det egentlige Elementær-Cursus, d. v. s. alt Det, der ligefrem tjener til at indøve Grammatiken, til 1ste Deel. Saaledes blev Afsnittet om de »uregelmæssige« Verber stillet paa sin rette Plads; men vel at mærke ikke overført ligefrem fra 2den Deel, men omordnet og rensat fra alle Enkeltheder, saaat kun Hovedgrupperne repræsenteredes ¹⁾.

¹⁾ Uagtet jeg har anset det for rigtigt ikke at tvinge nogen Lærer til ved den Maade, hvorpaa Stoffet i Enkelthederne var fordeelt, at følge een bestemt Vei i sin Undervisning, da en saadan kun kunde beroe paa et subjectivt Skjøn fra min Side og maaskee kunde passe eet Aar, men ikke et andet, troer jeg dog nok at have en almindelig Anskuelse af den rette Methode, som jeg skal tillade mig her at meddele i Anledning af Anmelderens Ytringer om, hvad der kan og ikke kan læses. Jeg vilde saaledes lade mine Disciple læse omtrent det halve Antal af Exemplerne indtil Side 11 Nr. III; naar jeg var kommen dertil, vilde jeg lade dem repetere SS. 5—11, saaledes at nogle nye Exempler efter Disciplenes Standpunkt toges med; derefter Stykket III, Tillægsord og Talord, ligeledes kun med en Deel af Exemplerne, derefter saa godt som alle Exempler i Stykket om Stedord. Medens Disciplene indførtes i Verballæren efter Grammatiken, vilde jeg tillige lade dem repetere SS. 12—20 i Læsebogen. Derefter vilde jeg lade dem læse Stykket A (SS. 20—25) af Verberne, saaledes at næsten alle de danske Stykker læstes, forat skaffe dem Sikkerhed især i Udgangene, som lettere læres ved Reproduction, end ved de græske Exempler; dernæst omtrent det Halve af Exemplerne i B (SS. 25—28); men lade dem aldeles overspringe C (SS. 28—30). Endnu vilde jeg ikke lade dem repetere det Læste af Verballæren, men fortsætte Læsningen af omtrent Halvdelen af Læsebogens Exempler indtil S. 36,

Jeg kan endelig komme til at indrømme Anmelderen noget. Han har efterviist følgende Feil: 1) Gjentagelse af to Exempler; 2) at ἀγαθός og μῦς ere glemte; 3) at λέλουκεν (maaskee mindre rigtigt) er sat for λέλονται; 4) at ἀπλωτέρα, et Fut. pass. og (maaskee) οὐδείς og ἄλλος komme for tidligt; 5) τρι(τετρα)-περω for -περα; 6) følgende Trykfeil: ved 4 Ord paa ἦς er sat οὗς for σους, ved eet οὖ for έους; ἀγώγιμος πρὸς for οὐκ ἂ. π., ἑκατον for ἑκατόν, 5 for 30, βαβίλεια for βασιλεια¹⁾. Hvor faa og i det Hele ubetydelige disse Feil end ere, maa jeg dog meget beklage, at de findes. Især Trykfeil i en saa-

jævnslides med Grammatiken. Derefter skulde hele det læste Parti af Verballæren repeteres, idet man efter Omstændighederne tog flere eller færre af de oversprungne Exempler med. Disse 33 Sider (med de Forbigaaelser som jeg har hentydet til) kan, troer jeg, et jævnt Hold læse med 5 Timer ugentlig i et halvt Aar. I det øvrige af Skoleaaret skulde læses Stykket C S. 28 og Verberne paa μυ SS. 36—46, ligeledes med Forbigaaelse af en Deel af Exemplerne. Naar dette Afsnit var repeteret, skulde den Tid, der var tilovers, benyttes til at læse nogle af Smaafortællingerne SS. 59—63, saaledes at de forekommende uregelmæssige Verber blot læstes enkeltviis. Til Aarsprøven vilde jeg kun lade Disciplene repeteres SS. 36—46 og hvad de havde læst af Smaafortællingerne, da baade Nominal- og den regelmæssige Verballære tilstrækkeligt kunde styrkes derved. I det andet Aar vilde jeg dele Underviisningen saaledes, at Disciplene i 4 ugentlige Timer læste Æsops Fabler og de mythiske Stykker i et noget større Omfang, end det er, som nu findes i anden Deel; i 1 Time atter og atter læse de uregelmæssige Verber i Grammatiken og i Læsebogens 1ste Deel, og det baade de græske og danske Stykker. Jeg troer da, at Disciplen med Lethed vilde kunne i 6te Classe læse 2 Bøger af Xenophons Anabasis og 2 Bøger af Homer.

¹⁾ Maaskee vil en Læser sige, at Anmelderen dog har paaviist enkelte andre Feil af samme Slags. Ja et er raskt at komme med Sigtelser, et andet at bevise dem. Det sidste er ulige vanskeligere. Saaledes hedder det S. 140: •Exemplum med χράω indeholder en Anticipation: ἀρχομένω; et andet Sted i Anmeldelsen siges det, at anden Udgave var fri for •Anticipationer•. Men i den rare 2den Udgave staaer der S. 7 ἐπικείμενος. Sagen er, at hverken disse to eller μέλλων, ἄρχων o. l. efter Grammatikens System ere Anticipationer. Jeg regner det heller ikke for Anticipation, at der staaer et πάντα o. l. under Substantivernes Declination, hvad Anmelderen heller ikke har betragtet saaledes, men consequent burde have gjort. Naar Anmeld. siger (S. 139 L. 21), at der i Stykket II under Tillægsord mangler græske Exempler paa ων, μέλας, μάκαρ, saa er dette at forstaae saaledes, at der ikke mangler Stof til deres Indøvelse, men at Exemplerne ere paa — Dansk (•sorteste•, •meest afholdne•, •lykkeligste•). Hvad πᾶς angaaer staaer det vel ikke i første Stykke af Afsnittet om Tillægsord, men derimod flere Gange i andet Stykke, og, hvad det ikke burde, S. 9. Hvad der siges om •olympisk Pag. 80• maa bero paa en Skrivfeil.

dan Skolebog ere i høieste Grad forstyrrende. Men betænker man, at de hovedsagelig findes i Ordregistret, hvor vel et Par Tusinde Ord ere opstillede, thi det samme Ord staaer paa to Steder, betænker man, at denne Opstilling først udgjør en Samling af smaa Afdelinger, dernæst en fortløbende alphabetisk Fortegnelse, saa troer jeg nok at turde sige, at der vanskeligt skal vises mig en Bog af samme Beskaffenhed, hvori der er færre af dette Slags Feil. Forresten har jeg ikke Dristighed til at sige, at der ikke skulde findes flere, skjædt jeg ved nu atter at løbe Bogen igjennem ikke er stødt paa andre end et γ for ν (S. 8 L. 12).

Det havde været min Pligt, jeg erkjender det nu tilfulde, at have ledsaget min Læsebog med en Fortale, hvor Forandringerne vare angivne og Grunde derfor fremførte. Men Straffen for denne Forsømmelse har i Sandhed været alvorlig: at maatte besvare en saadan Anmeldelse.

Blandinger.

Odysseen β 130—137.

Af *J. E. Thaaen.*

*Ἄντινο', οὐ πως ἔστι δόμων ἀείκουσαν ἀπῶσαι,
ἢ μ' ἔτεχ', ἢ μ' ἔθρεψε· πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης,
ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκε· κακὸν δέ με πόλλ' ἀποτινεῖν
Ἕκκαριον, εἴ κ' αὐτὸς ἐγὼν ἀπὸ μητέρα πέμψω.
ἔκ γὰρ τοῦ πατρὸς κακὰ πείσομαι, κ. τ. λ.*

Idet jeg staar i færd med at besvare Cand. Nutzhorns mødbemærkninger (i 5te aarg. s. 53 flgg.) til min behandling af Od. β 130—137 (i 4de aarg. s. 95 flgg.), beder jeg redactionen og læserne undskylde, om jeg kommer til at gøre mig skyldig i nogle gentagelser, da adskillige af mine bemærkninger af Cand. Nutzhorn ere ladet upaaagtede.

Da jeg skrev mine indvendinger mod stedet, var det mig ikke ukendt, at det af Voss oversættes saaledes:

Nimmer, Antinoos, kann ich mit zwang aus dem hause verstossen,
Die mich gebur und erzog; mein vater sei in der fremde lebend,
oder auch todt.

en oversættelse; hvis urigtighed — sammenhæng o. a. m. let springer i øinene, naar man interpungerer derefter:

*πατὴρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης
ζῶει ὃ γ', ἢ τέθνηκε·*

thi subjectet kan ikke i samme sætning være udtrykt først ved *πατὴρ ἐμὸς* og dernæst, uden at noget afbrydende led er kommet imellem, ved *ὃ γε*. For at en saadan oversættelse skulde kunne være tilladelig, maatte altsaa *ὃ γε* enten være udeladt, eller ialfald være stillet hen til *τέθνηκε*. Da jeg troede, at denne bemærkning af sig selv maatte frembyde sig for enhver.

faadt jeg det ikke fornødent at anføre og modbevise Voss's forstaaelse. Jeg ser imidlertid nu, at jeg heri har taget feil; thi Cand. Nutzhorn har staaet ind paa den samme vel: •Min fader lever i fremmede lande, eller maaske har han der fundet sin død. Jeg har derved vundet den erfaring, at man ikke skal ringeagte nogensomhelst givne forøelkning, naar det gælder om et forvilet sted.

Jeg fandt videre, at skulde der være nogen vedning for stedet i grammatisk henseende, saa maatte man interponere det med Fasi:

πατήρ θ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης,
ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε·

og forstaa det med ham saaledes, at *ἐστὶ* underforstaaes i den første linje, og *ἢ* i den anden forstaaes = *εἴτε* — *εἴτε*: •Min fader er andensteds paa jorden, hvad enten han lever eller han er død. Men med denne grammatiske forstaaelse reiste sig en real vanskelighed, som Cand. Nutzhorn kort og correct gengiver saaledes, at det er besynderligt at sige om en afdød, at han efter at være død er paa et andet sted af jorden. Denne reale vanskelighed falder naturligvis ganske bort, dersom Cand. Nutzhorns aldeles forskellige grammatiske forbindelse af ordene er den rigtige. Imidlertid udtrykker han sig, som om der ogsaa mod hans oversættelse var reist eller kunde reises en lignende real indvending: •Men jeg kan dog nok forstaa, at man kan sige, at Odysseus er død i fremmede lande. Er dette alvorlig tale? og finder Cand. Nutzhorn det virkelig nødvendigt at fortælle, at han kan forstaa det? Ja, thi han tilføier endog et bevissted derfor: •Nærede jeg tvil, vilde jeg udtrække den ogsaa til Mentès' ord 1, 196:

οὐ γάρ πω τέθνηκεν ἐπὶ χθονὶ Διὸς Ὀδυσσεύς.

Men ogsaa dette vers finder jeg ganske forstaaeligt: •Thi endnu har Odysseus ikke fundet sin død her paa jorden. Er det mod mig og min indvending, at Cand. Nutzhorn har fundet det fornødent at anføre og forsvare dette sted? Ja, thi conclusionen gælder mig: •De to steder forsvare og forklare hinanden, saa at man ikke er berettiget til at forkaste noget af dem, hvis de ellers passe i deres sammenhæng. Hvad Cand. Nutzhorn skulde have gjort, var at forsvare den af ham antagne grammatiske forbindelse, og ikke fjerne en real vanskelighed, som med denne forbindelse aldeles ikke eksisterer.

Cand. Nutzhorns ovenindtagne forsvar for, at Homer kan sige, at en mand •er død i fremmede lande, er det eneste fundament, hvorpaa han har bygget sin ovenanførte conclusion: •at man ikke er berettiget o. s. v. Derimod nævner han ikke en omstændighed, som jeg gjorde opmærksom paa, at sætningen *ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε* hører til det episke formelsprog, saafremt man tør dømme af 3 steder (*δ* 110. 837 *λ* 464), men at formelen paa hine 3 steder brugtes i en constant forbindelse og betydning, medens den paa vort sted brugtes paa en afvigende maade (hvilket ogsaa er tilfældet efter Cand. Nutzhorns forstaaelse). For dem, der kende det episke formelsprog, turde dog denne indvending ikke være uden al vægt. Jeg tillægger nu, at formelen paa vort sted, ligesom paa de 3 andre, staar i spidsen af verset: den ydre lighed er fuldstændig.

Derimod er det rimeligt nok, at Cand. Nutzhorn ikke har dvælet ved den af mig opkastede tvil, om *ἢ* kunde bruges i betydning af *εἴτε* — *εἴτε*, da han med sin opfatning ikke har behov for denne betydning. Under min

senere læsning er hin tvil bleven endnu stærkere, men jeg har endnu ikke kunnet foretage den hele undersøgelse. Jeg bemærker derfor her kun, at Düntzer i sin nys udkomne udgave gaar ud fra, at hin betydning er umulig, idet han siger, at »der savnes et foregaaende *οὐκ οἶδα*«. Düntzer sletter derfor de to vers 132—133 (*ζῶσι — πέμψω*), hvilket jeg ikke kan bifalde, idet jeg fastholder mine indvendinger mod ordene *πατὴρ δ' ἔμους ἄλλοθε γαίης* (4de aarg. s. 95), og fremdeles finder sætningen *κακὸν δὲ μὲ πόλλ' ἀποτίσιν* o. s. v. i enhver henseende fortrinlig (samst. s. 99). Den reale indvending, som Düntzer gør mod denne sidste sætning, at der ikke gaves medgift ved en datters første ægteskab, er ikke bevist og er vel ogsaa vanskeligt at bevise. Det er heller ikke let troligt, at udtrykkene *ἰδνοῦσθαι θύγατρα* (β 53) og *ἰδνωτής* (N 382) blot skulde sigte til en datters andet ægteskab, og paa det sidstanførte sted maa der ligefrem være tale om første.

Cand. Nutzhorn fastholder Nitzschs og Fäsiss forstaaelse af *τοῦ πατρός* om Penelopes fader Ikarios af to grunde. Den første er grammatisk: »han, faderen: *τοῦ* er demonstrativt pronomen.« Det er visselig ikke min ærede modstander ubekendt, at han her ikke gør andet end nølagnig at gentage Nitzschs paastand, kun med udeladelse af Nitzschs grund: at »artiklen hos Homer aldrig betegner det blotte possessivforhold.« Denne grund anførte jeg, og jeg tror ogsaa, at jeg modbeviste den, idet jeg henviste til adskillige steder, bl. a. λ 492, hvor Achilleus begynder at spørge efter sin søn med *τοῦ παιδός*. Jeg bemærkede derved udtrykkelig, at Neoptolemos ikke i det foregaaende var omtalt. Hvorledes vil saa Cand. Nutzhorn oversætte *τοῦ παιδός*? dog vel ikke: »ham, sønnen.« Af de øvrige steder vil jeg atter udhæve π 149, hvor Telemach betegner sin fader med *τοῦ πατρός*, uagtet den forangaende tale ikke gælder Odysseus, men Laertes, saa at man ikke kan oversætte »ham, faderen«, men »fader« eller »min fader«, eller, som vi paa norsk sige, »han fa'er«. Men er Nitzschs grund bevist at være uholdbar, saa tænker jeg, at den paastand, han bygger derpaa, staar ubevist, selv efterat Cand. Nutzhorn har gentaget den uden nogensomhelst grund og uden et ord om min modbemærkning til Nitzschs grund. Jeg benægter naturligvis ikke den i sig selv ubestridelige sætning, at *τοῦ* er demonstrativt pronomen; jeg benægter den kun, naar man netop deri vil have lagt, at *τοῦ* (i udtryk som *τοῦ πατρός*, *τοῦ παιδός*), nødvendigvis maa henvise til en omtalt person.

Cand. Nutzhorns anden grund gælder meningen og lyder: »*τοῦ πατρός* betyder naturlig Penelopes fader, naar der er tale om en fader, der skal hævne Penelopes bortjagelse«. Dette er en paastand, som jeg udførlig har søgt at modbevise; men Cand. Nutzhorn, der viser mig den opmærksomhed at imødegaa mig, gør det paa den eiendommelige maade, at han ignorerer hvert eneste ord, som jeg har sagt. Det laa vistnok nær, imod min ærede modstanders paastand at stille en anden paastand, der skulde klænge accurat ligesaa naturlig. Men da dette ikke vilde sømme sig i en videnskabelig discussion, og jeg allerede engang har behandlet sagen paa videnskabelig maade, saa har jeg nu kun ét af to at gøre, enten blot at henvise til det, jeg dengang sagde, eller at forsøge paa at gøre mig end tydeligere. Jeg vælger det sidste. Dersom *τοῦ πατρός* betyder Ikarios, staar der: »og haardt bliver det at udrede meget gods til Ikarios, i tilfælde af at jeg selv sender min moder bort; thi Ikarios vil tilføie mig ondt« (*κακά*). Det onde, som Ikarios vil tilføie Telemach, maa enten være det samme, som er omtalt i

det foregaaende (altsaa at han vil bringe ham til at betale), eller noget derfra forskelligt. Men det samme kan det ikke være; thi det almindelige kan ikke føies som nærmere udvikling til det specielle. Telemach kunde vel sige: »jeg vil lide ondt af Ikarios; jeg vil nemlig komme til at betale ham meget», men ikke omvendt: »jeg vil komme til at betale ham meget, jeg vil nemlig lide ondt af ham». Da jeg skrev mine bemærkninger, gik jeg derfor ud fra, at ingen vilde forstaa *κατά* om den i det foregaaende omtalte betaling, men om en ny slags hævn, som Ikarios vilde tilføie Telemach, og søgte at godtgøre, at det heller ikke kunde forstaas saaledes. Til det, jeg i den anledning anførte (4de aarg. nederst s. 98 og s. 99), har jeg tñtet at tilføie; jeg tillader mig blot at gøre opmærksom paa partiklen *γάρ* og citatet af Iliadens 9de bog.

Til slutning havde jeg en længere bemærkning til belysning af det hele sted. Jeg har maaske forudsat for meget, ved ikke udtrykkelig at tilføie, at ogsaa denne maatte forstaas som en modgrund mod de to halvvers. Jeg tør derfor maaske her bede den velvillige læser at tilføie følgende slutningsord: De indskudte to halvvers skæmme stedet ganske, og gøre det navnlig utydeligt, at *γάρ* henviser til den første sætning alene ¹⁾.

Da den af Cand. Nutzhorn antagne forbindelse — *πατήρ ἐμὸς ζῶει ὃ γέ* — er grammatisk umulig, torde det være mindre nødvendig at omtale hans derpaa byggede forstaaelse af det hele sted. Men da jeg dog vilde bebreide mig det som en uhøflighed, om jeg forbigik noget væsentligt af det, som Cand. Nutzhorn har vist mig den opmærksomhed at anføre mod mig, skal jeg, uanset grundlaget for forstaaelsen, søge at belyse denne forstaaelse selv.

•Oversættelsen• af v. 131 flg. lyder: »Hun har jo født mig, og hun har opfostret mig, medens min fader lever ²⁾ i fjerne lande eller ogsaa der har fundet sin død.»

Og »meningen• heraf er den: »Min moder har født mig, og hun har opfostret mig, medens min fader har levet ²⁾ i fremmede lande (eller maaske endog er død der borte), saa meget mere skylder jeg hende o. s. v.»

Jeg tilstaar, at jeg efter dette er bleven tvilsom, om *ζῶει* skal betyde lever, eller det skal betyde har levet, og at jeg ikke rigtig véd, om jeg skal holde mig til »oversættelsen• eller til »meningen•. Da det imidlertid fremgaar af en længere udvikling hos Cand. Nutzhorn om bibestemmelsesens (parataktiske) tilføielse ved hjælp af *δέ* hos Homer ³⁾, at han ikke vil have medens opfattet i betydning af men (han gør nemlig netop gældende, at *δέ*, men, her maa oversættes medens), og det altsaa maa

¹⁾ Med det samme maa det være mig tilladt at bemærke, at jeg nu skulde ønske bemærkningen om zeugma 4 aarg. s. 103 (notens 4 sidste linjer) udeladt.

²⁾ Udhøvelserne tilhøre mig.

³⁾ Jeg benytter her en almindelig betegnelse af Baumlein, som i sine »Untersuchungen über griechische partikeln• s. 97 har behandlet phænomenet. Flere interessante special-tilfælde findes behandlede hos Cand. Nutzhorn. Nogle bemærkninger dertil undertrykker jeg, da den hele afhandling efter min formening for det omtvistede sted af Odysseen hverken gør fra eller til.

forstaas om virkelig samtidighed, og da enhver tvil om denne samtidighed hæves ved det sidste *•aldeles parallele•* eksempel med hosføiede oversættelse, — saa bekender jeg, at jeg finder *•oversættelsen•* (*•hun har opfostret mig, medens min fader lever i fjerne lande•*) meningsløs, og jeg tør med saa meget større tryghed udtale en saadan anskuelse, som Cand. Nutzhorn selv, da han skulde give stedets mening, pludselig fandt sig beføiet til at sige *har levet*. Jeg holder mig saaledes til *•meningen•*, og antager, at ζῶσι paa dette sted er at forstaa om fortiden. Men det havde da været at ønske, at Cand. Nutzhorn havde fundet sig foranlediget til at anføre ialfald ét overensstemmende tilfælde, samt derhos at forklare, hvorledes imidlertid τέθνηκας (som er den ligefremme modsætning til ζῶσι, og er sat i ligefrem modsætning dertil) alligevel har kunnet beholde sin egentlige tidsbetydning. Det kunde vel ogsaa forlanges, at der skulde være taget hensyn til formelens betydning paa de tre øvrige steder, hvor den forekommer. Cand. Nutzhorn anfører vistnok ét sted, som skal være *•aldeles parallelt med vort•*, nemlig β. 312—313:

ἦ οὐ γὰρ εἰς, ὡς τὸ παρόνθεν ἐκείρετε πολλὰ καὶ ἐσθλά
κτῆματ' ἐμὰ, μνηστῆρες, ἐγὼ δ' εἶμι νῆπιος ἦα;

men begge sætninger staa her i præteritum, den sidste er ikke sat i præsens. I hint præsens fandt jeg (4de aarg. s. 96: *•hans nuværende uvisse skæbne•*) en væsentlig modgrund mod den af Cand. Nutzhorn senere antagne grammatiske forstaaelse, og finder den ikke svækket derved, at Cand. Nutzhorn stiltiende har gengivet meningen med præteritum.

Til forklaring af de to sammenligninger T 374 flgg. fremsætter Cand. Nutzhorn til slutning den formodning — om jeg tør bruge et saa svagt udtryk — at naar Homer fortæller om et skjold, *•hvorfra der langt hen stod et skin som af maanen•*, saa har han ikke tænkt paa den blege maane, men paa den røde, saadan som man sér den paa havet, naar den hæver sig bag fjeldet. Da imidlertid intet tilføiet ord antyder enten farve eller situation, og altsaa maanens røde farve først kan sluttes af den efterfølgende sammenligning med ilden paa fjeldet, der ses af sømændene paa havet, saa vil vist Cand. Nutzhorn selv ved nærmere overveielse finde, at ingen læser af sig selv vil komme til denne forestilling, med mindre han specielt bestræber sig for at forene de to sammenligninger. Og i dette tilfælde vil han ogsaa først komme til den efter at have læst den anden sammenligning med ilden, der nøder ham til igen at gaa tilbage til den første sammenligning for der at corrigere sin oprindelige forestilling. Jeg forbigaar det Ossiánske vers, da det vel neppe har været meningen at anføre det som bevis.

Den skarpe irettesættelse, som Cand. Nutzhorn i anledning af mine bemærkninger til Homer i de samme slutningsord tildeler philologerne i almindelighed med G. Hermann i spidsen, at *•Homers text betragtes som herreløst land, hvor man frit kan gaa paa jagt efter interpolationer og rhapsodetilsætninger•*, er muligvis fortjent, jeg afgør intet derom. Men i ethvert tilfælde vilde den paa dette sted have gjort en større virkning, dersom den, der udtalte den, havde været ligesaa skarp, da det gjaldt at imødegaa grunde og fremsætte en selvstændig forklaring. Der kunde maaske være nogen, som vilde gengælde en saadan irettesættelse med en ligesaa overlegen bemærkning om dem, der bestemt fastholde texten saadan som den nu engang er bleven os overleveret. Men jeg indsér ikke,

hvortil saadant skulde tjene. Jeg tænker, man gør bedst i at indrømme enhver undersøgelsens frihed, selv om undersøgelsen skulde føre i modsat retning af denne eller hin forudfattede mening. Hvad der tilsidst skal bringe sandheden frem, er grundenes vægt, og der spørges ikke efter, hvem der har brugt de stærkeste udtryk om modstanderne.

Besvarelser paa Opgaverne i forrige Hefte.

A. Græske Opgaver.

Ti Besvarelser ere blevne Redaktionen tilsendte i Anledning af de konjunktural-kritiske Opgaver, som Konferentsraad Madvig fremsatte i forrige Hefte af dette Tidsskrift. Tre af disse, den ene fra Semibarbarus i Christiania, den anden fra Adjunkt Bang i Rønne og den tredje fra Adjunkt Bøggild i Horsens omfatte alle Opgaverne; medens de andre syv samtlige give Løsningen til det langt overveiende Antal af dem; disse Besvarelser ere indsendte af Studenterne Christensen, Hauch og Wimmer i København, af Candidatus philologiæ V. Voss, Bestyrer for Borgerskolen i Frederikstad i Norge, af C. J., C. E. P. og J. E. W.

Opgaven Nr. 1 har Madvig tænkt sig løst saaledes, at der skulde læses *καλλίστα κούτεχνώτατα*. Den er løst af 4 af Indsenderne (Bang, Bøggild, J. E. W. og Semibarbarus), hvoraf de 3 foreslaae det Samme som Madvig, den 4de (Bang) vil læse *κούπτεανώτατε*. Bøggild har imidlertid været i stor Tvivl, om *εύτεχνος*, der i Almindelighed betyder: øvet i Kunst, kunstfærdig, virkelig kan bruges = *εύτεχνητος*, saaledes som det maatte være Tilfældet, naar der skulde læses *κούτεχνώτατα*. Han vilde foretrække *κούτεχνώτατε* (sideordnet med *έχων*, medens *καλλίστα* stod substantivisk), hvis det blot gik an at tillægge Priamos dette Epitheton. Semibarbarus mener, at det ingen Vanskelighed vil have at bruge *εύτεχνος* i passiv Betydning, ifølge den Maade, hvorpaa det er sammensat, ligesom man bruger *εύλογος* eller *artificiosus* baade i aktiv og i passiv Betydning.

Ved Nr. 2 vil Madvig læse *ήθεια δ'εύχαρις*, og deri samstemme alle de 8 Indsendere, der have løst denne Opgave (Semibarbarus, Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Wimmer, C. J. og C. E. P.).

I Nr. 3 retter Madvig *Βάχχαις* til *Βάχχαι*; saaledes ogsaa de 8 Indsendere, der havde løst den foregaaende Opgave, og desuden Voss.

Ved Nr. 4 læser Madvig *θραζάν μ'έχει* og henviser til sin græske Syntax § 179. Saaledes løser ogsaa Bang Opgaverne og henviser til de i Papes Lexikon under *έχω* citerede Steder Hesiod. Opera v. 42 og Euripides's Medea v. 33. Bøggild og Christensen foreslaae *παράσσομαι*, den Sidste, idet han henviser til Madv. Gr. Syntax § 27, medens Hauch foreslaaer *θραζέω με δέω*, og J. E. W. *πράγμα μ'έδει*. Semibarbarus bemærker følgende om Opgaven: Den af Madvig krævede Mening kan man mulig faae frem ved at læse *θραζάν μ'έχει*. Men jeg maa tilstaae, at jeg ikke har kunnet overtøyd mig om, at den almindelige Text er meningsløs, og at den Tanke, som Madvig vil have udtrykt, er den eneste rimelige; Haub om videre Belærrelse

vover jeg at tilføie min Forstaelse. Først siger Agamemnon: Det er forførdeligt for mig at vove (udføre) dette; herefter følger ingen Begrundelse, thi det er naturligt, at Agamemnon, naar han, som han selv siger (v. 1256), elsker sine Børn, gysrer for at offre Iphigenia. Han vedbliver: men ogsaa forførdeligt ikke at vove dette; hertil slutter sig Grunden: thi dette (det, som det her gjælder nemlig at offre Iphigenia) bør jeg gjøre; Agamemnon føler, at det er hans Pligt at offre sin Datter, og derfor er han ogsaa ræd for ikke at gjøre dette; i det Følgende udvikler han videre, hvilket Ansvar han paa-drager sig ved Undladelsen af Offringen. Rigtignok bliver det paafaldende, at der i 1258 staaer *τούτο*, medens den foregaaende Linie har *αὐτά*.

Nr. 5 have 9 Indsendere løst (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J. og C. E. P.), og Alle foreslaae ligesom Madvig at læse: *τοῦθ' ὄρα*.

Nr. 6 er af 9 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, C. J., C. E. P. og J. E. W.) løst, saaledes som Madvig har tænkt sig det; de foreslaae *ἕκαστοι ἕξ, ὀλίγοι δὲ δέκα*; nogle Enkelte dog uden *δὲ* foran *δέκα*. Madvig bemærker, at der ogsaa kan have staaet et *καί* imellem *δὲ* og *δέκα*. Efter hvad Bang anfører er denne Rettelse (α: uden *δὲ*) allerede foreslaaet af Sintenis i hans Udgave af Plutarchs vitæ, Fortalen til 5te Bind p. V, 1. Wimmer foreslaaer *ἔς ὀλίγον*.

Ved Nr. 7 læse 7 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss og J. E. W.) ligesom Madvig *ἀναπεφυκὸς τῆς πεδιάδος*. Semibarbarus bemærker, at han først havde tænkt paa at læse *πλακός*, men at han antager, dette Ord i betydningen Slette mere tilhører Digtersproget og desuden fjerner sig lidt mere fra Haandskrifternes Spor. Wimmer foreslaaer dette Ord, idet han henviser til Soph. Ajas 1220; C. E. P. *τῆς δμᾶλης* (scil. *γῆς*).

Om Nr. 8. a. have Indsenderne været temmelig uenige. Den Læsemaade, Madvig antager for rigtig, nemlig at læse *ποιουῦσιν*, er kun foreslaaet af Wimmer; derimod ville Bøggild, J. E. W. og Voss læse *ποροῦσι* (trans.), Semibarbarus og C. E. P. *πέιθουσιν*, medens C. J. foreslaaer *ἠπίουσι* (af *ἠπίω*).

Ved Nr. 8. b. foreslaae Bang, Bøggild, Christensen og Wimmer det Samme som Madvig, nemlig at læse *ἔποιτο*; men den Første tilføier, at han har nogen Tvivl, da han ikke finder, at det er nogen let Rettelse af Haandskrifternes Læsemaade. Christensen er i Tvivl, om der maaskee ikke kan have staaet *ἔποιντο* (cfr. Madv. Gr. Synt. § 1 a. Anm. 1), og denne Læsemaade er ogsaa foreslaaet af Voss. Semibarbarus foreslaaer men med Tvivl *ἐπίποιτο*, J. E. W. *ἔσποιτο* og C. J. *κηλοίτο*.

Om Nr. 9 har der været Eenstemmighed, idet alle 9 Indsendere, der have løst denne Opgave (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. J., C. E. P. og J. E. W.) læse ligesom Madvig *ἀνυδοξεῖ δὲ*.

Nr. 10 er løst af 6 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus og C. J.), der alle læse *φιλομαθήσοντας* ligesom Madvig.

Nr. 11 havde Madvig tænkt sig løst saaledes, at der skulde læses *Συμείθου καὶ Πανταχίου*, idet han tilføier: om *Πανταχίας* eller *Πανταχίας* see Cluv. Sicilia ant, Fortolkerne til Virg. Æn. III, 689. Denne Læsemaade er ogsaa foreslaaet af Bang, Semibarbarus og C. E. P. Bang henviser med Hensyn til det sidste Flodnavn til Thücyd, VI, 4. Den første Deel af Læsemaaden

Συμαιοῦ er ogsaa fundet af Andre (Christensen, Hauch, Voss og Wimmer); men som det andet Flodnavn tænker Christensen sig *Τηρίαντος* (ef. Strabo VI, p. 272 og Thuk. VI, 50); Hauch er i Tvivl, om hvilket Navn der skal staae, og tænker nærmest paa *Ἀδραβοῦ*, skjøndt det ikke tilfredsstillter ham; Wimmer foreslaaer *Ἀμενίων*, medens Voss's Rettelse indskrænker sig til det første Flodnavn. Bøggild bemærker om Opgaven, at han ikke kjender de lokale Forhold tilstrækkeligt til med nogen Sikkerhed at kunne løse den; men ved at eftersee Bergs Kaart over Italien, er han kommet til at tænke sig Muligheden af, at der kunde have staaet (*τῶν τε συνελθόντων καὶ τῶν καταδιδόντων* κ. τ. λ.

Nr. 12 er af 7 Indsendere (Bang, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer og J. E. W.) løst saaledes, at de læse *τῷ περὶ Γαυγαμήλα*, den samme Læsemaade, Madvig foreslaaer. C. E. P. vil læse *περὶ Γαυγαμήλη* og C. J. *παρὰ Γαυγαμήλη*. Bøggild foreslaaer *τῶν περὶ ταῦτα ἀναληφθέντων*.

B. Latinske Opgaver.

Om Nr. 1 have alle Indsendere, der have løst den (Bang, Bøggild, Hauch, Semibarbarus, Voss, Wimmer og C. J.) været enige, og de ville ligesom Madvig læse *Sese aet*.

Ved Nr. 2 er den Læsemaade, Madvig anseer for rigtig, foreslaaet af 9 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J., C. E. P. og J. E. W.); og der skal derfter læses *refecta mora*. Christensen tænker sig tillige Muligheden af, at der kunde have staaet *refota*. Hauch læser *lingua fere remora*.

Den tredje Opgave havde Madvig tænkt sig løst saaledes, at der skulde læses *pro re-indignanda*, en Læsemaade, hvormed ingen af Indsendernes Løsninger ganske stemmer. Wimmer, Bøggild og J. E. W. læse *pro re-indignate*, de to Sidste med Tilføielse af, at *indignate* da skal tages i passiv Betydning. Bang er i Tvivl, om der skal læses *pro re* (efter Fortjeneste) eller *per me indignate*. Christensen og Semibarbarus foreslaae *pro! mi satis indignate*, den Sidste idet han tilføier at *mi* da skal tages = *mih* = *a me* og *indignate* i passiv Betydning. C. E. P. vil forklare den almindelige Læsemaade saaledes, at *pro me* skal tages = *pro mea parte*: O Du, over hvem jeg for min Deel aldrig har harmet mig nok, eller = efter min Beskaaffenhed; efter min Tilstand, i Forhold til den Nød, Du voldet mig.

Ved Nr. 4 have 5 af Indsenderne (Bøggild, Christensen, Semibarbarus, Wimmer og C. J.) foreslaaet at læse *belles*, hvilken Læsemaade Madvig ogsaa anseer for den rette. C. E. P. vil læse: *si valeas*, og Bang *si valles*, idet han som Parallelsteder henviser til Juvenal 8, 247—248 og Tac. Hist. 4, 26.

Nr 5 er besvaret af alle 10 Indsendere og det paa den Maade, ogsaa Madvig foreslaaer; der skal da læses *convenit*. Semibarbarus føler sig imidlertid ikke tilfredsstillet derved.

Den 6te Opgave er af Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Wimmer, C. E. P. og C. J. løst saaledes, at de ville læse *Priamis* eller *Priameis*; Semibarbarus og J. E. W. foreslaae *Priamē*. Madvig er enig med de to sidste Indsendere og han bemærker, at *Priamē* skal læses i tre Stavelser ligesom *Nereis* i to af *Nereis* hos Statius Achill. II, 527, jvnf. *Orphei* o. s. v. Der tænkes ved dette Navn naturligtvis paa Cassandra.

Nr. 7 have Bang, Christensen, Semibarbarus, Voss, Wimmer, C. J. og J. E. W. løst saaledes, at de læse *proditores vindicem*, en Læsemaade, Madvig anseer for den rette. Bøggild og Hauch rette paa samme Maade, men indskyde et *in* foran *proditores*.

Nr. 8 tænker Madvig sig løst saaledes, at der skal læses *rerum judicata (rum auctoritas)* etc.; en Løsning. Ingen af Indsenderne har foreslaaet. Væsentlig stemmer imidlertid Semibarbarus med Madvig, naar han efter først at have erklæret, at han giver sig paa Naade og Unaade ligeoverfor Opgaven, derpaa tilføjer: Eller tør jeg nævne følgende læse Indfald: Skulde der i *restum judicata* stikke *rerum judicatarum sanctitas*? Den Omstændighed, at begge de paa hinanden følgende Ord indeholdt Stavelsen *ta*, kunde have bevirket, at sangødsom hele Ordet *sanctitas* faldt ud. Bang læser *rerum capitalium judicium*, idet han tænker sig Ordet *capitalium* udfaldet (cfr. Beg. af cap. 30), Bøggild *rerum judicium*, Christensen *rerum judicium*, Hauch *recuperatorum judicata*, C. E. P. *rerum judicatum* og J. E. W. *res tum judicata*.

Den 9de Opgave er af 8 Indsendere (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Voss, C. E. P. og J. E. W.) løst saaledes, at der foreslaaes læst enten *altore* eller *alitore*; Madvig læser *altore*, og sætter *alitore* til i Parenthes. Wimmer har tænkt sig, at der havde staaet *procuratore* (cfr. Cic. de orat. I, 58, 249).

Ved Nr. 10. a. læse Bang, Christensen, Hauch, Semibarbarus og C. J. ligesom Madvig *si videtur tibi*, Voss det Samme, blot med et *sic* indskudt foran *videtur*; J. E. W. læser *si quid videtur tibi*; Bøggild og C. E. P. *sicut videtur tibi*.

Nr. 10. b. er løst af alle Indsendere, og det paa samme Maade, Madvig foreslaaer: nemlig saaledes, at der læses *eo tendit*.

Nr. 10. c. ville Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. E. P. og J. E. W. ligesom Madvig læse *quid amet*; C. J. foreslaaer *quid sit* eller *quidnam sit*.

Nr. 11 er løst af alle Indsenderne undtagen af C. J., og det paa samme Maade, Madvig har tænkt sig den løst, nemlig saaledes, at der skal læses *animatio*.

Ogsaa om 12. a. har der været fuldstændig Enighed hos de 9 Indsendere, der have løst den (Bang, Bøggild, Christensen, Hauch, Semibarbarus, Wimmer, C. E. P., C. J. og J. E. W.), de mene ligesom Madvig, at der skal læses *quod*.

12. b. er løst af de samme 9 Indsendere; de 8 af dem læse ligesom Madvig *projici me adjectis*, den 9de (C. J.) *projici me additis*.

Daniæ
Regem suum augustissimum
Fredericum VII mortuum
pie lugenti.

Quid ferunt crebros gemitus volantes
Per fretum sensim Zephyri? Propinqvæ
Daniæ — qvæso — quid in hoc acerbi
Accidit ævo?

Exstat immensus dolor. En, amatus
Rex repentine moritur; manuqve
Labitur sceptrum, qvod amore ductum
Struxit amorem.

Hinc ferunt tristes gemitus ad oras
Per fretum nostras Zephyri. Gementis
Daniæ toto dolet universa
Natio corde.

Tota, si posset, comes esse vellet
Funeri Regis. Per agros, per urbes
Consonæ voces — »bone Rex, valet« —
Nube feruntur.

Terminos regni dolor ille transit.
Jam fretum transit. Soror et sororis
Daniæ luctu simul ipsa luget
Svecia concors.

En, suum quantis studiis honorant
Principem Dani! Decus est utrisque,
Mortuo Regi, populoque sarta
Pulchra ferenti.

Vixerat mire popularis usque;
Vixerat dives bonitatis auro;
Gesserat summis simul infimisque
Pectus amicum.

Patriam, sedes patrias amavit,
Insulam bellam Gefionis, atque
Ceteras partes. Voluit salutem
Omnibus æqvam.

At fremunt hostes; vehementer urgent;
Invident pacem populo dolenti.
Unda fert undam, tumor et tumorem
Prorsus inanem.

Nesciunt, quare strepitent minaces.
Suscitare ignem tamen haud verentur
Ebrii. Num quid sapient, per orbem
Igne voluto?

Scandici rebus populi molestis
Usque stent junctis animis; amorque
Inde fraternus struat inter ambo
Litora pontem.

Te — precor — te, gens generosa, servet,
Qui regit terras hominumque fata;
Detque Victoris tibi Waldemari
Vincere signo.

A. Hedner,
Svecigena.

Om Epikharms Liv.

(Brudstykke af et større Arbeide.)

Af *A. O. F. Lorenz.*

L.

Der fattedes i Oldtiden ikke Skrifter, som handlede om Epikharms Liv og Virken. Saaledes havde Neanthes fra Kyzikos, en Rhetor og Historieskriver, der levede under Attalos I, blandt sine talrige Værker ogsaa efterladt et *περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*, hvori han havde omtalt Epikharm (Steph. Byz. s. v. *Κράστος*, see nedenfor); Tyrannen Dionysios den Yngre havde skrevet *περὶ τῶν ποιημάτων Ἐπιχάρμου* (Suid. s. v. *Διονύσιος*); og en vis Alkimos havde forsøgt at udlede platoniske Dogmer af Læresætninger, som stode i Epikharms Komoedier: Diog. Laert. 3, 12, 9: *Πολλὰ δὲ καὶ παρ' Ἐπιχάρμου τοῦ κωμωδιοποιοῦ προσωφέλῃται (ὁ Πλάτων), τὰ πλεῖστα μεταγράψας, καθά φησιν Ἄλκιμος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμύνταν, ἃ ἔστι τέτταρα. ἔνθα καὶ ἐν τῷ πρώτῳ φησὶ ταῦτα· «Φαίνεται δὲ καὶ Πλάτων πολλὰ τῶν Ἐπιχάρμου λέγων· σκεπτέον δέ.»* Nu følger en Række Exempler, tilsidst (§ 17) hedder det: *καὶ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα διὰ τῶν τεττάρων βιβλίων παραπήγνυσιν ὁ Ἄλκιμος, παρασημαίνων ἣν ἔξ Ἐπιχάρμου Πλάτωνι περιγινόμενην ὠφέλειαν.* Hele Værket handlede altsaa om hiin foregivne Overeensstemmelse ¹⁾. Men den vigtigste Forfatter synes dog den bekjendte Apollodoros fra Athen at have været: blandt hans til Litteratur-

¹⁾ Denne Alkimos er iøvrigt ubekjendt. Det er umuligt at afgjøre, om han er identisk med den Alkimos, der havde skrevet *Σικελικά*, s. Athen. 7, 322, a; eller med den Sikuler Alkimos, hvis Bog *Ἰταλική* citeres Athen. 10, 441, a og vel ogsaa 12, 518, b; paa første Sted anføres deraf fabelagtige Fortællinger om Herakles, ligesom Festus s. v. *Romam* (ed. Müll. p. 266) af samme Kilde anfører lignende Historier om Roms Oprindelse. Endeligen nævner Diog. Laert. 2, 11, 114 en Alkimos, Discipel af Stilpon, *ἀπάντων πρωτεύοντα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ῥητόρων.* — Leopold Schmidt formoder, at vor Alkimos, Forfatteren til Skriftet *πρὸς Ἀμύνταν*, har hørt til Neoplatonikerne, hvis Bestræbelser, overalt hos de ældre Philosopher at opdage platoniske Læresætninger, ret vel stemmer med hans Forklaring af Epikharms Vers.

historien henhørende Arbejder vare Skrifter baade om Epikharm og om Sophron. De faae Brudstykker heraf ere samlede i C. G. Heyne's *Apollodori Bibliotheca et Fragmenta*, vol. 1, p. 438—441. Han havde efter Porphyrios, vita Plotini cap. 24, indeelt Epikharms Digte i 10 Bøger, formodentligen var derfor Commentaren ogsaa i 10 Bøger, smlgn. Suid. s. v. *καρδιώττειν*: Ἀπολλόδωρος ἐν ἑκτῷ περὶ Ἐπιχάρμου κ. τ. λ. Til denne Commentar sigter vel ogsaa Athenaios, naar han, for at bevise Uægtigheden af en Epikharm tillagt Komoedie, beraaber sig paa Apollodor, s. 14, 648, e: *ὁμοίως δὲ ἱστορεῖ καὶ Ἀπολλόδωρος*.

I disse her opregnede, for os tabte Skrifter fandtes upaatvileligt mange Efterretninger om Epikharms Liv, ja denne maa selv i sine Værker have meddeelt Et og Andet derom, som man kan slutte af Diogenes' Ord i det nedenfor anførte Sted: *ὡς γησι καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς συγγράμμασι*. Vi kunde derfor være berettigede til at vente, at Diogenes, da han i ottende Bog af sin *φιλόσοφος ἱστορία* beskæftigede sig med Pythagoreerne og gav Epikharm en Plads blandt dem, havde med Omhu benyttet det rige Material, hvoraf dog vist en Deel stod til hans Raadighed, til derefter at udkaste en interessant Skildring af Digterens vistnok bevægede og paa Erfaringer rige Liv, af hans Aandsudvikling og hans Værkers deraf betingede Rækkefølge. Men Diogenes skuffer her, som paa mange andre Steder, aldeles vore Forventninger: hans Efterretninger ere yderst tarvelige og sparsomme, ja i den Grad, at man uvilkaarligt spørger om Grunden til en saa kort Affærdigelse. I de andre *βίοι* af mere bekendte Philosopher veed han jo dog altid en heel Deel, meer eller mindre paalidelige, Efterretninger, og pleier dertil at føie en Række af Vedkommendes eiendommelige Læresætninger og berømte Udsagn; smlgn., for blot at tage det nærmest Liggende, hans vita Empedoclis. Selv om nu de Kilder, han benyttede til Epikharms Levnetsløb, kun vare magre, bliver det dog høist paafaldende, at han ikke har tilføiet en Samling af de i hele Oldtiden saa berømte Gnomer og Sententser af Epikharm, som han ganske sikkert havde liggende for sig, s. Citatet af Alkimos i 3die Bogs 12te Kap. og hans egne Ytringer i *βίος Ἐπιχάρμου* nedenfor. Jeg er derfor tilbøielig til at antage, at Texten er ufuldstændigt opbevaret. Og dog er denne vor tilforladeligste og bedste Kilde. Thi saa sandt det end er, at Diogenes paa Grund af sin Kritkløshed kun maa benyttes med Forsigtighed, (smlgn. den af Menage fældede Dom over

ham), saa er han dog ligesaa ofte paa Grund af sine gode, nu tabte Kilder meget værdifuld for os. Dette er netop Tilfældet her. Diogenes er vor ældste Hjemmelsmand, og vi ere berettigede til at antage hans Kilder for gode, selv om de have været sparsomme, eller han kun har givet os et ringe Udbytte af dem. Fremdeles bærer hans korte Overlevering i og for sig et vist Præg af Sandhed: den indeholder Intet, som i sig selv er utroligt, den stemmer med Tidsforholdene, og den lader sig let bringe i Harmoni med de faae andre Efterretninger hos paalidelige Forfattere. Af disse Grunde troer jeg, at Diogenes i alt Væsentligt bør danne Grundlaget for Undersøgelser angaaende Epikharm; støttede til ham og benyttende de andetstedsfra bekjendte Tidsforhold, maae vi søge at udbrede Klarhed over Hovedpunkterne af Digterens Liv: videre kunne vi ikke komme. Thi Beskaffenheden af de øvrige Efterretninger nødvendiggjør en nøie kritisk Prøvelse, der kun sjældent leverer et positivt Resultat. Suidas kaster som sædvanligt de fra forskjellige Kanter samlede, ofte indbyrdes modstridende Efterretninger mellem hinanden, uden at sondre og prøve dem. Eudokia, der Ord for Ord afskriver Suidas og tildeels Diogenes, er naturligviis uden al Betydning og derfor i det Følgende ganske tilsidesat. De enkelte Notitser hos sildige Samlere (som Plutarkh og Ailian) og Grammatikere (som Diomedes og Anonymus *περὶ κωμῳδίας*, s. Bergk's Aristoph. prolegg. no. 3) ere deels uvigtige, deels upaalidelige, undertiden ligefrem opdigtede. Da Diogenes nævner Epikharm som Pythagoreer, kunde man ogsaa i Nyplatonikernes Skrifter søge Efterretninger om ham, og virkelig findes hos Iamblikhos de vita Pythagorica 3 Gange Epikharm nævnt og nogle Bemærkninger om ham. Men denne saakaldte Iamblikhos er en yderst uordentlig og kritikløs Samling af forskellige Beretninger, uden al indre Sammenhæng, opfyldt af Feil, Modsigelser og Gjentagelser. Med Rette betragtede derfor Kuster hele Bogen som et sildigt, maaskee af Iamblikhos' Samlinger sammenflettet Makværk, og Meiners (Gesch. der Wissenschaften in Grchld. u. Rom, 1, S. 270 ff.) søgte at udfinde de Kilder, hvorfra de enkelte Afsnit stamme; Kiessling har sluttet sig til hans Resultater. Nu kunne jo rigtignok selv i et saadant Værk enkelte Partier, der grunde sig paa nu tabte gode Kilder, indeholde noget Brugbart, men vi ville faae at see, at dette netop ikke er Tilfældet med tvende af de antydede Steder, medens det tredie ikke lærer os noget Nyt.

Nøiagtigere Undersøgelser over Epikharms Liv og Skrifter ere først fremkomne i vort Aarhundrede, thi Fremstillingerne i de ældre Compendier ere deels meget ufuldstændige, deels feilfulde. Saaledes, for blot at nævne dem, jeg hidtil har havt Leilighed til at gjennemlæse, Mongitor i *biblioth. Sicula*, 1, p. 180 ff., G. I. Voss, *de poetis Græcis*, tom. 3, cap. 6 (begge ikke saameget feilfulde, som ufuldstændige); C. G. Harless i Anmærkn. til Fabr. bibl. Gr. 2, p. 298 ff. har derimod mange Misforstaaelser. — I den nyere Tid forsøgte først Hermann Harless en Monographie: *De Epicharmo*, Essendix 1822, 8°, (her er den ældre Litteratur samlet i en Anm. p. 10); men hans Fremstilling er saa forvirret og uklar, og opfyldt med saadanne Urigtigheder, at han med Rette dadles af de Følgende. — Carl Joseph Grysar udgav 1828 i Köln: *De Doriensium comoedia quæstiones*, vol. prius, hvis anden og tredie Afdeling alene handler om Epikharm. Andet Bind, som skulde indeholde en Fragmentsamling af de sikeliske og italiske Komikere, udkom ikke, og vi savne endnu en saadan Samling, der kunde danne et Appendix til Meinekes Fragm. comicorum Græcorum. Grysars Bog har hidtil været Hovedskriftet; alle følgende Fremstillinger (Tiritto undtagen) ere meer eller mindre byggede herpaa. Den indeholder en temmelig fuldstændig Materialsamling, men lider af overveiende, store og væsentlige Mangler. Grysars Hovedfeil er Mangel paa rigtig Vurdering af Kilderne: i de senere Samlere synes han ikke at see skjødesløse, ofte uvidende og uredelige Compilerer, hvis sparsomme Optegnelser maae benyttes med yderste Forsigtighed, men derimod grundige Lærde, der skreve med dyb Nøiagtighed og lagttagelse af stundom meget fine Hensyn. Saaledes holder han fast ved den Tro, at Diogenes har gjort en streng Sondring mellem Philosophen og Komikeren Epikharmos, kun talt om den første i sit Galleri af Pythagoreere og om den sidste i 3die Bogs 12te Kap. (hvor han efter Alkimos nævnes som Platons Forbilledet!); derfor blev Philosophens Levnetsbeskrivelse saa kort, thi Alt, hvad han vidste om Komoedieskriveren, var han nødsaget til i hiin vita at nægte sine Læsere. De følgende Undersøgelser ville tilstrækkeligt vise, til hvilke forkeerte Combinationer et saadant System fører. Dernæst gaaer Grysar meget for vidt med at opstille en Mængde løse og vilkaarlige Hypotheser, grundede paa et utilstrækkeligt Fundament, ja stundom paa slet intet; denne Bestræbelse, der navnlig rammer Komoediernes Indhold (hvorum

vi som oftest Intet vide, og af Titrerne, de eneste Levninger, Intet kunne slutte), har vel bidraget til at opmuntre de Følgende til at gaae videre og videre i grændseløs Vilkaarlighed, indtil Billedet af den simple Epikharmiske Komoedie, den burleske og kunstløse Farce, er blevet saa fordreiet og taaget som muligt. Endeligen viser Grysar en utilladelig Ligegyldighed for rigtige og nøiagtige Citater, flere ere ligefrem falske og have, mærkeligt nok, forplantet sig fra de ældre Skrifter til de nyere, som et edictum tralaticium, hvorpaa man uden Videre skulde troe. — Grysars Skrift blev bedømt af Welcker, i »Schulzeitung» for 1830, Nr. 53 ff.; denne Recension optoges, med nogle Tillæg, i Forfatterens »Kleine Schriften«, 1, p. 271—356. Welcker har den Fortjeneste at have paaviist nogle af Grysar's Feil, omend langt fra alle; han har ikke omhyggeligt nok gennemgaaet Kilderne, for derved at faae Vished om Hovedpunkterne, men foretrukket at bygge videre paa de af Grysar paabegyndte Phantasibygninger, navnlig angaaende Komoediernes Indhold; man kan ikke Andet end beundre hans sjeldne omfattende Læsning (hvilken vi maae takke for endeel nye Citater) og hans undertiden virkelig træffende og aandfulde Tanker — men man kan umuligt komme til en blot nogenlunde tydelig Idee om den doriske Komoedie ved saaledes at overlade sig til sin Phantasi og glemme de i den daværende Kulturperiode og i den doriske Folkekomoedies Charakter givne Forudsætninger. — Langt bedre, omend ikke feilfri, er Bernhardy's Artikel »*Epicharmus*« i Ersch og Gruber's Encyclopædi, Sect. 1, Bd. 35, p. 342—356, hvor der med Rette udtales en skarp Dadel over Bode's »overfladiske, med Misgreb opfyldte og derhos vilkaarligt udsmykkede« Compilation i Gesch. der hellen. Dichtkunst, 3, 2, p. 36—86. En lignende Dom fortjener Faustin Colin (skal være Prof. i Strassburg), der i en Bog med den lokkende Titel: *Clef de l'histoire de la Comédie Grecque* (Paris 1857) har udskrevet Grysar's Resultater, uden mindste videnskabelige Prøvelse og egen Dom, samt udsmykket dem videre i et affekteert, svulstigt Sprog. En mærkværdig Bog er den af Luigi Tiritto: *Saggio storico sulla vita di Epicarmo con frammenti delle di lui opere*, Palermo 1836, der indeholder høist besynderlige Misforstaaelser og vilkaarlige Anvendelser af Kildestederne, som dog finde deres Forklaring deri, at Forfatteren ikke synes at have kunnet Græsk. Han citerer Kilderne aldrig efter den græske Text, men efter den i gamle Udgaver gængse latinske Oversættelse, uden at kunne rette dens Feil;

disse latinske Citater, samt G. I. Voss og Fabricius ere hans vigtigste Kildeskrifter. Fragmentsamlingen er aftrykt efter den ældste, der findes, nemlig den af Meursius (i Anm. til Hel-ladios), der er saa feilfuld og opfyldt med *Ψευδευπικάρμεια*, at allerede Herm. Harless søgte at revidere den. — Den fuldstændigste Fragmentsamling er af H. P. Krusemann, Harlemi 1834, et godt og omhyggeligt Arbejde; en kritisk Revision (men ikke af alle Fragm.) findes hos Ahrens, *de dial. Dor.* Appendix I. — Efter Grysar og Welcker har Ingen foretaget nøiere Undersøgelser angaaende Epikharm's Liv og Virken, og deres Resultater ere derfor endnu de almindeligt antagne, selv C. O. Müller afviger ikke meget derfra i sin *Gesch. der griech. Litt.* 2, 259 ff., hvor iøvrigt den doriske Komoedies Kjendetegn findes kort, men meget klart og smukt angivne. Endeel tidligere Hypotheser, fremsatte i »die Dorier, Buch 4, Kap. 7«, synes Forfatteren senere selv at have ladet falde. — En lille Bog af Leopold Schmidt: *Quæstiones Epicharmææ, spec. I*, Bonnæ 1846, indeholder blot Undersøgelser angaaende de af Alkimos opbevarede Brudstykker af Epikharm, men Behandlingen synes især i metrisk Henseende at være temmeligt uheldig; Forf. (nu Prof. i Marburg) slutter sig hovedsageligen til Welcker. — I »Rhein. Mus.«, »Philologus« og »Jahns Jahrbücher« har jeg hidtil blot kunnet finde enkelte Brudstykker af Epikharm kritisk og exegetisk behandlede, saa at der endnu stadigt savnes en grundig kritisk Behandling af Efterretningerne om hans Liv og Virken; til en saadan har jeg i det Følgende søgt at levere nogle Bidrag.

II.

Som allerede antydet, ville de følgende Undersøgelser navnlig blive baserede paa Diogenes, hvis Beretnings Rigtighed i alt Væsentligt synes at blive bestyrket ved Overveielse af Tidsforholdene og ved kritisk Prøvelse af de andre Vidnesbyrd. Hans βίος *Ἐπιχάρμου*, 8, 3, 78 lyder saaledes (Texten er efter Huebner og Cobet aldeles sikker, paa τοῦ ζῆν nær): *Ἐπιχάρμος Ἠλοθαλοῦς Κῶος· καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου. τριμηνιατὸς δ' ὑπάρχων ἀπηνέχθη τῆς Σικελίας εἰς Μέγαρα, ἐντεῦθεν δ' εἰς Συρακοῦσας, ὡς φησὶ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς συγγράμμασι. καὶ αὐτῶ ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος ἐπιγέγραπται τόδε·*

*Ἐὶ τι παραλλάσσει φαέθων μέγας ἄλιος ἄστρον,
καὶ πόντος ποταμῶν μείζον' ἔχει δύναμιν,
φαμί τοσοῦτον ἐγὼ σοφίᾳ προέχειν Ἐπίχαρμον,
ὃν πατρὶς ἐστεγάνωσ' ἄδε Συρακοσίων.*

Οὗτος ὑπομνήματα καταλέλοιπεν, ἐν οἷς φυσιολογεῖ, γνωμολογεῖ, λατρολογεῖ. καὶ παραστιχίδια ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ὑπομνημάτων πεποίηκεν, οἷς διασαφεῖ, ὅτι αὐτοῦ ἐστὶ τὰ συγγράμματα βιοῦς δ' ἔτη ἐνενηκοντα κατέστρεψεν [τοῦ ζῆν].

Allerede den første Efterretning her, om Epikharms Fødested, giver en let og sikker Forklaring af de afvigende Angivelser hos andre ingenlunde upaalidelige Forfattere, og netop derved anbefaler den sig som den rigtige. Ved sin Fødsel tilhørte Epikharm vel Koerne, men allerede som et Barn paa 3 Maaneder blev han af sin Fader, der af en eller anden Grund forlod sin Hjemstavn, bragt til det sikeliske Megara. Dette blev hans andet Hjem: her maa han have modtaget sin Opdragelse og Uddannelse, i det Mindste for største Delen; thi der gives Spor, som hentyde paa en personlig Omgang mellem Helothales og Pythagoras og altsaa lade formode, at den Første en Tidlang har opholdt sig i Storgrækenland. Det Samme fremgaaer for Epikharms Vedkommende af de følgende Ord hos Diogenes: *καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου*. Men om han end modtog en Deel af sin Dannelse der, saa er det dog aldeles vist, at hans Virksomhed som Forfatter, og atter navnlig som Komoediedigter, knyttes til de to sikeliske Stæder: Megara (hvor hans Komoediedigtning maa have udviklet sig) og Syrakusai (hvor den naaede sin høieste Blomstring). Thi Ingen af de Gamle veed Noget om andre Stæder, hvor Epikharm i længere Tid skulde have opholdt sig, og der behøves intet Beviis for den Paastand, at den Digter, der først bragte den i Megara gængse doriske Folkekomoedie i fastere og regelmæssigere Form, længe maa have dvælet der. Staaer det altsaa fast, at han har tilbragt Størstedelen af sit Liv fra sin spæde Barndom af deels i Megara, deels i Syrakus (hvilket sidste talrige Vidnesbyrd bevise), — hvad Under da, at man derover glemte det betydningsløse Factum, at han egentligen var født paa Kos, men kun havde været der 3 Maaneder? Heraf er det forklarligt, at selv kundskabsrige Mænd kun kjende ham som Sikuler: en saadan kaldes han af Cicero (Tusc. 1, 8, 15; ad Att. 1, 19, 8) og af Horats (Epist. 2, 1, 58); hos Columella 7, 3, 6 hedder han en Syrakusaner og hos Aristoteles (poet. 3, 3, smlgn. 5, 3) en sikelisk Megarer.

I Suidas' Compilation finde vi, foruden de nævnte, endnu to andre Angivelser af Epikharms Fødested. Artiklen lyder saaledes: Suidas s. v. *Ἐπίχαρμος· Τιτύρου ἢ Χειμάρου καὶ Σικίδος, Συρακούσιος, ἣ ἐκ πόλεως Κράστου τῶν Σικανῶν· ὃς εὗρε τὴν κωμοιδίαν ἐν Συρακούσαις ἅμα Φόρμῳ· ἐδίδαξε δὲ δράματα νβ', ὡς δὲ Λύκων φησὶ, λς'. τινὲς δὲ αὐτὸν Κῶον ἀνέγραψαν τῶν μετὰ Κάδμου εἰς Σικελίαν μετοικησάντων. ἄλλοι Σάμιον· ἄλλοι, Μεγάρων τῶν ἐν Σικελίᾳ. ἦν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν ἔτη ἕξ, διδάσκων ἐν Συρακούσαις· ἐν δὲ Ἀθήναις Εὐέτης καὶ Εὐξενίδης καὶ Μύλλος ἐπεδείκνυντο. καὶ Ἐπιχάρμειος λόγος, τοῦ Ἐπιχάρμου.*

Angivelsen, at Epikharm er fulgt med den Koiske Tyran Kadmos, der efter Herodot 7, 164 frivilligt nedlagde sit Herredømme og med de Samiske Flygtninge indtog den Sikeliske Stad Zankle, kort efter Slaget ved Lade og Milets Ødelæggelse af Perserne, altsaa 494 eller 493, klinger i og for sig slet ikke utrolig, og blandt de Nyere slutte baade Bernhardy og C. O. Müller sig dertil. Bernhardy (Anm. 6 til Artiklen i Ersch og Gruber's Encyclop.) antager vel ikke, at Epikharms Indvandring til Sikilien daterer sig fra Kadmos' Tog, men holder i denne Henseende Diogenes' Fortælling for rigtig; derimod tilføier han: »Epicharm mochte durch Verhältnisse zum ehemaligen Regenten von Kos bewogen werden, mit demselben sich den Samiern in Zankle anzuschliessen«. Müller, Gesch. der griech. Litt. 2, S. 262, foretrækker derimod aabenbart Suidas for Diogenes: »Epicharm war nach glaubwürdigen Nachrichten von Geburt ein Koer, der mit dem Koischen Tyrannen Kadmos, als dieser um Olymp. 73 (v. Chr. 488) die Herrschaft über seine Insel niederlegte und nach Sicilien zog, eben dahin gekommen war und eine kurze Zeit im Sicilischen Megara wohnte.« Her er for det første den kronologiske Feil at rette, der strider mod Herodots klare Ord, 7, 164: (*Κάδμος*) *μετὰ τῶν Σαμίων ἔσχε τε καὶ κατοίκησε Ζάγκλην*, og dernæst boede Epikharm ikke »en kort Tid« i Megara (hvad intetsteds siges), men snarere den største Deel af sit Liv, indtil han kom til Syrakus (smlgn. Diogenes); ellers havde man ikke kunnet gjøre ham til en sikelisk Megarer, og ellers vilde en Hovedbetingelse for hans digteriske Production fattes, smlgn. Aristot. poet. 3, 3. Fremdeles maa det bemærkes, at Herodot, der dog veed saa Meget om Zankle og Kadmos og ikke skyer Digressioner angaaende en interessant Person eller Begivenhed, slet ikke nævner Epikharm; at ingen Forfatter veed

Noget om Epikharms Ophold i Zankle eller omvendt Kadmos' i Megara, hvorved en nøiere Forbindelse mellem dem kunde tænkes hidført. Endeligt, — og det er Hovedsagen, — bærer Suidas' Version, sammenlignet med den sikke Fortælling hos Diogenes, aldeles Præget af en senere Grammatikers Opdigtelse. Denne søgte at forene de forskellige Efterretninger om Epikharms Herkomst; han havde hørt ham nævne som født paa Kos, men ogsaa som Sikuler; da han nu ikke kjendte den sande Sammenhæng, udfandt han selv en, som Tidsforholdene gjorde meget rimelig, og medgav Koeren Kadmos, om hvem han læste hos Herodot, hans Landsmand som Ledsager. Heraf har der formodentligen senere dannet sig en ny Version, der gjorde Epikharm til en Samier, thi Kadmos' Ledsagere vare jo Samiere¹⁾. Hvorledes vil man derimod forklare Opdigtelsen af et saa specielt Factum, som hos Diogenes?

Tilbage staaer endnu Angivelsen af Krastos som Epikharms Fødested. Dette har Suidas formodentligen taget fra Stephanos Byzantios, der s. v. *Κράστιος* siger: *Κράστιος πόλις Σικελίας τῶν Σικανῶν· Φίλιστος Σικελικῶν γ'. ἐκ ταύτης ἦν Ἐπίχαρμος ὁ κωμικὸς καὶ Λαΐς ἡ ἑταίρα, ὡς Νεάνθης ἐν τῷ περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*. Byen er iøvrigt ganske ubekjendt og dens Navn beskyttes kun ved Citatet af Philistos. Men Epikharm er sikkert ligesaa lidt født der, som Lais, der efter flere andre og bedre Forfattere var fra Hykkara paa Sikilien. Vi kunne uden Betænkning forkaste en saadan isoleret og usandsynlig Efterretning i en daarlig Compilation, selv om vi ikke mere kunne see en sandsynlig Grund til dens Oprindelse²⁾; og vi behøve lige

¹⁾ At derimod Kadmos og Epikharm ere trufne sammen ved Gelons Hof, maa ansees for sikkert; men om nogen nøiere Forbindelse mellem dem høre vi Intet. I Forbindelse med Kadmos' Indvandring til Zankle staaer en meget udbredt Misforstaaelse, til hvilken jeg senere kommer tilbage.

²⁾ Ogsaa de Efterretninger, som Diogenes Laertios har fra Neanthes, vise en skjædesles og letterende Forfatter. Han havde efter Diog. 8, 2, 72 skrevet en Bog *περὶ Πυθαγορείων*, der maaskee dannede en Deel af Værket *περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν*, og hvorfra vel den urimelige Efterretning 8, 2, 55, ligesom Fictionen med Krastos, og den overdrevne Historie hos Iambl. de vit. Pyth. cap. 31, § 189 ff. stamme. De øvrige Citater hos Diogenes, som vel ere tagne sammestedsfra, staae 1, 7, 99; 3, 1, 3 og 4; 6, 1, 13; 9, 1, 4 (smign. Porphy. de vita Pyth. 55): de retfærdiggjøre fuldkommen Plutarkh's Dadel, der kalder Neanthes letsindig og uforsigtig (quæstt. symp. 1, 10, 2, p. 628), og gjøre det begribeligt, at Polemon Periegetes kunde faae rigeligt Stof til sine *ἀντιγραφαὶ πρὸς Νεάνθην* (Athen. 13, 602, f.).

saa lidt at troe paa Fødestedet Krastos som paa en Angivelse hos den upaalidelige Ptolemaios, Hephaistions Søn, *ὄτι Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς ἀπ' Ἀχιλλέως τοῦ Πηλέως εἶλε τὸ γένος* (Photii biblioth. p. 147, a, ed. Bekk.; sammesteds anføres endnu flere andre Fabler af samme Kilde).

Ogsaa hvad Faderens Navn angaaer, afviger Suidas fra Diogenes: han kjender ikke Helothales, men nævner Tityros (eller Kheimaros) og Sikis som Epikharms Forældre. Iamblikh (see nedenfor) kalder Faderen Thyrsos. Aabenbart have vi her lutter sikeliske Navne, som stamme fra en Tid, da man ikke blot ikke mere kjendte Epikharms rette Fødested, men heller ikke mere hans Faders rette Navn og derfor gav ham opdigtede sikeliske Forældre. Og man bemærker strax, at alle Navne synes at stamme fra Hyrdeverdenen: Tityros og Thyrsos ere bekjendte fra Theokrit, og for *Χειμάρον* er Forandringen *Χιμάρον* (som Welcker foreslaaer) meget let, saaat ogsaa her et lignende Appellativ som *τίτυρος* er blevet et Proprium (*ὄ* og *ἄ* *χιμαρος*, Theokr. 1, 6 og epigr. 6). Jeg formoder derfor, at man ved den Indflydelse, som den alt før Epikharm blomstrende bukoliske Poesi sikkert har havt paa hans i Folketonen holdte Skildringer, senere er bleven ledet til at tænke sig Digteren selv som hørende til en Hyrdefamilie ¹).

¹) Et ganske andet Udspring tillægger Welcker (Kl. Schr. 1, S. 3; smlgn. 279) disse Navne. •Des Epicharmos' Vater ist bei Suidas *Τίτυρος*, Bock, oder *Χειμαρος*, d. i. *Χιμαρος*, auch Bock; also satyrhafte Lustbarkeit des Festes; und seine Heimath nicht bloss Syrakus, sondern auch *Κράστος* in Sicilien, Bockstadt, zusammengezogen *Κράστος*. Neanthes in seinem Buche über berühmte Männer nahm dieses ehrlich hin, und noch den Spass dazu, dass Lais (die Korinthierinn) auch aus Krastos sei. •Angivelsen skal beroe paa en Spøg, med Hensyn til Komoediens Bakkhiske Oprindelse, uagtet den Epikharmiske Intet har at gjøre med Satyrer (S. 279), eller, som Grysar p. 89 har forstaaet, med Hensyn til den lascive Kharakteer, som han formoder (skjendt uden videre Grund), at Epikharms Komoedie har havt. — Angaaende hiin, rigtignok ikke ganske sikre, Betydning af Ordet *τίτυρος* har Müller samlet alle Steder, Dorier 2, S. 339, Note 3 (2den Udg.). — Welckers Conjectur hører til de mange af ham fremsatte, der unægteligt indeholde en overraskende og træffende Tanke (Grysar kalder den *ingeniosa*), men som dog Ingen (end ikke Grysar) gjerne vil tage imod, da Fundamenterne ere saa usikre, og de ofte kun hioføres paa en meget søgt og tvungen Maade. Welckers Afhandling •Ueber Namen• (Kl. Schr. 1, S. 1 ff.) leverer Exempler nok. Hvor latterlige slige Bestræbelser blive, naar den træffende Tanke, som Welcker for det Meste forstaaer at

Vi holde os altsaa til det af Diogenes angivne Navn, Helothales, som ogsaa staaer hos samme Forfatter 8, 1, 7, hvor han efter en for os ubekjendt ældre Kilde (Heraklides, Serapions Søn) opregner de Pythagoras tillagte Skrifter og som det femte nævner: *Ἡλοθαλῆ τὸν Ἐπιχάρμου τοῦ Κῶου πατέρα* (de sidste fem Ord ere vel et Glossem til det første). Ingen vil nu falde paa virkeligt at troe dette, thi det er længst beviist, at Pythagoras Intet har skrevet, smlgn. ogsaa Diog. l. l. § 6; men et Spor af Sandhed ligger maaskee skjult deri. Thi Forfatteren til det Pythagoreiske Skrift *Ἡλοθαλῆς*, der gjerne vilde lade det gjælde for et Arbejde af Skolens Stifter selv, kunde ikke have valgt dette Navn, naar han ikke havde hørt Helothales nævne blandt hans Tilhængere. Rimeligviis har han erfaret Noget om en personlig Omgang mellem Pythagoras og Helothales, og derfor anseet den Sidste for en passende Person, til hvem Pythagoras kunde henvende sine Lærdomme. Tid (Skolens Blomstring) og Sted (den ringe Afstand mellem Megara og Kroton) gjøre ogsaa dette Samkvem ret sandsynligt.

Hvad der ellers endnu berettes om Helothales i de Nyeres Bøger, nl. at han har været Læge og følgelig, som Koer, hort til Asklepiadernes dengang endnu afsluttede Forbindelse, grunder sig paa et Sted af Iamblikhos, som jeg nærmere maa omtale, skjøndt dets Beskaffenhed og det usikre Resultat næppe fortjene den derpaa allerede anvendte Umage. Det er i cap. 34, § 241 (p. 472 ed. Kiessl.) og lyder: *καὶ Μητροδώρος τε ὁ Θύρσου τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου καὶ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας τὰ πλεῖονα πρὸς τὴν ἰατρικὴν μετενέγκας, ἐξηγουόμενος τοὺς τοῦ πατρὸς λόγους πρὸς τὸν ἀδελφὸν φησι, τὸν Ἐπιχάρμον καὶ πρὸ τούτου τὸν Πυθαγόραν τῶν διαλέκτων ἀρίστην λαμβάνειν τὴν Δωριδα*. Der følge nu adskillige Fabler om den doriske Dialekts Ælde og Fortræffelighed, indtil § 244, hvorpaa noget ganske

---

lægge deri, fattes, viser et nærliggende Exempel. Bernhardy (Anm. 9 til Artiklen) optager ikke blot fuldstændigt Welckers Forklaring, men søger endnu at fuldstændiggjøre den ved at rette *Σικίδος* (istedetfor hvilket Welcker foreslog *Σικιννιδος*) til *Σηκίδος*. *Epikharm heisst Sohn der Schaffnerin; denn die Schaffnerin hatte in den vielen Sittengemälden der bürgerlichen Welt ihren schicklichen Platz; auch kommt dieser Name in den Fragmenten vor.* Det gjør et komisk Indtryk, naar en Anden i hiint Fragment (hos Schol. Arist. Pax 185, hvoraf end ikke det Mindste kan sluttes) seer en Spot over Epikharms Medbeiler Phormos, hvis Moder kaldes *σηκίς*. (Schneidewin, Eustathii prooem. commentat. Pindar. p. 55).

Andet begynder, nl. en Gjentagelse fra § 163, saa at altsaa §§ 241—243 ere et eget Indskud, og det et dunkelt og daarligt. Strax de første Ord *Μητροδόωρος ὁ Θύρσου τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου* have fremkaldt forskjellige Oversættelser. Aldeles forkeert er Welckers Forklaring (Kl. Schr. p. 278), der tager *τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου καὶ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας* som et *ἐν διὰ δυοῖν* og oversætter: »Ein Metrodorus, Sohn des Thyrsus, wandte von dem Vater des Epicharmos und seiner Lehre (ο: von der Lehre des Vaters Epicharms — der Vater wird nicht selbst genannt, sondern nach dem berühmteren Sohne) das Meiste auf Arzneiwissenschaft an.« Allerede Brugen af *ἐκείνου* forbyder jo denne overmaade kunstige og tvungne Forklaring. Det synes naturligt at tage Ordene *τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου* som Appositum til *Θύρσου*: »Metrodoros, Søn af Thyrsos, Epikharm's Fader«, altsaa bliver Metrodoros Broder til Epikharm. — Ogsaa *ἐκείνου* er bleven forklaret forskjelligt, skjøndt det kun kan gaae paa *Θύρσου*; Grysar vil lade det gaae paa Pythagoras, der imidlertid ikke er nævnt i det nærmest Foregaaende, og som ikke *κατ' ἐξοχὴν* betegnes af sine Disciple ved *ἐκείνος*, men ved *αὐτός*. Endelig kan man endnu forbinde *πρὸς τὸν ἀδελφόν* med *ἐξηγούμενος*, som de Fleste gjøre, eller med *τοὺς τοῦ πατρὸς λόγους*, som Welcker vil; Sproget tillader begge Dele, Afgjørelsen er umulig og uvigtig. Altsaa maa oversættes: »Metrodoros, Søn af Thyrsos og Broder til Epikharm, overførte af den Førstes Lære det Meste paa Lægevidenskaben og siger, idet han forklarer sin Faders Skrifter for sin Broder, at Epikharm anseer den doriske Dialekt for den bedste, ligesom allerede Pythagoras før ham.« Eller med Welcker: »Metrodoros siger, idet han forklarer sin Faders *λόγους πρὸς τὸν ἀδελφόν*, et Pythagoreisk Skrift, at« o. s. v.¹⁾ I første Tilfælde maatte Thyrsos (for hvem vi stedse tænke os Helothales) have havt 3 Sønner: Metrodor, Epikharm og den Unævnte, hvem Metrodor forklarede Faderens Skrifter; i andet Tilfælde kun de to første.

Kun paa dette Sted beroer nu den af Grysar p. 93 sq. med stor Sikkerhed opstillede og af de Nyere (Welcker undtagen) gjentagne Slutningsrække. »Thyrsos (ο: Helothales) havde tre Søn-

¹⁾ Maaskee kunde der til Fordeel for denne Forbindelse anføres, at det hvis der virkelig gaves tre Brødre, rigtigere havde heddet: *πρὸς ἀδελφόν*, uden *τόν*, eller *πρὸς τὸν ἕτερον ἀδελφόν*. Men af en Forfatter, som den foreliggende, kan vel næppe saamegen Nøiagtighed ventes.

ner, af hvilke i det Mindste de to vare Læger, Metrodor og Epikharm (thi denne var virkeligen ogsaa Læge, hvorom senere), ja maaskee ogsaa den tredie; Intet er sandsynligere end at de, efter hine Tidens Skik, have lært deres Kunst af deres Fader, der jo tilmed var fra det for sin Asklepioskult saa berømte Kos; altsaa var han en Koisk Læge og som saadan Medlem af Asklepiadernes dengang endnu afsluttede Slægt og Skole. Ved denne sin Kunst anbefalede han sig ogsaa hos Pythagoras, der som bekjendt lagde megen Vægt paa Lægevidenskaben.« Hvor usikker Antagelsen af de 3 Brødre er, have vi seet, og Resten er ikke bedre. Hvis nemlig hiin Thyrsos havde været Læge og hans διδασκαλία altsaa en ιατρική, saa kunde Metrodoros jo umuligen have overført den paa Lægekunsten (μετενεγκεῖν εἰς τὴν ιατρικήν), og gaaer ἐκείνου paa Pythagoras, saa følger deraf endnu Mindre for Thyrsos som Læge. At endeligen hine λόγοι τοῦ πατρὸς vare af medicinsk Indhold, som Grysar har tilladt sig at antage, staaer intetsteds, og dermed falder den hele Antagelse om Helothales som Læge og Asklepiade, — saavidt den støtter sig til dette Sted. Om han i Virkeligheden var det, vide vi ikke; fordi Epikharm og hans foregivne Broder Metrodor vare Læger og hørte til en indvandret koisk Familie, behøve de ei at have været Asklepiader: thi de fandt i den Interesse, hvormed deres Lærer Pythagoras omfattede Medicinen, navnlig dens diætetiske Deel (Iambl. cap. 29, § 163; Ailian. v. h. 4, 17 og 9, 22 med Anm. af Perizonius), Opfordring nok til at dyrke den, og det er bekjendt, at Kroton frembragte mange berømte Læger.

Iamblikh's dunkle Ord vilde, synes mig, blive lidt lettere, naar vi opfattede τοῦ πατρὸς Ἐπιχάρμου som den bekjendte Genitiv, der betegner Herkomst og Hjem og er saa hyppig ved εἰμί og γίνεσθαι (Βούσιρις πατρὸς μὲν ἦν Ποσειδῶνος, μητρὸς δὲ Λιβύης o. l.); da maatte oversættes: »Metrodor, Søn af Thyrsos, (der var) af Faderen Epikharm« ο: Metrodor, Thyrsos' Søn, Epikharms Sønesøn. Det Haarde i Udtrykket (for: ὅς τοῦ πατρὸς ἦν Ἐπιχάρμου) maatte da undskyldes ved den sildige og slette Oprindelse. Den latinske Oversætter, Obrecht, har denne Opfattelse: »*Metrodorus, Thyrsi filius, Epicharmi nepos*«, og Welcker burde ikke have kaldt den »ganz falsch«, da den i ethvert Tilfælde er sprogrigtigere end hans egen. Dog er Ordenes Opfattelse som Appositum til Θύρσου naturligst; og vi vinde jo heller ikke ved Obrecht's noget videre Udbytte af Stedet, men

maae nøies med at have gjort opmærksom paa Usikkerheden og Uholdbarheden af alle deraf dragne Slutninger, hvoraf der findes adskillige ¹).

Vi have hidtil kun fundet de første Ord hos Diogenes bekræftede, hvori han nævnedes Epikharms Fædreland og Fader, og i et svagt Spor fandt vi et personligt Bekjendtskab mellem Pythagoras og Helothales antydet, der kan forberede Diogenes' følgende Melding om Epikharm: *καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου*. Her er Grundlaget for Tidsregningen, til hvis nøiere Bestemmelse jeg nu gaaer over. Da hverken Digterens Fødsels- eller Dødsaar angives i Kilderne, end ikke tilnærmelsesviis, men hans Levetid stedse kun bestemmes i Almindelighed, maae ogsaa vi indskrænke os til saadanne almindelige Angivelser, og paa Veiledning hertil mangler det ikke. Diogenes siger, at Epikharm havde hørt Pythagoras. De to eneste sikre kronologiske Data i dennes Liv ere nu hans Ankomst til Kroton c. 530 og den store Forfølgelse, der ikke længe efter Krotoniaternes Seir over Sybariterne 510 udbrod mod hans Skole i Storgrækenland. At sætte Helothales' og Epikharm's Omgang med Pythagoras før denne Forfølgelse, er saavel ganske naturligt, som ogsaa nødvendigt paa Grund af de andre Data i Epikharms Levnetsløb. Er han nu født omtrent Olymp. 60, 540 a. C., som Grysar antager, eller noget senere, mellem Olymp. 60 og 62, saa var han paa Forfølgelsens Tid mellem 20 og 30 Aar gammel; yngre maae vi ikke tænke os ham, naar han personlig skal have hørt Læreren. Suidas havde: *ἦν δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν ἔτη ἕξ διδάσκων ἐν Συρακούσαις· ἐν δὲ Ἀθήναις Εὐέτης καὶ Εὐξενίδης καὶ Μύλλος ἐπεδείκνυντο*. Hermed stemmer Anonym. *περὶ κωμῳδίας: χρόνοις δὲ γέγονε κατὰ τὴν οἴ' Ὀλυμπιάδα*. Altsaa i den 73de Olymp., 488—484 a. C., lod Epikharm i Syrakus, hvorhen han dengang maa være kommen fra Megara, Stykker opføre, paa samme Tid som i Athen tre ubetydelige Komikere, hvilke man senere kun kjendte Navnene af, optraadte.

¹) I *Catalogus Pythagoricorum* hos Fabricius (Bibl. Gr. 1, p. 844 ed. Harl.) s. v. Epicharmus findes de samme Resultater, som Grysar har fremsat; Helothales fattes der, Metrodoros hedder *Cous medicus, Epicharmi frater, Thyrsi filius*. Ligeledes Sprengel, *Gesch. der Arzeneikunde*, 1, p. 337 (3die Udg.); endnu i Paullys *Realencyclopædi* hedder Metrodoros 'en lærd Læge fra Kos'. Hvo han i Virkeligheden har været, kan ikke siges; men der fattedes i senere Tider ikke Lærde af dette Navn, deriblandt flere Læger, s. Paully.

Ogsaa Deinolokhos, Epikharm's Søn eller Discipel, sættes af Suidas (s. v. *Δεινόλοχος*) i den 73de Olymp. — Fremdeles have vi en khronologisk Bestemmelse hos Aristoteles, poet. 3, 3, hvor Epikharm betegnes som *πολλῷ πρότερος ὢν Χιωνίδου καὶ Μάγνητος*¹⁾. Denne Khionides lod efter Suidas (s. v. *Χιωνίδης*), der kalder ham *πρωταγωνιστῆς τῆς ἀρχαίας κωμωδίας*, Stykker opføre *ἔτεσιν ὄκτω πρὸ τῶν Περσικῶν*, altsaa Olymp. 73, 1. Her synes ved første Øiekast at herske en fuldstændig Modsigelse mellem Aristoteles og Suidas, men den hæves ved at lægge Mærke til, at Suidas tilføier s. v. *Ἐπίχαρμος: διδάσκων ἐν Συρακούσαις*. Allerede i Megara maa nemlig Epikharm have begyndt at digte Komoedier, 4 eller 5 Olympiader tidligere. Thi Sagens naturlige Udviklingsgang taler for, at hans første Forsøg fandt Sted i Megara, den doriske Folkekomoedies Hovedsæde, smlgn. Aristot. l. 1.; og de synes, saavidt vi kunne danne os en Forestilling om dem, at stemme bedst med en endnu ung Digter; ogsaa taler hans Komoediers store Antal for en lang dramatisk Løbebane. — Hvad Magnes angaaer, da siger Suidas s. v. *Μάγνης: ἐπιβάλλει δ' Ἐπιχάρμῳ νέος πρεσβύτης*: »han træffer som ung Mand sammen med Epikharm som gammel«; og Aristophanes siger om ham i Parabasen i »Ridderne«, v. 524 f.: *ἐπὶ γήρωσ, οὐ γὰρ ἐφ' ἡβῆς ἐξεβλήθη πρεσβύτης ὢν*, hvoraf der vel kan sluttes, at han dengang (»Ridderne« opførtes 424) alt var død, og det som gammel Mand. Tænke vi os nu hans Optræden lidt senere end Khionides, med hvem han vel især sammenstilles paa Grund af sin kunstneriske Betydning, saa synes alle Vidnesbyrd at stemme: Epikharm begyndte temmelig længe før Khionides at digte Komoedier i Megara; Olymp. 73 finde vi ham i Syrakus, paa samme Tid som Khionides og 3 ubetydelige Digttere (hvilke Aristoteles end ikke

¹⁾ F. Ritter har i sin Udgave af Aristoteles' Poetik erklæret hele § 3 i Cap. 3 for en senere Tilsætning. Dette forekommer ogsaa mig sandsynligt; thi Paragraphen ligner en sildigere etymologisk Bemærkning til det foregaaende *δρῶντας*, og §§ 2 og 4 hænge godt sammen; men derfor er den dog ingenlunde absurd og forkeert, som Ritter siger. Hans Hovedindvending er netop Tidsbestemmelsen for Epikharm; han vil kun lade Suidas gjælde, og denne kan jo paa ingen Maade stemme med Ordene *πολλῷ πρότερος*, naar der hermed menes mindst 50 Aar, som Ritter paastaaer. — Ogsaa C. O. Müller, Gesch. der griech. Litt. 2, S. 201, Note 3, antager, at Aristoteles har Uret; vi skulle imidlertid strax see, at det snarere er Suidas, der, som saa ofte, tager Feil.

engang nævner) optraadte i Athen; lidt senere optraadte Magnes, der som ung Mand træffer sammen med den omtrent 60aarige Epikharm og før 424 er død som gammel Mand. Denne her forsøgte Anordning stemmer med Grysars, der dog vil sætte Epikharms første Stykker i Olymp. 71. Dette er ikke blot aldeles vilkaarligt, men endog i aabenbar Strid med Aristoteles' Angivelse: thi da blev der kun 4 eller 8 Aars Forskjel mellem Epikharm og Khionides og Magnes, hvilken ikke kan berettige til en Bestemmelse som *πολλῶ πρότερος*, men kun til *ὀλίγῳ πρότερος*. Ved den ovenfor givne Anordning vinde vi dog altid 16 eller 20 Aar for hiint *πολλῶ πρότερος*.

Men to Betæneligheder blive endnu tilbage. For det første har Meineke Hist. crit. com. Græc. p. 28 not. gjort opmærksom paa, at Khionides og Magnes næppe kunne være ældre end Euetes, Euxenides og Myllos, som Suidas vil; thi andre Vidnesbyrd vise, at de tre Sidstes Stykker endnu vare langt mere kunstløse (ja maaskee næppe nedskrevne) end de to Førstes, fra hvilke en regelmæssigere Form daterer sig. Følgelig maae de rykkes længere ned i Tiden, Meineke mener endog, til Olymp. 80. — For det andet synes mig den Omstændighed mistænkelig, at Suidas samler saamange Digtere, de 5 Attikere, Epikharm og Deinolokhos, i én og samme Olympiade, den 73de, hvilket i en saa tidlig Periode synes paafaldende. Muligen bør derfor ogsaa af denne Grund Khionides og Magnes rykkes et Par Olympiader ned i Tiden, tilmed da denne Antagelse jo slet ikke vil staae i Veien for de øvrige khronologiske Bestemmelser angaaende Epikharm og vil gjøre hiint *πολλῶ πρότερος* endnu forklarligere¹⁾. Man kan iøvrigt ikke undlade at bemærke, hvorledes alle disse khronologiske Sammenstillinger mellem Epikharm og attiske Komikere virkelig synes at tyde paa en Strid mellem Megarerne og Attikerne om Komoediens Opfindelse og paa en for de Første gunstig Dom, smlgn. Aristot. poet. 3, 3.

¹⁾ Til Meineke slutter sig Bernhardy i sin Note til Suidas s. v. *Χιονιδης*; ogsaa Welcker S. 284 f. Leopold Schmidt derimod (p. 20 f.) følger den først fremsatte Anordning. — Smlgn. ogsaa F. A. Wolf, prolegg. ad Rom. p. 69, not. •*Utrumque* (Ϸ: Chionidem et Magnetem) *pluribus annis progressa est comoedia Græcorum Siciliensium, ab Epicharmo, si natus veterum recte assequor, perscripta jam ante Gelonis tyrannidem.*•

Endeligt melder Marmor Parium (Corp. inscr. 2, p. 302, l. 71), at Epikharm har været en Samtidig af Tyrannen Hieron.: *ἦν δὲ καὶ Ἐπίχαρμος ὁ ποιητὴς κατὰ τοῦτον*: begge sættes Olymp. 77, 472 a. C. Denne Angivelse stammer aabenbart derfra, at Epikharm levede ved den kunstelskende og gavmilde Fyrstes Hof, omgikkes ham meget og stod i stor Anseelse der; derfor sammenknyttedes senere Begges Minde, og de nævnes tidt i Forening. Saaledes Klem. Alex. Strom. 1, 301, e (ed. Sylburg): *τῆς δὲ Ἑλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος κατάρχει, ὃν φησι Τιμαῖος κατὰ Ἰέρωνα, τὸν Σικελίας δυνάστην, καὶ Ἐπίχαρμον τὸν ποιητὴν γεγονέναι*. Det er rigtigt, at Xenophanes var samtidig med Epikharm, skjøndt 40—50 Aar ældre; med Hieron's Regjering 478—467 kunne derimod næppe hans aller- sidste Leveaar være trufne sammen; rimeligere er det, at han alt er død nogle Olympiader før, og at Timaios uden nøiere Eftertanke har føiet Hierons Navn til Epikharms, som stod ham saa nær. At antage Hierons Regjering for Epikharms Blomstrings- tid, som i Almindelighed skeer, gaaer ikke godt an, da Digteren dengang allerede var tilaars; bedre er det at tænke sig hans Productivitet noget tidligere, f. Ex. mellem Olymp. 72 og 75. At han iøvrigt endnu skrev efter Olymp. 75, er aldeles sikkert; Schol. Pind. Pyth. 1, 98: *ὅτι δὲ Ἀναξίλαος Λοκροῦς ἠθέλησεν ἄρδην ἀπολέσαι καὶ ἐκωλύθη πρὸς Ἰέρωνα, ἰστορεῖ καὶ Ἐπίχαρμος ἐν Νάσοις*. Lokrernes Befrielse falder mellem 478, da Hieron kom til Regjeringen, og 476, da Anaxilaos døde, følgelig er *Νᾶσοι* skrevet i det Mindste efter 478. Vi kunne jo heller ikke vide, om Epikharm har hørt til de Digtene, der levere de modneste og bedste Værker i deres fremrykkede Alder, og hvor- længe han vedblev at producere. — Hans Livs Varighed angiver Lukian i *μακροὶ βίοι*, cap. 25, til 97 Aar, Diogenes til 90, Ailian v. h. 2, 34 kalder han blot *πάνν σφόδρα προσβύτης*. Hiint Skrift af Lukian er saa opfyldt af aabenbare Overdrivelser og Usandsynligheder, at man ikke tør stole derpaa. I det Hele maa man være forsigtig med at fæste Lid til de høje Alderstrin, der tillægges saamange græske Digtene, og jeg vil derfor heller ikke her tage Diogenes' 90 Aar saa nøie; regner man Epikharms Liv blot til 80 eller 75 Aar, forrykkes hans Tidsregning dog ikke derved. Grysars Forslag, at dele mellem Lukian og Diogenes, og give Epikharm 93 Aar (hvorfor ikke 93½?), er ligefrem latterligt.

Hovedpunkterne i Digterens Liv blive altsaa tilnærmelsesviis at bestemme saaledes: Fødsel mellem Olymp. 60 og 62, 540—532 a. C., Omgang med Pythagoras før Olymp. 68, 508 a. C. (thi her omtrent falder Forfølgelsen mod hans Skole); snart derpaa Begyndelse og Udvikling af den dramatiske Virksomhed i Megara, fra 73de Olymp. i Syrakus; Blomstring og høi Anseelse der under Gelon (485—478) og Hieron (478—467). Efter denne sidste nævnes Epikharm ei mere og synes snart efter at være død i en høi Alder.

Vi vende os nu til en nærmere Undersøgelse af de Gamles Vidnesbyrd om Epikharms mangesidige Dannelse og litterære Virksomhed, og begynde med de alt omtalte Beretninger om, at han havde hørt Pythagoras. Disse Ord af Diogenes indeholde intet Andet, end at Epikharm ved personlig Omgang med Pythagoras er bleven bekendt med hans Lære, og hvormeget denne Beretning bestyrkes ved Tids- og Stedsforholdene, er allerede antydet. Kommer nu hertil, at adskillige af de philosophiske Fragmenter, om hvis Ægthed der ikke er Grund til at tvivle, bære en afgjort Pythagoreisk Karakter, synes der ikke at være fjerneste Grund til at tvivle om, at Diogenes har Ret. Noget ganske Andet er Spørgsmaalet, om Epikharm ogsaa har været Medlem af Pythagoreernes Selskab; thi dette følger ingenlunde ligefrem af hiin første Antagelse. Intet nøder os til at troe, at Pythagoras selv var saa tilbageholdende med sine Meninger, at han skulde have frygtet for at udtale sig ligeoverfor en yngre men meget begavet Mand, medmindre denne indtraadte i Ordenen. Vil man imidlertid ikke troe paa et saadant Samkvem og fastholde den Formodning, at Epikharm, for at kunne have hørt Pythagoras, maa have været Medlem af hans Orden, saa er der Intet at indvende derimod; af Kilderne kan det dog ikke bevises. Grysar har forsøgt det, men uden Held. Han beraaber sig atter paa Jamblikhos, de vit. Pyth., hvori det hedder i § 266 (p. 520 Kiessl.): *τῶν δ' ἔξωθεν ἀκροατῶν γενέσθαι καὶ Ἐπίχαρμον, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἀνδρῶν.* Ved τὸ σύστημα (Selskabet, Forsamlingen) forstaaes her de Indviede af høiere Rang, som havde Adgang til samtlige Mysterier og saae Mesteren selv (οἱ ἑσωτηρικοί, οἱ ἐντὸς τοῦ σίνδονος), men saavidt naaede man først efter mange Prøver og Forberedelser, der ialt medtog 8 Aar, indtil da hørte man til οἱ ἔξωτηρικοί, der sad udenfor Forhænge. Herom taler Grysar udførligt Jambl. cap. 17.

Af hiint Sted har nu Grysar sluttet, at Epikharm vel er indtraadt i Selskabet, men paa Grund af sin Ungdom, for sildigt til at opnaae den høiere Rang; thi førend de otte Prøveaar vare forløbne, skulde Forfølgelsen mod Selskabet være udbrudt. Herimod er for det Første at bemærke, at der paa hiint Sted af Jamblikh slet ikke tales om selve Pythagoras' Disciple, men om dem, der samlede sig om en vis Aresas, en af Pythagoras' Diadokher. Dette har Grysar overseet, skjøndt Sammenhængen klart viser det. Derfor siger ogsaa C. O. Müller, *Gesch. der griech. Litt.* 2, p. 263, »at Epikharm er bleven indviet i de Pythagoreiske Mysterier af Aresas.« Men heller ikke herved tør vi blive staaende; vi maae nøiere undersøge Kildens Beskaffenhed og finde da Følgende. Det sidste Kapitel af den saakaldte Jamblikh, § 265—§ 267, der handler om Pythagoras' Disciple og Efterfølgere, er et eget Indskud, hidrørende fra en meget slet Haand og opfyldt med de groveste Vildfarelser. Saaledes gjøres f. Ex. Diodor fra Aspendos ligeledes til Discipel af Aresas, (hvilket Navn ogsaa skrives Arkesas og Arkeas; saa godt som ubekjendt), skjøndt allerede han, som Bentley har viist, levede under Ptolemaios I. (S. Fabr. *Bibl. Gr.* 1, p. 842 ed. Harl. s. v. Diodorus); fremdeles hedder det, at Arkhytas og Philolaos have været hans Samtidige o. s. v. Smlgn. angaaende hele Kapitlet Boeckh's *Philolaos*, p. 12—14. Hvad skal man endvidere tænke om en Efterretning, som den, der følger umiddelbart paa de ovenfor citerede Ord: *ἀφικόμενον δ' εἰς Συρακούσας διὰ τὴν Ἰέρωνος τυραννίδα τοῦ μὲν φανερώως φιλοσοφεῖν ἀποσχέσθαι, εἰς μέτρον δ' ἐνεῖναι τὰς διανοίας τῶν ἀνδρῶν, μετὰ παιδείας κρήφα ἐκφέροντα τὰ Πυθαγόρου δόγματα.* Forunderligt nok har denne urimelige Historie fundet Forsvarere ¹⁾, men man kan i det Høieste med Welcker (p. 351) deri see et Forsøg paa at forklare de Pythagoreiske Allusioner, som skulle have været i nogle af Epikharms Stykker, eller med L. Schmidt (p. 24) en Antydning af, at disse Stykker, hvori philosophiske Ytringer forekom, navnlig ere blevene opførte i Syrakus under Hieron, hvilket jeg antager for sikkert, men rigtignok af ganske andre Grunde, hvis Udvikling ei hører herhid. — Ligeledes kunde man jo ogsaa i Efterretningen om, at Epikharm havde hørt til

¹⁾ Foruden Grysar ogsaa Wytttenbach, *opusc.* 2, p. 537, der tillige foreslaaer at rette *ἐνεῖναι* til *ἐντεῖναι* (*Comm. in Plut. mor.* 6, 1, p. 518). Smlgn. ogsaa Groen van Prinsterer, *Prosopogr. Platon.* p. 19.

ἀκροαταὶ ἐξωθητικοί hos Aresas, finde en Antydning af, at han virkelig har været Medlem af Selskabet, hvis det ikke, paa Grund af den slette Kilde, syntes raadeligst, at forkaste alle deraf udledede Slutninger, og kun holde sig til det Factum, at Epikharm har kjendt Pythagoras' Lære og vistnok ogsaa Læreren selv. Om han virkelig i Eet og Alt har sluttet sig til ham og ladet sig optage blandt hans Disciple, vide vi ikke, og heller ikke, hvorvidt hans Bekjendtskab med andre philosophiske Systemer gik; thi Kilderne indeholde Intet derom, og Fragmenterne ere for faae til at give sikre Oplysninger. Vi maae nøies med at sige: »At Epikharm besad megen philosophisk Dannelse, er vist; han kan, efter Tidsforholdene, have kjendt Herakleitos' Lære, og har sandsynligviis kjendt de i Nærheden levende Eleatiske Philosophers (Xenophanes og Parmenides) Lære og dem selv; sikkert er det, at han kjendte Pythagoreismen og dens Stifter; til hvilken Retning han især sluttede sig, kan ikke siges.« — De nøiagtigere Bestemmelser herom findes ved Behandlingen af Fragmenterne med philosophisk Indhold, der ei hører herhid.

Fremdeles melder Diogenes om Epikharms litterære Virksomhed: *οὗτος ὄπομνήματα καταλέλοιπεν, ἐν οἷς φυσιολογεῖ, γνωμολογεῖ, ἰατρολογεῖ*: at Komoedierne ikke nævnes med her, kan kun være en Skjødesløshed. Thi Grysars gjentagne Paa-stand: »Diogenes tænkte her blot paa Philosophen Epikharm, og paa dem af hans Skrifter, som havde deres Udspring fra hans Bekjendtskab med Pythagoreismen,« modbevises let ved Diog. 3, 12, 9, hvor der efter Alkimos anføres philosophiske Fragmenter af Komoediedigteren Epikharm, hvem Platon skal skyldte Meget; da Fragmenterne ere dialogiske og i Komoediens Versemaal, kan der ingen Tvivl være om, at de virkelig ere af Komoedier, og mod deres Ægthed kan intet Beviis anføres; altsaa indeholdt i det Mindste nogle Komoedier philosophiske Antydninger og kunde og burde medregnes til Philosophen Epikharms Arbejder. — Maaskee har just denne tilsyneladende Adskillelse hos Diogenes mellem Digteren og Philosophen Epikharm, og hans, i hine Tider rigtignok sjeldne, mangesidige Dannelse bevæget flere ældre Philologer til den urigtige Antagelse, at der have været flere Forfattere af Navnet Epikharmos. Saaledes antog Meursius, Gessner og C. G. Harless to Epikharmere, en Digter og en Philosoph, Andre, som Fazellus, endog tre, nl. endnu en Læge. Hermed søgte man

at forene de forskjellige Angivelser af Epikharms Fader og Fødested, uden at tænke paa, hvor hyppige slige Afvigelser ere i den ældre Litteraturhistorie. Mongitor og G. J. Voss antog derimod rigtigt kun een Epikharm, og hiin Vildfarelse er forlængst saa grundigt gjendreven, at jeg ikke behøver at opholde mig derved; det maa være nok at bemærke, at ikke en Eneste af de Gamle nævner flere Epikharmer.

I den nyere Tid har der dannet sig Meninger, som paa en vis Maade staae i Modsætning til hiin ældre urigtige Antagelse. Ligesom man tidligere paa Grund af de mangfoldige Skrifter vilde antage flere Epikharmer, saaledes vil man nu give den ene Epikharm blot een Art af Skrifter, hvori Alt skal passe, saavel Philosophi som Medicin, eller Komoedier. Saaledes har Grysar p. 108—118 (og til ham slutter sig Bernhardy fuldkomment) gjort sig megen Umage for at godtgjøre, at alle Fragmenter af philosophisk og gnomisk Indhold, der ikke udtrykkeligt betegnes som henhørende til Komoedier, dog maae være tagne fra saadanne. En saadan vilkaarlig Antagelse kan jo umuligt bevises fyldestgjørende, og virkelig fortjener ogsaa kun en eneste af de derfor anførte Grunde at omtales. »Alle bevarede Fragmenter af det omtalte Indhold (siger Grysar) ere i trokhaiske Septenarer (de i jambiske Senarer høre selvfølgelig til Komoedier); men dette Versemaal brugte Ingen af de dalevende Philosopher i Læredigte, det tilhører kun Komoedien.» Rigtigt er, at Læredigtene ikke pleiede at skrives i dette Versemaal, men urigtigt, at det kun tilhører Komoedien. Arkhilokhos havde brugt det til erotiske, satiriske og parainetiske Sujetter, og Solon, for at forsvare sin politiske Virksomhed mod sine Fjenders Angreb. Hvad skulde der da endnu staae i Veien for den nye Anvendelse af dette Epikharms Yndlingsversemaal (de Gamle kaldte det specielt *versus Epicharmeus*) ogsaa til Læredigte, tilmed da det i de med Gnomer opfyldte Komoedier tidt nok maa være bleven brugt docerende? Ogsaa de faae sikre Fragmenter af Ennius' *Epicharmus* ¹⁾ ere

¹⁾ Det er bekjendt, at Ennius var Pythagoreer og i Indledningen til *Annales* havde fremsat sine *somnia Pythagorea*. Upaatvivleligt maae derfor de bevarede Hexametre af naturphilosophisk Indhold blandt Ennii incerta fragmenta henføres til *Annales*, som ogsaa J. Vahlen (*Ennianæ poesis reliquiæ*, Lips. 1854) har gjort; Hieron. Columna (*Ennii fragm.*, Neapoli 1590) havde sat dem blandt de sikre trokhaiske Brudstykker og gik i Anord-

i trokhaiske Septenarer. Den fra Jamblikhos (§ 266, see ovenfor) tagne Grund, at Epikharm maa have meddeelt sin Philosophi *κρίφα* og *μετὰ παιδείας*, d. e. i Komoedier, paa Grund af Hierons Despotisme og Pythagoreernes Forpligtelse til Taushed, er baseret paa et saa slet Vidne og i sig selv saa urimelig, at vistnok Ingen vil lade den gjælde. Da nu Grysar ikke vil antage et philosophisk Læredigt af Epikharm, oversætter han *φυσιολογεῖ* konsekvent ved: »skriver om Landvæsenet«, en Betydning, som Ordet jo aldrig kan have. Enhver maa, synes mig, ved *φυσιολογεῖ* strax tænke paa de i hine Tider saa hyppige Læredigte *περὶ γένσεως*; i et saadant maa ogsaa Epikharm have nedlagt sine philosophiske Anskuelser, og maaskee var det Forbilledet for Ennius' Digt, hvis bevarede Fragmenter ere af fysisk Indhold; af Epikharms Fragmenter henføres intet udtrykkeligt til hans Læredigt.

Om Epikharm virkelig har skrevet om Landvæsenet, er meget usikkert; thi i det af Grysar til Beviis anførte Sted, Columella 1, 1, 8, hvor der opregnes *Siculi, qui res rusticas prosecuti sunt*, ere Navnene forskrevne ¹⁾. Ifald Epikharms Navn der er rigtigt, turde hans Virksomhed i dette Fag have bestaaet i et Skrift om Dyrlægekunsten, s. Columella 7, 3, 6: *Epicharmus autem Syracusanus, qui pecudum medicinas diligentissime conscripsit, affirmat, pugnacem arietem mitigari terebra secundum*

---

ningen meget ukritisk tilværks. Baade Grysar og Welcker følge hans Resultater, der have givet Anledning til adskillige uhjemlede Conjecturer. — Angaaende Læredigtets Indhold kan kun siges, at det indeholdt Pythagoreisk Philosophi; sit Navn har det vel faaet, fordi Ennius paa en eller anden Maade havde laant en Deel af Indholdet hos Epikharm, eller havde indført denne talende, som Vahlen mener.

¹⁾ Columella 1, 1, 8: *Siculi quoque non mediocri cura negotium istud (res rusticas) prosecuti sunt: Hieron et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus*. Her maa for det Første et foran Attalus bort, thi *Philometor Attalus* er kun een Person, Kong Attalus III, s. Schneider ad Varr. de re rust. 1, 1, 8. Hieron er sikkert den Yngre, der ivrigt befordrede Agerdyrkningen og blandt Andet gav den i Ciceros orat. Verrinæ ofte omtalte Lex Hieronis, der paa Grund af sin Fortræffelighed ogsaa vedblev at gjælde under det romerske Herredømme. At han skrev om Agerdyrkningen, berette Varro de re rust. 1, 1, 8 og Plin. h. n. 18, 3; smlgn. Pullys Realencyclopædi, III, S. 1307, Anm. — Vil man beholde *Epicharmus*, da maa *discipulus* antages at være forskrevet; retter man med Cuperus og Harless det første Ord til *Epicharmi*, da er en Lakune efter *discipulus*. Det Første synes rimeligst.

auriculas foratis cornibus, qua curvantur in flexum. Saaledes kan Epikharm være meent ved Siden af Hesiodos hos Statius, Silv. 5, 3, 150 (hvilket Sted Welcker først har anført): . . . .
quantumque pios ditari agrestes Ascræus Siculusque senex.

Welckers Betæneligheder mod denne Slags Virksomhed af Epikharm ere ugrundede. Han mener (p. 349), »at Columellas Notits 1, 1, 8 er nedskreven overfladisk; hvis vi vilde give Epikharm Bøger de re rustica, Kommentarer de agricultura, kunde vi heller ikke nægte Hiero Æm. Men denne har vel kun begunstiget Agerdyrkingen, fordi han indsaae dens Betydning for sit Rige; Epikharm har lovpriist den som Digter og udtalt Meget, som henhørte til den, maaskee i Komoedien *Ἀγροστῖνος*.« Men Columella har fuldkommen Ret, hvad Hieron angaaer, s. Anm. i S. 184; og hvordan tekniske Forskrifter, hvilke han synes at have havt for Øie, ere komne ind i en Kharakteer-komoedie af Epikharm, er vanskeligt at indsee.

Fremdeles nævnes Epikharm i de Indices, som udgjør første Bog af Plinius' hist. nat., og det ikke blot i Index til 20de Bog, men ogsaa til 21de og de følgende, indtil 27de incl. (hvilket man hidtil har overseet), overalt blandt Lægerne. I selve Texten af Bøgerne 21—27 forekommer hans Navn ikke, og vi kunne derfor ikke angive, hvilke af de der givne lægevidenskabelige Forskrifter der muligen skyldes ham¹⁾. Af 20, 9 citerer Grysar falsk Ordene: *Epicharmus inter medicos refertur*, hvilke han maa have taget fra en eller anden Forgænger, uden at eftersee, hvor de staae i Kildeskiftet. Bernhardy (Anm. 11 til sin Artikel) har den samme Feil. Men to Forskrifter i 20de Bog henføres udtrykkeligt til Epikharm: cap. 9, § 34 extr., hvor der tales om den medicinske Virkning af Planten *brassica*, *καράβη*: »*Epicharmus testium et genitalium malis hanc utilissime imponi asserit, efficacius eandem cum faba trita, item convolsis, cum ruta contra ardorem febrium et stomachi vitia, cum rutæ semine ad secundas.*« ibd. § 36 (om *brassica silvestris s. erratica*): »*Epicharmus satis esse eam contra canis rabiosi morsum imponi, melius si cum lasere et aceto acri; necari quoque canes ea si detur ex carne.*« At slige Forskrifter ere tagne fra Komoedier,

¹⁾ Brunn, de indicibus Plinianis (progr. Bonn 1856) søger at vise, at Navnene i indices auctorum følge efter hinanden i den Orden, hvori Plinius citerer dem i de respective Bøger. For Epikharms Vedkommende vindes Intet herved, s. p. 34.

som Welcker (p. 349) atter paastaaer, og ikke fra et teknisk Værk, synes mig aldeles utroligt.

Foruden Læredigtet *περὶ φύσεως* og de medicinske Skrifter har Epikharm efter Diogenes' Udtryk: *γνωμολογεί* ogsaa forfattet gnomiske Digte. Deri ligger i og for sig intet Utroligt; thi den gnomiske Poesi var i den daværende Litteratur talrigt repræsenteret, den stemmer godt med Epikharms hele Retning henimod det for det praktiske Liv Nyttige og Befordrende, og man kan tænke paa en Indvirkning af Theognis, hvem han maaskee havde lært at kjende i Megara. Dog kan man ikke tilbagevise en vis Tvivl: Epikharms Komoedier vare jo opfyldte med Gnomer og Sententser, hvortil da endnu egne gnomiske Digte af ham? Og i høi Grad stiger denne Tvivl, naar man læser de følgende Ord hos Diogenes: *καὶ παραστιχίδια ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ὑπομνημάτων πεποίηκεν, οἷς διασαφεί, ὅτι αὐτοῦ ἐστὶ τὰ συγγράμματα*. Netop af dette tilsyneladende Ægthedens Tegn maa man øse den Mistanke, at Diogenes har havt uægte Skrifter for sig: thi Kunstlerier som *παραστιχίδια* tilhøre kun den sildigere Litteraturperiode¹⁾. Vi ere her komne til det vanskeligste, ja piinligste Punkt ved alle Undersøgelser over Epikharm, hvor hele den hidtil benyttede Basis synes at vakle. Thi det er aldeles vist, at der i Oldtiden gaves en Mængde *ψευδεπιχώρμεια*, og det allerede tidligt. Hovedstedet herom er Athenaios, 14, 648, d, e: *Τὴν μὲν ἡμίαναν οἶ τὰ εἰς*

¹⁾ Et *παραστιχίδιον* (eller *παραστιχίς* »Siderække«, ogsaa *ἀκρόστιχον* eller — *ίς* »Yderrække«) er et Digt, hvori Begyndelsesbogstaverne af de enkelte Vers danne et Ord; ogsaa selve det paa denne Maade dannede Ord. Allerede hos Homer vilde nogle have opdaget Lignende, som Gellius 14, 6, 4 antyder. Dionys. Hal. Arch. Rom. 4, p. 260 (ed. Sylburg) anfører efter Varro *ἀκροστιχίδια* som Kjendemærke for uægte Sibyllinske Orakler. Diog. Laert. 5, 6, 93 fortæller et Exempel hos Dionysios fra Heraklea (*ὁ μεταθέμενος* kaldet), der levede i tredje Aarhundrede a. C.; Sueton. de ill. gramm. 6 et andet hos Aurelius Opilius, der levede omtrent 100 Aar a. C. Ogsaa Ennius brugte undertiden et Akrostikhon, s. Cic. de divin. 2, 54, 111: »*Non esse autem illud carmen furentis, quum ipsum poema declarat, tum vero ea, quae akrostichis dicitur, quum deinceps ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennians: »Q. Ennius fecit«; id certe magis est attentum animi quam furentis.*» Philostorgios (c. 400 Aar p. C.) havde efter Photios (Bibl. cod. 40) valgt til første Bogstav i hvert af sin Kirkehistories 12 Bøger saaledes, at de tilsammen dannede hans Navn.

Ἐπίχαρμον ἀναφερόμενα ποιήματα πεποιηκότες οἶδασι, κὰν τῷ Χείρωνι ἐπιγραφομένῳ οὕτω λέγεται.

Kaί πειν ὕδαρ διπλάσιον χλίσρον, ἤμινας δύο. τὰ δὲ ψευδεπιχάρμεια ταῦτα οὕτω πεποιήκασιν ἄνδρες ἔνδοξοι, Χρυσόγονός τε ὁ αὐλητής, ὡς φησὶν Ἀριστοξένος ἐν ὀγδόῳ πολιτικῶν νόμων, τὴν Πολιτείαν ἐπιγραφομένην, Φιλόχορος δ' ἐν τοῖς περὶ μανικῆς Ἀξιόπιστον τὸν εἶτε Λοκρὸν γένος ἢ Σικυώνιον τὸν Κανόνα καὶ τὰς Γνώμας πεποιηκέναι φησὶν. ὁμοίως δὲ ἱστορεῖ καὶ Ἀπολλόδωρος. Altsaa allerede før Aristoxenos, paa hans Lærers og Aristoteles' Tid, og ikke stort mere end 100 Aar efter Epikharms Død gaves der uægte Skrifter under hans Navn, som *Πολιτεία* af en ganske ubekjendt Fløitespiller Khrysogonos, rimeligviis et Læredigt om Statsforfatning i Pythagoreisk Aand, thi Klemens Alexandrinos har opbevaret os flere i denne Aand affattede trokhaiske Septenarer af Digtet; han tillægger det uden Videre selv Epikharm¹). Fra samme Tid stammer vel *Γνώμαι* og *Κανών* af Axiopistos, hvis Uæglthed var bleven beviist af Philokhoros (c. 300—260 a. C.), og saaledes var Veien banet for en Række af *ψευδεπιχάρμεια*, hvis nærmere Omtale imidlertid ikke hører herhid.

Saa vist nu ogsaa den tidligere Existents og det voxende Antal af uægte Skrifter er, saa vist ere ogsaa Welcker og Bernhardy gaaede for vidt, naar de, i Henhold hertil og til *παραστιχίδια*, frakjende Diogenes' Ord al Troværdighed. Thi paa tvende Maader kan Oprindelsen af slige Skrifter forklares. Enten kunne de have været Uddrag af de ægte Værker, i hvilke Uddrag man da paa en eller anden Maade anbragte et *παραστιχίδιον*, som *Ἐπίχαρμος, τὰδε Ἐπιχάρμου*, eller Lignende.

At slige Uddrag meget ofte gjordes af gnomiske Digterværker, er bekjendt nok, og Tittler, som *Γνώμαι* og *Κανών*, synes netop at hentyde paa gnomiske Sententssamlinger, der da hovedsageligen maae være uddragne af Epikharms Komoedier,

¹) Klem. Alexandr. Strom. 5, p. 605, a—b (ed. Sylburg):

ὅ τε κωμικός Ἐπίχαρμος σαφῶς περὶ τοῦ λόγου ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγει ὅδε πως·

Ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ κἀριθμοῦ δέεται πάνυ.

καὶ

Ζῶμεν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σώζει βρότους·
εἶτα διαβόησθην ἐπιχέρι·

Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ καὶ τρόπον σώζει μόνος.

Endnu 6 andre Vers af lignende Indhold som det sidste.

der jo vare fyldte med Sententser (Anonym. *περὶ κωμωδίας: τῆ δὲ ποιήσῃ γνωμικὸς . . . ἦν*). Grysar kalder *Πολιτεία, Γνωμαί* og *Κανών* uden Videre for uægte Komoedier, og seer i *παραστιχίδια* et bestemt Ægthedens Tegn. — Ogsaa af de medicinske Skrifter kunde der meget let gjøres lignende Uddrag, som af de berømte græske Lægers Værker. Var det nu saadanne Uddrag, som Diogenes saae, og som Columella og Plinius citere, saa beholder jo dog den Første væsentligen Ret: der havde været ægte gnomiske og medicinske Skrifter af Epikharm til; om de Senere gjøre deres Notitser efter disse ægte Skrifter selv eller efter Udtog af dem, kan være os ligegyldigt. Men Welckers gjentagne Paastand, at de Udtog, som (efter hans Mening) Columella og Plinius alene kunne have havt, stamme fra Komoedier, og at f. Ex. *Χείρων* (rimeligviis uægte) skal være et paa denne Maade opstaaet Compendium, bør aldeles forkastes; der maae nødvendigviis have ligget tekniske Værker til Grund.

For det Andet kunne hine uægte Skrifter ogsaa blot hidrøre fra Sildigere, uden at støtte sig paa ægte; de bleve altsaa falskeligen udstyrede med Epikharms Navn og med *παραστιχίδια*, der skulde anbefale og skuffe. Men et saadant Bedrag kunde dog ikke foregaae uden ethvert Skin af Probabilitet: til Noget maatte den litterære Bedrager støtte sig, for at kunne give sit Product Ægthedens Præg, nl. til den almindelige og bekjendte Overlevering om den berømte Digter. Hvorledes havde Khrysogonos kunnet vove at udgive et Pythagoreisk Skrift under Epikharms Navn, naar han ikke havde kunnet støtte sig til det Factum, at Epikharm havde kjendt, maaskee hyldet, Pythagoreismen og skrevet philosophiske Læredigte i trokhaisk Versemaal? Og hvorledes havde Nogen kunnet tillægge Komoediedigteren Epikharm sine egne medicinske Værker, naar man ikke havde vidst, at han ogsaa virkeligen havde efterladt saadanne? Selv om vi altsaa antage, at Plinius og Columella havde ganske falske Skrifter for sig, hvad der jo (især hos den Første) ikke er usandsynligt, bliver dog derved ikke, som mig i det Mindste synes, Muligheden af ægte medicinske Værker af Epikharm modbeviist¹⁾.

¹⁾ Ogsaa Sprengel, *Gesch. der Arzeneikunde* 1, S. 319, (3die Udg.) tillægger Epikharm medicinske Værker.

Jeg anseer derfor Diogenes' Ord om Epikharms litterære Virksomhed, ligesom hans Bemærkninger om Digterens Liv, i det Væsentlige for rigtige, og mener, at Epikharms Hovedvirksomhed vel var den dramatiske, men at man derfor ikke behøver at nægte den philosophiske og medicinske. Disse to sidste fandtes jo imidlertid ogsaa hos Adskillige af hans Samtidige; i den sikeliske Komoedie derimod var han *πρωταγωνιστής*: intet Under derfor, at de Senere næsten kun kalde ham efter denne Virksomhed, der gjorde ham saa berømt (*κωμικός, κωμωδιοποιός*)¹⁾, og hvis Ry overlevede hans andre Værkers. Af Komoedierne gjordes hine gnomiske Udtog, der synes at have holdt sig endnu længere end selve Stykkerne, hvis smukke Tankesprog vare i Alles Munde (Jambl. cap. 29, p. 352 Kiessl.: *οἱ τε γνωμολογήσαι τι τῶν κατὰ τὸν βίον βουλόμενοι τὰς Ἐπιχάρμου διανοίας προφέρονται· καὶ σχεδὸν πάντες αὐτὰς οἱ φιλόσοφοι κατέχουσιν*), og over hvis Levninger vi endnu glæde os.

Saavidt gaaer Diogenes, og saavidt gaaer ogsaa Alt, hvad vi med Sikkerhed kunne vide om Epikharms Levnetsløb og hans fleersidige Forfattervirksomhed. Alt Andet, hvad der endnu fortælles om hans Liv, beroer paa forkeerte Slutninger

¹⁾ *Πυθαγόρειος* hedder han hos Klem. Alexandr. kun eet Sted, Strom. 5, p. 708 (ed. Potter), ellers stedse *κωμικός*, saaat der næppe bør lægges Vægt paa hiin Benævnelse. Endnu mindre kan man beraabe sig paa Vitruvius (hvis Mangel paa litterær Dannelse gjør ham til en daarlig Autoritet i Alt, hvad der ligger hans egentlige Fag fjernt), naar han synes at forbinde Epikharm med Pythagoras i Fortalen til 8de Bog, § 1: *Pythagoras, Empedocles, Epicharmus aliique physici et philosophi hæc principia quattuor esse posuerunt: aerem, ignem, aquam, terram.* — Paa den anden Side ligger der endnu mindre Betydning i det af Welcker anførte Sted mod Epikharm som Pythagoras' Tilhører (hvilket Welcker er saare utilbøielig til at antage), el. Diog. Laert. 1, 1, 42, hvor Epikharm nævnes før Pythagoras; thi Diogenes anfører her kun forskjellige Versioner angaaende Tallet af og Navnene paa Oldtidens Viismænd, og tillader sig her adskillige khronologiske Vilkaarligheder, som selve Fortegnelserne noksom vise. Men i Plutark's Ord, vit. Num. cap. 8 (p. 128 Sintenis): *Ἐπιχάρμος ὁ κωμικός, παλαιὸς ἀνὴρ καὶ τῆς Πυθαγορικῆς διατριβῆς μετεσχηκώς*, synes der, om ogsaa det der citerede Skrift *λόγος πρὸς Ἀντήνορα* har hørt til de uægte (paa Grund af den Efterretning, Plutarkh øser deraf), dog at ligge en Stadfæstelse for Diogenes' Ord: *καὶ οὗτος ἤκουσε Πυθαγόρου*, en Efterretning, som da ogsaa har Saameget for sig, at Welcker tilsidst selv (S. 353) maa tilstaae dens Sandsynlighed.

af Grysar, som næsten alle Nyere have gjentaget; Welcker har vel reist Tvivl derom, men tildeels gjendrevet dem.

For det Første sluttede Grysar af Jambl. cap. 36, § 266, s. ovenfor, at Epikharm havde hørt til de saakaldte exoteriske Disciple af Pythagoras, men ikke naaet at blive en ἀκροατής ἐντὸς τοῦ σίδονος, fordi den store Forfølgelse mod Ordenen (henimod Olymp. 68), var udbrudt, inden hans 8 Prøveaar vare forløbne. Det er allerede viist, at Stedet dels er urigtigt benyttet, dels overhovedet ikke er til at benytte. Hertil har nu Grysar knyttet en anden Formodning, nl. at Epikharm paa Grund af hiin Forfølgelse, af Frygt for at dele de fleste Pythagoreeres Skjæbne, er flygtet til Kos og der har tilbragt nogle Olympiader; saaledes kunde man forklare Oprindelsen til en Efterretning hos Diomedes p. 486 ed. Putsch: »Sunt, qui velint, Epicharmum in Co insula exulantem primum hoc carmen frequentasse, et sic a Co comoediam dici.« Man kan kun undre sig over, hvorledes Nogen kan lægge ringeste Vægt paa et saa urimeligt Vidnesbyrd hos en sildig og meget slet Grammatiker, hvor en Koer kaldes *exulans in Co* og Navnet *Comoedia* udtydes paa den latterligste Maade; med Rette have derfor Welcker og Bernhardy dadlet en saadan Fremgangsmaade. For det tredie paastaaer Grysar med stor Sikkerhed, at Epikharm nogle Olympiader senere, omtrent Olymp. 71, fra dette saakaldte exilium er vendt tilbage til Sikilien i Følge med den koiske Kadmos, som frivilligen nedlagde Herredømmet og drog til Zankle; der skulle begge have levet en kort Tid, indtil Tyrannen Anaxilaos indtog Zankle og gav det nye Indbyggere; da droge Kadmos og Epikharm til Megara. Hiin Reise sammen med Kadmos skal følge af Suidas' Ord: τινὲς δὲ αὐτὸν Κῶων ἀνέγραψαν τῶν μετὰ Κάδμου εἰς Σικελίαν μετοικησάντων; den kombineres med Diogenes' Beretning saaledes, at man antager to Reiser af Epikharm til Sikilien, den første tre Maaneder efter at han var født, den anden med Kadmos; Diogenes skal kun have omtalt den første, fordi han blot tænkte paa Philosophen Epikharm (i en Alder af 3 Maaneder?), Suidas kun den anden, fordi han blot skrev om Komoediedigteren. — Welcker forkaster vel alt Dette, men kun fordi det synes ham urimeligt, hvilket det da i Sandhed ogsaa er; hele Combinationen beroer paa hiin i Indledningen omtalte grundfalske Forestilling om de senere Samleres Skrivemaade. Welcker vilde have kunnet rette en med denne Combination i Forbindelse staaende og meget udbredt Feil, der

ogsaa beroer paa en høist overfladisk Slutning, hvis han, istedetfor at forøge de allerede noksom talrige Hypotheser om Epikharm's Liv, havde foretaget en grundig Undersøgelse af de historiske Vidnesbyrd og Tidsforholdene. Jeg er nødsaget til at fremsætte disse lidt udførligere.

Vi læse hos Herodot 6, 22—25, Følgende: Efter Slaget ved Lade og Milets Erobring af Perserne fulgte en stor Deel af Samierne en Indbydelse fra Zankle, at komme til Sikilien for at kolonisere *καλή ἀκτή*. Men underveis lode Samierne sig af Rhegions Tyran Anaxilaos, der var en Fjende af Zankle's Indbyggere, overtale til den Troløshed, at bemægtige sig selve Staden Zankle, hvis Borgere under deres Konge Skythes just vare fraværende paa et Krigstog. I deres Nød hidkaldte Zanklaierne deres Forbundsfælle, Gelas Tyran, Hippokrates; men denne forraadte dem, tog Parti mod Samierne og deelte Byttet med dem. Skythes blev fangen, men undkom og flygtede til Perserkongen Dareios, hvor han opnaaede stor Anseelse. Herodot cap. 24: *καί μιν ἐνόμισε Δαρειος πάντων ἀνδρῶν δικαιοτάτον εἶναι, ὅσοι ἐκ τῆς Ἑλλάδος παρ' ἑωυτὸν ἀνέβησαν· καὶ γὰρ παρατησάμενος βασιλέα ἐς Σικελίην ἀπίκετο καὶ αὐτίς ἐκ τῆς Σικελίης ὀπίσω παρὰ βασιλέα, ἐς ὃ γῆραῖ μέγα ὄλβιος ἐὼν ἐτελεύτησε ἐν Πέρσῃσι.* — Fremdeles melder Thukydidēs, 6, 5, 1, efterat have omtalt Zankles Erobring af Samiere og andre Jonere: *τοὺς δὲ Σαμίους Ἀναξίλας, Ῥηγίνων τύραννος, οὐ πολλῶ ὕστερον ἐβαλὼν καὶ τὴν πόλιν αὐτὸς ζυμμίκτων ἀνθρώπων οἰκίσας Μεσσήνην ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ τὸ ἀρχαῖον πατρίδος ἀντωνόμασεν.* Disse Begivenheder kunne let ordnes khronologisk. Thi Samiernes Tog fortæller Herodot efter Milets Ødelæggelse (6, 22, init.), der jo falder i den joniske Opstands sjette Aar (6, 18: *ἕκτω ἔτει ἀπὸ τῆς ἀποστάσιος*); sildigere kunne jo heller ikke Samierne, som toge ivrigen Deel i Opstanden, skjøndt der fandtes enkelte Forrædere blandt dem, have forladt deres Ø. Men af Herodots Ord 6, 22 fremgaaer, at det heller ikke skete tidligere, thi han nævner som Deeltagere i Samiernes Tog *Μιλησίων οἱ ἐκπεφυγότες*. Den joniske Opstand begyndte, som nu almindeligen antages, Olymp. 70, 500 a. C.; Milets Erobring og Samiernes Tog indtræffe altsaa 494, Zankles Indtagelse og Skythes' Flugt upaatvivleligen samme Aar, da Herodot ingensomhelst Mellemtid angiver. 494 kom ogsaa Anaxilaos til Regjeringen, thi han døde Olymp. 76, 1, 476 a. C. *δυναστεύσας ἔτη δεκαοκτώ*, Diod. 11, 48; hvilket Aarstal efter de nyere Undersøgelser (af Clinton

og Krüger) er aldeles rigtigt. Grysars kronologiske Angivelser ere saa forvirrede og feilfulde, at de slet ikke fortjene at omtales; men ogsaa Welcker er unøiagtig i denne Henseende: S. 282 f. ere adskillige Forseelser (22 Regjeringsaar for Anaxilaos, Gelons Regjeringstiltrædelse 491 istedetfor 485, Thuk. 5, 14 for 6, 5 o. s. v.), og det følgende Sted af Herodot er urigtigt forklaret.

Herodot kommer nemlig endnu engang tilbage til Zankles Skjæbne, 7, 163 f., hvor Følgende fortælles. Da Gelon ikke vilde bringe Hellenerne Hjælp mod Perserne, maaskee heller ikke kunde af Frygt for Karthagerne, sendte han, for at afvente Begivenhedernes Gang og i Nødsfald at sørge for sin Sikkerhed, en Mand af prøvet Retskaffenhed og Troskab, *Κάδμον τὸν Σκύθειω, ἄνδρα Κῶρον*, til Delphoi; rige Gaver vare betroede i hans Varetagt, hvilke han, hvis Xerxes seirede, skulde bringe denne med Løfte om Sikeliens Underkastelse. Cap. 164: *ὁ δὲ Κάδμος οὗτος πρότερον τουτέων παραδεξάμενος παρὰ πατρὸς τὴν τυραννίδα Κῶρων εὐ βεβηκῦταν, ἐκῶν τε εἶναι καὶ δεινοῦ ἐπίλοιτος οὐδενός, ἀλλ' ὑπὸ δικαιοσύνης ἐς μέσον Κῶιοι καταθείς τὴν ἀρχὴν οἴχετο ἐς Σικελίην, ἔνθα μετὰ Σαμίων ἔσχε τε καὶ κατοίκησε πόλιν Ζάγκλην τὴν ἐς Μεσσήνην μεταβαλοῦσαν τὸ οὖνομα.* Disse Herodots Ord ere klare og tydelige; Kadmos, en Søn af den Koiske Tyran Skythes, nedlagde frivilligen sit Herredømme og drog til Sikelien, hvor han med Samierne indtog (ἔσχε) og nedsatte sig i Staden Zankle, der senere forandrede sit Navn til Messana, altsaa 494. Denne Kadmos blev senere anvendt til det omtalte Gesandtskab, naturligviis 480, vistnok efter Slaget ved Himera. Ellers bliver denne Kadmos intetsteds omtalt¹⁾, ligesaalidt hiin Skythes, Zankles Tyran;

¹⁾ Welcker har dog anført et Sted i de saakaldte Hippokratiske Breve (p. 1294 Foëssian. edit.), hvor Thessalos, den berømte Læges Søn, beretter, at Kadmos forlod Kos, da det beleiredes af Artemisia. Welckers Anvendelse af dette Sted er meget uklar, hvilket jo er naturligt, da han gaaer ud fra en aldeles forkeert Tidsregning (S. 282 f.). Stedet har kun da nogen Betydning, naar det kan bringes til at stemme med Herodot 7, 164, altsaa naar det kan bevises, at Artemisia i Aaret 494 beleirede Kos. Men Herodot, der dog griber enhver Leilighed til at fortælle om Artemisia, har intetsteds det Mindste herom, og ligesaalidt om en Deeltagelse fra Koernes Side i den joniske Opstand, hvorved Sagen vilde faae nogen Sandsynlighed. — Følgelig bør Efterretningen aldeles forkastes. — Ogsaa Welckers Forklaring af *μεταβαλοῦσαν* hos Herodot er forkeert; dette

kun er den Sidstes Skjæbne gjenfortalt (med den Misforstaaelse, at han var en Ἰνκινόος, Herod. 6, 23 f.) hos Ailianos v. h. 8, 17, hvilket Kapitel er sammenflettet af Herod. 3, 129—139 og 6, 22—25.

Nu har Grysar, og ham er Welcker fulgt, blot paa Grund af Navneligheden, paastaaet, at Skythes, Zankles Tyran, og Skythes, Tyran over Kos, maa være een og samme Person, thi da den Første var kommen til Dareios, maa denne have skjænket ham Tyranniet over Kos. Kilderne indeholde ikke det Mindste, der kan styrke denne Formodning, og det med god Grund, thi den giver følgende smukke Resultat: »Kadmos, Søn af den koiske Tyran Skythes, modtager efter sin Faders Død Herredømmet over Øen, men fratræder det af egen Drift, og er overhovedet en Mand af den sjeldneste Retskaffenhed. Med Samierne drager han til Zankle, hvor han, mærkværdigt nok, træffer den døde Fader igjen, dennegang som Tyran over Zankle; her tager han Del i den skjændige Troløshed mod Byen, Faderen undflyer til Persien, bliver vel atter Tyran over Kos« — o. s. v. o. s. v. Hermed falder den hele tankeløse Combination. Den er gjentagen, foruden hos Colin og Bode, i Artiklen Cadmus i Paullys Realencyclopædi; smlgn. ogsaa Artiklen Epicharmus sammesteds. Grysar er næppe selv falden derpaa; jeg har funden den samme Forvexling hos Perizonius (ad Aelian. v. h. 8, 17, sidste Anm.) og selv hos C. O. Müller, Dorier 1, S. 171, Note 2. (2den Udg.). Kun Bernhardt (Anm. 6 til Artiklen) forkaster Combinationen, men han har ikke funden den khronologiske Feil eller nøie undersøgt Herodots Ord. Han finder hele Vanskeligheden deri, at »Samierne forlængst vare vegne bort fra Zankle«, da Kadmos før Olymp. 75 efter et Forlig med dem vendte tilbage til sit egentlige Fødeland. Denne sidste forunderlige Fordreielse af Herodots klare Ord tilhører Müller (det ovenfor citerede Sted). Desuden sætter Bernhardt urigtigt Samiernes Tog til Olymp. 70, 4, 496 f. Chr., og deres Fordrivelse fra Zankle ved Anaxilaos til 492, hvilket ikke kan bevises, da Thukydid blot har οὐ πολλῶν ἔσπερον. Han kan endeligen ikke opgive Forestillingen om en Forbindelse mellem Kadmos og Epikharm i Zankle; men hvor ugrundet denne er,

---

Participium kan umuligt betyde: »der alt havde forandret«, hvilket vilde hedde μεταβεβληκῶν, men kun: »som (senere) forandrede«, en Angivelse af et enkelt historisk Factum.

er alt tidligere paaviist i Undersøgelserne af Suidas' Beretninger om Epikharms Fødested. Vi holde os derfor blot til Diogenes' Beretning om Epikharms Ophold i Megara og senere i Syrakus.

Naar kom han fra det første Sted til det sidste? Suidas svarer: »han lod der opføre Stykker sex Aar før Perserkrigen«. Heri ligger intet Usandsynligt; men hvis man dog ikke vil stole paa Suidas, fordi han overhovedet har saa mange falske Efterretninger og, som ovenfor antydet, paa en mistænkelig Maade samler adskillige dramatiske Digtere i een og samme Olympiade (den 73de) og endnu tilføier den urimelige Efterretning: (*Ἐπιχαρμος εἶρε τὴν κωμῳδίαν ἐν Συρακούσαις ἅμα Φόρμῳ*, — saa sætte man Epikharms Ankomst til Syrakus omtrent 483. Senere kan den ikke have fundet Sted, thi i dette Aar eller kun lidet senere blev Megara ødelagt af Gelon og Beboerne førte til Syrakus (Herod. 7, 156, 2). Tidsbestemmelsen erholdes paa følgende Maade. Thuk. 6, 3, 3 sætter Anlæggelsen af Leontinoi *ἔτι πέμπτῳ μετὰ Συρακούσας οἰκισθείσας*, 3: 728; derpaa fortæller han cap. 4, 1: *κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Λάμις ἐκ Μεγάρων ἀποικίαν ἄγων ἐς Σικελίαν ἀφίκετο*; efter forskjellige Vandringer døde Lamis, men hans Ledsagere anlagde det hyblæiske Megara, og dette blev 245 Aar efter sin Anlæggelse ødelagt af Gelon (ibid. § 2). Vil man nu sætte Megaras Anlæggelse samme Aar som Leontinoi's, saa indtræffer Ødelæggelsen 483; vil man kræve et Par Aar for hine Vandringer før Anlæggelsen, saa maae disse trækkes fra 728. — Iøvrigt hindrer Intet i at antage en tidligere frivillig Vandring af Epikharm fra Megara til Syrakus.

Vi have nu ledsaget vor Digter til den Stad, hvor han opnaede sin høieste Blomstring og sin største Berømmelse. I alt Væsentligt var herved Diogenes vor Fører. Hans Livs Hovedpunkter, thi kun disse kjende vi, ere altsaa at ordne paa følgende Maade. Født paa Kos, omtrent Olymp. 60—62, kom han alt som et tre Maaneders Barn til det sikeliske Megara, da hans Fader Helothales af en eller anden Grund forlod sit Hjem. I Megara fandt Epikharm sit andet Hjem, og tilbragte vel største Delen af sin Ungdom der; senere, under alle Omstændigheder før Olymp. 68, kom han til Storgrækenland for at høre Pythagoras, med hvem ogsaa hans Fader synes at have staaet i venskabelig Forbindelse; men om Epikharm virkeligt indtraadte i Selskabet, vide vi ikke.

Efter at han var vendt tilbage til Megara, maa han meget snart være falden paa den Tanke, at give de raae, gammeldags Farcer, som vare gængse ved de megariske Folkefester, en ædlere og kunstmæssigere Form, og altsaa have begyndt at skrive Komoedier, eller, som de Gamle pleiede at udtrykke det, have opfundet Komoedien¹). I denne Kunstart opnaede han lidt efter lidt, idet hans Talent udviklede sig, og hans Opgave blev ham klarere, et for Datiden høit Standpunkt; ved den blev hans Navn saa berømt. Dog var hans mangesidige Aand ogsaa virksom i andre Retninger: han skrev filosofiske, medicinske, maaskee endnu flere Værker. I Løbet af den 73de Olympiade eller lidt senere finde vi ham i Syrakus, hvor han naaede sin modneste Udvikling og ved Gelons, dog især Hieron's, Hof levede i stor Anseelse og i Samkvem med en aandsfuld Digterkreds: Aiskhylos, Pindar, Simonides, Bakkhylides. Agtet af sine Mdborgere døde han, rimeligviis kort efter Hieron, i en høi Alder.

Angaaende hans Omgang med Hieron har Plutarkh opbevaret to Anekdoter. Apophth. reg. et imper. p. 175, c (ed. Wyt. 1, 2, p. 695): *Ἐπίχαρμον δὲ τὸν κωμωδοποιὸν, ὅτι τῆς γυναικὸς αὐτοῦ παρουσίας εἶπέ τι τῶν ἀπρεπῶν, ἐζημίωσεν (ὁ Ἱέρων).*

¹) Smlgn. Bentley, opusc. philol. p. 258 (ed. Lips.): *«Plerique, qui de origine comoediae sunt locuti, silentio prætermiserunt Susarionem et ceteros, qui illis temporibus vixerunt, ejusque inventorem fecerunt Epicharmum. Nam, ut videtur, nihil in eo genere scriptum fuit et in posteritatis memoriam propagatum ante Siculi istius tempora.»* — Hertil maa vel knyttes det dunkle Sagn, at Epikharm skal have opfundet nogle Bogstaver. Plin. h. n. 7, § 57: *«Aristoteles decem et octo (litteras) priscas fuisse et duas ab Epicharmo additas, ϑ, χ, quam a Palamede mavult.»* Men ϑ hørte alt med til det ældste græske Alphabet (21 Bogstaver): maaskee har derfor Plinius misforstaaet Aristoteles (hvis Sted jeg ikke har kunnet finde). χ og φ ere vel komne lidt senere til end de øvrige 21, men dog ogsaa meget gamle, hvilket Andre (f. Ex. Plut. quæstt. symp. 9, 3, 2) udtrykte derved, at de gjorde Palamedes til deres Opfinder. Men ξ, ψ, η, ω ere af sildigere Oprindelse: efter den almindelige Tradition har Simonides tilføiet dem, og dette er med Hensyn til de to Vokaler ikke blottet for al Sandsynlighed. Da nu Epikharm levede sammen med Simonides ved Hierons Hof, har denne Omstændighed vel ogsaa bidraget til Sagnets Opkomst. Stederne af senere Grammatikere, der tillægge ham snart disse, snart hine Bogstaver, ere samlede hos F. A. Wolf, prolegg. ad Hom. p. 63, not. 1; hertil kommer endnu Bekker's Anecd. Gr. 2, p. 782 og en Randglose hos Suidas s. v. *Ἐπίχαρμος*.

Quomodo quis adulatorem distinguat ab amico, p. 68, a (Wytt. 1, 1, p. 257): Ἐπίχαρμος, τοῦ Ἰέρωνος ἀνελόντος ἐνίους τῶν συνήθων καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας καλέσαντος ἐπὶ δεῖπνον αὐτὸν: Ἄλλὰ πρῶην, εἶφη, θύων τοὺς φίλους οὐκ ἐκάλεσας. Hertil bemærker Wytttenbach (6, 1, p. 518) rigtigt: »*Animadvertenda responsi ambiguitas, quod bifariam accipi poterat: 'Atqui nuper quum immolares amicos, me non vocasti' (Xylander aliique) et: 'Atqui nuper quum sacrificares, amicos non vocasti' (Amyotus).*» Saaledes ogsaa Welcker p. 287: »Der Dichter sagte nicht: ἄλλὰ πρῶην θύων τοὺς φίλους, οὐκ ἐκάλεσας, sondern nach der üblichen Uebertragung von θύειν, ἱερεῖειν auf Mahlzeiten: ἄλλὰ πρῶην θύων, τοὺς φίλους οὐκ ἐκάλεσας, verstand aber das Andere.«

Endnu en Anekdot staaer hos Ailian, v. h. 2, 34: Ἐπίχαρμόν φασὶ πάνν σφόδρα πρεσβύτην ὄντα μετὰ τινων ἡλικιωτῶν ἐν λέσχῃ καθήμενον, ἐπεὶ ἕκαστος τῶν παρόντων ἔλεγεν, ὁ μὲν τις, Ἔμοι πέντε ἔτη ἀπόχρη βιῶναι· ἄλλος δὲ, Ἔμοι τρία· τρίτου δὲ εἰπόντος, Ἔμοιγε τέσσαρα· ὑπολαβὼν ὁ Ἐπίχαρμος, ὃ βέλτιστοι, εἶπε, τί σιασιάζετε καὶ διαφέρεσθε ὑπὲρ ὀλίγων ἡμερῶν; πάντες γὰρ οἱ συνελθόντες κατὰ τινα δαίμονα ἐπὶ δυσμαῖς ἐσμέν· ὥστε ὦρα πᾶσιν ἡμῖν τὴν ταχίστην ἀνάγεσθαι πρὸ τοῦ τινος καὶ ἀπολαῦσαι κακοῦ πρεσβυτιδίου. Det sidste Ord maa, da det ikke er noget Adjektiv, forandres til πρεσβυτιδίου, da er Meningen: »Vi alle, som ifølge en eller anden guddommelig Styrelse ere komne sammen her, ere jo i Livets Aften; saa at det turde være paa Tide for os Alle, ret snart at bryde op, før en stakkels Olding endog maa lide Ondt¹⁾.«

Om den Agtelse, som Epikharm nød hos sine Medborgere, vidne tvende bevarede Epigrammer, der stode paa Billedstøtter, som Syrakusanerne havde reist ham. Det ene, af en Ubekjendt, staaer hos Diogenes og er meddeelt ovenfor; det andet tillægges Theokrit (epigr. 17; hos Ahrens 8)²⁾ og synes ingenlunde

¹⁾ D. e. »før vi blive aldeles svage og hjælpeløse, til Spot for Andre.« — Welcker p. 287: »Schreibt man ἀποκλείσαι, nach einer leichten Attraction, so ist πρεσβυτιδίου ein alter Pförtner; die Greise befinden sich am Sonnenuntergange des Lebens, sie sollen freiwillig und gerne scheiden, damit sie nicht gar ausgeschlossen werden oder zuletzt in so grosse Noth gerathen, dass sie den Tod mit Ungeduld erwarten müssen.« Denne Forklaring er mig aldeles uforstaaelig.

²⁾ Læsemaaderne ere sikke, og Ahrens' Conjecturer i hans kritiske Udgave aldeles unødvendige. Kun δημάτων er en nødvendig og allerede længe

at være ham uværdigt. Man bemærke, at den Billedstøtte af Digteren, hvorpaa det var anbragt, var indviet til Dionysos og altsaa rimeligviis stod i et Tempel for denne Gud, hvis Fester vare Komoediens Vugge. Det lyder:

Ἄτε φωνὰ Δῶριος χῶνῆρ ὁ τὰν κωμῳδίαν
 εἴρων, Ἐπίχαρμος.
 ὦ Βάκχε, χάλκεόν νιν ἀντ' ἀλαθινοῦ
 τὴν ὧδ' ἀνέθηκαν,
 τοὶ Συρακόσσαις ἐνίδρυνται πελωριστᾶ πόλει,
 οἱ' ἀνδρὶ πολίτᾳ
 (σωρὸν γὰρ εἶχε ἡμαίων) μεμναμένοι
 τελεῖν ἐπίχειρα.
 πολλὰ γὰρ ποτ' τὰν ζόαν τοῖς πᾶσιν εἶπε χρήσιμα·
 μεγάλη χάρις αὐτῷ.

Danske böjningsformers historie.

Av E. Jessen.

Hovedtrækkene er ordnet av Rask og Petersen¹⁾; dog trænger netop de to vigtigste punkter til eftersyn. I enkeltheder er endnu meget at gøre.

Det uundværligste av lydenes historie må her forudsættes bekendt: *ei au ey jú á ja* bleven til *e²⁾ o o y á jæ* (*ben død høre krybe råd fjæld*); forlængelse (*fader*); forkortelse (*dom*); halvlyd i endelser; — *h* bort forved *r l n* (*ring*); *þ* bleven til *t d* (*ting du*); efterlyd *g* til *v j* (*lov vej*); *p t k* til *b d g* (*krybe rod sag*); *v d g* tit bort (*stue bie tie*), især *d* efter *r l n* (*ord holde hånd*); m. m.

almindelig Rettelse for *χημαίων*, og med Hensyn til det enestaaende *πελωριστᾶ* hersker Tvivl. Ahrens har beholdt det i alle sine Udgaver; Tyrwhitt rettede *πεδωριστᾶ*, hvilket Meineke har optaget, og G. Hermann *πεδωρισται*, hvilket Welcker (S. 283 Noten) billiger og forklarer; men begge Rettelser ere ogsaa *ἅπαξ λεγόμενα* og give ingen saa passende Mening som *πελωριστᾶ*.

¹⁾ Petersen sproghistorie. Rask danske endelser, i smlde avhndlgr I.

²⁾ *rejse* (op) er ikke oldn. *reisa*, men tysk (som *kejsre arbejde*).

Hovedpunkter i böjningens historie:

I. Selvlydsskifte

svinder ind ved ligedannelse.

1. Udsagnsord.

Omlyd i »stærk« nutid ental findes kun lævninger av i ældste dansk (*stær gær slær thvær fær dræghær tæker læter hoggær*¹⁾), som endnu i jysk. — Datid forestillemådes omlyd, og al »u-omlyd«, mangler, selv i ældste dansk²⁾).

Avlyd. Datid som *bed brød gav* overfører entals selvlyd på flertal og forest. m., i de to første classer tit på tillægsm. (*greben krøben*). Det begynder vel o. 1300, fuldendes efter 1500³⁾).

2. Navne- og tillægs-ord.

»u-omlyd« mangler (og dermed selvlydsskifte i tillægsord), undtagen hvor ligedannelsen overførte den på alle former (*örn*

- ¹⁾ Petersen (efter Rask) sproghist. I 147. Lyngby jyske udsagnsord s. 88—91.
- ²⁾ Havde begge været? og fuldstændig? Kunde ligedannelse kun udviske, ikke hindre? d. e. kunde den først virke efter, ikke samtidig med, omlyd? Hvorledes kunde omlyd svinde, hvor ikke ligedannelse kunde udviske den, d. e. hvor den måtte have været i alle former, som i *rask sadel* (sk. I. 5,3 *sathul*); *Anund sang* (nv.o. Harpstr. 1,59, og dt.) *sank*, fl. og forest. m. *gave bare*? hvis olddansk *d* ikke lød *å* för 1300, og hvis *gave bare* för, med omlyd, havde lydt i fl. *gåvu båru*, i forest. m. *gævi bæri*, hvorfra var så lyden *d* kommen igen? Hvorfor har vi så rigelige prøver på »i-omlyd« allevegne uden i dt. forest. m.? (explrne *brynni* hs av sk. I. Schlyter s. 197, *sædhæ* Brandt læseb. 155,5, er ikke pålidelige nok).
- ³⁾ Explr för 1500: E. sæl. I. 2,73 *brøtæn*, men 2,52 *brutit*. Flensb. bl. 58 *brøtæn*. Kogebog, 14de årh., § 26 (hist. tidskr. V 545) *søthæt*. Gl. bibelovers. I Mb. 7,18 *the jnflødhe*, men 6 *fludhe*. Lunds bl. 9 (Rosenvinges og Schlyters udgvr) *grefin*. Docum. år 1387 (Molbech og Petersen no 10) *forescreuene* og *vorescriuene*. Hertug Fredrik v. 1311 *the redhe*. Rimkrøn. (Molb.) v. 4832 *screffue* (rim: *grefue*). 1165 *fortrodhe*. 2300 *the sloffue* (: *roffue*). 1370 *som lœckhen hwn gaffue* (: *haffue*). 2396 *myne eygenæ ben som hijd oc hedhen meg baræ* (: *faræ*), men 1496 *om han sith liff omboræ* (: *woræ*). 2273 *the sode*. Michael (Molb.) s. 138 *the saadhæ* (: *baadhæ*) 141 i *baaræ* (: *waaræ*). 52 i *goffue* (: *soffue* fl. av *så*). Endnu Tavsen sommerpostil XXXVI2 *goffue* fl., I Mb 29 *goffue* forest. m. 40 *saade* fl. 43 *baare* fl. Chr. Pedersen (Brandt og Fengers udg. V 36,32) *staale* fl.; ellers er *a* regel i 16de årh. — Ved dem som *give bære* må huskes at oldn. *d* ikke ufravigelig er nydansk *å*: *en gave* (isl. *gáfa*, sv. og n. *gåva*), rimkr. 4020 *for gunsth oc synderlig gaffue* (: *haffue*). 5052 *aff synderlig nadis gaffue* (: *haffue*). Michael 77. 93 *gaffue* (: *haffue*. *plaffue*); så og *en fare krage latter brad drab ran Hagen ldv brat fattig lade rave da fra ja a-trå a-mindelse*. — Ligedannelse i *greben* o. s. v. kan ikke skælnes fra lydovergang i *lifa*: *leve* o. s. v.

björn jord fjord skjold ¹⁾, og *börn lov* ²⁾. — »i-omlyd« holder sig i fl. (*bøger hænder gæs mænd*; svinder somtid senere: *mus lus*), og findes i hensynsf. ent. (*syni dægghi hændi wændi wælle* ³⁾; *i hænde* siges endnu).

II. Endelser

svinder ind, idet i handlef. 3 p. ent., i lidef. 3 p. fl., fortrænger de andre, og nævnef. smelter sammen med eller fortrænger genstands-, og hensynsf. falder bort.

1. Udsagnsord.

Tid og måde. Datid forest. m. svinder (i skrift først o. 1600). — »Stærk« kan blive »svag« (*biede biet, trådte trådt; gydt*), »svag« skifte classe (*kaldte kaldt; fæstede fæstet, tæmmede tæmmet*). *-de* efter medlyd bliver til *-te* (*dömte sâlte* ⁴⁾).

Person og tal. I ældste dansk kan samles mønstre som:

iæk	kallæ	}	kallæthæ	}	dræp	drap
thu	kallær				dræpær	drapt
han		kallum	?	dræpum	draapum	
wi	kallæ	kallæthæ	dræpæ	draapæ		
i						
the	kallæs	kallæthæs	dræps	draps		
iæk thu han						
wi i the			dræpæs	draapæs		

Altså var udfalden: 2 p. fl. ⁵⁾, undtagen i bydem. (*kallær dræpær*), og 2 p. ent., undtagen (selvfølgelig i bydem. *kallæ dræp*, og) i »stærk« dt. (*drapt — skalt wilt*); efter former som *lost bost*

¹⁾ Dog sk. l. 14,5 *mæþ hæskildi* uden omlyd.

²⁾ Gl. dansk *tørff* = *tarv* (Låle 1156). *ørk* = *ark* (N M P lit. hist. II 228). *nos* = *næse* (N M P sproghist. I 143).

³⁾ Sk. l. 13,10. k.l. 9. E. sæl. l. 1,7. 2,43. J. l. 3,40. Krøn. Stokh. hs B 77 (avskrift i Rasks hs 12 s. 10 § 27) *uppa bra wælle*.

⁴⁾ Ikke i *skulde vilde torde borde gjorde* (d stumt), og *sagde lagde havde* (*sa la hadde*) (*kunde* har aldrig haft d). — *skets* for *skede* griber om sig, uagtet selvlyd forved.

⁵⁾ 2 p. fl. fra Skåne har jeg kun fra skånsk omskrift av V. sæl. l. (arvebog og orbodemål i Thorsens sk. l.) *thet wiliom wi at i wida* (arv. 25. 47. 50. orb. 29); indtil videre må da det svenske *-n* i 2 p. fl. frakendes skånsk; og danske explr som *velen i høre hure the ær thaa maagen i her forstaande* rim om Artus (hist. tidskr. IV 159), *fallen pa ether knæ, treden til Brandt lb 192, 12. 31*, må tilskrives svensk original eller skriver; *gaan sighen rædhens* postil (Molbech progr. om bibelovers. s. 37. 39. Brandt lb 96) er brigitinsk.

(av *lott bød*) dannedes siden *forst gavst* o. s. v. ¹⁾, der, ligesom *skalt vilt*, i skrift, vistnok støttede av tysk, holdt sig længe efter reformationstiden. — 1p. ent. og fl. findes hist og her, og til ind i 15de årh., vel (undtagen i skånsk i fl. ?) mest kun i avskrift av ældre hss ²⁾. — Efter udfald av 1p og 2p er kun talforskel tilbage. Men alt i de ældste hss o. 1300 kan i handlef. ental findes for flertal, i lidef. omvendt; det trænger igennem för 1600, næppe för 1500; skriften skjuler, især efter 1500, virkeligheden, der dog ikke sjælden bryder det kunstige bånd, forfatterne pålægger sig.

2. Navne- og tillægs-ord.

Længe för 1300 var *r* udfaldet av *-ar*, i tillægsord tillige av *-ir*. *-r* var veget i navneord ent. (lævning *þiufær* sk. l.); i tillægsord veg det langsommere (især i Skåne), og findes ikke sjælden, endog efter 1500, men også brugt fejl (endnu siges *unger sven*). Således blev tiest nævne- og genstands-f., som

ent. hani	tunga	hest(r)	all(r)
hana	tungu	hest	all(an)
fl. hana(r)	} tungur	hesta(r)	alli(r)
hana		hesta	alla

ens eller skiltes kun ved selvlyd, en forskel, der udenfor Skåne var falden bort för 1300, da endelser skrives med *æ* (*hanæ tungæ allæ*). Hvor forskel var lævnet, sejrede gjerne nævnef. (*sönnar* = *synir*, ikke *sonu*; *venner lodder lemmer koster sæder. al jorden* = *öll jördin*, ikke *alla jördina*).

Senere (15de—17de årh.) overførtes de to fl.-endelser *-r* (*-er*) og *-e* på de fleste ord, der för var ens i ent. og fl. (*haner hyrder riger træer huse vintre* — o. 1300 findes f. ex *blathæ* — så og tillægsords intetk. fl. *allæ*, för *al*).

¹⁾ Lyngby j. uds. s. 104 f. For at tro på tysk indflydelse ved disse former, var det næppe, som L. mener, nødvendigt at *st* også havde fortrængt *r* i nutid.

²⁾ Brandt lb 57,2 *ac bith.* 58,9 *æ hauæ.* 59,13 *æ se.* Brandt legendesamling (•hellige kvinder•: klosterlæsning II) 31,11 *iach hauæ*, men 22 *ladær iech.* 33,32 *iach win.* 40,36 *iach bith.* 11,27 *farum* (bydem.) Docum. 1393 (M og P 19) *wi Margareta . . kongorum* (ellers *wi kungöre*). Uregelret: j. l. 2,43 A M 453 duod. *iak halke.* Brandt lb 59,6 *nu bithæ æc.* — Alt sk. l. har derimod *iak hafir* 4,11. Bortkastelse av 1p. ent. begyndte østfra, og er trængt igennem i oldsvensk. 1p. fl. holdt sig længst i Sverig og Skåne, og kan i sene danske hss komme fra svensk original.

Ejeform fik samtidig overalt *-s* (för kun i de fleste han- og intetkönsords ent.). Alt o. 1300 havde *s* begyndt at trænge frem (*suns fathærs mothærs husfrøs mæns*).

Hensynsform er almindelig i skånske lov, sjældnere i de andre, og viger hurtig (lævninger *på tinge; i löndum, stundum; med rette*).

Vigtigst for nydansk er: udsagnsords talform, og forhold mellem nævne- og genstandsf. Disse to punkter trænger til eftersyn.

Udsagnsords talformer.

Lyngby (j. uds.o. s. 38) nægter ental for flertal i ældste dansk. At former som *tages toges tælles* er flertal, er ikke, det jeg véd, fremsat för.

Handleform.

Ent. for fl. viser sig alt i provinslovene, men som undtagelse. Det begynder vestfra; explr i de to ældste hss av skånske lov er såre få. Selvfølgelig sker det sjældnest lige efter grundordet, tiere forved, eller skilt noget fra, eller efter henvisende stedord. Det måtte ventes, både hvis hss nøje gengiver talen, hvor udviklingen netop måtte foregå i den orden, og hvis de, uden at holde skridt med sproget, følger ældre hss: skriveren undgik lettest ental, hvor det faldt mest i øje ¹⁾.

¹⁾ Når ikke andet siges, menes Thorsens udgvr av provinslove, d. e. for sk. l. runehs.; sæl. l. A M 455 duod. (beg. av V.: A M 24 qv.); j. l. Flensb. hs. — De mange explr på ent. for fl. fra j. l. gl. kl. sml. 3657 duod. kommer av, at jeg tilfældig har gennemløbet det, mens jeg kun har eftersat steder i A M 453 duod. 286 fol. (4 qv.); dog har 3657 måske flest. — Når tilføjes: *•ligl•* i andre hss, menes kun, at de på samme måde har fl. (når f. ex. et hs har *a fyrræ wæghæ at gangæ*, tages ikke hensyn til, om et andet har *liggæ*). — Explr som sk. l. 1,25 *sitær bondæ ok kunæ sammæn.* j. l. 1,6 *sitær bondæ oc husfrø samen*, forbigås (mest av hensyn til plads), uagtet deres mængde er bevis på, at ental griber om sig. Ligeså slige som sk. l. 3,13 *ær bathæ til fathær fathær oc mothær fathær.* j. l. 2,60 *havær bathæ hin ther ræuer oc hin ther rænt wartær*, hvor *bathæ* egenlig er grundord. — Jeg avholder mig fra explr som *ær ey børn*, hvor en selvyd i talen faldt ud forved en anden. Ligeledes i jyske skrifter för 1500 fra slige som *ær børn*, fordi halvlyden var ved at vige i jysk, hvorved ent. og fl. i slige ord faldt sammen i skrift; også ellers (uden i skånsk) er jeg sparsom med disse explr, fordi halvlyds betegnelse måske kunde forsømmes, og

Skåne ¹).

Skånske lov. 1,14 hinum ær sak sökær (? hinum fl.; dog har nogle senere hss honum, hvorved en av de omtalte særlig udhæves). 3,20 børn ær (grundtext: barn ær; se det følgende *þæt*; skriveren satte, uden at stødes, børn ær, för han så det næste). 13,3 bondær far (grundt. bondæn). — Stokholmsk hs B 76 (Schlyters udg) 64 (= 3,21) er mangh børn. 117 (= 5,37) æftir star af botum þre marc ²) (ligl A M 41) . . þo at fyrithu marc star æftir (A M 41 stande; runehs hul). — A M 41 qv. 1,21 ær børn. 2,3 um flere warthær annar wagh takin. 9 warther swa at bondens børn . . ilzcar iorth. 3,17 tha ær the æi atholkunu børn. 5,34 fæm warthær. af takin. 7,11 ær flere bortu.

Hs. e don. var. 136 qv. Arbeb. 5 allum skilnathum ther mel-lum børn kan komma. 32 meth thøm samma loghum ther før ær melt. 54 søvir kallar.

Lunde bylov (Schlyters udg). 21 tha scal alle fire thingbenkæ skære. 28 og 29 ær børn æfter. (Hvergang fl. i Rosenvinges udg).

Document år 1401 (M og P no. 74) wi opladhær.

Øerne og Jylland.

Sælandske love. »Valdemars« 1,1 § 3 i allæ skiælnæthe ær mællæ børn kan kumæ (smlgn den skånske gengivelse ovenfor). § 19 nokræ the aruæ ær hænæ bærær æi. 15 um allæ the skiælnæth (A M 26 oct. skiælnæthæ) thær syzkæn kummær (26 kombær) i mællæn. 19 mæn wet. 2,19 wil wi. 18 skal men. 29 han far theræ wiliæ til thær . . a with botæfæstningæ at takæ. 3,12 men bætær. — »Eriks« 1,24 tha scal thæræ oc tolf men um swæriæ. 25 tha ma ey tho børn witnæ gen fathær hauæ. 2,29 thet a men. 34 warthær bathæ. 37 warthær thre ællær fiughræ ællær fleræ. 42 men sighær. 46 thet scal men oc witæ. 50 tha mun thingmen læggi. 51 tha scal men liusæ. 55 swa scal limænæ uti liggi. 63 allæ the . . thær hog-gær samæn. 70 allæ the giærthæ mællæ byum scal wæræ. 72 them bötær men ecki foræ . . . thær thyrf ³) the ey bonden botæ. 3,2 kumær tha nokær ⁴) af hans næstæ frændær ær køpæ wiliæ. 6 thol men . . . tha ma men. 7 oc ma men. 8 mæn wet . . . tha scal men. 9 gar swa thre wintær yuær . . . ær thær oc fleræ

fordi jysk original eller skriver er mulig; dog viser de mange *ær* *gør* o. s. v. for *æræ göra*, at fremtrængende ental er med i spillet.

1) Halland: skøde 1399 (M og P 52) tha bindhær wi.

2) Er naturligvis bevis på fremtrængende ental.

3) Er vel nyt ental, dannet efter fl. (3,1 tharf). *tørff* Brandt lb 133,2. 213,21 har fået betydning av *þorir*; nu *tör* med *v* fra; *at tore* (urigtig skrevet *torde*), *jeg torde*, *tort* eller *toret* (urigtig skrevet *tordet* — lige-som *bordet* for *bort*, *mättet* for *måt*) er av *þora*.

4) 3,29 cummæ thot hwaræn sithæn nokær aftær af hans frændær ær utæn rikis waræ.

collæ til. 29 af them (fl.) ær takit hauær. 33 tha scal men thet dylia. 49 men scal¹⁾. 57 thet ær the costær²⁾.

Jyske lov. Fort. allæ the thær thennæ bok ser (ligl 286. 3657)³⁾. 1,11 the børn thær fyrst æræ fød ærvær sit halvæ syskæn (ligl 286). 18 sithæn kumær æi samfrændær til (ligl 453. 286). 50 æn takær allæ æghær with rep (ligl 286. 3657 og udg 1590). 53 røtær rinnær (ligl 3657. — 4: rootæ renner). 56 til hwær by a mæth rætæ fyrræ wæghæ at gangæ (ligl 453. 286. 4. 3657). 2,20 ængi frændær thær til hænnæ hørær. 41 gangær æi næfning til. 42 næfning a vm at swæræ. 46 nokær andræ kostæ thær gialdær halfmarc pæning (ligl 453. 3657). 51 tha liggær hans thre mark with (ligl 453. 3657). 51 næfning a (ligl 453. 3657). 3,17 standær manz hus sumæ (ikke hf) i ens manz skipæn oc sumæ i annæns manz (ligl 3657). 45 tha gangær sannænd mæn til. 63 røvær nokre andræ mæn them. — 453: 1,3 tha scal gothæ quinnæ se (ligl 3657). 4 børn thær føthæs af sun takær arf æftær aldefathær. 2,6 thæræ skal thry thing til (ligl 286. 4. 3657). 49 the næfning thær thæræ um skal skilli. 3,89 overskr. af ens mansz bi flyghær annæns vp (ligl 3657). — 3657: 4,1 oc andær thre scal næfnæs. 7 sitær synær mæth fathær (ligl 4). 26 tha gialdæ the giald thær gothz hauær til wissæ takæt. 28 at ollæ thæm thær æi hauær rættæ wæri. 31 clostær mæn oc lærthæmæn thæt ær præstæ oc diaknæ oc subdiaknæ ma æi wæri wæræ. 44 tha scal sannænd mæn til. 2,7 thær flestæ gothæ mæn i bygd sæthær thæm æi. 21 thæm . . thær næst sitær. 51 for glømær bøndær thæm . . . tha sculæ the wæræ næfning thær flestæ hauær til takæt. 72 mæn delær suo vp. 77 suo scal oc biscopts mænþ brytiær rættæ with thæm. 97 ollæ mæn i by boor. 99 suo manugh sum with worthær funnæn. 101 ældær oc flæræ worthær taknæ. 3,20 the styræ hafnæ thær til biscopts dom liggær. 23 tha bøtær haus frændær. 39 flyghær ien manz bii a annæns bii. — Ny kl sml 295 oct: 1,25 hooru bær takær æftær fathær ækki.

Flensborg bylov. 24 vm allæ brøtæ . . thær skeer (? platt.: umme alle de broke . . de dar scheen). 89 kumnæ skip røvær til skip oc skathæ nokær skip man eldær kastær steen i skip.

¹⁾ Påfaldende mange explr med *mæn*. Ellers tiest: man scal, man bøtær; V. 3,13 men kumæ. E. 2,24 thet callæ men. 26 men wilæ. — *man* og *mæn* skifter: E. 3,33 wil man thet dylia tha scal men thet dylia mæth thre tyltær, hvor *men* fremkaldes af forestillingen 3×12 .

²⁾ Er bevis på fremtrængende ental. Smlgn. 2,42 thet æræ mangæ men. V. 3,18 thet æræ the costæ. Sk. l. 1,18 þæt æræ tue mæn. Åkirkeby døbefont: þita eru þair þrir kunungar. Lund ordføjningslære 6,4 (s. 18).

³⁾ NB efter Lyngbys hs-stamtavle (j. uds.o. s. 14) må det, der står i Flensb. hs. og et av de andre dær nævnte (eller 3657, som L ikke nævner), almindelig blive grundhåndskriftets læsemåde. Mange av explrne er så gamle, at de stod i grundhs.

»Harpestræng« (Molb.) 1,3 mæn ætæ hænnæ ællær drikær. 33 the ær hetæ bathæ. 48 the illæ næglæ thær warthær a fõtær . . . the synær thær hoggæn ær. 2,6 fangær manz synær ællær armben af thæn røok. 10 hinæ thær etær hauær takæt. 15 blathen umkryng ær summæ hwitæ oc summæ brunæ . . . thæssæ allæ taknæ mæth win gør at pissæ oc brytær steen i blæthrae. 17 warthær hænnæ grenæ stampæth. Stenbog fort.: thæssæ ær the stenæ.

Brevskaber (M og P). år 1395 (no. 26) alle men tetthæ bref hører. 1396 (39) item scal i withe. 1397 (40) thæn huit gardh Annæs til hwilken som ligger tw bol jordhe oc tw bol jordhe som ligger til byen. 1399 (49) allæ thettæ breff seer ælder hører . . . wi wetherkænner os . . . til hwes witis byyrth henger hæræ waræ jngsiel foræ. De to breve 1329 og 1340 (Brandt lb 77. 78), måske i yngre avskrift (? ?) har: allæ mæn thettæ bref ser ældær hørær. allæ men thettæ bref ser eller hør.

Bibeloversættelse (Molb.) 1 Mb 7,14 allæ fuglæ som hedher aues pa latine ok allæ fuglæ som hedher volucres pa latine.

Legender (Brandt kl. I. II) 15,8 ath sistæ gangher till twa falske vitne bærær. 16,17 hørær thu ey huore mange vitne hær goor amodh tegh. 31,13 andre . . ther a tith naffn troor.

Lucidarius (Br) s 8 them ther arff scal tage. 25 andræ creaturæ thær aa iordæn skal væræ. 55 the thing thær væræt hauær. 61 tha sworædæ the hanum mæth møghæl ve oc grad oc syær.

»Eufemia-viser« (hyppig). Brandt lb 125,4 the kan. 10 i seer. 126,4 moo i. 130,34 wii ma. 132,33 wi skal. 135,29 gik the. Hertug Fredrik (sv fornskr) v. 30 wi jeyer. 187 mynne vwenner kommer. 458 the priser. 478 i seer. 540 the faar. 727 i begiek. 743 wi maa. 1168 the saa. 1169 the fraa. 1215 the herrær giek. Didrik (i samme hs) Brandt lb 216,5 the sloo.

Rimkrønnike (sjælden) v 18 konningher haffuer. 1775 fattigæ som ther tha bleff (: inghen skreff). 2248 hwnde som ther laa (fl. i 2415 ther loffue hugormæ).

Michael (Molb.) s. 5 paffuer haffuer giffuet. 8 them som . . læsser. klærckæ som thet forstandhæ kand. 35 ther skriffuer aff wiisæ klærckæ. 36 tha sckelffuer baadhæ fødher och hænder. 37 pyner som hennæ staar foræ. 118 alle som i thet brøderskaff er. 119 thet taler om godæ predickæ fæ[dræ] (: læræ). 120 them som lærer. 121 jeg straffer ey them ickæ bædræ weed. 144 allæ, paa iorden boer.

Bönner og Helgenrim. Helveg og Brandt psalmedigtning no VII hennes fõtær the stanner. the hennæ thyener løssær hun. XII wy skal døø. XIII the tegh wel andh. XX aff allæ thinæ vndher flyder blodigæ strømmæ. Brandt lb 250,16. 21 vi vænder. 252,21 fleræ gaar. 253,1 storæ naglæ staar.

Efter 1500 (som alt i rimkrøn.) tar explr av. I bibelen 1550 er de vanskeligere at finde end i skånske lov. Falsk »correcthed« værner samvittighedsfuldt om fl. i skrift, og tilbagefører dermed ens fl. og forest. m. og navnem. (*guderne give ham*

langt liv. kongerne leve. folk sige det kun. herav lære de unge at vogte sig. du kan glædes når andre græde og le ad deres ulykker), ja enslydende datid og nutid fl. (*skulle ville kunne*; — og *løbe græde hede hugge sove komme*, der dog langt senere atter opgaves i datid). Det sker netop på den tid sproget selv bliver hélt fri for disse ulæmper.

Hos Chr. Pedersen er explr sjældnere end i sælandske og jyske lov: Mt 5 i skulle elske eders wuenner och gøre dem gaat som eder hader Beder gaat for dem som eder forfølger oc skader. 10 er der nogre¹⁾. Postil 3dje søndag i faste (B og F I 295) i denne nerwerendiss læst er Trende merkelige artickle. — Tavsen sommerpostil 1539. XXXV₂ de andre som hannem tilhøre skall forstaa. — P. Eliesen (Secher I 344) thet maa wij alle besinde. — P. Plade (N M P lit. hist. II 238) Kjere venner . . edre mangfoldelige velgerninger som y meg altid bewijst haffuer. — A. S. Vedel, Saksés (1575) fort. slutn: At her haffuer verit mectige oc stercke Kemper.

Der er dog »mindre correcte« skrifter, hvor sproget selv tiere træder frem. De fjærner tvivl om at fl. svandt før 1600.

E. Krabbe tillæg til rimkrøn. 1533. v. 54 tha wor Danske. 114 the wor. 171 the screff. 193 the Suenske som tha saa miin skare. 214 the hollt. 231 wii opbrød. 234. wi sloo (fl. sloge 485. 491). 235 faa vndkom. 236 wii fand. 247 alle theris banerere ther tha bleff. 262 the opsloo. 267 the sang. 283 the lood. 318 førster som winder. 325 woxer alle træ. 336 wii vndkom. 442 the hølt. 445 the slo. 482 the waar. 484. mine [folk] greff. 520 faa wor. 649 the wand. 657 mend ær.

H. Justesön (Ranch). Salomons hylding 1585. Prolog: WI Danske Mend maa sige. haffuer wi. Træder wi her fram . . wi arme klercke. de stumme taler. De døde leffuer og gaar igen. De dreblige Mend . . haffuer. I holder. I spotter. i acter. (men også: wi begære. De vide. wi forgiffue oc mercke). Scene 1 (bl 1,1) maa wi [David²⁾]. wi samler. Wi bær. Wi troer. wi haffuer.

¹⁾ Dette expl forholder sig som de andre (Om børn ath holde til Scole, B og F IV 482,4, der ere och mange). Den regel, at der netop skal stå ental ved biordet *der* (tonløst), vedkommer ikke sprogvidenskaben; den er lavet efter at fl. var forsvundet. Jeg véd forresten ikke, om de følges av mange.

²⁾ Men bl 2,2 *Wi føle*. — *wi i for jeg du krævede* fl., når man ellers holder på fl. Vedel i Saksés fort. i *ere*, i *haffue*, og kun undtagelsesvis *haffue* fordi ent. for fl. også ellers er sjælden undtagelse hos ham. (N M P lit. hist. II 185) i *eræ en bisp*. Nuværende forskel i *eræ* mellem *de ere* og *De er* har aldrig været til (uden på papir), da de funden mange tider efter at fl. var forsvundet.

A. Hvidtfeld II. 1601. qv. s. 2—3 som de nu kommer . . Formercker Manddraberne. de gaar oc forbinder dennem. thi samler de dennem. Dette Aar vaar tre Soele seet. Da bleff Vidnesbyrd forhørde (men 5 gange: vaare). 49 da skal fire. Kand ikke de fire. da skal de. den skal de sætte. da skal de. de bliffuer. da skal wi alle. wi skal oc (men: de andre haffue. dem som skulle). 208—9 står 20 ent. for fl. (de 12 ved *wi* d. e. Woldeslaus) og kun 1 fl.

Viser fra 16de årh. som no. 174 hos S. Grundtvig: dy gaff. thi waar. dy drog. dy geck. dy luod. dy bad. dy bødd. y siger, og kæmpeviseopskrifter, godtgör, at fl. efter 1550 var så godt som av brug.

H. Gerner vidner 1678, at fl. ikke mer er til, og forlanger, ligesom Höjsgård 1743, at skrift heri skal rette sig efter sproget.

Lideform.

Av personforskel kender jeg ingen lævning i dansk. Efter at endeselvlydene var bleven ens, faldt, som i handlef., fl. og forest. m. allevegne sammen. Talforskel blev kun mulig i »stærk« nutid og datid, og i »svag« nutid av classen som *telja*.

Denne talforskel viger og svinder med den i handlef. Skönt forfatterne holdt på den i handlef., opgav de den i lidef., og slo således streg, på kryss og tværs, over sprogets historie og love.

At *jeg bæres findes gives ædes* o. s. v. er flertalsformer, er klart endog av nydansk skriftsprog alene. Den »practiske« regel, at de dantes av *jeg bærer finder giver æder* ved at sætte *s* for *r*, smager av latinskolen; öjet kan sagtens tage den for god vare; men ørets krav kommer gärne skolemændene på tværs. Sæt *r* for *s* i *jeg bæres findes gives ædes*: så får vi *en bærer finder giver æder*; tag *s* fra: så fås *vi bære finde give æde*. Men tonehold er jo uvedkommende i dansk sproglære.

For at se, at *sloges* er flertalsform, behøver man at gå ikke så farlig langt tilbage i dansk litteratur, så finder man *jeg slo, vi sloge, jeg slos, vi sloges*.

Fl. og forest. m. var allevegne ens. Også det hjalp til disse formers sejr. Men hovedvægten falder ikke på forest. m., der alt længe för 1300 var ved at vige.

Ental veg tidligere i nutid end i datid, fordi de fleste »stærke« datider havde forskellig rodstavelse i ent. og fl. (*gavs gaavæs. bets bitæs. brøts brutæs. sangs sungæs. hiols huldæs? feks fingæs. slos slogæs.* derimod *toks tokæs*). Lighedannelse førte til *gav(s) gave(s). bed(s) bede(s). brød(s) brøde(s)*; og så dermed *gaves bedes brødes*, ligesom *sloges* og *toges*. Lige-

dannelse førte ikke til *sang sange. fan fanne. bant bante*¹⁾; og her faldt *sunges funnes bundes* bort med *sunge funne bunde*. Da nu også *sangs fans bants* faldt bort med de andre ental i lideform, kom slige datider egenlig til at mangle lideform. Dog dannedes av flere, ny 2stavelsesformer *sanges fandtes bandtes spandtes vandtes hjalpdes, brakkes trakkes*, så og *holdtes omgikkes*, dannelser der fortjener at fremmes og videre efterlignes, da man ellers er indskrænket til den vidtløftigere omskrivning med det tyske *blive*.

Til sidst blev det lydlov, at lideform ikke skal ende på blot *-s* efter medlyd; således fik man endog *det har (er) lykkedes*.

Atter her begynder talforskels udslettelse vestfra. I jyske lov er nutid ental næsten borte, så lidef. her har forspring for handlef. I skånske lov holdes talforskel nøje; hvorledes det siden går med skånsk, om omvendt ental sejrer (som i svensk), véd jeg ikke.

Skåne.

Sk. 1. — Ent. 1,5 lægs ei fælæg. lægs fælæg. 6 lægs hænnæ fæ. 13 huat sum gørs. 2,1 þæt gialz æi. dyls nokæt. 2 þæt gialz æi. 3 taks arf. dyls nokæt. 4 dyls aldær arf. 4,11 æi tæks fran hanum uættæ (ejef. fl.). 5,5 (i B 76) sac gifs. 92 þa gifs (A M 41 giuis. forest. m.?) lækesgift. 28 raþesak gifs. 24 ben taks. 26 gifs sac. 6,9 (i B 76) gifs frælsi. 7,5 syns hauum. 8,2 (i B 76) siþan han af sigs (runehs: sighis. ikke forest. m., men ældre form). 9,14 lægs. 19 lægs. 11,7 gørs. gifs. 10 sæms þem æi. 13,2 þa grafs han. 16,1 han kræfs. 17,2 han skils. Kirkl. 10 kyzimi þera tæls. 11 annat tuiggisæ suærs. 14 paska uku luks. 19 þa suærs þæt. 20 um æi uinz. — Fl. 1,7. 9. 11. skiliæz þe. 3,21 þa læggisæ þe (forest. m.?). 17,6 summum stafum takæs (A M 41 taks) undæn tue lotær. Kirkl. 20 uinnæs mæn (winzs i ny kl sml 66 duod: Thorsen s. 263). — 5,15 at þeræ sal læggis niþær, og 9,19 læggis. læggias, og Kirkl. 19 num man skilis (skiliæz B 76) kan være forest. m. (også læggias), så at jeg ingen sikkert expl véd på fl. for ent.

Hs e don. var. 136 qv., fra 1430, har jeg ikke gennemgået; i »arvebog og orbodemål« skelnes talformer. Arvb. 33 thet haldz. 34 af allum gangs withir. 35 bonde skils. 50 skötning halz. Orb. 31 been taks. hwart ær withir gans. 32 of withirgans. — Arvb. 34 then bonde oc the kuna skillies. 37 skillies the. — Vederlagsret (samme hs) withirlaghit . . brødis (Brandt lb 38,15),

¹⁾ Hist og her læses hos »classiske« forfattere fl. som *braste skjulfe* (Øhlenschläger, rim på *Thjalfe!*), så og *holdte*; men da sligt aldrig har været til i sproget selv, er det naturligtvis uvedkommende.

altså forest. m. for frems. m., hvis formen er skånsk, og ikke indkommen fra sælandsk original.

Lunde bl. 42 (Rosenv.) giæld taghs (Schl. 38 takx). 45 ben taghs (S. 42 taka). 60 ther gørs ey garthganga (S. 53).

Krøn. Stokh. hs B 77 (Brandt lb 66,²⁸. 67,⁶) hunda revus. ulvæn sozs (læs: sødhs) oc gafs faarum.

Øerne og Jylland.

V. sæl. I. Explr ikke mange, men holder talforskel. — Ent. 1,³ man skils. 13 hun halds. 2,¹⁵ tha gifs thær tho ey meræ for. tha gifs thæræ for twiggæ tyltær eth. thæræ gifs tyltær eth foræ. 42 thær tox næfnd foræ. thet gørs. 3,⁵ thet tax. 12 læghs bondæns thræl. lægs fræls man. — Fl. 1,² (A M 26) allæ gangæs wither (A M 24 gængs. er av en senere læser regnet for fejl, da han har tilsat af forved allæ). 3 of hion skilliæs. æn skilliæs the. 2,¹⁷ ben takæs (men ben kunde være ent.). — 2,¹⁵ tha gifs thær foræ thre tyltær (for: tyltæ eth) duer ikke godt til expl på ent. for fl.

Sæl. kirk. s. 68 burth tæls. 70 anti swærs. 72 wins til logh. — winnæs hanum ey grannæ.

E. sæl. I. Talforskel regel; dog vakler nutid ental; datid 2,⁷⁰ at allum gatæs at: forest. m.? — Ent. 1,⁹ hæfs. 11 hin ær in tæcs. 14 tha lægs lot up. 46 thæræ færs illæ. thæræ forfærs. 2,⁵ man dræps. 7. 8 dræps. 16 man gørs herwærki. 23 dræps. 25 gørs. 34 hand hugs. 40 nefnd gifs. 43 man tæcs. 50 sol sætz. skiutz thet thing. 51 sæts. 54 them sæms. 59 skils. 3,². 4 gangs. 7 lægs. 19 syns. 22 skiuthz. 26 tæx. 30 drags. draus. 38 lægs. 41 dræps. 53 skiutz. 58 wræcs. wræcx. 59 wrax. 60 thet wrax. 64 sætz. — Fl. for ent. 2,⁴. 10 vm man dræpæs. 30 vm eld sættæs. 56 of them biuthæs rep. 3,¹³ dræpæs man. 2,¹² vm man bæriæs. 41 tha wæriæs thet Overskr. hær byriæs ræt siælænzk logh. Slige som disse tre fremmedes ved den ny handlef. bæriær wæriær byriær. Fl. kan naturligvis ikke skelnes fra forest. m. — Fl. 1,¹ the skiliæs. 2,⁵⁹. 61. 62. skilæs the. 3,² byuthæs the. 14. 61 skiliæs the. — Av Thorsens prøver fra andre hss mærkes s. 140. 141. fõtær hoggæs. læpæ hogs.

J. I. Fl. for ent. er regel i nutid; dog tiest: gørs (i 3657 tit gøræs); av datid findes kun: gafs, to gange (286 begge gifs; 3657 den sidste giuæs). — Ent. 2,¹⁸. 33. 40. 100. 3,¹². 59 gørs. 2,²¹ marcskial swærs. 2,⁶⁹. 3,⁴² gafs. — Fl. for ent. 1,⁶ læggæs. 17 finnæs æi arf. 24 tha gøres bæræ hovæth lot. 26 giæld thær krævæs. 36 sælæs. 48 hwa sum sættæs. 50 læggæs. 51 gøræs. 2,⁵ baldæs hæstælegh. 6 fulkumæs (fl.?). thing haldæs. 8 dræpæs man. 13. 22. 28 swæræs man. 26 takæs bot. 58 læggæs fæmt. 72 iorthen winnæs. 73 giuæs tolf mæn eth. 78 man bæriæs. 83 hwa sum thær bæriæs. sol sættæs. 97 thiufnæt finnæs. 104 giuæs sak. 115 takæs. 3,¹ lething biuthæs. 23 dræpæs man. 30 ben (fl.?) takæs. 32 han akæs æth bæræs. 43 haldæs thæt. 57 læggæs. 66 skathen giældæs. 68 eld sættes. Hvilke av disse og følgende er forest. m., kan ikke siges. — Fl. 1,²⁴ skillis the. skilæs the.

2,71 the skilæs. 3,19 skilæs the. 21 swæræs mæn. 29 the bi . .
thær vp flyghæs. 55 swin læggæs.

Flensb. bl. Kun fl. for ent. i nutid. 11 gøræs. 14. 38. 39.
58. 93. 113. 119 giuæs. 49 wæghæs. 64 finnæs. 97 beriaæs.
98. 99 forwinnæs.

Harpstr. Talforskel mer udslettet end i E. sæl. l. (To eller
tre gange ent. for fl.). Datid har jeg ikke. — Ent. 1,8 o. s. v.
mangfoldige gange: lægs. 1,12. 64. 74. 2,17 gørs. 1,6. 29. 59. 77 smørs.
Overskr. ved 1,21. 25. 44. 2 byrs. 1,10. 14. 22. 24. 24. 69. 2,8. 9. 15.
29. 28. 45. 55 driks dryks. 2,10 taks. 1,17 ryfs. 2,21 gyfs. 2,24 hafs.
1,59 drøps¹⁾. 1,67. 2,21. 41. 45 lats. — Fl. for ent. 2,20. 22. 55 læg-
gæs. 1,71 gøræs. 1,65 smøræs. Overskr. ved 1,28. 68. 70. 76 byriæs
byræs. 1,68. 2,1. 29 dryckæs. 2,29 takæs. 1,2 scriuæs. 1,22. 27.
26. 77. 2,24 latæs. 1,26 ætæs. bitæs? 1,77. 2,24 giuthæs giutæs.
1,52 nythæs (d. e. g-nides). 1,2. 4. 28. 66. 79. 2,9. 12. 14. 20. 51 siuthæs.
2,10 finnæs. — Fl. 1,24. (22). 71 (2,15) smøræs. Overskr. ved 1,1.
28. 51. 58. 60 byriæs. 1,10 glæthæs. 1,22 drikæs. giuæs. 2,20. 24
siuthæs. — Ent. for fl. 1,2 øgnh thær smørs mæth. 21 smørs øghæn.
(10 thrinne wet lægs for twinnæ wæt). Hid hører ikke: 2,15' stampæs
hænnæ blathæ oc lægs oppa øghn. 27 stampæs hænnæ røtær mæth
win oc dryks. — Stenbog: Ent. 26. 28. lægs. 23 syns. 40 lats.
44. 61 taks. 59 sigs. — Fl. for ent. 17 læggæs. 6. 28 sættæs. 17. 24.
27. 28. 52 latæs. 24 brytæs. 17. 62 haldæs. 17 bindæs. 23 bæræs.
41 nithæs. 25. 40 giuæs. — Fl. fortale: bæræs.

Docum. 1393 (M og P 24) mæssæn siwngs. (21) messen siwnges.

Lucid. Forholder sig som j. l. — Ent. 37. 51 gørs gørs.
— Fl. for ent. 10 o. s. v. syunghes. holdes. 13 sies. scriwes. leses.
16 brydhes. 43 byriæs. 53 tagea. 63 glædæs. 59 gøræs? —
Fl. 58. 62 gøræs. 61 ouænbares. — Datid findes, og med tal-
forskel: 9 werdhen gaffs ther weth. 40 værdæn for fors. 36 forti
forforæs the allæ.

Legender (Brandt). Omtrent som Harpstr. — Ent. 47,28 fiæls.
89,22 thu stædzs. — Fl. for ent. 9,7 glædis. 24,2 spøræs. 33,20.
28. 22 iech (iach) bæries. — Fl. 68,7. 73,4 gøræs. — Datid. Ent.
4,24. 8,12 fandz. 16,12 fulcomss. 44,2 tha slooss hin eld vp. 87,2
slooss. 70,14. 20 gaffs. 75,22 swegs. — Fl. 87,2 the finghes.

Rimkrøn. Som Harpstr.; fremgang mærkes lige så lidt som i
handlef. — Ent. 1089 tax. 1227. 3468 gørs. 1228 spøræs. 3210
skils. — Fl. for ent. 99 findis. 803 syes. 3702. 4947 drages.
4513 holles. — Datid skelner tal. Ent. 720. 741 gatz. 909
bedreffs. 1042. 1933 togs tox. 1755. 3433 gaffs. 3802 jeg
[Erik Emune] slos i ribe. 3560. 3835. 4119. 4154. 4205. 4318.
4533. 4567 slos sloos. — Fl. 1469 ther sloffues wi. 1763 the
slogis. 2592 wij sloffues ther bode tijl dødhe. 2806 [aff men] sloffues

¹⁾ Av dreypa? så forholdt det sig som gørs sigs hafs thyks. (2,29. 51
drøpæs oos).

flere en ther leffdæ i gen. 5002 wij fundis. 5004 the offuer wundis¹⁾).

Michael. — Ent. s. 59 gørs. 145. 148 spørs. 78. 93 o. s. v. giffs. — Fl. for ent. 36. 46. 77. 112. 118. 181 giffues. 8. 116 ackriffues. 57. 147 findes. 74 siwnghes. — Fl. 77. 93. 110 giffues. 36 slides. 57 bindes. — Datid. Ent. 106 skreffs. — Fl. for ent. 69 gaffues. — Fl. 100 skreffues. 142 lodes.

Mens entalsform nutid efter 1500 bliver sjælden — Chr. Pedersen postil 1ste søndag i faste (B og F I 272. 279), P. Eliesen (Secher s. 77) gørs; Tavsen sommerp. XXXV₂ weyerfars; ellers gøris findis bæris o. s. v. — holdes derimod i datid tal-forskel i skrift:

Forts. av rimkrøn. 333 thet slos. 689 the slogis. 88 Danske oc Tydske . . ther meg omginges. 425 tha fwndes ther hwercken fattig eller rig (hvor også kunde stået ent.). — Chr. Ped. Apstl. 27 bagdelen aff skibet sloss sønder. Olger (B og F V 171,2a) de slogis. Luc. 8 [han] drefs. Børn at holde (B og F IV 469₁₇) somme gaf-fuis i kloster. Karl Magnus (B og F V 40,3a) siden sprunge de op och høggi²⁾. — Eliesen (S. s. 325) Thet nijende hans spørsmaall . . fantz icke wdi the scriffter. — Tavsen sommerp. CCXXXVIII₂ da wd bars der en døder. 1 Mb 32 da brøds der een mand med hannom. 2 Mb 15 da skøds wandet tilsammen. 1 Mb 47 alle de penninge som fundes. — Bibel 1550 Apstl. 27 sloss. 1 Mb 32 brøds. Mt 1 befands det. 1 Mb. 47 fundis. — Vedel: Sakse 1575 s. 33 Lycken bars. 536 fra Bugislao som bads om Fred. 31 den Skat som Aarligen gaffs aff Suerige. 55 der fands nogen forstand hos hannem. 432 saa vederfors det ocsaa Kongen. 363 hand omgiicks met saadanne Tancker. hans sind drogs der hen. 14 De slogis paa fluct. 356 oc saa mange som fundis, [bleffue] straffet. 66 alle dem som komme oc badis om hende. — Kæmpebog (Barfods udg) s. 54 Froger hugs til døde.

Pontoppidan gram. (skr. 1648) s. 286 kender både fandtes brøedes droges og »contracte« fands brøeds drogs gavs, men taler ikke om, at de sidste er ental. De findes somtid for fl: Hvidtfeld I. 1600 s. 294 Imod Bisp Jens offuergaffs disse Besværinge; ældre expl har jeg ikke. Jeg tror, at et par enstavelsesformer endnu ikke er hélt av brug; jeg mener at have hørt: fans (gavs bed³)³⁾.

Det ny: fl. for ent. kan eftervises i 15de årh., men i

1) Explr på datid forest. m. i denne avlydsclasse: docum. 1401 (M og P 87) skethæ thet swa ad nogen breef och bewisnyngæ funnæs her æfter. Chr. Pedersen Mt. 18. Mr 9 da vaare det hannem bedre ath der bundis en mølle sten om hans halss.

2) Smlgn. Brandt lb 204,34 ther the æy wilde offre tha hals hugges the.

3) Ligl. nt. kvæls. — Dt sås, altid udtalt som én stavelse, er vel ikke blot gl ental, men tillige fl så(w)es trukket sammen, i lighed med isl. *sðsk* for *sðusk*.

avlydsclassen som *finde synge* former som *fandtes sanges* (samt *holdtes omgikket*) i ent. og fl. måske først i 16de:

Vederlagsret hs fra 1430: withirlaghit brødis. Johanne Skrams bønnebog (Brandt lb 257,¹) Aftens sang stund togis Christi legome aff korseth nedher. Michael s. 69 allæ the lemmer i kroppen stood fran øffuerst hanss hoffuet och til hanss food gaffues sødmæ i samæ tidhæ. — Chr. Ped. (B og F V 51,²³) ieg drogis met Janemund. Psalmebog 1569 bl 85 de Noder som Cum rex gloriae etc sangis met. Vedel: avskrift av Chr. Pedersens danske krøn. (B og F V 505,²⁴) de bandis. Sakse fort.: en Bog vdi builcken fandis Saxo vdsæt. 228 den som skyldig fandis. 419 der fandis tre Mend. 517 hand tuangis. 413 hannem gaffuis icke effne eller leilighed. 150 hannem gaffuis mistrøstighed. 250 der holtis. 532 den Lycke som hannem altid vederforis. Hvidtfeld II. 1601 s. 41 den tredie part aff hues som indtogis (forest. m.?). 626 Døden, han drogis met. 17 da vantis oc Kecksholm. 626 Der de kom igen, fantis hand død. III. 1603. s. 1 Andre fantis. Kæmpebog s. 22: Kjemperne bandtis. — Gerner orthogr. 1678 s. 97, epit. 1690 s. 49, giver kun former som: jeg, vi, slogis drogis fandtis.

Jeg tilføjer et par explr på bydem.: Brandt lb 258,²¹. 259,²² glædz. 261,²⁴, Michael 60 glædis glædes. Br lb 277,²⁵ dwælss. leg. 86,²⁰ haffs. — og på fortids tillægsm.: H. Fredr. 413 tha segh hawdhæ lawdis then hær. Chr. Ped. (B og F V 25,³²) slagetz.

Lideform var oprindelig »medium«, hvorav vi jo har lævninger nok (*kedes harmes nøjes* — *slds* o. s. v.). »Passiv« betydning er alt i ældste dansk o. 1300 ligeså fremtrædende som nu. Fast forskel mellem lideform og omskrivning med *vorde*, nu *blive*, findes hverken i gl. eller ny dansk. Alt i gl. dansk havde omskrivningen ikke fortrin om det varige, gentagne, sædvanlige (*stranden overskylltes ved flodtid; krigsskibe bygges av egetømmer*).

Flere steder læses ytringer, som om lideform ikke var noget almindeligt og gennemgribende i dansk (Højsgård § 1647—52. Molbech »Harpstr« s. 24. Lyngby j. uds. s. 124). Det er ugrundet, og kan ved gentagelse i sproglære og undervisning blive skriftsproget til skade. Der er tilfælde, hvor lideform ikke er trængt igennem, eller er trængt tilbage. Men at nægte, at den er almindeligt middel i dansk, lyder som om en vilde sige, at flertalsform av navneord eller sammenligningsgrader av tillægsord ikke var almindelige i dansk, eller *-e* ikke almindelig navneformsendelse. Højsgårds påstand, at man ikke kan sige *der lystes til ægteskab, han sattes i fængsel, der svaredes, der ådes meget*, er aldeles falsk; og formen *sanges* er historisk overleveret, og fuldkommen rigtig, ligeså berettiget som *fandtes*

holdtes o. s. v. Hvis man ikke kendte Molbech, kunde man ikke fatte, hvorledes han kan sige, at »passivform ikke er meget hyppig« i Harpestræng; den findes mindst 339 gange. I skånske lov tæller jeg den 117 gange, i de sælandske 218, i jyske 256, i rimkrøniken 143; men disse tal er sagtens for små.

Nævne- og genstands-form.

Rask (smlde avhdlgr I 196. 201) lærer, at danske navneord udgår fra oldnordisk *gf*, svenske fra *nf*. Det gentages av Lyngby (tidskr. for philol. I 28. antiqv. tidskr. for 1858—60 s. 260 f.) og mig (Danebrog no. 3). Petersen (sproghist. I 103) siger, at ens *nf* og *gf* i dansk er kommet »nærmest ved bortkastelse av *r*«, men at man tillige »virkelig har blandet *nf* og *gf*«. Det er rigtigt, kun at *nf*, trods blandingen, sejrer.

Rasks lære har ved første øjekast noget tiltalende ved kort simpelhed. Løseligt blik på svenske og danske former synes at føre til den, som

sv. <i>hæstar</i>	oldn. <i>nf hestar</i>
d. <i>heste</i>	<i>gf hesta</i>

Ved nærmere eftersyn svinder denne simpelhed; forholdene bliver netop efter Rasks forklaring indviklede. Holdes sammen former i jyske, sælandske, skånske, vestgøtske, østgøtske, sødermanlandske, uplandske lov, og i ny dansk og svensk, så kommer ensartet simpelhed tværtimod frem ved Petersens opfatning, tagen noget skarpere og bestemtere. Det er klart, at *nf* fl *hesta hana* i Sødermanland, Østgötland, senere også Vestgötland, kræver samme forklaring som i Skåne, og som *hæstæ* i Sælland og Jylland; om *-a* for *-ar* i *nf* fl. også trængte igennem i Upland i slutningen av 14de og i 15de årh., er ikke oplyst (sikre explr på uplandsk dialect fra den tid har jeg ikke set); trængte det igennem, så måtte nysvensk fl. *hæstar hanar* atter have fået *r* ved efterdannelse efter hunk. fl. på *-or*¹⁾ og fl. på *-er*. Enten må den sætning, at *nf* sejrer i svensk, eller den, at *gf* sejrer i dansk, opgives; samme form sejrer i begge. Og jeg mener, at enten *-a* i en mellemtid galdt i Upland og Nærike, eller ej, d. e. enten nysvensk fl. *hæstar hanar* o. s. v. er uavbrudt bevarelse av den gamle *nf*, eller ej, i begge til-

¹⁾ Hunk. fl. på *-ar* måtte da ligeledes have bortkastet *r* (ligesom i gøtsk), og senere fået det igen. Smlgn. om *-ar* og *-a* Rydqvist II 608. 611. Lyngby i antiqv. tidskr. 1858—60 s. 260—62.

fælde bliver det nf, der, rigtignok i *hæst hæsta hana* smelter sammen med, men i andre tilfælde fortrænger gf, og det både i Sverig og Danmark.

Tag gl østgøtsk, yngre vestgøtsk (15de årh.), og gl skånsk; de giver den lov: *-a* står for *-ar*, ellers skelnes nf og gf. Dette ene forhold er nok til at avgøre sagen: *r* var udfaldet av *-ar*.

I skånske lov mangler næsten altid *-r* i nf ent. hank. (dog findes *þiufær kostær*). Det var endnu tidligere indtrådt i Jylland og Sælland, og indtræder senere i Sverig. Atter det er endelse bortkastet, ikke nf fortrængt. I visse norske almuemål (med »halvlyd« for *-r*: Åsen § 218 note, eller *-r* beholdt i visse ord forved kendeord: § 223. 240) og i dalsk (*wæisdomben*: Næsmann, præf. Brönvall, hist. linguæ Dalekarlicæ 1733 s. 66; *b*, indskud mellem *m* og *r*, tilhører nf) haves håndgribeligt bevis på, at *-r* kan udfalde, uden at det vil sige det samme, som at gf fortrænger nf.

Tydelig nf i skånsk (ligesom i svensk) er ent. som *hani* (*-e*) *kuna*, *gofer* og hunk. *gofþ*, fl. som *synir*, *alli* (*-e*). *synir limir vinir* o. lign. er endog trængt ind i gf, lige imod Rasks lære, og vi siger endnu *sønner drætter lemmer lodder venner koster sæder*. Vel findes *syni*, ligesom i sælandsk og især jysk *kostæ limmæ* o. lign. ¹⁾. Det kan være blanding av nf og gf. Men det kan også være begyndende, siden tilbagetrængt, bortkastelse av *r* (som i *alli* for *allir*). Gf på *u* (*sunu*), d. e. tydelig gf., findes ikke, det jeg véd, i skånsk (men vel i svensk). Også i tillægsords hunk. trænger nf (*al jorden*) ind i gf (i gl skånsk findes gf endnu tit: *bundnæ* sk. l. 7,₁₈. *iörþena* 4,₁₅ i B 76).

Men nu former som *skjolge træde*, er det ikke gf *skjöldu þráðu*? Nej. Svensk *sköldar tráðar* er hverken = *skjöldu þráðu* eller = *skildir þræðir*, men ny former; og det gælder også om *skjolge træde* (gl d *trædhær* Dom. 16,₁₂. *wænder* leg. 5,₂₅).

End da former som *vilje tredje*, er de ikke = *vilja þriðja* modsat *vili þriði*? Nej, i svensk *vilje* ²⁾ *tredje* viser *e*, at vi

¹⁾ V. sæl. l. 3,₁₃ slutng. *costæ* nf. E. sæl. l. 2,₂₄ *costæ* gf. 3,₅₇ *costær* nf. 1,₄₉ *lotær* gf. Harpstr 1,₃₁ *limmær* gf.

²⁾ Sideform *vilja* er den sædvanlige nysvenske blanding af hanköns- og hunköns-form. Rydqvist II 201. 320. — M. h t. oldn. *vili þriði gleði* o. s. v. er det vel endnu ikke aldeles avgjort (om end sandsynligt), at dét var udtalen? *ii* vilde se ud som *u*, og kunde derfor forkastes i skrift.

ikke des mindre har nf. (Og sv. *glædje* skreves i oldn. *glæði* i alle former).

Men *den denne anden nogen megen liden to*¹⁾ er jo = *þann þenna annan nokkurn mikinn lítinn tvá*. Javel, det er gfer. Men alle de samme gælder netop i svensk. Dansk og svensk stemmer altså aldeles. Ligeså hvor hf fortrænger gf (*ham hende dem*) eller nf tillige (*hvem*).

Det synes underligt, at samme endelse ikke omdannes ens allevegne. Hvorfor bliver *hæstar* til *hæsta*, og ikke *han kallar* til *kalla*? Det slipper vi ikke fra. Lad Rasks forklaring gælde, hvorfor bliver så ef. *skogar* til *skoga*, og ikke *kallar* til *kalla*, hvorfor i svensk *allir* til *alle*, men *synir* til *söner*? Lignende brud findes tit. Betydning og lydlov brydes.

Ved den lov: i navne- og tillægs-ord udfalder *r* av *-ar*, klares endnu et forhold, der ligefrem kuldkaster Rasks lære. Efter den skulde hunkönsord fl., nf og gf, på *ar ir ur r* væntes at ende på *er* i nydansk allesammen. Nu siges *sager*, i gl. dansk *sakær* og *sakæ*; vi har *jorde(r) enge grave havne grene sjæle sole borge nåle, næse* (nu ent.) (gl. d. også *graffuer haffner*). Vel kan endel komme av hel ny omdannelse; vel vakler *r* somtid i *-ir -ur* (sk. l. *kunu* for *kunur*); men den egenlige forklaring er den dobbelte endelse *ar* og *ir*; *sakæ* = *sakar*, *sakær* = *sakir*. *brude* stemmer med svensk *brudar*, *bruder* (i ældre dansk) med *brúðir*.

Når blot Rasks formel opgives, nægter jeg ellers ikke blanding av nf og gf, så at gf kan findes for nf. I sk. l. kan findes *kunu* for *kuna*, og netop især i ældre hss; så og *bonda* for *bondi* (e), o. s. v.; i E. sæl. l. i nf *allæ the iordh* (1,10). Men det spørgsmål kommer imellem: følger lovene talen, eller ynder de gammeldags form, og voldes derved fejl i forældede endelser? (M. h. t. *kunu* for *kuna* var det spørgsmål måske tænkeligt: var i grundhs *u* og *a* vanskelige at skælne?). Mens også i Norge nf sejrer, findes i nogle almuemål endel former, der bedst forklares av de andre böjninger, nærmest gf (Åsen § 63. 237 note).

¹⁾ *hvilken mangen* er på éngang *hvilkan margan* og *hvilik en, mang en*; de på éngang *þei(r)* og *þá* (derfor også hunk. ent. i gl. d.). *ingen av engi engin* er måske tillige *engan. man(d)* for *maðr* er geniudsættelse av den rette stamme (ligedannelse), hvorved nf og gf blev ens.

Om det nysnævnte spørgsmål om forhold mellem
tale og skrift o. 1300—1400

tilføjer jeg et par ord. Jeg kan senere komme tilbage til det.

Tanke om et rigs-skriftsprog i 13de og 14de årh. er umulig. Provinslovene (i omtrent samtidige hss) er hver i sit landsmål¹⁾. Dermed er ikke givet, at de skreves som man talte, at de nøje avspejler landsmålene o. 1300. En slig forestilling går gennem Lyngbys arbejder²⁾. Den støder, idetmindste i dansk, på uløste vanskeligheder.

De ældste hss er vel fra o. 1300. Da havde man alt længe — måske 200 år — skrevet dansk (love, lægebøger, kongerækker). Lovhss er avskrifter avskrifter gennem mange led. Sammenholdes dé fra o. 1300, eller o. 1350, eller end senere, med danske documenter fra o. 1380—1400, viser sig et spring, der var umuligt i virkeligheden. Sammenholdes de med danske navne i samtidige eller ældre latinske skrifter, findes uoverensstemmelser, der kræver forklaring. Sammenholdes jyske lov, f. ex. i Flensborg hs, og Flensborg bylov (omtrent samtidige hss), ses hvorledes byloven, der ikke havde gammel opskrift at støtte sig til, nærmere end j. l. følger dialect-udviklingen³⁾.

Er da ikke sprogformen i hver lov så fast støbt, at den forudsætter talen som eneste rettesnor? Nej. Jeg gennemgår nogle punkter.

Efterlyd *p t k* stod ikke, som lovene synes at vise, uændret til sent i 14de årh. Så måtte den næsten med ét have sprunget lige til *v dh gh*⁴⁾: i 15de årh. finder vi *greff* (læs *grev* d. e. *greb*) for *grep*, *affwiltgord*, *rodh rod roth* for *rót*, *taghe tage* for *takæ*, o. s. v., og idetmindste *th* (*d*), *gh* (*g*) for *t*, *k* för 1400, ja enkelte gange i lovene (f. ex. V. 1,1 § 12 *rigis*. E. 1,40 *withæ*. j. 2,32 *brythæ*). Kommer nu hertil, at hos Sakse, Sven Ågesen, i Lunde dødeliste og ældre gavebog, Valdemars jordebog, o. s. v.,

¹⁾ Petersen sproghist. I 139. lit. hist. I 61—62. Bredsdorf i blandinger fra Sorø I 85. Lyngby j. uds. s. 1—3.

²⁾ Se f. ex. j. uds. s. 3. antiqv. tidskr. 1858—60 s. 241 nederst.

³⁾ Fejlslutning er det at sige, at j. l. er i rigs-skriftsprog, Fl bl. i landsmål. — Avstand mellem j. l. og Fl. bl. må ikke regnes fra Valdemar Sejrs; længe för ham havde skrevne love, der ligger til grund for hans.

⁴⁾ Jeg vil her bruge *dh gh* (som i hss) for åndende *d g*.

kan findes *Aggo Aggi Ago Age Aghi* (næppe forskelligt fra *Áki*), *Loth-brog*, *Rolvo Krage*, *Sprageleg*, *Harthagrahæreth*, *Stathagræ*, *Gødærslef*, *Hwidinge* o. s. v.¹⁾, så kræves en udtale, der muliggør slig skrivemåde, og dog ikke umuliggør lovenes fastholden ved det oprindelige. Disse betingelser opfylder udtale som ikke åndende *b d g* for oldn. *p t k*; den vedligeholder adskillelse fra det oprindelige *v dh gh* (skrevet *f v u, th, gh*)²⁾. Forøvrigt beviser tegnene *th gh* for *t k* ikke, at lyden *dh gh* er nåt; det ses av næsten alle skånske hss³⁾ (ikke runehs); således har endog Stokk. B 76 tit *sühæ bæthæ søghæ* o. s. v.; men i Skåne udtales endnu den dag idag *d g*, ikke *dh gh*⁴⁾; man kan tænke sig at en gammel forskrift i skriveundervisning, den at blot *d g* regelret ikke måtte stå efter selvyd, har holdt sig længere, end den passede til sproget. Det utænkelige spring i udviklingen, som lovenes almindelige retskrivning forudsætter, svinder altså, hvis retskrivningen er udtryk for et ældre trin i udviklingen. Her, som alle vegne, foregår udviklingen umærkelig gennem lange tider. Hvor vi ser spring, kan vi være vis på, der er misvisning i den skriftlige overlevering. Det bliver nu fatteligere, hvorledes forskel på oldn. *t* og *dh* (*ð*) trods al senere kunstig modvirkning mærkes endnu den dag idag, idet oprindeligt *dh* langt tiere udfalder i talen (*go' rø' brø' me' ve'*)⁵⁾.

¹⁾ Smlgn Bredsdorf i blandinger fra Sorø hæfte 1 s. 81. — At dømme efter hs-brudstykkerne av Sakse, ændrede Chr. Pedersen ikke navnene (uden ved fejllæsning). — Som et par av de ældste steder giver jeg her kun dødelisten Lgbk III 451 *Aggasun*. 465 *Aggi*. — Lgbk no. CXCI (bd VII) fra Roskilde 1370 har i mængde: *Maglæ. N Judæ. Togeby. Egebiærgh. Skibinge. rebedretiorth. garthaædæ. brydye*, ja endog *Jo. Awæsson* s. 4, o. s. v. Imidlertid er det meste i scriptores ikke godt at bruge i sproglig henseende. Således får man vel lidt at vide om dette hs

²⁾ På samme måde er de mange, der siger f. ex. *lad-der* for *latter*, ikke udsat for blanding med den åndende lyd av *dd* f. ex. i *odder*, og føler derfor ingen vanskelighed m. h. t. skrivemåden.

³⁾ Mærk hs don. var. 136 og Lunde bylov. — Nøjagtig, eller næsten nøjagtig, brug av *p t k* se f. ex. docum. M og P 5. 51. — Et andet bevis på, at tegnet *gh* ikke er til at stole på, er at det tit står for *gg* (f. ex. *hogh* V. sæl. I. 2,30).

⁴⁾ Lyngby j. uds. s. 13 note 2.

⁵⁾ Tillsyneladende undtagelser fra overgang *p t k* til *b d g* er *dryppe gætte knytte skotte lukke*. Men tilforn hed det *drybe* (Arrebo: Rørdam s. 186. Kingo tit), *gæde* (f. ex. Chr. Ped. Mt 26), *knyde* (N M P lit. hist. II 268),

Oldn. efterlyd *gh* stod, ligesom *p t k*, fast, da man begyndte at skrive dansk, og derfor almindeligvis i lovenes retskrivning. Dog var *w j* indtrådt længe før 1300, som ses av *lau laugh lauthæ eyn deycæ* o. s. v. ikke få steder i lovene, *Stauløsæ* i Valdemars jordebog, *Suibdarius* hos Sakse¹⁾, o. s. v.

I 15de årh. var *dh d* stumt i *rdh ld nd*. Rimkrøn. 876 *oor[dh]: stoor*. 315 *land: mand*, o. s. v. Docum. 1390. 1396. 1402 (M og P 16. 36. 108—9) *gar = gård*. Ja, Sakse: *Ingellus*; j. l. *ior han unnæn*, hvor Lyngby (j. uds. s. 14) siger, *th* og *d* er glemt — ja, skriveren glemte vel at se efter i hs. I *iorh (døh)* i sæl. l. er noget glemt; men er det ikke et fingerpeg? Har man først stumt *d*, bruger man det snart fejl; men det er ikke først i 15de årh. vi finder *fuld vild kalde* o. s. v. Sk. l. 3,6 runehs *fulduaghsen*, 3,7 *kaldæ* (se dog Thorsens noter). 5,19. 20 runehs og B 76 *uild diur* (at ty til forklaring som falsk fordobling av *d* i *diur* er unyttig nødhjælp), *wildæ fughla* (A M 41 *wil willæ*). 9,11 B 76 og A M 41 *wildum horsum*. E. sæl. l. 1,18 *til fulds*. J. l. 2,36 Flb hs *wild diur*, A M 453 *wildæ diur*.

Udstødelse av *dh* efter selvlyd er i 15de årh. indtrådt, skönt den ikke yndes i skrift²⁾. Lucidarius s. 40. 41 *faræn* d. e. *faderen* (smlgn. *selanzsfadir* vel o. 1500, N M P sprog-hist. II 275, en misforståelse, der forudsætter udtalen *far* for *fader*³⁾). Og alt V. sæl. l. 1,1 § 3 overskrift *far = fadhær*, skönt lovene ellers avholder sig fra sligt.

skiøde (Molbechs ordsamling til Michael), *lughæ* (Er. krøn. ny d. m. V 173. 175. § 46. 57). Udgik fra dt *drypte* (?) *gætte knytte skotte lukte* ved ligedannelse ny nt *dryppe* o. s. v., og derfra atter ny dt *dryppede* o. s. v., ja navneord *dryp lukke*?

¹⁾ Tidskr. for philol. II 46.

²⁾ Heller ikke senere er den trængt igennem i skrift. Dog skrives *skue bie svie tiere tiest li hi ski ske næ bræ Onsdag men hen åre blære slire fjer lur jer*; vi bör (som reformatorerne plejede) skrive *vær*, ikke på jysk *vejr*; og *endsie*, ikke *endsige*: *d*, ikke *g*, er her stumt (ligesom omvendt bör skrives *fælles*, ikke *fælleds*, fordi *g*, ikke *d*, er stumt heri). Jeg finder det ikke vinding at rette *Ty*, *Brarup* o. lign. til *Tyd*, *Braderup* (alt i lib. cens. episc. Slesv.: Lgbk VII 478 *Bra-dorp*). Man skulde aldrig rette andet end hvad der er galt. En gammel form er ikke i og for sig bedre end en ny.

³⁾ Ligeså forudsætter Vedels misforståelse *Henrick Skatteleder* (Sks 289) udtalen *lær* for *læder* (eller *ler* for *leder*?).

Det er klart, at hf (og i Skåne gf), 1 p., og forest. m. kan træde stærkere frem i lovene end i talen o. 1300, at ny ef og fl i navne- og tillægs-ord, og udslettelse av talforskel i udsagnsord, kan have gået videre, end vi kan se i lovene.

Efter lovene og »Harpestræng» at dømme skulde sproget langt ind i 14de årh. have været så at sige ganske rent. Av tyske ord findes i E. sæl. l. 3,58 *widughæ*, i fortalen til jyske lov *widæwæ*, *undærdan*, *hærræ*¹⁾, og i nogle hss *iunchærræ*, i Hrpstr 1,19 *fordæruet*, 2,41 *haghænthorn?*, stenb. 31 *iuncfrugh* (et par tyske navne på retter i kogebog, der vel er oversat fra tysk, kan ikke regnes med); og det er vel alt (medmindre *frue* er tysk?)²⁾. Men ser vi, hvor urent sproget er i documenter 1380—1400, så svinder tillid til lovenes og lægebogens vidnesbyrd. Lovsproget holdt sig imidlertid endnu langt senere temmelig rent.

Det mener jeg altså, at vi vel hverken i 13de eller 14de årh. har fællesdansk skriftsprog, eller selv i 15de mer end tilnærmelser dertil, men at ikke desmindre alt før 1300 begyndelser til fæstnet skrivebrug, der ikke holder skridt med talen, har dannet sig, og at lovhss følger ældre hss på en måde, der end yderligere fjærner dem fra talen. At lovhss også fjærnedede sig fra originalerne, følger av sig selv og ses let ved at sammenligne de ældre og de yngre. Men de holdt ikke skridt med sproget.

Det spørgsmål, hvor tidlig forskel mellem højere og lavere stænders sprog kan have udviklet sig, er ikke let at svare på. Næsten lige så vanskeligt bliver dét om særligt købstædmål. Jeg skulde ikke være utilbøjelig til at tro på sælandsk-skånsk købstædmål alt o. 1400, eller rettere et sælandsk, der begyndte at tage flere skånske byer med sig, og først senere spredtes videre; men noget bestemt tør jeg ikke sige herom. Højere stænders mål, og fremfor alt købstædmål, ligger til grund for skriftsproget.

11te november 1863.

¹⁾ I löven selv 3,18 *hærræ* i sammensætning *hærræman* (Grams avledning fra *hær* er falsk).

²⁾ Titler er mistænkelige. Vi gör grumme meget av dem med *geheime* ved. Og fædrene havde samme honette ambition: *herre* (*frue*) *junker jomfru* *widewe* *underdan* er de første tyske ord i dansk, vi kender. Endnu tidligere indførtes i hele Norden de engelske titler *lavard* og *lavdi* (*lord* og *lady*) (Munch hist. II 965).

Anmeldelser.

Franske Skolebøger.

- I. Fransk Skolegrammatik af G. Fistaine. Kjøbenhavn 1863. Philipsen. 233 S. 8.
- II. Fransk Formlære til Skolebrug. — De vigtigste Regler af den franske Ordføjningslære. Af Jean Pio, Cand. Philol. København 1863. Prior. 80 og 64 S. S. 8.
- III. Recueil de lectures françaises à la portée des adolescents. Samling af franske Læsestykker af den nyeste Literatur for Underviisningens Mellemalder. I to Afsnit ved Bay & Borring. Kjøbenhavn 1863. Steen. 150 og 247 S. S. 8.
- IV. Materialier til at indøve den franske Formlære (og Ordføjningslære), udgivne af Dr. C. F. Ingerslev. Tredie (forøgede) Udg. Randers 1863. Schmidt. 85 S. 8.
- V. Nogle Partier af det Franske Sprogs Formlære og Syntax. Anden (forøgede) Udg. Odense 1863. Hempel. (Af Overlærer Sick).

V i have i sin Tid, ved i dette Tidsskrift at omtale den af Hr. Dr. Fistaine i 1863 udgivne franske Formlære, maattet gjøre opmærksom paa adskillige Mangler, hvoraf hint Arbeide led med Hensyn saavel til visse Grundanskuelser, til Planen og Behandlingsmaaden, som til Udførelsen i det Enkelte. Den nu foreliggende fuldstændige Grammatik maa i Forhold dertil ansees for et Fremskridt. Den er udarbejdet med større Omhu, og den nytilkomne Del, Syntaxen, røber saavel Fortrolighed med Franskmandenes grammatiske Arbejder som Interesse for de sproglige Phænomeners forstandige Forklaring. Men disse gode Sider ere rigtignok forbundne med et vist, ialtfald snarere i det mundtlige Foredrag tilstedeligt »laisser-aller«, der skader den nødvendige Præcision og undertiden udarter til Vidtløftighed. Ogsaa denne Bog bærer formange Spor, vi ville ikke sige af Flygtighed, men dog af Mangel paa Ro og Gjennemarbejden. Anm. tør overhovedet ikke tilbageholde den Yttring, at Dr. Fistaines Arbejder udentviøl mere vilde nærme sig Fuldenstheden, hvis hans Virksomhed var noget mindre extensiv.

Hvad Formlæren angaaer, der støtter sig til det tidligere større Arbejde, skal Anm. indskrænke sig til nogle faa Bemærkninger. S. 4 ned., hvor Udtalen af *eu* (*oëu*) omtales, kunde den i nogle Ord (*orgueil*, *cueillir* o. s. v.) forekommende Skrivemaade *ue* være nævnt. S. 7 hedder det, som sædvanligt i de franske Grammatiker: »I Diphthongerne lyde de to Vocallyde tydeligt hver for sig, de ere: *ia*, *ie*, *iai* (*je liai*), *oi-eoi* (*moi, bourgeois*) o. s. v. Herved

er Adskilligt at erindre. Først er ialtfald *eoï* at stryge, da *e* i dette Tilfælde jo sletikke er nogen Vocal. Dernæst ere disse Sammenstillinger ei heller ganske eensartede, da i Forbindelser som *diable*, *dieux*, *moitié* I-lyden omtrent er bleven consonantisk, hvilket ikke er Tilfældet i *louange* og Lignende. Hellerikke er en og samme Vocalsammenstilling altid ens i forskellige Ord, som *oui* og *Louis*, der i Vers udgjør to Stavelser (s. f. Ex. Henriaden in fin.), ligesom ogsaa det til Stammen hørende *i* i *liai* og lignende Præterita regnes for en hel Stavelse. S. 15 nævnes "Tonetegnene", Accenterne, men uden nogen Forklaring af deres Betydning og Anvendelse. Interpunctionstegnene ssteds havde vel ogsaa krævet nærmere Om tale, da deres Brug i Fransken er ikke lidet forskjellig fra den hos os sædvanlige. I Afsnittet om Verberne, der er stillet i Spidsen S. 17—60, har Forf., dog med Udeladelse af Begrundelsen gennem en Fremstilling af »Lydovergangene«, fulgt det af ham tidligere efter en tydsk Forfatter adopterede System. Anmelderen maa her fastholde sin forhen yttrede Overbevisning, at det ikke gaaer an, paa denne Maade at construere Sprogets Verber, men at der altid maa sees hen til, hvorledes den latinske Form, hvoraf det franske Ord er opstaaet, efter mere eller mindre paaviselig Rimelighed har lydt i Galloromanernes Mund i den fjerne og, som i Andet, saaledes ogsaa i sproglig Henseende kun altfor dunkle Tid, da Sproget blev til. Et Exempel kan oplyse dette. S. 25 hos Dr. F. hedder det saaledes: »Infinitivets Kjendebogstav er altid *r*. Dette Bogstav har den Egenskab i Fransk, at det ikke slutter sig til en foregaaende Konsonant uden ved en mellemkommende Vocallyd; hvor Stammen derfor ikke ender paa en saadan, som i *chante-(r)*, *fini-(r)*, maa der indskydes en saadan som i *recev-oi-r*, (der egentlig er for *recev-(r)*; i andre Infinitiver sættes derimod et *e* efter *r*, for at bringe det til Udtale; herpaa er *vend-r(e)* et Exempel, da denne Form egentlig er for *vend-(r)*.« Det synes dog klart, at som *aimer* (*amar*) er opstaaet ligefrem af *amāre*, saaledes ogsaa *vendre* af *vendēre*. Da Tonstavelsen aldeles constant forbliver den samme som i Latinen, saa falder det ogsaa vanskeligt at see, hvorledes man istedetfor den naturligt givne Endelse *re* i *vendre* kan substituere det vilkaarligt opstillede *r*. Det er heller ikke let at skjønne, hvorfor i *vétir*, *mentir* Bogstavet *i* skal være indskudt, men ikke i *finir* o. s. v. (S. 25). S. 24 hedder det om Præs. Ind., at »foran dets Personalendelser Charakterbogstavet, hvis det er en Konsonant, som oftest falder bort og Vocalen forandres efter Love, som ikke her nærmere kunne udvikles.« Anm. skjønner dog ikke rettere, end at det baade kan og bør siges Disciplen, at og hvorfor det hedder *ceins*, *ceint*, men *rends*, *rend*; *rompt*, men *vainc*. Om »Vocalernes Forandring« kunde vel ogsaa det Passende og Nødvendige have fundet Plads. Men Sagen er, at Forf. ikke har kunnet løsrive sig fra sit tidligere Arbeide. Ved »Spørgeformen« S. 31 er det Tilfælde, at Subjectet i Spørgesætningen ikke er et pers. Pronomen, forblevet uomtalt. Men for danske

Disciple er dette jo netop det Væsentlige ¹⁾. Ved de uregelmæssige Verber kunde ved *souvenir* den upersonlige Brug, *il m'en souvient*, der ikke er sjelden, have været anført; under *vétir* Impf. *vétissais* ²⁾ ved Siden af *vétais*. S. 43 hedder det: «*vouloir* bruges ikke i Impér. *veuillez* er en Optativform, der anvendes som en Høflighedsformular = «vær saa god». Dette er ikke ganske correct. *Veux, voulons, voulez* er sjældent, men ikke ubrugeligt. Exempler kunne sees hos *Bescherelle* og *Anm.* har fundet det brugt f. Ex. hos *Dumas*. Saaledes ogsaa i *Talesproget*: *ne m'en veux (voulez) pas*. *Veuille* og det deraf dannede, ikke umiddelbart af *Conjunctiven* tagne *veuilles* ere vistnok sædvanligvis en Høflighedsformular, men forekomme ogsaa som virkeligt Imperativ, som «*veuillez seulement, et les lois iniques disparaîtront*» hos *Lamennais* ved Siden af «*Faites un effort, voulez seulement; celui qui donne le bon vouloir vous donnera aussi de l'accomplir*» hos s. *Forf.* *Plevoir* S. 43 er ikke udelukkende upersonligt, som *les coups, les balles, les fruits, les honneurs pleuvent, pleuvaient sur lui, eux*. *Elire* er egentlig ikke nogen Afledning af *lire*, men dannet af *eligere*. Under *mettre* kunde ved *compp.* deraf *émettre* og *omettre* være tilføiede. Ved *traire* var der Anledning til at bemærke, at den tidligere Betydning, som nu er tabt, var trække. For den, der ikke har *trahere* paa rede Haand, bliver det ellers uforstaaeligt, at *Sammensætninger* af at malke kunne betyde afdrage o. s. v. Iøvrigt er *abstraire* ikke ganske det Samme som «*faire abstraction*» : see bort fra, undtage. Det ikke ganske sjeldne *sourdre* og det i archaistisk Stil forekommende *tordre, tors* og *ardre, ars* kunde være nævnte, ligeledes *ravoir* til *avoir*, og *assortir* sammen med *ressortir*, — *issant*. Det støder, at *Forf.* ved at omtale det sidstnævnte Verbum er kommen til at omtale som *Modsætning* dertil: *ressortir*, uagtet begge Ord skrives eens. Saaданne *Distractionsfeil* mod bedre *Vidende* burde fjernes ved en omhyggeligere *Gjennemlæsning*. Hvad der S. 55—57 siges om de defectivt Verber kunde ogsaa være nøiagtigere. Ved *bruire* ere saaledes *bruissant, bruissent, bruissaient* forbigaaende. At *bruyant* er rent *Adjectiv*, kunde, ligesom ogsaa ovenfor med *puissant, savant, vaillant*, have været anført. «*Closant*» af *clore* forekommer ikke. Ved *faillir* kunde baade Betydningen være nær ved og *Formen* *faillir*, — *issant* = at fallere være angivne; ligesom ved *seoir* *Partt. séant* og *sis* og ved *poindre* *Bet. bryde, pippe frem* (*Solstraaler, Græsset*). Som defectivt kunde ogsaa *puer* have været medtaget.

Angaaende de følgende Afsnit af *Formlæren* kan *Anm.*, saavidt han overhovedet har Noget at erindre, henholde sig til hvad han tidligere har ytret om *Forf.s* større *Formlære*, fra hvilken de dog

¹⁾ Under *Indskydelsen* af «*t euphonique*» foran *il, elle, on* hører egentlig ogsaa det i daglig Tale hyppige *ne voilà-t-il pas*, hvor *a* er sammenblandet med den ligelydende *Verbalendelse*.

²⁾ *vétissais* forekommer f. Ex. oftere hos *Lamartine*.

ikke uforandrede ere gjentagne her. Etsteds ved Substantiverne havde der været Anledning til at omtale Ord som *un garde-française*, *un cheval-léger* (*un gendarme*), der ikke sjældent forekomme. Ved Adjectiverne var der Anledning til at tilføie en Bemærkning om deres Brug som Substantiver, der er noget afvigende fra den danske, ogsaa med Hensyn til den Lethed, hvormed et Ord bruges paa begge Maader. (S. dog Forf. S. 147)¹⁾. Den S. 88 fig., omtrent som hos de franske Grammatikere, givne Fremstilling af Adjectivernes Comparation vilde Anm. have foretrukket at udtrykke noget anderledes. At et Adjectiv med den bestemte Artikel meget vel kan beholde Betydningen af Comparativ o: Sammenligningen mellem To, burde bemærkes. Heller ikke gaaer det an, saaledes som hos Duvivier, at henhøre Udtryk som *le moins belles* til den »absolute Superlativ«, der jo netop udelukker Forestillingen om en Sammenligning. Superlativformerne paa *—issime* skulde ikke være adskilte fra de »fra Latinen bibeholdte Former«. S. 100 hedder det: »Adverbialformerne *bien*, *mal*, *peu* af de resp. Adjectiver *bon*, *mauvais*, *petit*« — ikke ganske correct, eftersom *bien* o. s. v. ere dannede umiddelbart af *bene*, *male* og *pauc-um*. Til *bon* haves jo desuden med særlig Betydning *bonnement*. — Den fra Nyt af udarbejdede Syntax, der ikke er paavirket af noget Hensyn til tidligere Forsøg, staaer derfor ogsaa over Formlæren. Den synlige Interesse, hvormed Forf. har arbejdet, synes Anm. at have baaret mest Frugt i Casuslæren. Fremstillingen vilde uden tvivl have vundet, om Forf. noget mere havde frigjort sig for umiddelbar Paavirkning af sine franske Kilder. Denne Indflydelse maa det vel ogsaa tilskrives, naar paa flere Steder den bestemte Udførelse af en Regel eller Bemærkning er erstattet ved en Henvisning til fremtidig Øvelse og til en umiddelbar Sprogfølelse, der hos danske Disciple jo netop først nogenlunde skal skabes. Om nogle til den syntaktiske Del henhørende Puncter hedder det i Fortalen: »Jeg har ikke troet det fornødent at gjøre Bogen større og dyrere ved at behandle »Orddannelselæren« ligesaa lidt som »Ordenes Følge« eller de franske »Tiders Følge« i særlige Afsnit, da en udførlig Fremstilling heraf bliver for lang i en Skolegrammatik, og en forbigaaende Berøring af samme liden eller ingen praktisk Nytte har. Ordenes og Tidernes rette Følge er Noget, der dog aldrig kan læres gennem Regler,

¹⁾ Dette gjelder navnlig om Ord paa *—teur*, oprindelige Substantiver; om Ord som *bossu*, o. desl., eller *voisin*, *ami*, *ennemi*, *trattre*, *rival* (opr. Adjectt.). I det Hele troe vi, at der ved Adjectivernes Brug som Substantiver paa Fransk ved Neutralbegreber er noget snævrere, ved Masc. noget videre Grændser end hos os. I mange Tilfælde kan Adjectivet til Betegnelse af et Neutralbegreb, men ogsaa ellers, kun bruges paa bestemte Maader, i visse Forbindelser, omtrent ligesom heller ikke vi sige en Blind, en Halt, en Fattig, en Rig, men den Blinde o. s. v. Adskillige gode Bemærkninger og Sammenstillinger om dette Punct findes hos en tysk Forfatter, Corte, i Herrig's Archiv XXXIV. 1. 2.

men kun kommer med den udviklede Sprogfølelse, som lidt efter lidt opnaaes ad praktisk Vei gennem Omgang med Sproget. Vi skulle nu ikke spørge, om en »Regel« da er Andet, end det af Andre meddelte Resultat af den Abstraction, de Iagttagelser, som man ellers selv, »under opmærksom Omgang med Sproget« maatte udføre, eller om Betingelserne for Erhvervelsen af en »udviklet Sprogfølelse«, altsaa først og fremmest en omfattende Læsning, ere tilstede i vore Skoler. Hvad specielt »Tidernes Følge« angaaer, skal Anm. heller ikke benægte, at Meget her kan siges at forstaae sig af sig selv, forudsat, at Disciplens sproglige Følelse iforveien er vakt, og at det Væsentlige ligger i Angivelsen af de enkelte Tidens Betydning og Anvendelse. Men der bliver dog ialtfald enkelte Puncter, hvor der er Afvigelser fra vor Sprogbrug, som egne sig til udtrykkeligt at fremhæves. Under »Ordenes Følge« henhører dernæst Meget, som Anm. ikke skjønner kan forbigaaes, deriblandt Alt, hvad der angaaer Adjectivets Plads ved Substantivet. Paa dette Punct har Frânsken en fra vor afvigende, bestemt og med megen Finhed udført Brug. Detaillen deraf maa vistnok overlades til Ordbogen, men med den til Grund liggende Opfattelse og de deraf følgende almindelige Regler bør Begynderen dog udentvilt gjøres bekendt. Den Plads, som Forf. synes at savne, kunde vel for en Del være indvunden ved større Præcision i Foredraget og ved at udelade en og anden, Disciplen mindre vedkommende Betragtning. Til disse almindelige Ytringer skal Anm. tillade sig at føie nogle Bemærkninger om Enkeltheder. S. 110 hedder det, at »Participierne *attendu, excepté, passé, ci-joint, ci-inclus, franc de port, vu, supposé, y compris* ere uforanderlige, naar de staae foran deres Substantiver, men foranderlige, naar de komme efter samme.« Dette er ikke ganske correct. *Attendu* vilde vanskelig forekomme efterstillet; *franc de port* kan ikke kaldes et Participium og overhovedet bruges disse Udtryk, der mest høre til den juridiske og commercielle Comptoirstils Specialiteter, naar de staae foran, som rene Partikler, undtagen hvor *attendu, vu, excepté, supposé* følges af en Gjenstandssætning med *que*. S. 115, hvor Udtryk som: *il a le nez long* o. desl. omhandles, maatte ved »Egenskaber« vel tilføies: som ere eller ansees for nødvendige. Under Artiklen ved Landes Navne kunde Et og Andet tilføies. Saaledes S. 117, hvor til de Landsnavne »udenfor Europa«, der forbindes med *en*, ialtfald Verdensdelene maatte føies, vel ogsaa f. Ex. *Arménie, Cilicie*; ligesaa den bekendte Forskjel mellem *l'armée d'Espagne* og *de l'Espagne*. S. 110 omtales den ved enkelte Egennavne forekommende Artikel. Nøiagtigere kunde det omtrent hedde: Egennavne have Artiklen i Flertal i daglig Tale for at betegne en Familie: *les Devaux, les Senneval*, omtrent som vi sige: Hansen's, Jensen's. I Enkelttal forekommer Artiklen kun undtagelsesvis ved Masc., om Personer, der iforveien ere blevne omtalte: hyppigere ved Femm.: dels, ved Fornavne, i den daglige Tale og med en vis Ugenrthed (som *la Rosine* hos Beaumarchais, *à moi la Juana, à toi la Vittoria* hos Dumas), dels, ved Efternavne, om Fruentimmer, der ere

enten almindeligt bekendte, som Kunstnerinder, Forfatterinder (nu forældet i urban Stil) eller berygtede (som *la Rosa Vanossa* hos V. Hugo, *la Brinwilliers* hos Voltaire). Forskjelligt derfra er det, naar adskillige Navne paa italienske Digtere og Kunstnere beholde den paa Italiensk brugelige Artikel, som *le Dante* o. s. v., ligesom ogsaa *le Camoens* og den franske Maler *le Poussin*. S. 119 kunde maaskee de Bynavne, der have fast Artikel, være angivne: af nogenlunde bekendte Navne er der kun en halv Snes Stykker. S. 120, hvor Artiklens Bibeholdelse ved *bien* omtales, var Undtagelsen *bien d'autres* at tilføie. S. 123 nævnes Udtryk som *parler, causer musique, littérature* »i Betydningen stedse, ved enhver Leilighed at tale om dette eller hint.« Men Bet. af en Gjen-tagelse, det Idelige, ligger sletikke deri. I Behandlingen af Casuslæren (Dativ og Genitiv) er det rette Synspunct fastholdt¹⁾. Ordningen af Stoffet vilde maaskee være noget lettere, naar man — Forf. har snarere brugt den modsatte Orden — gik ud fra (den latinske) Præposition som saadan. Saaledes hvad der siges i § 181 a) og 182 a) om Anvendelsen af *à* ved Bestemmelser i Rum og Tid: »à Paris, à Rome, la bataille qu'ils livrèrent à Oenoe«, svare vistnok til *Parisii, Romæ* paa Latin, men Udtrykket er ligefrem opstaaet af *ad*. S. 132 synes § 178 b om Dativen (*ce chapeau est à moi* o. desl.) Anm. godt redigeret. Maaskee kunde der tilføies et Exempel som *un homme à moi*, hvor *à moi* staaer rent adjectivisk = mig tilhørende, afhængig af mig. S. 134, hvor der tales om den attributive Dativ (*un verre à vin, un homme à préjugés*), var der Anledning til at bemærke, at ikke blot Artiklen, hvor den behøves foran det af *à* styrede Substantiv, kommer til at staae to Gange (*le pot aulait*), men at den ogsaa kan blive beholdt foran det andet Substantiv, selv om den falder bort paa første Sted (*une burette à l'huile* o. desl.). S. 131 hedder det: »veiller qlq., vaage ved En (*v. sur*, vaage over, *v. sur la sureté des citoyens*)«. Vilde man ikke, rigtignok med en ubetydelig Nuance, foretrække at sige: *veiller à la* o. s. v.? (*veiller qlq.* forekommer ogsaa, f. Ex. hos *Vigny* i Bet. passe paa, holde Øie med). S. 138, ved Udtryk som *c'est d'un brave citoyen* o. desl., kunde maaskee det ikke sjeldne *on dirait de* være medtaget. S. S. mangler blandt de Ord, der kræve et Styrelsesforhold mellem Appellativet og Egennavnet, Ordet *mois*. S. 142 falder Angivelsen af de Ord, der kræve en partitiv Genitiv, lidt kort; bl. A. mangler *sans*. Ogsaa kunde Adverbier som *enormément, furieusement = beaucoup* være nævnede; ligesom *force* uden følgende *de*, som enkeltstaaende Undtagelse; *faute de (à défaut de)* høre ogsaa herhid. Den S. 144 omtalte »Genitiv ved Stedsbestemmelser paa Spørgsmaalet hvor? og

¹⁾ Hr. F. er ligesom Hr. Pio (s. ndf.) afvegen fra Mätzner deri, at han har ladet Betydningen af *de* og *à* som Præpositioner træde tilstrækkeligt frem. Begge have samme Grundlag, men hos Dr. F. er Fremstillingen noget livligere og righoldigere, men ogsaa mindre præcis og correct, end hos Hr. Pio.

hvorhen? med *coté* og *part*« hører egentlig hen til Brugen af *de* = fra. (Sml. πρὸς *Βορῆα*, ἀμφοτέρωθεν). Uklart forekommer det Anm., naar det s. S. siges, at »Genit. (Abl.) i mange Tilfælde udtrykker Midlet og Redskabet i Förening: *Si chacun se fait juge et punit de sa main*«. Ved Afsnittet om de bundne og ubundne Pronominer S. 158 flg., hvis Indhold vistnok er rigtigt, men noget vidtløftigt udtrykt, savnes en Bemærkning om at *lui* kan bruges enestaaende som Subject¹⁾. S. 162 kunde *soi-disant* og S. 166 *c'est à qui* samt à *qui mieux, mieux*, være nævnt. Ved *avec* S. 176 kunde det ikke sjeldne Tilfælde, at *avec* er stillet tilsidst med Udeladelse af det deraf afhængige Ord (*voilà du pain et du fromage pour manger avec*) være nævnt²⁾. S. S. er *pour* behandlet lidt kort: Betydningen bestemt for (*ces joujoux sont pour vos enfants*) mangler; ligesaa fordi (*pour être nègre, ne suis-je pas homme* og i Forhold til (*pour avoir attendu si longtemps, que ma vengeance a été courte*)³⁾. Om *de* S. 177 kunde bemærkes, at det tidligere er blevet brugt i noget større Omfang end nu, som Voltaire Charles XII: *les ennemis, offensqués de la fumée, ne purent* o. s. v., hvor nu snarere *par*; *elle avait un prétexte plausible d'aller trouver ce prince, nu pour* o. fl. St. Ved *par terre* maatte à *terre* vel tillige nævnes. S. 178, § 260, hvor der tales om Præpositionernes Gjentakelse foran de flere af dem afhængige Led, er den nødvendige Gjentakelse af à og *de* ikke omtalt. S. 181 omtales «Gallicismer» med *en* og *y*. Anm. vilde foretrække at indlede den gode Samling Exempler med omtrent at sige: En staaer hyppigt saaledes, at det ikke gaaer paa noget enkelt Ord i det Foregaaende, men paa Noget, der ligger i Sammenhængen og efter denne forudsættes bekjendt, som: *où en êtes vous*, hvor langt ere I med det (som de Tiltalte vide hvad er), *en vouloir à qlq.*, være vred paa En (for Noget), *il en a bien usé à l'égard de*, han har (hvad oyerh. Behandling angaaer) opført sig vel mod o. s. v. Ved *il y a* (*il y va*) træder Bet. af *y* endnu tydeligere frem, da det ligefrem er baade: der er der og: der er, med nogen Forskjel fra *il est*, som her kunde have været nævnt. S. 182 vilde *davantage*, til Forskjel fra *plus*, vel bedst oversættes ved: i høiere Grad. S. 189 kunde *si fait* være medtaget⁴⁾. S. 189 har Forf. efter Girault-Duvivier omtalt Udtrykket *il tient à moi que* og *il ne tient pas* o. s. v., med Tilføiende, at »D.s Forklaring forresten synes meget lidet tilfredsstillende.« Det vilde vel ellers nærmest være

¹⁾ Som: *les enfants murmuraient, mais lui* (den Iforveien nævnte Fader) *continua son chemin*.

²⁾ Noget Lignende er Brugen af *après* med Udeladelse af det afhængige Ord, = hvad saa, hvad saa videre.

³⁾ V. Hugo: *Bug-Jargal*.

⁴⁾ Anm. mindes ikke nogensteds at have seet fremhævet den noget særegne Brug af Adverbiet *si* i Udtryk som: *ils sont si à plaindre, j'ai si faim*, hvor altsaa à *plaindre, avoir faim* efter Betydningen betragtes som Adjectiver

Dr. F.s Sag at give en bedre. Anm. skjønner imidlertid ikke, at Bemærkningen er grundet. *Tenir à* er holde ved, som *l'arbre tient au sol par ses racines* (derunder ogsaa *je n'y tiens pas*, jeg kan ikke holde det ud der (her), under de Forhold); dernæst holde paa, sætte Pris paa. Hertil slutter sig Ordets Brug for at betegne Forbindelse (*il tient aux plus grandes familles du royaume*), Sammenhæng, Afhængighed. *Il ne tient pas à moi que telle chose ne se fasse* er altsaa: Naar det eller det ikke skeer, staaer det ikke i Sammenhæng med mig, ligger Grunden ikke hos mig, altsaa = *je n'empêche pas* o. s. v., hvilket falder sammen med D.s »*une espèce d'obstacle.*« S. 142, hvor en Del af de vigtigste Conjunctioner omtales, siges: »Naar hedder derimod *quand* som blot Tidsconjunction: *Quand je vis que* etc.« Men »naar jeg saae« er paa Dansk = hvergang jeg saae og hedder altsaa paa Fransk: *quand je voyais*, saa at Forf.s »Naar« istf. da vel er en ligefrem Skrivfeil. Men saa burde den rigtignok have været fjernet. I Afsnittet om Indicativen 1911 flgg. kunde vel et eller andet Sted saadanne Udtryk være medtagne, som *heureusement que, sans doute que* o l., hvor Hovedsætningen ligger i Adverbiet; ligesom ved de hypotetiske Sætninger S. 204 flg. *que si*, som ren Betingelsesconjunction, der, skjænt sjælden forekommende, dog ikke er forældet. I Stykket om Conjunctiv har Forf. stærkt betonet Udtrykket i Madvigs lat. Gram.: »I Conj. udsiges Noget som en blot tænkt Forestilling.« Det havde imidlertid maaskee været ønskeligt, om de enkelte Regler hist og her havde været lidt præcisere. Saaledes i § 308, hvor det hedder: »I relative Bisætninger bruges Subjunctiv, naar deres Indhold udtales som en tænkt Forestilling, men Indicativ, naar Talen er om noget objectivt Faktisk; nogle Exempler ville bedst vise dette: *Pompée aspirait à des honneurs qui le distinguassent de tous les capitaines de son temps.* Angivelsen af disse »*honneurs*« er nemlig kun en tænkt Forestilling hos P.«¹⁾ Det vilde udentvilt være klarere for Disciplen, naar der, som paa det tilsvarende Sted hos Madvig, var sagt, at Conjunctiven her betegner en Hensigt eller Bestemmelse. S. 206 var *concevoir* at tilføie ved de Villies-Verber, der kræve Conjunctiv. I Stykket om

¹⁾ Som Modsætning anfører Forf. følgende Ex.: *Il n'est pas juste qu'on soit exposé après sa mort à des insultes qu'on aurait repoussées pendant sa vie*, med Tilføiende: »Ved disse »*insultes*« har Forfatteren bestemte Fornærmelser for Æie.« Denne Opfattelse er imidlertid ikke rigtig. *Qu'on aurait rep.*, der forresten ogsaa, og uden Forandring af Meningen, kunde hedde *qu'on eût rep.*, staaer her fordi det er en forkortet Betingessætning: man vilde i levende Live have afvist dem (nemlig, hvad der ligger i Meningen, hvis de dengang vare blevne En budæ). — Urigtigt er ogsaa det — som Exempel paa at Conjunctiven ikke kræves efter Relativet med foregaaende Superlativ, naar den relat. Bisætning indeholder noget Objectivt — S. 211 anførte Exempel: *le moins de servitude qu'on peut est le meilleur.* Her kunde sletikke blive Tale om Conjunctiven. *Le moins qu'on peut* er ligefrem = det Mindst mulige.

Conditionnel — der af Forf. opføres som en egen Modus, skjønt han indrømmer, at det bruges som et Fortidens Futurum — vilde Anm. have fremhævet dets Anvendelse, hvor det staaer dels i elliptiske Betingelsessætninger som paa Dansk, Latin o. s. v. (*en ces temps-là vous auriez (eussiez) pensé autrement* = *illo tempore aliter sensisses*), dels, og især, hvor det bruges til nærmere at angive og udmale hvad der vilde skee eller være skeet under en i det Foregaaende antydet Forudsætning, som: *J'imagine donc un homme tel qu'on peut croire qu'était le premier homme au moment de la création, c'est-à-dire, un homme dont le corps et les organes seraient parfaitement formés, mais qui s'éveillerait tout neuf pour lui-même* o. s. v. (Buffon) eller lidt anderledes: *Un prince doit révéler à son premier ministre tout ce qu'on a dit contre lui, quand même on aurait exigé du prince qu'il garderait le silence.* (Vigny: *Cinq-Mars*). Dette strækker sig temmelig vidt. Deraf den i Journalstilen almindelige Brug af *condit.* om det, der skal være, efter Forlydende er skeet. I Slutn. af Afsnittet om Participierne¹⁾ tales om *couté, valu, pesé*, »der efter Gram. nat. altid bøies i Tal og Kjøen, naftet det er vanskeligt at indsee, hvorledes man kan betragte den foranstaaende Accusativ som Object for disse Participier: *valu* kan dog forklares som synonymt med *procuré*.« Men *couté* kan ligesaa opfattes som = forårsage. Derimod kan *peser*, have Tyngde, veie, kun være intransitivt og Anm. tillader sig, trods *Bescherelle*, at troe, at Ordet maa betragtes som ubøieligt.

Correcturen er mindre usiagtig end i Forf.s tidligere Grammatik. Dog mangler det ikke paa Skjødesløsheder i det danske Udtryk, som »Ord, der indeholde et superlativt Indtryk« S. 210; et »Participium, der taber sin Betydning af Tid af Sigte«, eller paa forstyrrende Trykfeil, som *les mères et sous-préfets* (∴ *maires*); *verrat, fem. truiße*.

Den ydre Udstyrelse er fortrinlig.

Forfatteren af Nr. 2, Hr. Cand. philol. J. Pio, har arbeidet efter en noget anden Plan end Dr. Fistaine, idet han kun har villet medtage hvad han ansaae for bestemt fornødent for Disciplene i vore Skoler, specielt vel de lærde Skoler. Det forekommer Anmelderen, at Hr. Pio's Arbeide i det Hele er særdeles vellykket. Det vidner om Sagskundskab og Sprogsands og tiltaler ved sin planmæssige Orden og Correcthed. Forfatteren har søgt under en ligelig Behandling af det indenfor hans Plan faldende Stof at inddrage Adskilligt, som ellers blev tilsidesat. og har forstaaet paa et ikke stort Rum at faae Meget med. Skjønt man jo nok kan spore de

¹⁾ Hvad overhovedet Participierne angaaer, da kunde maaskee nok her eller under Formlæren Et og Andet have været at bemærke om det passive Participiums Brug, f. Ex. som *assis, couché* og desl.; *croisé* = Korsfarer; *repentis*, bodfærdig Synderinde, o. A. Den almindelige Bemærkning ved den active Form om Forskjellen mellem *intriquant* og *intrigant* o. desl., har Anm. ogsaa forgjæves søgt.

Kilder, hvoraf Forf. har samlet og maattet samle sit Stof¹⁾, har det Hele dog Præg af selvstændig Behandling. Paa dette saa meget bearbejdede Omraade har ialtfald Anm. her dog fundet Et og Andet, som han havde overseet, eller der synes ham udtrykt i en heldigere Form, end han selv idetmindste saa lige havde havt paa rede Haand. Hist og her vil Fremstillingen maaskee findes noget vel sammentrængt²⁾, og det kunde derfor vel være, at en og anden Bemærkning, hvormed Forf. har begrundet en eller anden Enkelthed eller hævdet dens Plads, ikke syntes at staae ganske i Forhold til det Hele.

Hvad Anm. i det Enkelte har at bemærke, kan saaledes ikke være betydeligt. Til § 6 om Diphthongerne vilde han, ligesom for nogle andre Puncters Vedkommende, henvise til hvad ovenfor er yttret om det tilsvarende Stykke hos Dr. Fistaine. For Udtalen af *g* (*j*) har Forf. den samme Betegnelse som hos Fistaine, nemlig »blødt *sch*«. Anm. tiltroer sig hverken noget særdeles skarpt Øre eller særdeles høielige Organer, men kan dog ikke tilbageholde nogen Tvivl om at Betegnelsen er heldig. Det synes ham, at man i saadanne Ord, som *géant*, *gigot*, *majot*, *juif* o. s. v. har et *j* med en eiendommelig, for os fremmed, Aspiration, og at den i Borriings Grammatik brugte Betegnelse, »hj«, er nok saa træffende. Ogsaa hvad *h* angaaer, om hvilket det hedder, at det: »i Beg. og Enden af mange Ord slet ikke lyder, men høres i enkelte Ord, dog aldrig saa stærkt aandende som i Dansk — har Anm. nogen Tvivl³⁾. En virkelig, hørlig Aspiration kan han idetmindste ikke bemærke. Det kan nok være, at der i en tidligere Periode⁴⁾ har været en

1) Navnlig da Mätzner's fuldstændige franske Grammatik af 1856.

2) Saaledes er f. Ex. hvad der I, S. 18 siges om Artiklen fuldkomment correct, men Begynderen behøver Oplysning om den »partitive» Artikels Brug, og da denne paa dette Sted ikke findes, maa Læreren altsaa enten supplere det Manglende mundtligt, eller henvise til det paagjældende Sted i Syntaxen, hvad ogsaa vil have nogen Vanskelighed.

3) Hos Fistaine S. 10 hedder det: »*H* er i mange Ord aspireret og der fuldkomment hørligt, skjønt det er mindre skarpt og ligger mere tilbage i Munden end det danske *h*, og faaer derfor noget Gutturalt ved sig; i andre Ord er det derimod aldeles stumt. Enhver Franskmænd vil derfor tydeligt antyde Forskjellen mellem Ord som *auteur* og *hauteur*. Hvor forøvrigt *h* er aspireret, og hvor stumt, kan Øvelsen lidt efter lidt bedst lære.» Der havde, for ikke at tale om de enkelte Ord; som særligt maae mærkes, været Anledning til at angive Grunden til Forskjelligheden, Ordenes Afstamning eller Ikke-Afstamning fra Latinen.

4) Hos Palsgrave (Génin S. 17) hedder det: »This letter *h*, where he is written in frenche wordes, hath somtyme *suche* a sounde as we use to gyve hym in these wordes in our tong: »have, hatred, hens, hart, hurt, hobby,« and *suche* lyke, and than he hath his aspiration: and somtyme he is written in frenche wordes and hath no sounde at all, no more than he hath with us in these wordes: »honest, honour, habundance, habitacion,« and *suche* like, in whiche *h* is written and nat

større Tilbøielighed dertil, end nu, men i det Hele er Sproget mod Aspirationen. Der er ganske vist Spor af den i de Ord, der ikke have latinsk Oprindelse, forsaaavidt som den opstaaende Hiatus taales, men udover dette gaar Aspirationen neppe heller. (Paa samme Maade staaer *h* i *trahir*). Hvor lidet *h* gjælder for et virkeligt Bogstav hos Franskmanden, fremgaaer netop af den megen Vaklen i Skrivemaaden, af Inconsequentsen ved Overføring af Ord fra Latinen (*huile*, *huis*, *huitre* men *lierre*), af Usikkerheden ved Gjengivelsen af fremmede Ord med eller uden *h*. — Det følgende Afsnit om Nominalflexionen indtil Verberne synes Anm. godt behandlet. En Bemærkning, der ofte oversees, er hvad der siges S. 29 om den almindeligere relative Brug af det ubetonede *que*. Hist og her vilde Anm. have medtaget Et og Andet, som ved Comparativerne paa — *eur* S. 19, S. 21 c (*exprès*), S. 33, § 52, da f. Ex. *huitaine* og *quinsaine* ere hyppigt forekommende Ord. Urigtigt er hvad der siges om *quelconque*, at det »mangler Flertal«; ei heller kan vel *maint* opføres som baade »vedføjet« og »selvstændigt« Pronomen. Hvad Verberne angaaer, ere vi mindre enige med Hr. Pio, navnlig fordi Anm. ikke kan finde tilstrækkelig Grund til at opstille Ordene paa — *oir* som en egen Classe. Anomalfortegnelsen er forresten omhyggeligt udarbejdet. Ved *sis* kunde tilføies Betydningen: beliggende, ved *bruyant* at det bruges adjectivisk. I § 93, om Adjectivers Dannelselse, vilde Anm. ved Endelserne — *able* og — *ible* tilføie: undertiden activt, som kan gjøre Noget (som *capable*, *équitable*, ogsaa *horrible*, *terrible*¹). Ved Adverberne § 95 maatte *brief* hellere overs. ved kortsagt og især de dobbelte Former, *bas* og *bassement*, *cher* og *chèrement* o. s. v. ikke lades uomtalte. I saadanne Ord, som *tire-bouchon*, *chauffe-lit*, *fainéant*, § 96, er Verbet vel snarere Præs. Ind. end »Imperativ«. Ved Syntaxen have vi kun Lidet at bemærke. Paa nogle Steder, som S. 1. Anm., synes Fremstillingen os noget vel concentreret og hist og her kunde ved en ikke betydelig Tilføielse Adskilligt bequemt være medtaget. I § 27. 1. om »Ablat. respect. ved Tillægsord: som *beau de visage*« o. s. v. kunde tilføies: og Verber (*Il faut que nous*

sounded with us. Whiche thynges also happeneth in the frenche tonge, in all suche wordes as be deducted out of latin wordes whiche be written with *h* and sounde hym nat in that tong, as in these wordes: *habít*, *hérbe*, *homicíde*, *hóste*, *húmble*, the *h* shall nat have his aspiration, for the latin wordes that they come of, though they writte *h*, sound it nat, as apereth by *habitus*, *herba*, *homicida*, *hospes*, *humilis*; and so of all suche other*. I den følgende Opregning af Ord, af hvilke nogle nu ere forældede, nævnes som aspirerede *hardillon* og *hyerre*. — Den samtidige (1530) Franskmand Sylvius skriver *hai*, *hat*, *havons*, men eliderer *e* af *je* foran *ai* og *avois*.

¹) I det ældste Sprog findes — *able* brugt rent passivt, som *veltres* (Mynder) *caaignables*, *hosturs* (Jagdfugle) *muables* (Roland 1,183) ved Siden af *enchaignez* og *mues* (∩: *qui ont mué*). Atter anderledes: *vertuable*, om den, der har *vertu* ∩: Tapperhed, Kraft.

lutions de ruse avec ces chasseurs d'homme (Dumas) hvor *de ruse* ikke er nogen Midlets Ablativ). Det følger egentlig af sig selv, at man maa kunne sige *il boite du pied droit* ligesom *il est boiteux d. p. d.* Hvad der siges § 58, at »ikke faa Reflexiver kunne aflægge Pronomenet uden Forandring: *Le soleil se couche* og *coucher dans un lit*« o. s. v. — synes Anm. ikke ganske heldigt. Maa det ikke snarere hedde, at *coucher*, som andre Verber, er baade transitivt, (og derved tillige reflexivt), og intransitivt: *coucher un enfant*, *coucher qlq. part.* I § 81, S. 44, hvor der tales om Conjunctiv efter *croire* o. s. v. med Nægtelse i Hovedsætningen, er i Anm. tilføjet: »Undertiden kan ogsaa paa anden Maade, ifølge Forbindelse og Mening, det styrende Udsagnsord antage Betydning af en Usikkerhed eller Tvivl og derfor medføre Subj. i den afh. Sætning: *Son erreur c'est d'avoir cru qu'un roi pût se résigner.* — *On comprend, qu'un pareil pays, peuplé par de tels habitants, puisse être l'éternelle pépinière de toutes les insurrections possibles.* — *Je conçois que quelques écrivains se soient plu etc.*« Bemærkningen er i sig selv ganske rigtig og det første af de anførte Exempler er træffende og bedre anvendt end hos Mätzner S. 390. Men de to sidste Exempler høre neppe hid, men til det Foregaaende, § 81 b, eftersom *comprendre* og *concevoir* betyde: finde rimeligt. »*Devoir de*, skyldte at«, § 87, a, Anm. er uklart. Skal det være: *se devoir de faire telle ch.*, at skyldte sig selv at o. s. v.? Ligesaa: »*vous le soupçonnez d'une haine couverte*« § 27, 3, som Exempel paa Brugen af *de* til at betegne »den virkende Grund«. I § 90. 3, hvor Brugen af *à* med Infinitiv efter *avoir* o. desl. omtales, hedder det som Exx.: »*C'est à croire. Il était à désirer* (df. activt *faire à croire, à savoir*).« Udtrykket *à savoir*, der er flertydigt, burde være óversat og hvad er *faire à croire*? Det seer idetmindste ud som en Forvexling med *faire accroire à qlq.*, bilde ind, der af Forf. selv omtales i Formlæren und *croire*. Det meget sjeldne *il lui fâche* i § 91. 1, hvor *fâche* er = *est fâcheux*, vilde vel bedre ombyttes med et andet Exempel. — Om Part. prés. troer Anm. at turde henvise til hvad han tidligere har yttret i dette Tidsskr. ved at omtale Prof. Ingerslevs Grammatik. Ved § 106, om Adjectivernes Plads ved Subst., vilde Anm. ligeledes have tilføjet Et og Andet, saasom den trivielle, men af Disciple ideligt forglemte Bemærkning¹⁾, at naar et Adjectiv med et deraf afhængigt Ord staaer efter Substantivet, man da i Oversættelsen til Dansk ikke kan flytte Adjectivet alene foran Substantivet, altsaa f. Ex. *un devoir facile à remplir* paa Dansk ikke: en let Pligt at opfylde. (Ligesom: *un homme d'un grand talent et qui pouvait se vanter* — paa Dansk: en talentfuld Mand, som kunde o. s. v., uden *et*). De følgende §§, om

¹⁾ At den i et ubevogtet Øieblik ogsaa kan glemmes af Andre, sees af et Sted i den nedenf. under III. omtalte Bøg, hvor S. 121 Ordene *une naïve vanité d'hôtesse* i Noten ere óversatte ved: »en barnlig Hotelværtindes Forfængelighed«.

andre Taledeles Plads og om Inversionen, synes Anm. heldigt udførte. Et hyppigt forekommende, i Grammatikerne, saavidt vi vide, ikke omtalt Tilfælde, er den Anakoluthi, der indtræder som Følge af at Adjectiver (Participier) stilles i Spidsen af Perioden og det Substantiv, hvortil de høre, i det Følgende ikke staaer i Nominativ, men ved en Forandring af det grammatiske Subject ligger i et andet Ord, sædvanligt et possessivt eller personligt Prouomen. Denne Form for Sætningen, hvis vidtgaaende, flerformede Frihed bidrager meget til Talens Bevægelighed, falder hos os altid Begynderen vanskelig.

Forf. bruger en »forbedret» Orthographi. Vor Retskrivning har lidt baade af forliden og af formegen Omhu, saa at der maa-skee kun er faa Forfattere — Ordet taget i vidtløftigere Forstand — der ikke have deres Egenheder. Men en nogenlunde almindelig Skrivebrug bestaaer dog, og at afvige fra denne synes os ialtfald i en Skolebog betænkeligt — selv om man ellers kan finde sig i »gense» og »frikende» eller i »København» paa Titelbladet ved Siden af Navnet »W. Prior».

Correcturen er meget nøiagtig. 1, S. 23 staaer *les Cicérons*, *les Achilles* for *des C.*, *des A.*; 2, S. 4, 13: med brune Øine f. med de br. Ø. 1, Till. S. 4 staaer »*le pourquoi*»: den bestemte Artikel er her ikke ret paa sin Plads.

III. Herr Professor Borring har, dennegang i Forbindelse med en Medarbejder, Herr Bay, forøget Antallet af de af ham selv eller i de sidste Aar af Andre udgivne franske Læsebøger. At Bogen just afhjælper nogen Trang, vilde vi ikke turde paastaae. Den er ligesom Lassens Læsebog delt i to Coursus, uden at de dog ere parallele, og, ligesom i Lassens og i Prof. Borrings egne Læsebb. f. Mellemlasser, ledsaget af en fortløbende Oversættelse af Gloser og Phraser. Hvad Valget af Stykkerne angaaer, synes det Anm., at anden Afdeling staaer over første. Udgg. have søgt at give Bogen et »skandinavisk Præg» ved at optage forskjellige om Sverrig og Norge handlende Brudstykker af X. Marmier. Der kan spørges, om det ikke vilde være rettere at hente Stoffet fra franske Tilstande og Begivenheder, men derom ville vi ikke strides med Udgg. Derimod troer Anm., — hvad ogsaa Udgg. selv, efter Fortalen at dømme, synes at have forudsat — at de af »Dagbladets» »Revue de la Semaine» optagne Artikler om københavnske Begivenheder, (den svenske Konges Besøg, Studentermødet i 1862), helst maatte have været udeladte. Selv om den Betænkelighed her just ikke kommer til at gjælde, som der kan være ved om indenlandske Anliggender at hente Beretningen fra et politisk Dagblad, der har sit specielle Standpunct, saa er det overhovedet misligt at bruge et Stof, der ikke baade i Form og Indhold er originalt fransk. Vistnok er der i de paagjældende Stykker adskillige Ucorrectheder¹⁾, som kunde have været fjernede, men

¹⁾ For at tage et enkelt Exempel ere S. 39 de danske Ord . . . »at han vilde bringe ham (Frederik VII) sin Tak og Hyldest» gjengivne ved: »*qu'il*

Mangelen ligger dybere. Anm. troer — idetmindste hvis han tør paaberaabe sig sin egen Erfaring — at det overhovedet er meget vanskeligt, i en correct og for Franske tiltalende Form at give en nøiagtig Oversættelse af en paa Dansk foreliggende eller dog tænkt Beretning om vore Forhold og Begivenheder. Skal dette naaes, maa man begynde med at stræbe at vinde et fransk Synspunct: saa kommer Udtrykket, den franske Colorit snarere og lettere. Men dette vilde føre os for vidt.

Hvad Ordforklaringen angaaer, da beroer Bestemmelsen om hvad der i en saadan skal meddeles eller ikke, jo paa et Skjøn. Dog troer Anm., — for ikke at tale om, at ganske almindelige Ord, som *lard*, *poisson*, o. s. v. endog gjentagne Gange ere oversatte, — at den ialtfald til anden Afdeling kunde være indskrænket en hel Del. Et saadant Hjælpemiddel er unødvendigt for dem, der ere modne til at læse de historiske Stykker og de Digte, som findes i dette Afsnit. Et enkelt af de poetiske Stykker, Slutningen af Lamartine's »Hymne du Matin« (i »Harm. poët. et relig.« III), er overhovedet lovlige vanskelig for den yngre Alder. Derimod savnes paa flere Steder en Forklaring af virkelige Vanskeligheder. Anm. har saaledes truffet S. 71: *entendant piquer les premiers coups du midi*, — et Udtryk, der var ham ubekjendt. Det maa staae intransitivt: lyde, slaae, medens det ellers nok kun forekommer som Sæmmandsudtryk, om at slaae paa en Signalklokke. S. 70 kunde: *n'était pas trop flatté de leur visite* gerne være oversat, ligesom 2,13 *navrant* og 2,17 *toucher* i Bet. hæve Penge. Fremdeles S. 54: *des souches de Noël*, og S. 148 *un enfant terrible*, hvis egentlige Betydning — Barnet, der compromitterer de Voxne ved for Trediemand at gjentage deres Ord — ofte oversees. S. 175 *un pigeon de pied*, hvad Anm. ikke forstaaer. Hist og her mangler en oplysende Bemærkning, som S. 133 *le vieux Neck* (o: Nøkken), 178 *Balmat*, 180 *la plaisanterie d'Empédocle* o. fl. Paa nogle Steder er Oversættelsen eller Forklaringen ikke correct. Hvad Anm. ved en, som han tilstaaer, ikke særdeles nøiagtig Gjennemlæsning har stødt paa, er især Følgende. S. 53: *Mais je ne l'ai plus [le cheval]; je l'ai changé contre un habillé de soie*, hvortil Noten lyder: »*un habillé de soie*, en Børsteklædt, et Svin.« Men *un habillé de s.* vilde ikke staae alene som et substantivisk Udtryk; det maa oversættes: en (nøml. Hest), som er klædt i Børster. S. 72: *Vous en serez pour vos frais d'esprit et votre charbon*, hvortil Noten: »De faaer at betale deres Vittighed og deres Kul, men Intet videre.« Dette »Intet videre« ligger sletikke deri. Det maa oversættes: De vil have spildt (komme til at bøde med) den Vittighed og de Kul, De har spenderet. Sammenst. ere *gratter* og *cuire* i Overskriften overs. ved »skrabe« og

---

présenterait l'hommage de sa gratitude. Men denne Brug af Conditionnel er ucorrect. Her ligger i Tanken hverken Hensynet til en tilgrundliggende Betingelse eller til en Andens Mening: det maa derfor hedde: *qu'il allait lui présenter, qu'il lui présentait (offrait).*

»skjære, smerte«. Men derved kommer hverken Betydningen af det gamle Mundheld frem (vort: Efter den søde Kløe kommer den sure Sveie), eller Allusionen til de i Fortællingen omtalte Høns, der kradsede i Jorden. 2, S. 8 læses: *il ne voulut pas en avoir le démenti*, og dertil Noten: »vedgaae Skammen over at have gjort det Modsatte«. Tanken er skjæv, eftersom Drengens Forlegenhed netop maatte gaae ud paa at have troet hvad der fortaltes ham. Det maatte hellere oversættes ved: lade det »blive til Løgn«, frafalde det engang Sagte eller Besluttede. S. 89 staaer der: *le minerai qu'on en tire donne soixante et quelquefois quatre vingts pour cent de fer brut*, hvortil Not. »brut, Brutto«. Men brut er her ikke noget Handelsudtryk, men et Adjectiv: raat. S. 193 begynder det ovenf. omtalte Brudstykke af Lamartine med følgende Vers: *O Dieu, vois sur la terre! Un pale crépuscule Teint son voile flottant par la brise essuyé*. Her burde Oversættelsen angives. En Discipel vil ikke undgaae at oversætte: O Gud, see hen paa Jorden — hvilket vilde være falsk. Udtrykket gjør nogen Vanskelighed. Sammenligner man imidlertid Stedet med de foregaaende Paralleler i Originalen: *O Dieu, vois dans les airs! l'aigle éperdu s'élance Dans l'abîme éclatant des cieux*, og: *O Dieu, vois sur les mers: le regard de l'aurore Enfle le sein dormant de l'Océan sonore*, — saa er det tydeligt, at det er en friere Vending, der maa opfattes som om der stod: *vois le crépuscule teindre — l'aigle s'élancer — le regard de l'aurore enfle* o. s. v. I samme Strophe, hvor de af Morgensolen gjennemfurede »lambeaux« af Nattens mørke Skyer sammenlignes med Vimpler, hedder det: *Ils pendent aux tentes du soleil Comme des pavillons quand une flotte arbore Les couleurs de son roi dans les jours d'appareil*, og hertil i Noten: »Un jour d'appareil, en Afseilingsdag; l'appareil, m., Afseilingen; appareiller, gjøre Fartøiet klart til at seile.« Dette er imidlertid en slem Misforstaaelse. At en Flaade heiser en Mængde Flag og Vimpler til Kongens Ære fordi den afseiler, altsaa til Orlogs, giver ikke ret nogen Mening. Men *un jour d'appareil* er heller ikke »en Afseilingsdag«, men en Festdag, Høitidsdag, paa hvilken det passer meget godt at Skibene flage. Til: *la nuit qui l'enfanta* (der tales om Dagen) S. 195 staaer i Noten: »*enfanter*, udfange«. Men *enfanter* betyder føde, netop i saadanne figurlige Udtryk som paa dette Sted. S. 196 staaer i *La Charité* (af V. Hugo): *Tandis qu'un timbre d'or sonnait dans vos demeures Vous change en joyeux chant la voix grave des heures* o. s. v., hvortil i Noten: »*Timbre d'or* Guldklang«, hvilket er uforstaaeligt og urigtigt. Der menes ligefrem et forgyldt Taffeluhr med Spilleværk.

Correcturen er god. S. 211 L. 31 er Ordet *Anjou* udfaldet. S. 112 L. 4: *d'Axel et Valborg* mangler *de*. S. 72 L. 9 f. n. staaer: *des rois, ce fils* o. s. v. Der maa staae Kolon. Den falske Interpunction forstyrrer den hele lange Periodebygning.

IV. Om denne lille Bog kan ikke være Meget at sige. Til Hjælpemiddel ved Indøvelse af de første Elementer synes en af Prof. Lassen i Kolding i sin Tid udgiven, blot af danske Exempler bestaaende Oversættelsesbog os at være nok saa heldig. Oversæt-

telse fra Dansk til Fransk, der for rene Begyndere ikke bliver stort Andet end en Retrovertering, slutter sig vel naturligt til Læsebogen. For dem, der ere komne videre, staaer Sagen naturligvis anderledes, men det forekommer Anm., at de franske Exempler, der hos Prof. Ingerslev ere stillede foran de danske, ogsaa for Syntaxens Vedkommende, da blive unødvendige. Hist og her er der nogen Mangel paa Correcthed i det Enkelte. Anm. skal angive, hvad han ved at gjennemløbe Bogen er stødt paa. S. 4: en Hund af Træ; Exemplet skulde vel just hedde: en Træhund. S. 4: *bocal* har i Flert. *bocaux*. S. S. »To Trykfeil« hedder ikke *correct deux «errata»*, men *d. fautes d'impression*, da *errata* er en Trykfeilsliste, hvad ligefrem følger af Flertalsformen. S. 7: »forførerisk« hedder snarere *séduisante* end »séductrice«. Der kunde gjøres en ubetydelig Forskjel, men *séductrice* er ialtfald sjældent. S. S. staaer i Fransken: *Elle lui est bien inférieure en sciences* — oversat ved — »i Kundskaber«. Men det er bekjendt nok, at *des sciences* ikke har denne Betydning. *Science* er Viden, Kundskab; *les sciences* bestemte (de »exacte») Videnskabsfag. S. 13 savner Anm. Exempler paa- »avoir« i Bet. faae. S. 14 »saucisse»: Pølsen i Alm. er snarere *boudin*. S. 34 kunde den transitive Betydning af *asseoir* være medtagen i Exemplerne. S. S. forekommer, som Exempel paa at Verbet kunne (3: forstaae) oversættes ved *je [ne] saurais*, til Oversættelse Ordene: »vi kunne ikke dandse«. Anm. har tidligere, ved at omtale Prof. Is Læsebog, gjort opmærksom paa at dette er en Misforstaaelse af Sprogbrugen. S. 40 staaer i Fransken: *Soit paresse, soit faiblesse, il n'apprend rien*: med den opgivne Overs. »Svaghed«. Heri er der noget Skjævt. Sige vi, at en Discipel »er svag i Fransk og vanskeligt kan følge med«, saa hedder dette ganske vist ligesaa paa Fransk: *il est faible pour (sur) les mathématiques* o. s. v., men »faiblesse« vilde neppe bruges uden om legemlig Svaghed. S. S. vil at »aflægge Regnskab« neppe hedde absolut »rendre compte«. Der siges neppe Andet, end *rendre c. de ql. ch.* eller *r. ses comptes*. S. 43: Tørv hedder ikke »des tourbes« men *de la tourbe*. S. 50: ved »oranges« uden videre Tilføielse forstaaes vel snarere Appelsiner end »Pomerantser«. S. S. »Fuldmaane«, dertil opgivet: »udtr. Maanen fuld«. Det hedder vel hellere *le plein de lune, la pleine lune* end »la lune pleine«.

V. Dette lille Hefte er for saa lang Tid siden udarbejdet og tildels offentliggjort, at Forfatteren deraf vel selv tør sige et Par Ord derom, saameget mere som han derved tillige faaer Leilighed til at omtale nogle, ovenfor forbigaaede Puncter i Hr. Pios Grammatik. Dengang det første Afsnit, om Kjønnet, i 1845 nedskreves uden at noget særligt Hjælpemiddel stod mig til Raadighed, troede jeg at kunne ordne dette ikke fortrinsvis vigtige, men lidt besværlige Punct af Formlæren noget rigtigere og overskueligere, end jeg havde fundet det fremstillet. Dette beskedne Formaal troer jeg blev forsaavidt naaet ved disse faa Blade, der siden ere benyttede saavel af Andre som af Hr. Pio. Naar jeg da nu overhovedet omtaler det nye Aftryk, for hvis Foranstaltning der forelaae særlige Grunde, saa er det

nærmest for selv at gjøre nogle Udsættelser. Ved at see Aftrykket ligge færdigt har jeg nemlig fundet, at der havde været Anledning til at underkaste første Udg. større Forandring, især at Et og Andet hellere fra Texten maatte have været nedflyttet til Anmærkningerne, f. Ex. *coi, coite*¹⁾, dernæst, at disses Indhold nogle Steder kunde have været fuldstændigere. Saaledes burde i Noten 33 ialtfald *aquilin*, der ligesom *feu follet* og *race chevaline, ovine* i Grammatikerne er udeladt, have været medtaget. (*Hagard* er tilfældigen udfaldet)²⁾. — Hos Pio er *a* opført blandt de masculine Endelser: jeg troer uden tilstrækkelig Grund. Hvad der kan anføres, naar de fremmede Ord fradrages (*un sofa, opéra, une razzia, villa*), er *ha, ha* (*un haha*), der ligesaavel kan skrives *ah*, ligesom i ældre Bøger *hé bien*, hvor nu *eh bien*, samt *brouhaha*, der knap kan kaldes et Ord; dernæst *baba, caca, dada, papa* — Altsammen hentet fra den første Barnealder³⁾. Hvad der S. 8 er antydet, at Ordenes Kjøn ogsaa kunde bestemmes ved blot at angive de Puncter, hvor det afviger fra Latinen, er hos Pio nærmere udført. Det andet, ikke forhen trykte Afsnit handler om Sprogets Lydlove og Overgangen fra La-

1) Hos Aubertin i *«Gramm. moderne des écrivains français»* hedder det rigtigt: *«coi invariable: elle, il reste coi»*. Den gamle fémm. var dels *coie*, dels *coite* (sjæld.). Havde jeg tidligere kjendt denne Bog, vilde de antydede Udsættelser være undgaaede. Aubertin er meget confus, hvorpaa jeg blot vil anføre det Exempel, at han taler om et *«ne euphonique»* i Sætninger som: *ce rôle est beaucoup plus grave qu'on ne pense*, med den tilføiede Forklaring: *«c'est peut-être aussi le ne italien, notre pronom en, retourné: che ne dite! qu'en dites-vous?»* Imidlertid har han dog prøvet paa at gaee en selvstændig Vei, og der skal nogen Dristighed til for at en Franskmand kan tale om et Neutrum og om Casus. At han saa atter gjør Formeget af det, er en anden Sag. Bogen har nogen Vigtighed, fordi den indeholder en paa mangfoldige Enkeltheder udstrakt Prøvelse af Sprogbrugen og af Grammatikernes traditionelle Forskrifter, der ikke altid passe til Sproget, som det nu er. En Bog, der er støttet til en saa omfattende og nøiagtig, man kunde fristes til at sige en saa overdreven nøiagtig Læsning, kunde vanskeligt skrives uden af en Indfødt. Forresten findes der i den adskillige uholdbare Paastande, netop om Enkeltheder, f. Ex. naar han forkaster fémm. *maligne*, som skal hedde: *«maline»*, og *métiase*; naar *Pâques fleuries* forklares: *«quand il y a des fleurs à Pâques»*; naar alle By- og Stednavne gjøres til masc., som *Rome est beau, Marseille est beau*, uagtet dog ganske vist Ingen vilde sige: *le grand* eller *l'ancien Rome, le riche Marseille*; naar *artistique* som fransk Ord forkastes og adskilligt Andet.

2) I nogle Aftryk er ved Ordet *patron* en forvirrende Feil bleven staaende fra første Udgave.

3) *Baba* forekommer i det daglige Liv ogsaa som Navn paa et Bagværk; *le dada* er det, som Barnet har Lov til at give *«Dada»*; at *papa* har holdt sig ud over Barnealderen, forandrer ikke Ordets Beskaffenhed, medens *maman* har faaet en anden Form. Af samme Slags er *lolo*, *dodo* (sove), *bobo* (Av, Ondt); *Mimi* som almindeligt Navn for Smaapiger.

tinen (tydske og nordiske Ord) til Fransk. Det samme Punct er behandlet hos Pio, I S. 10—17. Hr. Pios Freenstilling — thi Indholdet er paa begge Steder væsentligt det samme — er kortere, mere schematisk, men ogsaa noget fuldstændigere end min, der maa-skee vil synes at ligge lidt ud over en Discipels Standpunct. Dog har jeg søgt kun at tage Exempler af saadanne Ord, der kunde forudsættes bekjendte, og jeg troer, at dette Stykke, om det skal gjøre nogen Nytte, ikke væsentligt kan forkortes.

Odense, i Februar 1864.

Sick.

Latinsk Læsebog af C. Berg og R. Møller. 1ste Deel, 2den omarbejdede Udgave. Kjøbenhavn 1863.

L

For omtrent $\frac{1}{4}$ år siden udkom 2den udg. af C. B.s og R. M.s latinske læsebog, 1ste års cursus. Da jeg har haft lejlighed til at sætte mig ind i begge udgaver, skal jeg forsøge på at sætte almenheden istand til at bedømme, hvorvidt der heri er leveret de lærde skoler et godt og brugbart apparat.

Strax i begyndelsen opdager man, at læsebogen er undergået en betydelig forandring, ja at et helt afsnit af den er aldeles omarbejdet. De 6 første sider ere ordret optagne fra den gamle udgave, indeholdende indledende øvelser, 1ste, 2den og noget af 3die declination. Pag. 7 begynde verberne, og der følges nu den plan, at en hel conjugation gives fuldstændig, inden man går over til den næste. Samtidig hermed indøves declinationerne, adjectiver, talord og pronominer, idet afdelingen i større stykker (II, III o. s. v.) beror på dette sidste princip, afdelingen i mindre derimod (1, 2, 3, o. s. v.) tjener til at adskille de forskellige tempora, således at præsens, imperfectum og futurum indicativ activi i 1ste conjug. indeholdes i II, 2, perfectum, plusquamperf. og futur. exact. i II, 3, imperativ, infinitiv og participium i II, 4. Dernæst fortsættes i passiv på samme måde gennem hele 1ste conjug., og på samme måde behandles de 3 øvrige conjugationer. Derimod var den første udgave indrettet således, at først behandlede alle præsentia af de 4 conjugationer, dernæst alle imperfecta o. s. v., medens man samtidig dermed skred frem gennem declinationer, adjectiver o. s. v.

Det er altså et aldeles forskelligt princip, der er lagt til grund, og spørgsmålet bliver da, hvorvidt forandringen er heldig. Jeg skal nu ikke nægte, at det altid har forundret mig højlig, at udgiverne i den 1ste udgave turde vove således at sammenblande conjugationerne og at skille tempusformerne fra hinanden. Man udsætter sig jo åbenbart derved for, at disciplen ikke bliver sikker i conjugationerne. Det er overhovedet en temmelig mislig sag, forekommer det mig, inden den unge er sikker i formerne, at drage sammenlig-

ninger mellem de forskellige former. Man løber fare for, på den ene side at den unge ikke lærer hver enkelt conjugation sikkert, da hans opmærksomhed strax spredes i forskellige retninger og nødes til at være henvendt på forskelligheder, der kunne falde ham vanskelig nok at erindre, og at han på den anden side ikke får den forventede nytte af sammenligningen, da han mangler et sikkert grundlag. Det er dog virkelig aldeles urimeligt at forlange af disciplen, at han i grammatikken (thi dertil tvinges vi jo ved ordningen i den 1ste udg. af læsebogen, da grammatiklæningen vel ikke kan være synderlig langt forud for læsebogen og i ethvert tilfælde først får sin betydning ved at formerne indøves ved eksempler; thi kun derved kan det lykkes at få disciplen til at bevare formerne) skal lære de 4 conjugationer, ikke den ene efter den anden, men parallelt med hverandre, indicativ af alle 4 conjugationer på én gang, førend man har lært én hel conjugation som grundlag. Ikke at jeg dermed vil udtale min misbilligelse af al sammenligning overhovedet; tværtimod, jeg sætter overordentlig pris på den og benytter den meget i min undervisning, men vel at mærke kun til at bevare det allerede lærte, eller til, hvor jeg har et sikkert med en klar oversigt forbundet grundlag, at lette indprentningen af noget nyt; hvor stor betydning den har herved, er jeg mig fuldstændig bevidst. Men det er et aldeles galt princip, der kun bringer forvirring, at begynde på nogen sammenligning, førend man har et fast udgangspunkt. Lad disciplen lære 1ste conjugation rigtig udmærket, lad ham faae den indøvet ved en række eksempler, lad ham, hvad der dog er ligesaa vigtigt som conjugationernes indbyrdes forhold, blive opmærksom på tidernes og mådernes forhold til hverandre, lad ham være saa stiv heri som muligt er, og lad ham så gå til de øvrige conjugationer, så har man et fast udgangspunkt, så stå de enkelte conjugationers ligheder og forskelligheder snart klart for ham, så hjælper 1ste conjugation ham til hurtigere at lære 2den og omvendt denne til at bevare hin, og så opnår han den sikkerhed i formerne, der er det nødvendige grundlag for en ordentlig latinundervisning. I det andet tilfælde bliver det hverken helt eller halvt, hverken den ene eller den anden conjugation læres ordentlig (idetmindste af en stor del af classen); thi drengen savner de holdepunkter, der skulle hjælpe ham til det tilsigtede overblik. Det var derfor efter min formening en hovedfejl ved den ældre udgave, at den adskilte tiderne fra hinanden, og jeg må oprigtig udtale min glæde over at se, at forfatterne ere slåede ind på en, som jeg tror, i pædagogisk henseende utvivlsom rigtig vej.

Men denne forandring i henseende til formerne er ikke den eneste forbedring. Forfatterne have også besluttet sig til at opgive det tidligere fulgte princip i henseende til det syntaktiske, og jeg tør sige, bogen har vundet derved. Udgiverne havde nemlig i den ældre udgave foresat sig at gå aldeles systematisk tilværks; de have ved eksempler villet successive indøve kønnet, subject og prædicat, apposition, object, dativ o. s. v. Følgen deraf var, at disciplene

læste mirabile dictu 10 sider uden at gøre bekendtskab med substantivet i andre forbindelsesforhold end nominativ og accusativ. Man skulde ikke tro, at det var de samme udgivere, der i fortalen p. IV sige: »det er vigtigt, at disciplen ikke længere end nødvendigt dvæler ved ensartede phænomener»; men kan man virkelig antage det for nødvendigt, efterat en dreng har lært tysk eller fransk i det mindste i 2 år, at lade ham læse 10 sider uden at optage andre casus end de to nævnte, og kan der tænkes nogen større ensformighed? Det er muligt, at dette kan have passet til den tid, da den ældre udgave udkom; det skal jeg ikke nærmere indlade mig på; men sikkert er det, at det ikke passer til vor tid, at denne successive fremstillen af syntaktiske phænomener med så yderlig nøjagtighed nu ikke blot er unødvendig, men endog ligefrem skadelig. Man må nemlig vel erindre, at latin ikke er det første fremmede sprog, disciplene komme i berøring med; de have allerede gennem undervisningen i tysk og fransk (og naturligvis også dansk) gjort bekendtskab med og ere hjemme i (idetmindste pluraliteten, ugrammatiske hoveder findes jo i de fleste classer, men dem kunne vi intet hensyn tage til) de forskellige ordclasser og casusformer, præpositionernes indflydelse på casus, subjects- og prædicatsforestillingerne, object, hensynsbetegnelse o. s. v. Jeg har selv ved som lærer i dansk at have $\frac{1}{2}$ år at gøre med drenge, der først skulde begynde på latin $1\frac{1}{2}$ år efter, havt rig lejlighed til at se, hvor vidt drengene vare udviklede i den alder i henseende til de grammatiske phænomener (jeg taler naturligvis kun om den praktiske anvendelse og forståelse). Det står også ligefrem i forbindelse med den større vægt, vor tid lægger på grammatik og grammatisk stringens. Men nu at lade denne erhvervede skat ligge død hen uden at benytte den til derpå at bygge videre, at gå ud fra den tåbelige forudsætning, at disciplene skulle lære fra ny af, ikke befæste det tidligere lærte, og således lade enhver lærer begynde forfra med at indøve de grammatiske grundbegreber, at forudsætte, at drenge, der nu 12 år gamle begynde på latin, ikke skulde være videre i henseende til opfattelse af grammatiske phænomener, end i forrige tider, da man begyndte med latin i skolens nederste classe, er efter min mening et stort pædagogisk misgreb, det er ligefrem at opgive al continuitet i sprogundervisningen og al samarbejden mellem lærerne i de forskellige sprog, og det glæder mig inderligt, at dette ved den ny udgave er opgivet, således som også hr. overlærer Berg skarpt har udtalt det i fortalen til sin græske formåle (3die udgave) p. IV angående den græske undervisnings forhold til latinundervisningen. Man vil strax ved første øjekast i bogen opdage, at fra p. 7 er denne systematiseren opgivet, at alle casus i flæng anvendes, at object og hensynsobject forekomme mellem hinanden o. s. v. Naturligvis er dette ikke sket således, at al plan er holdt ude, de tidligere stykker indeholde åbenbart lettere exemplar end de senere; hine indeholde så simple forbindelser som muligt; af nyt optages kun ablativus instrumentalis, er ikke kan være så overordentlig vanskelig for disciplen at op-

fatte (en ubehagelig unøjagtighed herved skal jeg senere omtale). Men efterhånden som eksemplerne skride frem, sættes de forskellige casus i mere udviklede forbindelser, uden at dog nogen større vanskelighed viser sig, de forskellige ablativer og genitiver optages, præpositioner med deres styrede ord (en forbindelse, der jo er disciplen bekendt fra tysk og hvor egentlig kun det ny, men aldeles analoge tilfælde indtræder, at også ablativ, den ny tilkomne casus, kan være styret af en præposition), accusativ, genitiv og ablativ uden præposition ved stæders og mindre øers navne o. s. v. — Man må overhovedet herved erindre, og det samme gælder også om det, jeg om lidt vil komme til at omtale, at disciplen ikke arbejder på egen hånd, at læreren med sin vejledende, både hjælpende og rettende hånd står ved siden af, og at lectien altid gennemgås forud. »Endda«, vil man måske indvende, »blive eksemplerne for vanskelige og opgivelsen af den ældre udgaves systematiseringen for mislig«; jeg benægter dette; men frisk og dygtig, altid opmærksom på, hvor hjælp behøves, må læreren være, stringent og klar; for en lærer uden disse egenskaber er bogen vanskelig at bruge.

Den umiddelbare følge af opgivelsen af dette urigtige pædagogiske princip har været, at eksempelsamlingen har fået et langt fyldigere indhold. Jeg må her tillade mig en almindelig pædagogisk bemærkning. Eksempler i en sådan skolebog bør efter min mening have en dobbelt egenskab. De bør være på den ene side letfattelige, på den anden side med reelt indhold. At eksemplerne i den ældre udgave vare letfattelige, skal jeg ingenlunde fragå; tværtimod, det forekommer mig endog, at udgiverne undertiden heri ere gåede for vidt. Det hænger sammen med den urigtige pædagogiske systematiseringen, jeg nylig har omtalt. Efter den ovenfor fremstillede udvikling antager jeg, at man efter at have gennemlæst bogen vil indrømme mig, at eksemplerne med undtagelse af et enkelt, som læreren jo kan springe over uden fare for mangel på stof, da samlingen er rig nok, i det hele ikke ligge over disciplens kræfter, men indeholde letfattelige forbindelser. — Hvad den anden side, eksemplernes reelle indhold angår, så må det anses for et stort held, at udgiverne, idet de have forandret anordningen, have fået lejlighed til i denne henseende at præstere alt, hvad man med billighed kan forlange. Dette var ikke tilfældet med den gamle udgave; man vil der ikke sjældent træffe eksempler, der efter min mening ere åndløse, kun ere et skelet uden legeme, kun give lejlighed til indøvelse af grammatiske former uden at tiltale disciplen, fordi de ikke have noget virkeligt indhold, t. ex. p. 9: min fader skriver vers; p. 11: jeg har ikke elsket en visere mand end din broder; p. 15: *tu es is, qui me saepissime ornavisti*; p. 22: nu have vi hørt det, som forhen neppe var blevet hørt o. s. v. Der kan dog vel neppe tænkes noget åndløser, noget mere pinligt både for lærer og tolvårs disciple end sådanne eksempler. — Dette er nu undgået ved den ny anordning. Herved er der ladet udgiverne den største frihed i henseende til valget af eksempler, og således have disse fået nogen fylde, de ere nu virkelig positive, og ikke som forhen en tom ordforbindelse. De

gå i en dobbelt retning; dels ere de (og det er det overvejende antal) historiske, hvilket giver læreren lejlighed til, hvad jeg anser for meget heldigt, at bringe nogen afveksling ind i undervisningen, ved at tilknytte en historisk bemærkning, der enten opfrisker noget gammelt hos disciplen eller giver noget nyt; dels ere de af et ethisk indhold, indeholde en eller anden sentens. Kun 2 eller 3 steder er et eksempel af hin indholdsløse art i en snæver vending benyttet, og i så henseende indtager bogen ganske vist en høj rang blandt vore skolebøger. På den anden side må jeg højlig anerkende, at udgiverne ikke ere gåede for vidt i deres bestræbelser for at få eksempler med virkeligt indhold, og at de navnlig, hvad ingenlunde kan siges om alle skolebøger, have holdt filosofiske eksempler borte, der ere så vanskelige, at neppe engang læreren kan forstå dem, endsiige disciplen.

Når jeg nu i korthed skulde angive, hvori de heldige forandringer efter min mening bestå, så er det, at udgiverne have truffet en sådan anordning af stoffet, at disciplene både opnå sikkerhed i formerne, der er noget nyt, og komme til at afbenytte det tidligere vundne udbytte af sikkerhed i syntaktiske phænomener; derved have de opnået en langt indholdsrigere eksempelsamling, der af en frisk, påpassende lærer, der nærer interesse for undervisningen, uidentvilt vil kunne benyttes med sådant udbytte, at disciplene efter at have læst de første 24 sider ville besidde en langt større sikkerhed i latinske former og constructioner end om de havde læst det tilsvarende afsnit af den ældre udgave.

Hvad den øvrige del af bogen angår, er ingen væsentlig forandring truffet; flere eksempler ere udskidte, og jeg kunde have ønsket, at udgiverne vare gåede videre heri, idet bogen vistnok endnu er af for stort omfang til første års cursus, hvilket jo er bestemmelsen (se fortalen til 1ste udg. p. IX). — En heldig forandring er foregået med ordbogen (der kun gælder 1ste afdeling), idet ordene ere ordnede i hvert stykke alfabetsk; til slutning er tilføjet et latinsk og et dansk ordregister, hvorved et føleligt savn er blevet afhjulpet. Det vilde vistnok være ønskeligt, om udgiverne vilde besørge en lignende ordforklaring til 2den afdeling udgivet.

I principet altså er jeg enig med udgiverne, og hvad jeg kan have at udsætte på bogen, angår kun enkeltheder og ubetydeligheder. Jeg kunde således have ønsket, at betegnelsen for korthed og længde var bleven lidt omhyggeligere gennemført, navnlig i begyndelsen af bogen (således som det er sket i ordbogen). Enhver latinlærer ved, hvor vanskeligt det er at vænne disciplene til det rigtige i så henseende, og hvor ofte en lærers øre, selv i de højere classer, stødes ved at høre ord galt udtalte, fordi den lærer, der har havt den første latinundervisning, ikke har taget sagen ivrigt nok, og hvor vigtigt det på den anden side er for den senere læsning af poesi. Det simpleste middel hertil vil være, at læsebogen i begyndelsen temmelig fuldstændig antyder det og ikke skyer gentagelser, hvorved disciplene så at sige uden at mærke det lidt efter

lidt vænnes til det rigtige, og når læreren tillige jævnligen retter de fejl, der begås, vil man på et senere standpunkt befries fra at spilde tiden med noget, discipelen burde kende allerede forlænge siden.

Jeg beklager meget, at udgiverne ved en unøjagtighed på nogle steder have begået et pædagogisk misgreb i syntaktisk henseende. At de danske eksempler ikke må indeholde andre forbindelser end sådanne, der findes i det latinske stykke, er vel ingen så tåbelig at påstå; når constructionen er bekendt, så er det aldeles ligegyldigt, om den først forekommer i det latinske eller i det danske stykke. Men når det er en ny construction, som man med sikkerhed kan sige, at discipelen ikke har havt lejlighed til at gøre sig bekendt med gennem andre sprog, så er det et misgreb ikke først gennem et latinsk eksempel at påvise det. Dette er t. ex. tilfældet med redskabets ablativ, der første gang forekommer p. 7 n. 2 i det danske stykke uden at noget latinsk eksempel har gjort opmærksom derpå.

Af virkelige anticipationer (angående omfanget af dette begreb er jeg ganske enig med udgiverne i fortalen til den ældre udgave p. VII, *) har jeg truffet forholdsvis kun meget få; jeg skal nævne p. 10 l. 3: *minimae*.

I ordfortegnelsen er der p. 93 glemt betydningen »billedstøtte« for *signum*, uagtet ordet netop forekommer i denne betydning på det tilsvarende sted i teksten.

Jeg kunde have ønsket, at forfatterne havde benyttet latinske typer også til de danske stykker, således som hr. overlærer Berg allerede har gjort ved den græske læsebog. Den eneste tænkelige grund til at undlade det er, at de ikke have villet sætte latinske og danske stykker med samme tryk; men denne grund forekommer mig dog ikke stærk nok til at undlade at foretage en forandring, der arbejder hen til et mål, vi alle bør efterstræbe, at opnå så stor enhed som muligt i vor skrift, fremfor alt i skolebøgerne, og at opgave den tåbelige brug af et dobbelt alfabet.

Endelig kan jeg af praktiske grunde kun beklage, at udgiverne ikke have fundet sig foranledigede til at forudskikke et par ord angående bogens plan og gøre opmærksom på den betydelige omarbejdelse, der gör den 1ste udgave aldeles ubrugelig ved siden af den anden. Det er ubehageligt for en lærer, når han begynder at benytte bogen i den gode tro, at forandringerne, fordi udgiverne ikke, som skik og brug er, have henledt opmærksomheden derpå, ikke ere væsentlige, da på et senere punkt at overraskes ved, at de to udgaver ikke længere følge hinanden, og at nødes til at lade de disciple, der have købt 1ste udgave, anskaffe den 2den.

Dog alt dette er jo kun småting og for intet at regne i sammenligning med den gennemgribende forbedring, bogen har modtaget, og jeg tror uden betænkning at kunne anbefale bogen som et godt grundlag for latinundervisningen i vore skoler.

October 1863.

R. Christensen.

II

Hvad der især udmærkede den af C. Berg og R. Møller i Aaret 1848 udgivne Læsebog og betog det, som man ellers kunde have at indvende imod Bogen, saasom at den var for stor, og at ikke faa af Exemplerne vare for vanskelige, en heel Deel af dets Betydning, det var den snukke Plan, der var lagt, og den Orden og Conseqvents, hvormed den var bragt i Udførelse. Udgiverne have i Fortalen til den nævnte Bog gjort Rede for og udviklet denne Plan. Det var deres Hensigt at lade de forskjellige syntactiske Phænomener udvikle sig successive, i en jevn og rolig Fremskriden, eftersom Disciplen blev Herre over flere og flere Former; de havde med al mulig Omhu søgt at undgaae forstyrrende Anticipationer; thi de vidste af Erfaring, »hvor sløvende det virker at lade Phænomener, der dog opvække Elevens Spørgesygge, staae uforklarede, eller hvor distraherende det er pludselig at give Forklaring af Phænomener, som for det Første komme til at staae som rene Enkeltheder« (p. VII.). Som sagt, Planen var smuk og tiltalende, og den var det Resultat, hvortil Udg. vare komne »deels ved en flereaarig Erfaring, deels ved omhyggelig Gjennemtænkning af, hvad Andre have talt og skrevet denne Sag betræffende.« (p. III.). Og i Sandhed, de syntactiske Phænomener udviklede sig saa smukt, saa roligt og jevnt, at man, naar Formlæren var gjennemgaaet, tillige, jeg havde nær sagt, uden at mærke det, havde gjennemgaaet Hovedpuncterne af Casuslæren.

I Aar er udkommen anden, omarbeidede Udgave af samme Bog. Forandringen gjælder imidlertid i Hovedsagen blot første Afdeling (pg. 7—24) indtil Tillæget, medens dette og de indledende Øvelser og anden Afdeling i alt Væsentligt ere uforandrede. Men Forandringen i det nævnte Stykke er da saa grundig og fuldstændig, at man knap kan gjenkende Bogen, og at den smukke Plan med sin »jevnt fremskridende Udvikling« og uden de »forstyrrende Anticipationer«, Resultatet af den »flereaarige Erfaring« og »omhyggelige Gjennemtænkning«, er bleven aldeles forstyrret. Hvad der har bevæget Udg. til at foretage Forandringen, til at beholde den gamle Plan i Bogens sidste Deel og forlade den i dens første, saaat der nu er fremkommet en Bog uden Eenhed, det sees ikke; thi de have ikke fundet det passende at ledsage den nye Udgave med nogen Fortale, der kunde give Oplysning herom og udvikle den nye Plan, der nu følges i Bogens første Afdeling. Jeg tilstaaer, at jeg hverken har været i Stand til at opdage Grunden til Forandringen, eller hvilken den nye Plan er.

Idet Udg., der i første Udgave lode Disciplene lære de fire Conjugationer saaledes, at de lærte først Præsens af alle fire, saa Impft. og saa fremdeles, nu have opgivet denne Ordning og ville have første Conjugation lært fuldstændigt, førend man gaar over til anden og saa fremdeles, saa have de aldeles opgivet den jevne Fremskriden af de syntactiske Phænomener, og disse fremkomme nu i en saa skjøn Uorden som muligt, og den ene Anticipation følger

ovenpaa den anden. Jeg skal anføre nogle Exempler. Stykket 2 (pg. 7) indeholder Exempler paa Præsens, Impft. og Futurum af 1ste Conjugation. Her viser sig det ligefremme Object første Gang for Disciplene, i det 3die Exempel; men det 4de Exempel byder dem allerede de to Accusativer ved *interrogo*. Hensynsobjectet kjende Disciplene endnu ikke; de have ikke seet et eneste latinsk Exempel med en saadan Dativ, men alligevel skulle de benytte den for at oversætte to danske Exempler i Stykket 3 (pg. 7 og 8). Det er overhovedet mærkeligt, hvilken Mængde af grammatiske Nyheder denne Side 7 tilbyder Disciplen. Naar man betænker, at han, som læser Latin paa anden Maaned, ikke har lært meer end de 3 første Declinationer og Verb. *sum*, ikke har seet andre Sætninger end saadanne, som indeholde Subject med Apposition, *sum* og Prædicatsnomen, og nu er i Begreb med at lære Tiderne i Indicativ af *amo*, saa vil man sikkert indrømme mig, at det let turde være formeget, naar der i to Stykker paa een Side bydes ham følgende: 1) Objects-accusativ, 2) Accusativ som Prædicatsnomen ved ufuldstændige Verber, 3) Accusativ som fjernere Object, 4) Dativ som Hensynsbetegnelse, 5) Midlets Ablativ, 6) Eiendoms-genitiv, 7) Gjenstands-genitiv, 8) Apposition, der i Dansk betegnes ved »som«, foruden Talord (*tertius, centum*), Adverbier, hvorimellem endogsaa *brevi*, og adskillige Præpositioner: *per, ex, sine, ad, usque ad, contra, intra* og *in*, hvilket han altsammen seer for første Gang. Paa Side 8 indtræder Dativ som Hensynsobject ved intransitive Verber og Ablativer endogsaa ved *orno* og *dono*. — Medens Stedsbestemmelserne ved Byers og Øers Navne først læres i Stykkerne 2 og 3, pg. 30 og 31, og Tidsbestemmelserne i Stykket 4, pg. 33, findes dog allerede pg. 18 et dansk Exempel med »I Rom«, og latinske pg. 11 med »*Idibus Martiis*«, pg. 12 med »*initio adolescentiæ*« og pg. 13 med »*Adventu Ariovisti*«. — Adjectivernes Comparison læres først med Stykket 6, pg. 13; men pg. 10 findes »*minimæ*« og »svagere«, pg. 11 »*plus*«, »*sanctiora*«, »retfærdigste« og »største«, og pg. 12 »*antiquissima*«. Og nu Pronominerne, som dog virkelig ikke udgjøre det letteste Partie af Formlæren, og som den første Udgave med god Grund tildeelte 4 Stykker (det første indeholdt de personlige, det reflexive og de demonstrative Pronominer, det andet det relative, det tredje de ubestemte relative og spørgende, og det fjerde de ubestemte,) de ere nu alle affærdigede i eet Stykke paa knap een Side. At der derfor mangler Exempler paa adskillige af dem, er en Selvfølge. Med *tu* findes saaledes slet intet Exempel; med *ego* findes et latinsk og et dansk, begge med Dativ *nobis*. Derimod ere de to første Exempler af Stykket følgende: »*Iracundus homo sibi ipse nocebit*« og »*Omnibus temporibus suæ amoenitates sunt*« og det syvende: »*Thrasylulus Phylon, quod est castellum munitissimum Atticæ, occupavit*. Som man seer, ere Udg. ikke bange for at begynde med Noget, der paa Grund af de syntactiske Afvigelser ikke hører til det letteste.

Hertil kommer desuden, at Exemplerne ere blevne meget

vanskeligere, maaskee netop paa Grund af den aldeles vilkaarlige Sammenstillen af de syntactiske Phænomener. Det gjælder baade om de latinske og de danske Exempler, men især om de sidste. De danske Exempler skulle naturligviis blot tjene til at recapitulere det i de latinske lærte. De maae derfor hovedsagelig kun indeholde de samme Ord, de samme Ord- og Sætningsforbindelser, som de tilsvarende latinske; de maae være saa lette, at Disciplen, naar han og Læreren i Forening have gennemarbejdet de latinske, næsten paa egen Haand kan klare dem. Saaledes vare de ogsaa før; men saaledes ere de ikke nu. Nu indeholde de en Mangfoldighed af Nyheder af alle Slags. Mange af dem ere nu saa vanskelige, at man kan være glad, om en Discipel af 5te, maaskee 6te Classe, kan oversætte dem uden Feil. Jeg vil her strax tilføie, at nogle danske Exempler fremtræde i en uheldig Form. Man siger ikke paa Dansk: »Styrmanden, naar han skal seile, iagttager Vinden« (pg. 8), eller: »Gn. Pompeius, da han var blevet overvundet af Cæsar, bønfaaldt og anraabte Ægyptiernes Hjælp« (pg. 10). Naturligviis har man givet Exemplerne denne udanske Form for at lette Disciplene Oversættelsen. Men det er et stort Spørgsmaal, om ikke en saadan Hjælp skader meer, end den gavner. Erfaringen viser i det mindste tilstrækkeligt, at en saadan »Børnelærdom« sidder vidunderlig fast, og at det koster megen Uleilighed senere, saavel ved mundtlig som skriftlig Oversættelse, at vænne sig af med denne stygge Form. Man burde have givet Exemplerne med den rette danske Ordstilling og i Parenthes tilføiet den latinske. Det har man da ogsaa gjort andre Steder, saaledes pg. 12: »Markerne toge megen Skade (d. e. der skadedes Markerne (dat.) meget) ved Regnskyl«, eller pg. 10: »De romerske Soldater unddroge sig sjelden Krigstjenesten af Frygt for (d. e. frygtende) Fjendens Sværd.« Lige nedenunder læser man rigtignok igjen: »De Amazonske Jomfruer, øvende deres Legemer i Vaaben, kom Mændene lig i Tapperhed og Styrke«.

Hvad synes man om at hyde en Discipel, som i omtrent 2 Maaneder har læst Latin, Exempler som følgende: »*Postquam diu pugnatum est, tandem exercitus hostium a triariis Romanis superatus est*« (pg. 9); eller: »*Themistocles ab Atheniensibus judicatus est superatus esse probitate ab Aristide*« (pg. 10)? Umiddelbart i Forveien læses: »*Ab exercitu magno superatum esse parvo exercitui non turpe est.*« Det er virkelig ikke saa ganske let for en lille Dreng at begribe, hvorfor det paa det ene Sted skal hedde *superatus esse* og paa det andet *superatum esse*, og hvordan det gaaer til, at *superatum* er Accusativ og i Forbindelse med *esse* Subject, om hvilket han kun veed, at det skal staae i Nominativ. Eller som følgende: »Consulerne forkyndte Soldaterne: Dersom Byen bliver indtaget (fut. exact.) inden fire Timer, vil jeg skjænke Hæren en Del af Stadens Marker«, (pag. 9) eller: »I Begyndelsen havde vel Themistocles's Plan mishaget Athenienserne; men kort efter billigede det let bevægelige Folk den berømte Feltherres Forslag«, (pg. 11); eller: »De romerske Legioner bleve i laget ved Zama tvertimod Hannibals Forventning ikke skræmmede ved

Synet af de Carthageniensiske Elephanter« (pg. 12); eller: »Soldaterne vare af Feltherren blevne forhindrede fra at kæmpe (d. e. fra Kamp); men fulde af Utaalmodighed krænkede de Befalingen« (pg. 12)? Eller om at præsentere en Discipel, der skal indøve Perfectum Indicativ Passiv af 3die Conjugation, et latinsk Exempel, som det første af Stykket 6, pg. 18, der i 3¹/₂ Linie indeholder foruden andre Herligheder 2 Eiendoms-genitiver, 2 Artens Genitiver, den ene af disse med en beskrivende Genitiv, og 1 Gjenstands-genitiv ved et Tillægsord? eller et dansk som: »Philippus, Macedonernes Konge, efterat han to Gange var bleven jaget paa Flugt (perf.), to Gange berøvet (sin) Leir, kæmpede med Romerne ved de Høie, som de kalde Cynoscephalæ« (pg. 19)? Dog, jeg vil ikke fortsætte denne Opregning. Enhver, der underviser efter denne Bog, vil snart erfare, at der ikke er en Side, uden at han er nødt til af forskjellige Grunde at forbigaae nu et, nu et andet Exempel. — Pg. 19 læses: »*Alea jacta esto*«; hvad skal man nu gjøre med et saadant Exempel? hvad skal man sige Disciplen om *jacta esto*? Af sin Grammatik kjender han ikke den Form, og at fortælle ham, at det er en latinsk Oversættelse af det græske Perf. Imper. Med., gaaer da ikke an.

Naar jeg i denne Anmeldelse kun har holdt mig til den første Afdeling af Bogen, da er det, fordi denne har særlig Interesse for mig, og fordi det er den Deel, som af alle de Skoler, der have benyttet Bogen, er læst heel eller saa godt som heel, medens de øvrige Dele kun ere læste i Udtog eller slet ikke. Det har gjort mig ondt, at Forandringen netop har rammet den Deel af Bogen, der har været meest brugt og vel altsaa har behaget meest, og ved sin Planløshed og Hensynsløshed har gjort Bogen om ikke aldeles ubrugelig, saa dog saa besværlig at bruge, at jeg vil betænke mig meget paa at benytte den oftere.

Endnu vil jeg blot tilføie, at i Exemplet: »*Gallia ulterior maxime est frugifera regionum Italiae*« (pg. 13) maa *ulterior* være en Trykfeil for *citerior*; thi *Gallia ulterior* hørte da ikke til *regiones Italiae*, og at jeg har truffet 3 Trykfeil, der ere gaaede over fra 1ste til 2den Udgave, og heraf ere dog de 2 rettede af Udgiverne selv i Trykfeilslisten til 1ste Udgave: pg. 25: »forbandt sig til« istedetfor: »sluttede«; pg. 26: »offrede« og »offre« for: »indviede« og »indvie«, og pg. 36: »*murum*« istedetfor: »*murium*« (Gen. pl. af *mus*).

7de November 1863.

C. Kernn.

Jeg skal i Anledning af disse to Anmeldelser af R. Møllers og min latinske Læsebog blot tillade mig at meddele, at der er taget et næsten ordlydende Aftryk af de særligt under Omtale bragte Sider (7—24) efter 1ste Udgave forat følge som Tillæg til 2den Udgave for de mulige Skolers Skyld, hvor den begyndende Latinunderviisning danner Udgangspunktet for grammatisk Underviisning overhovedet.

C. Berg.

Blandinger.

Hermeneutiske og kritiske Bemærkninger.

Af **J. P. Bang.**

1. I det 1ste Hefte af dette Tidsskrifts 1ste Aargang har Madvig udtalt sig om det besynderlige Indtryk, det gjør, i et i Aar læst og mangfoldige Gange paa Tryk oversat og forklaret Skrift at støde paa et Sted, hvorom Ingen har yttret mindste Tvivl og om hvilket man dog, naar Reflexionen engang er vakt, føler sig overbeviist, at det, som det almindelig forklares, indeholder aabenbare Forkeertheder, der ikke kunne tilregnes Forfatteren. I 3die Hefte af samme Aargang har afdøde Professor Ek i Lund søgt at hævde den nedarvede Fortolkning af de Steder (Virg. Aen. 1, 321—324. Hor. od. II, 18, 24), der have fremkaldt denne Bemærkning af Madvig, idet han finder, at det gjør et nedslaaende Indtryk saaledes at see Dören aabnet for en almindelig Tvivl om hele Philologien, hvis fleste Data, selv de, som længe have været ansete for fuldt constaterede, paa den Maade kunde idetmindste mistænkes for at behøve en Revision. Ek vilde neppe have følt sig saa nedslaaet, naar han havde lagt tilbørlig Vægt paa hvad Madvig tilføjer, at det er let forklarligt, at netop ved de allerhyppigst læste og i Skolen stadig benyttede Oldtidsskrifter den tidligt tilvante Opfatning kan holde Reflexionen borte, hvor den ellers vilde indtræde. I hiin Bemærkning af Madvig kunne vi med større Ret finde en ansporende Opmuntring for Philologen, der i disse Tider maaskee ikke er ganske overflødig. Alle vor Videnskabs Gebeter ere i dette Aarhundrede paa det Ivrigste blevne gjennemarbejdede, under den Aar for Aar forøgede Vanskelighed ved at fremkomme med noget Nyt ere de fjerneste Afkroge gjenmestøvede. Den Fristelse ligger da nær at ansee Forskningerne for afsluttede og bragte til utvivlsomme Resultater og derfor slaae sig til Ro ved mekanisk Tilegnelse af, hvad Forgjængerne have overleveret os. Madvig minder os da om, at selvstændige Undersøgelser og aarvaagen Opmærksomhed selv nu, da vor Videnskab bugner af en uoverskuelig Masse af Bøger, kunne, endog hvor man mindst venter det, lønne Umagen med et tilfredsstillende Resultat. Hvorledes det kan forholde sig med «data, som længe ansetts fullt constaterede», have vi nylig faaet et overraskende Exempel paa. Hvormange iblandt os have vel tvivlet paa, at vi skyldte Pisistratus vor Homer, hvem, enten han var Wolfianer eller ikke, har vel tænkt sig Muligheden af, at Iliaden og Odysseen kunde have bestaaet som Heelheder uden den attiske Tyrans og hans Redactionscommittee? Og nu viser Nutzhorn i sin Disputats om de homeriske Digtes Tilblivelsesmaade os klarligen, at det er en Misforstaaelse og Opdigtelse fra forholdsviis sene Tider.

Den Bemærkning af Madvig, jeg gik ud fra, finder Anvendelse paa endnu et Sted hos en af de i og udenfor Skolen allermeest læste og commenterede Forfattere, hvor en urigtig eller ialfald høist unøjagtig Fortolkning hidtil, saavidt mig bekendt, har gjort sig gjældende. I Horat. od. IV, 10, 5 staaer der:

— *Insuperata tuæ quum veniet pluma superbiæ* —
Nunc et qui color est puniceæ flore prior rosæ
Mutatus Ligurinum in faciem verterit hispidam:
Dices, heu, quoties te speculo videris alterum:

De hos os almindeligst brugte Skolendgaver, Orellis, Naucks og Lembkes, forklare *alterum* = *immutatum* (Orelli: *alterum factum, prorsus immutatum ab hoc, qui nunc es*. Nauck: *immutatum*, dog tilføjer han med en svag Følelse af det Rette: eigentlich als einen Zweiten. Lembke: med forandret Udseende). Efter denne Fortolkning fremkommer der en styg Tautologi: naar Du er bleven forandret, vil Du sige, saa ofte Du seer Dig forandret i Speilet. Men det er en fast latinsk Sprogbrug, at *alter* aldrig kan faae Betydningen af Forskjellighed, som *alius* har. (Madv. Lat. Gr. § 496, Anm. 1). Dette Sted hos Horats maa altsaa forklares i Liighed med det fra Ciceros Breve (Stederne findes i Lexx.) bekendte *alter ego* og Cic. Læl. 21,80 *alter idem*: »Naar Du i Speilet seer Dig selv som En til, Dit andet Selv, Dit Gjenbillede». Som Pendant hertil kan sammenlignes Ordene i Brevet til Torquatus (Epp. 1, 5, 23—24): *ne non et cantharus et lanx ostendat tibi te*.

2. Vell. Paterc. II, 92, 2 staaer endnu i Haases Udgave (hos Teubner 1851): *Tum Sentius, forte et solus et absente Cæsare consul, quum alia prisca severitate summaque constantia vetere consulum more ac severitate gessisset* o. s. v. De udhævede Ord støde som en ildeklingende Gjentagelse af det Samme med kort Mellemrum og stride mod almindelige stilistiske Regler. Charakteristiken i det Enkelte af Sentius's Consulvirksomhed sammenfattes under den almindelige Angivelse af Forbilledet, *vetere consulum more*: hvad der kommer til, er ubehjælpelig og upassende Gjentagelse (der allermindst kan tænkes mulig hos en latinsk Skribent fra Sölvalderen). Disse Ord bør udslettes som en Dittographi af *ca severitate* i den foregaaende Linie.

3. Paus. I, 34, 4 (om Amphiaraos's Orakel ved Oropos): Ἰοφῶν δὲ Κνώσιος τῶν ἑξηγητῶν χρησμοὺς ἐν ἑξαμέτρῳ παρείχετο Ἀμφιάραιον χρῆσαι φάμενος τοῖς ἐς Θήβας σταλείαν Ἀργείων. Den latinske Oversættelse hos Schubart & Walz og Dindorf lyder saaledes: *Iophon autem Gnosius vatum oracula heroicis versibus exposuit dixitque Amphiaraum consulentibus Argivis, quum Thebas profecturi essent, responsum dedisse*. Siebellis: *Iophon autem Gnosius, qui vatum oracula heroicis versibus exposuit, Amphiaraum consulentibus Argivis, quum Thebas profecturi essent, his versibus respondisse memoriae prodidit* (han sætter ikke Punktum efter Ἀργείων, men tager Ordene ταῦτα τὰ ἔτη fra det Følgende med hertil). Ved disse Oversættelser er Forholdet mellem Hovedverbet og Participiet ikke tydeligt eller rigtigt udtrykt, ligesom det heller ikke sees, hvad for *vates* der menes. Af det Følgende er det klart, at Iophon satte nogle Spaadomme i Vers, som han udgav for at være af Amphiaraos, hvilket Pausanias gjendriver deels ved at man ikke kjendte *χρησμοὶ* af Andre end de af Apollon begeistrede Propheter, til hvilke Amphiaraos ikke hørte, deels ved at Amphiaraos alene var bekjendt som Drømmeudtyder. Altsaa maa der oversættes: Iophon satte Spaadomme i Vers, som han foregav, at Amphiaraos havde forkyndt for Argiverne, der droge til Theben. Tilbage staaer Genitiven τῶν ἑξηγητῶν. Exegeter er enten det Samme som Periegeter, Ciceroner, der foreviste og forklarede Reisende Templernes Mærkværdigheder, eller Folk, som fortolkede de religiøse Bestemmelser og gave Responsa angaaende den geistlige Ret (Herm. Gott. Alterth. § 1, n. 12). Der kan vel tænkes Steder, hvor Sandsigere kaldes ἑξηγηταί som Fortolkere af Gudernes Villie, af Skjæbnens Bestemmelse, men ikke som her uden videre Tilføjelse eller Antydning i Sammenhængen. At lade denne Genitiv være styret af *χρησμοὺς* giver derfor ingen Mening. Den er snarere at opfatte som en partitiv Genitiv hørende til

Ἰοφῶν (Clavier vilde foran indskyde εἰς): cfr. de af Siebelis citerede Steder, f. Ex. I, 35, 6 Πρωτοφάνης τῶν ἀστῶν. Ἐξηγηταὶ maa da forstaaes om dem, som veiledede Besøgerne af Amphiaraos's Orakel til at forstaae de Drømmesyner, som bleve dem til Deel der.

Samme Sted hos Pausanias staaer der længere nede (§ 5): δοκῶ δὲ Ἀμφιάραον ὄνειράτων διακρίσει μάλιστα προσκείσθαι· δῆλον δὲ, ἥνικα ἐνομίσθη θεὸς δι' ὄνειράτων μαντικὴν καταστησάμενος. Her oversætter man: *Constat enim illum, somniorum divinatione tradita, tum demum deorum in numerum relatum.* Der er altså oversat som om der stod ὅτι og ikke ἥνικα: Siebelis søger at komme over Vanskeligheden ved at tage ἐνομίσθη to Gange: ἥνικα ἐνομίσθη θεός, δι' ὄνειράτων μαντικὴν καταστησάμενος ἐνομίσθη: *manifestum autem est: quum enim inter deos relatus est, hoc ei contigit propter constitutam per somnia divinationem.* Denne Fortolkning er vistnok umulig, men omtrent en lignende Mening faaer man ud ved for δῆλον at læse δῆλος: *og det er aabenbart, at han, da han blev optaget iblandt Guderne, havde grundlagt Kunsten af spaae af Drømme*.

Rønne, i Januar 1864.

Til Hr. Lektor Thaasen i Anledning af det omtvistede Sted Odysseen 2, 131—132.

Det Svar, hvormed De, meget ærede Hr. Lektor, har bæret mit Forsøg paa at forklare de ovennævnte Linier, og for hvilket jeg herved bringer Dem min Tak, har, saa meget jeg end har følt mig smigret ved, at De har villet tage Hensyn til mine Bemærkninger, dog tillige bedrøvet mig, fordi jeg af Deres Ord maa drage den Slutning, at det ikke er lykkedes mig at tale tydelig nok. Jeg maa derfor bede Dem undskyldte, at jeg endnu engang uleiliger Dem, medens jeg forsøger paa endnu mere bestemt at fremhæve Udgangspunktet for min Betragtning og endnu tydeligere at fremsætte Udviklingens Gang.

Det er saa langt fra, at jeg fra noget *forudfattet* Standpunkt skulde have villet formene Dem *Undersøgelsens Frihed* eller paa anden Maade dristet mig til at træde Deres personlige Rettigheder for nær, at jeg tværtimod med største Villighed indrømmer Dem Muligheden af, at en hvilkenksomhelst Linie baade hos Homer og enhver anden Oldtidsforsker kan være uægte. Ikke engang for *Arma virumque cano* eller *Quousque tandem abutere* tør jeg med apodiktisk Vished paastaa, at de hidrøre fra Virgil eller Cicero selv. Men naar vor Tvivl vil optræde med Vægt, med Fordring paa objectiv Gyldighed, maa den ikke blot vise, at Ordene kunne opfattes paa en Maade, der gör dem mistænkelige, men at de ikke kunne opfattes paa en naturlig og med Sammenhængen passende Maade. Jeg er saa vis paa, at De fuldstændig billiger denne Anskuelse, at jeg med Hensyn til det omtvistede Sted ogsaa paa Deres Vegne med fuld Sikkerhed tør udtale, at, hvis det skulde lykkes at finde en Mening, som en græsktalende, med Digtet samtidig Tilhører naturlig, og uden at stødes ved Udtrykkets Form, vilde kunne lægge ind i Ordene, og som stemmede med de omgivende Sætningers Indhold, vilde vi antage denne Opfattelse for fyldestgørende og holde vor Tvivl tilbage, selv om man paaviste,

at hvert enkelt Ord kunde have nok saa mange andre Betydninger, der hver for sig vilde gøre Udtrykket ugræsk og Forbindelsen usammenhængende. Ja om man end vilde sigte os for Usømmelighed i den videnskabelige Discussion, fordi vi ignorerede hvert Ord, der var sagt for at vise, at Ordene ogsaa kunde betyde det, der vilde gøre Sammenhængen selvmodsigende, vilde vi trøste os med, at vor Opfattelse, naar den blot var mulig, og tillige den eneste, der gav Mening, i sig selv var den eneste mulige, og at Stedet ved denne Opfattelse var befriet for den Mistanke, der var kastet paa det.

Dette har jeg fremsat, ikke fordi jeg vover at tro derved at sige Dem noget Nyt, men for at gøre Dem opmærksom paa, at mit forrige Indlæg gaar ud fra denne Grundbetragtning, som jeg ikke tvivler paa ogsaa er Deres, og at jeg atter nu vil gøre den til Grundlag for de følgende Bemærkninger.

Vi ere heldigvis enige om, at den Tanke, som de to Halvliniers Forfatter, hvad enten han nu har været heldig eller uheldig med sit Udtryk, har villet lægge i Ordene, er en Udtalelse fra Telemachos om, at hans Fader, han være nu levende eller død, i al Fald ikke er, og i mange Aar ikke har været, paa Ithaka. Vi ere ogsaa enige om, at Forfatteren ikke kan have ladet Telemachos betragte denne sin Faders Fraværelse som en Hindring for at bortvise Penelope, da den jo tværtimod netop er den eneste Betingelse, under hvilken Sønnen kunde tiltage sig en saadan Frihed. Forfatteren kan altsaa ikke have villet have denne Sætning forstaaet som sideordnet med de to Grunde, Telemachos anfører som dem, der maa afholde ham fra en saadan usønlig Adfærd (Taknemmelighed mod Penelope og Hensyn til «Faderen», der vil hævne den Tort, der tilføies hende). Da nu Sætningen baade efter Deres og min Overbevisning ikke kan opfattes som sideordnet med de to Sætninger, mellem hvilke den er stillet, maa vi selvfølgelig betragte den som underordnet, og efter sin Stilling som underordnet den af de to Sætninger der indeholder en Udtalelse af, hvad T. skylder sin Moder. Erindre vi, hvorledes Telemachos' Tanker idelig og atter vende tilbage til den fraværende Fader, er det naturligt, at han ved at tale om, at hans Moder har fostret ham, ifølge en nærliggende Ideeassociation kommer til at tænke paa hin, som vilde have forenet sig med hende om denne Gerning, hvis han havde været tilstede. Maaskee har der med denne Ideeassociation hos Digteren og dermed hos Digtets Figur, saaledes som jeg har antydnet i min Oversættelse, forenet sig en Følelse af, at Penelopes Fortjeneste er saa meget større, siden hun ene har baaret den Byrde, som Kvinden ellers deler med Manden; maaskee have andre lignende Tanker foresvævet Digteren; vi vide det ikke, thi med den Dvælen i de vxlende Forstillingeres Verden, den sorgløse Ligegyldighed for Tankens Præcision, som i den homeriske Poesi er saa gennemgaaende, har Forfatteren nøiedes med at lade Forestillingerne afføse hverandre uden at angive, vel ogsaa uden at klare for sig selv, hvilken Tankebevægelse der har ledsaget hans Ideeassociation; og derfor finde vi den nye Sætning tilknyttet blot ved et *∂*. Skulle vi nu gengive Tanken paa et nyere Sprog, hvor man jo ved Sætningsformen mere bestemt betegner Forskellen mellem overordnede og underordnede Tankeled, maa man gengive *∂* ved en Bisætningsconjunction; men denne maa da være ligesaa farveløs, overlade Læserens eller Tilhørerens Tankebevægelse lige saa megen Frihed som Partiklen *∂* i den græske Original. I min danske Oversættelse

har jeg valgt »medens»¹⁾. Dernæst har jeg i Henhold til en Elendommelighed ved det danske Sprog, som er omtalt Madv. Lat. Gr. § 334 Anm., Gr. Synt. § 110 Anm. 1, oversat ζῶει ved »har levet», medens Tanken er »har levet de mange Aar og lever endnu»²⁾. Det gør mig ondt, at denne min Oversættelse har voldt Dem Bryderi, men heldigvis tør jeg nu, uden Hensyn til min Oversættelses Beskaffenhed, ansee os for enige om, hvad der paa dette Punkt af Undersøgelsen er tilstrækkeligt, at Sætningen, siden den ikke paa nogen Maade kan opfattes som sideordnet med den foregaaende og efterfølgende Sætning, maa antages for af sin Forfatter at være tænkt som underordnet i Forhold til den foregaaende Sætning, og at den Brug af Partiklen δέ, hvorpaa denne Opfattelse beror, stemmer med det homeriske Sprogs Charakter.

Men De har fundet en anden Vanskelighed i Uoverensstemmelsen med v. 134, hvor efter Deres Mening τοῦ πατρός nødvendig maa sigte til Odysseus; naar da Telemachos med Bestemthed udtaler, at hans Fader vil straffe ham, hvis han forjager Penelope, »forudsætter han som afgjort, at Faderen vil komme tilbage», og altsaa maa efter Deres Mening v. 132, hvor der udtales Tvivl om Faderens Liv, være uægte. Slutningen er klar, men er kun gyldig, hvis der virkelig foreligger en Nødvendighed for her at tænke paa Odysseus. Deres Debat med Nitzsch om, hvorvidt τοῦ πατρός overhovedet kan betegne den i det foregaaende ikke omtalte Odysseus, bliver altsaa med al Respect for de af Dem fremdragne Exempler, i denne Udvikling ligegyldig. Den eneste af Deres Ytringer, hvortil min Undersøgelse kan tage Hensyn, er følgende: »Hvor Telemach taler om sig selv maa »Faderen» betyde hans egen Fader». Overfor den er det, jeg har gjort opmærksom paa, at hele Talen netop gaar ud paa at vise, at Penelope ikke kan bortvises af Huset, at altsaa Tanken er saaledes henvendt paa Penelope, at man ved at høre om en Fader, der vil straffe en hende tilføiet Uret, naturlig kommer til at tænke paa Penelopes Fader, og det glæder mig nu af den Ytring, at Deres Opfattelse »klinger accurat ligesaa naturlig» som min, at see, at min Opfattelse virke-

¹⁾ I Anledning af denne min Oversættelse siger De: »Han vil ikke have medens opfattet i Betydningen af men, og det maa altsaa forstaaes om virkelig Samtidighed». Denne Slutning beror paa følgende to Forudsætninger: 1) at medens overhovedet nogensinde i det nuværende Sprog betyder men, 2) at det foruden denne Betydning kun kan angive Samtidighed. Disse Forudsætninger er jeg destoværre ude af Stand til at forstaa.

²⁾ Paa lignende Maade vilde jeg f. Ex. i Plutarchs Agis Cap. 21 oversætte: »I al den Tid, Dorerne have beboet Peloponnes», ligesom Wilster oversætter Od. 8, 411: »Da du saa længe har fristet Genvordighed». De har af dette Perfectum seet Dem bestyrket i den Mening, at jeg tænkte mig en »virkelig Samtidighed», saa at ζῶει trods sin Nutidsform skulde repræsentere en »Fortid» og hele Sætningen ogsaa med Hensyn til Tidsfølgen være parallel med 2, 313 ἐγὼ δ' εἶμι νῆπιος ἦα, »medens jeg endnu var et Barn (hvad jeg ikke længer er)», saaat jeg altsaa her maatte oversætte »medens min Fader levede (hvad han ikke længer gør)», hvilket atter i Forbindelse med det følgende ἢς τέθνηκε maatte give følgende Tanke: »Enten har han levet og lever ikke længer, eller ogsaa er han død», eller »Enten har han levet i fremmede Lande (og er nu kommen hjem), eller ogsaa er han død». Og saadanne Ting har De kunnet tiltro mig? eller har De ikke seet, hvad Consequens der laa i den Parallel med 2, 313, den Urgeren af det Samtidige, som De har tillagt mig?

lig efter Deres Mening er naturlig, og at De altsaa har opgivet Deres »maa«¹⁾. Er det blot givet, at *ὁ πατήρ* ikke nødvendigvis behøver at betyde Odysseus, bortfalder det herfra hentede Bevis mod v. 132.

En anden Indvending, De har gjort mod den af Nitzsch hævdede Opfattelse af *ὁ πατήρ* som Ikarios, kan fremstilles omtrent saaledes: Forbindelsen »Jeg vil komme til at bøde Meget til Ikarios; thi af Ikarios vil jeg komme til at lide Ondt« bliver lige meningsløs, hvad enten man opfatter Verberne »at bøde« og »at lide« som synonyme eller som forskellige i deres Betydning. — Dette er ganske vist; men det Meningsløse forsvinder ikke, fordi man med Dem istedetfor Ikarios i den sidste Sætning sætter Odysseus og siger »Jeg vil komme til at bøde meget til Ikarios; thi af Odysseus vil jeg komme til at lide Ondt«. Af de Præmisses, De har opstillet, lader der sig Intet slutte om, hvem der menes med *ὁ πατήρ*, men vel, at Ordet *γάρ* ikke kan opfattes saaledes, som De mener, Nitzsch har opfattet det. De har derfor foreslaaet, at lade *γάρ* antyde, at den Sætning, som indledes af denne Partikel (det, at T. kan vente Straf), skulde være Grund til det i v. 130 Omtalte (at T. ikke kan bortjage sin Moder). Vistnok bliver derved Meningen frelst, men frelst uden Hensyn til, hvem der menes ved *ὁ πατήρ*: Som den foregaaende Tanke blev lige meningsløs under begge Forudsætninger, bliver den her foreslaaede lige klar, hvad enten den Mand, fra hvem Straffen ventes, er Ikarios eller Odysseus. Iøvrigt nærer jeg nogen Tvivl om, hvorvidt man kan tiltro Digteren en saa kunstig Sætningsforbindelse, som den af Dem foreslaaede, hvorefter man først faar en Paastand med sin begrundende Bisætning (a + a'), saa nok en Paastand med en betingende Bisætning (b + b'), og først saa en begrundende Sætning med *γάρ*, som ikke henviser til den sidste Paastand (b + b'), men til den første Paastand (a) uden Hensyn til dens begrundende Bisætning (a'). Jeg tænker mig derfor hellere *γάρ* sat i Forbindelse med den umiddelbart foregaaende Sætning, og *τοῦ* som paapegende Pronomen, der henviser til den lige i Forveien nævnte Ikarios. Jeg maa da først erindre om, at man hos Homer træffer Steder som Od. 4, 85—86:

*Λιβύην ἵνα ἄρνες ἄφαρ κεραοὶ τελέθουσιν·
τρὶς γὰρ τίκτει μῆλα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν,*

hvor Sætningen med *γάρ* (det at Faarene faa Lam tre Gange om Aaret) ikke udendvidere betegner Grunden til det Foregaaende (det, at Lammene strax fra Fødselen have Horn); og at navnlig Sætningen med *γάρ* hyppig angiver Grunden til, at man har kunnet udtale sig, som man har, at man har kunnet fatte den Tanke eller er kommen til at tænke paa det, som er udtrykt i det Foregaaende. Dernæst vil jeg gøre opmærksom paa, at der paa det omtalte Sted ikke staar: »Jeg vil komme til at bøde meget til Ikarios«, men »Hvis jeg sender min Moder bort, bliver det haardt for mig at bøde det Meget til Ikarios; thi han (Faderen) vil lade mig lide for denne Gerning«, hvilket altsaa efter det nys Udviklede bliver det Samme som »Det bliver haardt for mig at bøde til Ikarios, og dette er en Tanke, som ikke kan afvises; thi han er

¹⁾ Derimod glæder det mig ikke, at De har opfattet Ordet »naturlig«, som om jeg havde skrevet »nødvendig«, og at De deraf har taget Anledning til at belære mig om, hvad der sømmer sig i en videnskabelig Discussion.

ikke den Mand, som vil lade det blive uhævnnet.¹⁾ Imidlertid har jeg med Hensyn til den foreliggende Undersøgelse Intet imod, at De fastholder Deres Opfattelse af γὰρ; thi ogsaa efter den er der Intet i Veien for, at ὁ πατήρ kan betyde Andre end Odysseus, og ogsaa saaledes bortfalder det derfra hentedede Bevis mod Ægtheden af v. 132.

Hvis det virkelig var mig om at gøre at bevise, at ὁ πατήρ her ikke kunde betyde Odysseus, vilde jeg føre Beviset saaledes: Meentes der Odysseus med den »Fader«, fra hvem Straffen ventes, vilde det som De selv har bemærket, »forudsættes som afgjort, at Odysseus vilde komme hjem«; men nu er det ikke blot i 1ste, 3die og 4de Bog, at Telemachos idelig udtaler den Anskuelse, at hans Fader rimeligvis er død, i selve 2den Bog, endog efterat Halitherses har spaaet, at Odysseus vil vende tilbage, taler Telemachos endnu (v. 220) om Odysseus' Død som en rimeligvis allerede indtraadt Begivenhed; altsaa kan ὁ πατήρ i v. 134 ikke være Odysseus. Men dette Bevis betragter jeg kun »som en Excurs, foretaget for at opfylde et af Dem yttret Önske. I sig selv vedkommer det ikke hele denne Udvikling, som kun gaar ud paa at vise, at der i Contexten Intet er, som nödvendigvis maa opfattes saaledes, at det kommer i Strid med v. 131—132.

Endelig har De tilføiet en Bemærkning om, at De vilde have fundet det nok saa naturligt, om Telemachos, naar han i Anledning af Moderens Omhu for at opfostre ham gjorde en Sidebemærkning om sin Fader, da havde henvist til dennes med Sönnens Opfostring samtidige berömmelige Deeltagelse i Krigen for Troja snærvære end til hans nu værende uvisse Skæbne. Hertil vil jeg bemærke, at Telemachos lige til Athenes Besög den foregaaende Dag har gaaet i sin Moders Ledebaand, og at han i det Hele vel næppe kan antages at være mere end omtrent 20 Aar, saa at hans Opfostring ingenlunde kan siges at være afsluttet ved den Tid, Troja faldt; og Telemachos' bestandige Længsel efter Faderen, hans idelig udtalte Bekymring for dennes Liv, motiverer naturlig den Ideeassociation, som bringer ham til at tænke netop paa Faderens nu værende uvisse Skæbne, navnlig i det Öieblik, hvor han staar i Begreb med at drage ud for at höre, om Faderen er levende eller død. Det skal villig indrömmes, at Ideeassociationen kunde have fört Digteren og Telemachos hen til den af Dem omtalte Forestilling, og til mange andre Forestillinger endnu; men her spørges jo kun, om den Ideeassociation, de to Liniers Forfatter har fulgt, er saa unaturlig, at den ikke kan tilskrives selve Digteren, eller om den ikke tvertimod er vel motiveret baade i Charakteren og i Situationen. Er det Tilfældet, hvad jeg ikke tvivler paa, De nu erkender, saa er der i Stedets Sammenhæng Intet, som kan hindre os i at antage de to Halvvers for at være forfattede af Digteren selv.

1) Denne Opfattelse troede jeg at have antydnet tilstrækkelig klart ved min lidt frie Oversættelse i Forbindelse med den i Oversættelsen indfattede Bemærkning om, at jeg fattede τοῦ ikke som tonlös Artikel, men som bestemt paapegende Pronomen; men uheldigvis er min Parenthes angaaende Ordet τοῦ af Dem opfattet som en Erklæring om, at jeg sluttede mig til Nitzschs mig uvedkommende Bemærkning (at τοῦ aldrig betegnede det blot possessive Forhold), og i Henhold hertil har De bebrejdet mig, at jeg 1) kun nöiagtig har gentaget Nitzschs Paastand, 2) har udeladt Nitzschs Motivering, 3) har ignoreret Deres Modbevis, 4) har overseet, at Nitzschs Grund er uholdbar, 5) har paastaet, at τοῦ nödvendigvis maa henvises til en omtalt Person.

Der staar da tilbage at undersøge, om virkelig Liniernes egen indre Bygning er saa uheldig, at de af den Grund maa henføres til en Forfatter af ringere Rang end det øvrige Digt. De har nu været meget haard baade mod Versene selv og deres Forklarere. De har forkastet en af Voss, Nitzch og min Ring-hed given Oversættelse, fordi »dens Urigtighed let sprang i Öinene», fordi det »af sig selv maatte frembyde sig for Enhver», at den var »utilladelig», og i dens Sted har De da adopteret en anden Forklaring, som De derpaa viser først at være meningsløs, dernæst tillige at være utilladelig. Der er heri flere Ting, som ere mig uforklarlige: først, naar Stedet virkelig er saa fortvivlet, hvorfor De da ikke har taget Deres Tilflugt til Verbalkritiken — thi selv om de to Liniers Forfatter kun skulde være en stakkels Interpolator, er det dog lidt vel strængt at tro, at han særlig har behaget sig i det Meningsløse og Utilladelige —; dernæst veed jeg ikke, hvorfor De saa haanlig afviser Vosses Oversættelse, naar den, De selv opstiller imod den, efter Deres eget Udsagn ikke blot, som Vosses, er utilladelig, men tillige meningsløs. Men for det Uforklarlige vil jeg gaa af Veien og foreløbig indskrænke mig til at undersøge, om da den Forklaring, De giver Fortrinet, virkelig er saa forfærdelig, som De selv paastaar. De oversætter: »Min Fader er andensteds i Verden, hvad enten han lever eller han er død», og hertil bemærker De da, at »hverken hos Grækerne eller noget andet Folk har vel Nogen i Alvor udtrykt sig saaledes om en Afdøds Opholdssted: Han er paa et andet Sted af Jorden, eller han er andensteds i Verden». Destoværre voxer her det Uforklarlige for mig. Idet De selv har oversat saaledes, er De jo dog selv gaet ud fra den Forudsætning, at i det Mindste een Mand, nemlig de to Halvliniers Forfatter, virkelig har udtrykt sig paa denne Maade, og nu fortæller De, at saaledes har aldrig Nogen udtrykt sig. Eller maaskee lægger De Vægt paa Ordene »i Alvor», saa det skulde være en Spøgefugl, der var Forfatteren, og tænker Dem da at han har villet parodiere f. Ex. Iliaden v. 4, hvor der findes en tilsvarende Forestilling om, at Heltene selv ædes af Ravnene, medens deres Sjæle ere hos Hades? Men saa maa jo Iliaden v. 4 være meent i Alvor, og vi faa saaledes dog en Mand, som i Alvor mener, at de Døde selv ligge paa Jorden; eller er det maaskee ogsaa Spøg, saa de to Steder ophæve hinanden ved gensidig Parodi, ligesom de to Bjørne ved gensidig Opædning? Men det er sandt, De vil vel hertil spørge mig: »Er dette alvorlig Tale?» Jeg vil derfor i fuldt Alvor spørge om, hvor der findes dette »er», som De mener, ikke kan siges om den Døde. Der staar i den græske Text blot *ἄλλοθι γαίης* uden noget *ἔστι*; det er os selv, som have lagt det ind i Oversættelsen og derefter givet det den prægnante Betydning at »existere», for derpaa at grunde en Beskyldning mod den stakkels Forfatter for Meningsløshed. Er det retfærdigt? — Det Verbum, vi sædvanlig underforstaa, er *ἔστι*, fordi det er det farveløseste, det mest omfangsrige, det, som i sig indeslutter alle Tilværelsens Modsætninger; men her skulde vi, efter Deres og Fasis Interpunction, underforstaa et Prædicat, der var endnu omfangsrigere, som omsluttede baade Tilværelsen og Tilværelsens Ophør, baade Præsens af det Verbum at leve og Perfectum af det Verbum at dø. Har nu Sproget ikke et saa omfangsrigt Verbum, kan man jo underforstaa netop Forbindelsen af de to Verber, som nævnes i den disjunctive Forudsætning: »Hvad enten min Fader er levende eller død, saa er det i fremmede Lande, han lever eller er død». Saaledes vilde jeg oversætte Stedet, hvis jeg antog det for nödvendigt at underforstaa et Prædicat. Men hvorfor

skal der overhovedet underforstaas Noget? — Jo, siger De, fordi ζώεις ὃ γ' ἦ τέθνηκας danner en selvstændig Sætning, der betyder »Hvad enten han lever eller er død«; men tillige underretter De os om, at en saadan Opfattelse af Ordene strider mod Sprogbrugen. Altsaa Antagelsen af det, som De selv erklærer for meningsløst, motiverer De ved Antagelsen af det, De erklærer for sprogstridigt. Jeg er nu atter her mindre stræng end De mod den af Dem antagne Forklaring. Vel maa jeg indrømme, at en Forbindelse som den foreliggende efter sin oprindelige Charakter ikke betegner Opregningen af de modsatte Forudsætninger, som ikke svække Hovedsætningens Gyldighed. Men oprindeligt betegner den heller ikke et indirect, afhængigt Spørgsmaal, og dog har De Intet indvendt mod de 3 Steder, hvor det samme Udtryk ζώεις ὃ γ' ἦ τέθνηκας er sat som afhængigt af οὐδέ τι ἴδμεν, οὐ μὴν ἀγορεύσω, οὐδέ τι οἶδα (4, 110. 837. 11, 464)¹⁾. Men som det undertiden kan hænde, at det directe Spørgsmaals Form bevares i den afhængige Spørgsætning, navnlig ved Reminiscens fra Steder, hvor det samme Spørgsmaal findes direct udtrykt, saaledes kan det ogsaa let skee, at et disjunctivt Spørgsmaal kan anvendes, hvor man vil henstille de Forudsætninger, man frit kan vælge imellem uden derfor at berøve en vis Sætning dens Gyldighed. Naar saaledes Helena 4, 140 siger: »Mon det, jeg vil udtale, er sandt eller falsk? Mit Sind byder mig det dog«, bliver Meningen den samme, som om hun havde sagt: »Mit Sind byder mig at udtale, hvad jeg tænker, det være nu sandt eller falsk«. Paa lignende Maade forholder det sig med det af Dem citerede Sted 6, 149: γουνούμαι σε ἄνασσα, θεός νύ τις ἦ βροτός ἔσσι. Det senere Sprog har for denne Tankeforbindelse aldeles constant Sætningsforbindelsen med εἴτε — εἴτε. Hos Homer derimod forekommer dette Udtryk næppe anderledes end som afhængigt af et οὐκ ἀλεγίζω eller dsl. Som ligefrem Opstilling af de Forudsætninger, der fremsættes til frit Valg, erindrer jeg ikke at have seet denne Sætningsform i den ældre Poesi. Her er endnu ikke noget fast Udtryk for denne Tankeform, netop fordi Tankeformen selv endnu ikke ret er fremkommen, men først er ved at arbeide sig frem. Men alt eftersom Tanken bevæger sig, gærer ogsaa Sproget; det forsøger snart en, snart en anden Vending for at udtrykke Tankens Bevægelse; snart har det brugt direct Spørgsmaal, som paa de ovenfor nævnte Steder eller som Od. 8, 488, hvor der i samme Betydning findes ἦ — ἦ; snart har det brugt et indirect Spørgsmaal afhængigt af οὐκ ἀλεγίζω, οὐ διαφέρει. Det er den sidste Form, som efterhaanden har løsnet sig fra det styrende Verbum og er bleven det constante Udtryk, som har overflødiggjort de i tidligere Tid forsøgte Udtryksmaader og trængt dem til Side. Hvis da vor Forfatter har brugt en af disse i det ældre Sprog forsøgte Taleformer, maa han enten selv høre hjemme i den ældre Tid, og der er da saaledes heller ikke fra den Side Noget i Veien for, at det kan have været selve Sangens Digter, eller han har saa vel efterlignet det ældre Sprog og den ældre Tankegangs Charakter, at vi i al Fald ikke kunne vide Andet, end at han er den gamle Sanger selv.

Saaledes vilde jeg føre Forsvaret for den Mening, som De har lagt ind i Ordene for selv at erklære, at den ikke kan ligge i dem. Da imidlertid

¹⁾ For de disjunctive afhængige Spørgsætninger bruger Homer ellers εἴτε — εἴτε, ἦ — ἦ, εἴτε — ἦε o. s. v. med det Disjunctive betegnet ved Conjunction allerede i 1ste Led.

Tanken herved bliver lidt slæbende, vil jeg hellere holde mig til Vosses og Nitzschs Opfattelse. — Trods Udtryk som *θάλαμον τὸν ἀφίκετο* overer jeg dog ikke at tro, hvad De synes at tiltro mig, at man skulde kunne sige *πατῆρ ἔμὸς ζῶει ὁ*: »Min Fader han lever». Men vel tror jeg, man kan sige *πατῆρ ἔμὸς — ἄλλοθι γαίης ζῶει ὁ*: »Min Fader —, i fremmede Lande han lever». Dog vil jeg heller ikke tage min Tilflugt til denne Udvei, men søge Aarsagen til Pronominet med Partiklen *γε* i den disjunctive Forbindelse. Det er jo ikke sjældent, naar der findes flere Sætninger med fælles Subject eller Object o. s. v., at da Subjectet o. s. v. i den ene Sætning særlig fremhæves ved et *ὁ γε*, *σύ γε*, eller dsl., navnlig ved *ἀλλά*, *δέ* og i andet Led af disjunctive Sætninger; en enkelt Gang i begge Leddene af Disjunctionen (Od. 8, 488), og ikke saa sjældent i første Led alene; see f. Ex. Od. 3, 217. 11, 399. Il. 1, 93 eller 1, 190 *μερμήριζεν, ἣ ὁ γε φάσγανον ὄξυ — ἦε χόλον παύσειε*, 10, 504 *μερμήριζε, ἣ ὁ γε δίφρον — ἐκέρτοι ὑψὸς ἄειρας — ἦ ἔτι τῶν πλεόνων*. Det for Hovedverbet og den afhængige Sætning fælles Subject er tværtimod den almindelige Brug særskilt fremhævet i den afhængige Sætning, blot for at antyde, at denne er første Led i en Disjunction, hvis andet Led har samme Subject. Sml. endvidere Od. 3, 89—91:

*Ὁ γὰρ τις δύνатаι σάφα εἰπέμεν, ὀππόθ' ὄλωλεν,
ἣ θ' ὄγ' ἐπ' ἠπίρου δάμη ἀνδράσι θυμνεέσσιν
ἣ τε καὶ ἐν πελάγει μετὰ κύμασιν Ἀμφιτριτής.*

I den første afhængige Sætning er Subjectet ikke fremhævet, fordi denne Sætning ligger udenfor Disjunctionen; men strax efter i den næste Sætning, som dog er sideordnet og har samme Subject, er der indskudt et *ὁ γε*, netop fordi vi her have første Led af en disjunctiv Forbindelse med fælles Subject. Endnu mere stødende for os bliver 4, 820—821, hvor Penelope udtaler sin Frygt for, at Telemachos skal rammes af Ulykken, og saa efter at have sat Verbet *πάθῃσιν* uden særskilt fremhævet Subject, strax efter, da hun vil tilføie den videre Udmaling »enten paa Havet eller paa Landjorden», indskyder et *ὁ γε*, »enten han i de Folks Land, til hvilke han kommer, eller paa Ilavet»:

*Τοῦ δ' ἀμφιτρομέω καὶ δεῖδια μὴ τι πάθῃσιν,
ἣ ὄγε τῶν ἐνὶ δῆμῳ, ἐν' οἴχεται, ἣ ἐνὶ πόντῳ.*

Herfra er Overgangen til vort Sted meget let, hvad Brugen af Ordene *ὁ γε* angaar; men en lille Uklarhed bliver endnu tilbage. Udtrykket synes nærmest at maatte betragtes som et direct Spørgsmaal, hvormed Telemachos selv afbryder den Sætning, han har begyndt. »I fremmede Lande min Fader — ja lever han nu, hvad eller mon han er død?« Dette synes at være Nitzschs Opfattelse; den stemmer baade med Homers Sprogbrug, og med Telemachos' bevægede Stemning, og tillige, hvad De vil sætte Pris paa, harmonerer den med de 3 Steder, hvor Udtrykket findes som Spørgsmaal, rigtig nok som indirect. Men dog er det muligt, at en Forbindelse, der oprindeligt betegner et disjunctivt Spørgsmaal, kan være gaaet over til at betegne en disjunctiv Udtalelse; at det Udtryk, som efter sin Oprindelse betyder »det er i fremmede Lande, at min Fader — ja lever han nu eller er han død» kan være gaaet over til at blive det af Sprogbrugen hjemlede Udtryk for »det er i fremmede Lande, at min Fader lever eller er død».

Hele denne sidste Udvikling havde jeg forbigaaet i mit forrige Indlæg, fordi jeg ansaa den for overflødig med Hensyn til det foreliggende Spørgs-

maal om, hvorvidt vi vare berettigede til at forkaste Stedet som uægte. Dertil meente jeg nemlig det var tilstrækkeligt at vise, at Tanken hverken i sig selv var saa meningsløs, at den var Digteren uværdig, eller saa lidet passende i Sammenhængen, at den maatte hidrøre fra en anden Person end Digteren selv. Havde De hævdet, at Udtryksmaaden og Sprogbrugen tydede hen paa et senere Sprogstadium end det homeriske, vilde ogsaa jeg deri kunne see et Vidnesbyrd om en senere Oprindelse, en Interpolation; men at et vist Udtryk, en vis Forbindelsesform i en given Sætning overhovedet skulde være os ukendt, kunde dog vel ikke afgive Grund til at tro, at denne Sætning snarere skulde være forfattet af en Interpolator fra det 5te eller 6te Aarhundrede eller endnu senere, end af en Digter fra det 9de eller 10de. Derfor er jeg ikke for gaadet dybere ind paa denne Sag; nu da De har ønsket det, har jeg søgt at vise, at Udtrykket i sig selv ingenlunde er saa besynderligt eller enestaaende.

I Anledning af det andet Sted, jeg har omtalt, hvor jeg heller ikke har været saa heldig at blive forstaaet af Dem, maa jeg endnu bemærke, at, naar det hedder, at der fra et Skjold udstraaler en Glands langt bort i det Fjerne, ligesom fra Maanen, ligger der allerede i Udhævelsen af Skjoldets fjerntstraalende Glands, at den Maane, hvormed Skjoldet sammenlignes, maa være Maanen i sin straalende Skikkelse; dernæst ligger det i Sagens Natur, at den Maane, med hvilken et homerisk Skjold sammenlignes, maa være Fuldmaanen, her altsaa en stærkt straalende Fuldmaane; endelig sees jo Skjoldet, som holdes i Achilleus' Haand og derfra straalere hen over Sletten, i horizontal Retning, altsaa falder det naturligt at tænke den stærktstraalende Fuldmaane, hvormed Skjoldet sammenlignes, som Fuldmaanen i Horisonten, Fuldmaanen ved sin Opgang, hvor den netop flammer stærkest og tit skuffende vækker Forestilling om en Skovbrand eller et mægtigt Baal. For os Stuemennesker fremkommer denne Betragtning først gennem en Reflexion; Homer og hans Tilhørere, der langt mere levede i og med Naturen, saa her strax det Rette, i dette Tilfælde saameget mere, som de jo i Regelen saa Fuldmaanen netop ved eller kort efter dens Opgang.

Jeg haaber, det maa være lykkedes mig at tale saa tydeligt, at De nu forstaaer baade Udgangspunktet for og Hensigten med mine forrige Bemærkninger, og idet jeg forsikrer Dem, at jeg Intet hellere ønsker end at komme til en virkelig Forstaaelse med den Mand, som ved Sösterlandets Universitet leder et Studium, der ligger mig saa meget paa Hjerte, vover jeg saaledes trods den forbigaende Misforstaaelse at underskrive mig

Deres meget forbundne

F. Nutzhorn.

Svar paa Overlærer Bergs oplysende Bemærkninger til min Anmeldelse af hans græske Læsebog.

Overlærer Berg har besvaret min 4 Siders Anmeldelse af hans græske Læsebog i dette Tidsskrifts forrige Hefte (Pg. 138) med 10 Sider oplysende Bemærkninger (ssteds Pg. 142). Jeg vilde helst lade Sagen være endt dermed, hvis B. ikke paa nogle Punkter paa en besynderlig Maade havde misforstaaet mig og tillagt mig Meninger, som jeg ikke har ytret. Han lader mig saadesige, at særlige Exempler paa Adjectivernes Declination ere verflødige (Pg. 144), medens jeg kun har sagt, at særlige Exempler paa

saadanne Adjectiver, som allerede stode i Stykket om Substantiverne, vare unødvendige, paa Adjectiver efter 1ste og 2den Declin. ganske overflødige (Pg. 139). Navnlig maa jeg protestere mod, at den Del af min Anmeldelse, som angaaer Verberne, skulde dreie sig ligesaa meget om B.s Grammatik, som om hans Læsebog (Pg. 144. 145). Min første Bemærkning, at Forf. ved verba pura har optaget Opstillingen efter Tempusstammer, men ikke ved v. muta og liquida (Pg. 140, Lin. 10), henfører han vel til Læsebogen, men saaledes forandret, at han (Pg. 147) lader mig klage over, at mederfs Tempusstammerne ere bestemt adskilte i 1ste Conjugations 1ste Afdeling, dette ikke er skeet i den følgende Afdeling og følgende Conjugation. Det er jo tildels skeet i den følgende Afdeling (v. pura paa *άω*, *εω* og *όω*), og det, jeg med Hensyn dertil har anket over, er, at Exemplerne der vare ordnede paa en anden Maade end i 1ste Afdeling, nemlig som om Præsensstammen var forskjellig fra Imperfectstammen (Pg. 140, Note 1), en Anke, som B. hverken gjendriver eller indrømmer. De umiddelbart paafølgende Ord i min Anmeldelse (Pg. 140, Lin. 11), at der ved v. pura opstilles en Aoriststamme, skjøndt den der er ens med Futurumstammen, og det først er ved v. muta og liquida, at der kan blive Tale om en særegen Aoriststamme, henfører B. derimod aldeles vilkaarligt til sin Grammatik, uagtet det er hans Læsebog, der anmeldes, og de slet ikke passe paa Grammatiken. Havde jeg tænkt paa den, havde jeg rigtignok talt «mystisk» og røbet Ubekjendtskab med den, men jeg har udtrykkelig sagt, at jeg ikke vilde indlade mig paa den hele Lære om Tempusstammer, hvis store Betydning, navnlig i pædagogisk Henseende, jeg iøvrigt ikke kan see (Pg. 145), og kun villet bemærke, at det var saameget underligere, at Opstillingen efter Tempusstammer i Læsebogen var optagen ved v. pura og ikke ved v. muta og liquida, som det først er ved disse sidste, at der for Disciplene, om hvem det her gjælder, kan blive Tale om en særegen Aoriststamme. For dem er Aoriststammen i *παιδύω* ens med Futurumstammen, og for dem existere slige lærde Undersøgelser, som dem i Note 3 til Pg. 146, ikke. Jeg tilføiede i en Note, at hos Curtius Aoriststammen er *παιδύσα*, hos Berg *παιδύσ*, for at underrette de Læsere, som muligvis kjendte hius, men ikke dennes Grammatik, om denne Forskjel, men tænkte ikke paa at criticere B.s Anordning, den være nu heldig eller ikke. Hvorfor man let kunde ledes til at troe, at jeg ikke engang havde sat mig ind i, hvorledes B. har benyttet Curtius Lære om Tempusstammer (Pg. 146, Note 2), naar jeg fremhæver en af Forskjellighederne, indseer jeg ikke. Særlig finder B. det urimeligt, at jeg har talt om en fra Futurums forskjellige Aoriststamme i v. muta i Modsætning til v. pura (Pg. 146). Jeg troede, at den kyndige Læser kunde see, at jeg havde tænkt paa Verbalstammer paa *σ* med attisk Futurum uden *σ*, men burde maaske have sagt det udtrykkelig. Naar jeg endelig slutter med en Beklagelse over, at Bogen ingen Fortale indeholder, altsaa ingen Oplysning om de angivne Inconsequentser (Pg. 140), saa viscer dette yderligere, at der er Tale om Læsebogen; jeg kunde da ikke forlange, at Fortalen til denne skulde give Oplysninger om Grammatiken, som desuden selv har Fortale. Om nogle afvigende Verber af 1ste Conjugation har jeg sagt (Pg. 140), at «de havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa *ω* i Slutningen af dette Afsnit (Pg. 46. B).» B. udelader i sit udhævede Citat (Pg. 147) de sidste Ord: «af dette Afsnit (Pg. 46, B)», som bestemt vise hen til Læsebogen, erklærer saa, at det ikke er let at afgjøre, om mit Udtryk ikke ogsaa gjælder Grammatiken, og giver under Forudsætning deraf nogle overflødige Oplysninger om sidste og nogle umotiverede Ubehageligheder til mig. Jeg kan ikke indsee, hvorfor jeg, naar jeg citerer Læsebogen, ogsaa skal mene Grammatiken; denne har jeg kun indladt mig paa ved at omtale Brugen af *τρέπω* som Paradigma. B. siger, at jeg kun om dette Punkt i Grammatiken har udtalt mig bestemt (Pg. 145); ja det er rigtigt, thi om andre har jeg slet ikke udtalt mig. I Anledning af dette belæres jeg ved en Henvisning til B.s Gramm. om, at *τρέβω* har langt *ε* i Præsens, kort i Stammen; jeg har rigtignok vidst det, før hans Oplysninger, ja før hans Gramm. udkom, men jeg tør paatage mig den Synd at lade Disciplene i et helt Aar være uvidende derom, fremfor at lade Begyndere lære *τρέπω* som Paradigma.

P. Petersen.

Gjensvar.

Var der Udsigt til ved at gaae nærmere ind paa ovenstaaende Svar at faae lidt klart i den græske Grammatik eller bidrage lidt til Løsning af et pædagogisk Spørgsmaal, skulde jeg ikke have unddraget mig for Punkt for Punkt ogsaa her at følge Hr. Petersen. Men det blev at tærse Langhalm. Kun skal jeg søge at karakterisere Indlægget ved at omtale tre Bemærkninger i samme, der forresten aldeles ere af samme Slags, som de, jeg alt har stillet i det fornødne Lys i forrige Hefte:

1) Særligt finder B. det urimeligt, at jeg har talt om en fra Futurums forskjellig Aoriststamme i v. muta i Modsætning til v. pura. Jeg troede, at den kyndige Læser kunde see, at jeg havde tænkt paa Verbalstammer paa ω med attisk Futurum uden σ . Her kommer den ulykkelige Historie med $\tau\rho\iota\beta\omega$ frem igjen under en ny Skikkelse. Jeg tvivler ikke paa, at Hr. P. har vidst, før jeg nu oplyser ham derom, ja før min Grammatik udkom, at det at skrive saaledes er en »meget slem Uagtsomhed« for ikke at sige noget Værre. Verba pura have attisk Futurum ligesom v. muta (jeg beder den »kyndige« Læser om Undskyldning for, at jeg anfører saa bekendte Ting), sml. $\delta\lambda\acute{\epsilon}\omega$, $\tau\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\omega$, $\chi\alpha\lambda\acute{\epsilon}\omega$ osv., s. Grammat. § 80, 2, Anm. 2.

2) Om nogle afvigende Verber af 1ste Conjugation har jeg sagt, at »de havde deres naturlige Plads blandt de uregelmæssige Verber paa ω i Slutningen af dette Afsnit (p. 46 B.)«. B. udelader i sit udhævede Citat (p. 147) de sidste Ord: »af dette Afsnit (p. 46 B.)«, som bestemt vise hen til Læsebogen. Hr. P. vil altsaa ved sine Ord bevise, at jeg har udeladt Ordene »af dette Afsnit (p. 46 B.)« forat kunne erklære, at det ikke er let at afgjøre, »om mit (Hr. P.s) Udtryk ikke ogsaa gjelder Grammatiken«. Enhver maa jo dog kunne see, at disse Ord aldeles intet gjøre fra eller til i denne Sag. Hr. P.s Yttring gjelder Læsebogen og mine Ord derom ere tydelige nok. Men en græsk Læsebog for de første Begyndere staaer i et bestemt Forhold til den Grammatik, som den skal tjene til at indøve (s. Udviklingen derom i forrige Hefte S. 143 L. 18 o. f.). Derfor kunde jeg ikke behandle dette, saavel som de fleste øvrige Spørgsmaal i Hr. Petersens Anmeldelse, uden tillige at henvise til Grammatiken (Hr. P.s egen stadige Henviisning dertil gjorde det end mere nødvendigt). Havde han nu efter min udførlige Fremstilling af Forholdet mellem Læsebogen og Grammatiken viist, at Anordningen i Læsebogen paa de og de Punkter vel fulgte Grammatiken, men at dette var urigtigt, saa havde der været Mening i hans Replik, men at forsvare sin Anmeldelses Beskaffenhed ved stadigt at føre en abstrakt Klage over Forbindelsen uden at vise, at denne Forbindelse er urigtig, det røber kun liden Interesse for Sagen.

3) Jeg (Hr. P.) tør paatage mig den Synd at lade Disciplene være uvidende derom (d. v. s. at paatage sig den Synd at lade Disciplene lære $\tau\rho\iota\beta\omega$ som Paradigma, men lade dem være uvidende om, at Stammen i Aor. 2 ($\epsilon\rho\iota\beta\eta\nu$) er forskjellig fra Stammen i Præs., ligesom $\lambda\iota\tau\omega$ fra $\lambda\iota\mu\omega$) »fremfor at lade ham lære $\tau\rho\acute{\epsilon}\pi\omega$ som Paradigma.« Det er et uhyggeligt Ansvar, Hr. P. herved erklærer sig villig til at paatage. Jeg troede Pædagogerne nu vare aldeles paa det Rene med, at man ikke maatte indbilde Disciplene Noget, som de snart maatte komme til Kundskab om at være falsk Lære. Jeg kommer uvilkaarligt til at tænke paa en Lærer i Geographi, der lærte sine Disciple, at det blev Sommer, naar Jorden kom nærmere til Solen, og da en Discipel spurgte ham om, hvorfor det da ikke blev varmere, jo højere man steg op paa et Bjerg, svarede, at det var den stærke Blæst Skyld i. Da Bestyreren søgte at gjøre ham begribeligt, at det var urigtigt at lære Disciplene Noget, hvis Urighed snart maatte blive klart for dem, erklærede Læreren, at han tog Ansvaret paa sig, den Unge kunde ikke taale Sandheden ublandet¹⁾.

C. Berg.

¹⁾ Det første Punkt i Hr. P.s Indlæg om Adjectivernes Bøining har jeg ikke berørt, da jeg efter den Udvikling, som jeg har givet i mit forrige Gjennæmle, nu ikke kan fatte, hvad han egentlig mener.

Om en formodet Omflytning af et Blad i første Bogs andet Capitel i Xenofons Mindeskraft om Sokrates.

Af *O. A. Hovgaard.*

Skønt det kunde synes noget dumdrigt indenfor en Literatur, der er bleven saa stærkt bearbejdet i Oldtid og Nytid som den græske, vil jeg dog vove at fræmsætte og søge at begrunde den Mening, som allerede for flere Aar siden opstod hos mig og ved de Indvendinger, jeg har hørt imod den, kun er bleven endmere bestyrket, næmlig at Xenofon i det nævnte Capitel ikke har skrevet i den os overleverede Orden, men at §§ 56—61 oprindeligt have staaet imellem § 11 og § 12.

I.

Mit første Bevis for denne Paastand grunder sig paa Betragtningen af Capitlets Indhold og Form i det Hele taget.

Xenofon behandler her det andet Punct i Anklagen mod Sokrates — at han fordærvede de Unge — og navnlig de enkelte Beviser, hvormed Klageren søgte at besmykke denne Beskyldning. Disse ere efter den overleverede Text følgende:

1. Sokrates forledede de Unge til Foragt for den bestaaende Forfatning (Demokratiet) og til voldeligt Brud paa samme ved Ytringer som denne, at det var en Dumhed at vælge Statens Formænd (Archonter) ved Lodkastning (§ 9).

2. Som Exempler paa Sokrates's skadelige Indflydelse kunde hans Disciple Kritias og Alkibiades nævnes. Ingen havde paaført Samfundet saa mange Ulykker som de, idet den første fræmfor Alle under Oligarchiet havde udmærket sig ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed, den sidste fræmfor Alle under Demokratiet ved Tøjlesløshed, Overmod og Voldsomhed (§ 12).

3. Sokrates lærte ved forskellige Ytringer de Unge at foragte og haane deres Forældre som og Slægt og Venner (§§ 49—52).

4. Sokrates lærte sine Omgangsvener at være onde og tyranniske (d. e. fjendske mod den demokratiske Lighed og Frihed), idet han udvalgte de værste Steder hos de navnkundigste

Digtere og brugte dem som Vidnesbyrd. Saaledes benyttede han det Vers af Hesiodus:

»Virksomhed er ingen Skam, men Uvirksomhed er en Skam« som en Opfordring til ikke at sky nogen uretfærdig eller æreløshandling, naar den kun bragte Fordel, og det Sted hos Homer, hvor Odysseus siges med venlige Ord at have foreholdt Høvdingerne deres Pligt, men at have mishandlet og udskjeldt de Ringere, fortolkede han som en Opmuntring til at slaa Almuesmænd og Fattige (§§ 56—58).

At nu Anklageren skulde have fræmført Grundene for sin Beskyldning i den her fulgte Orden, er aldeles ikke rimeligt: han kan ikke have adskilt No. 1 fra No. 4, ti de høre naturligen sammen som drejende sig om et og samme Punct, Forførelse til Brud paa de bestaaende Love, saaledes at No. 1 sigter nærmest til Brud paa Statens Forfatning (Grundlov), Nr. 4 til Krænkelse af den enkelte Borgers Ret og navnlig den Athenerne saa dyrebare demokratiske Lighed; ikke heller kan han have stillet Nr. 2 forud for No. 4, da det, han siger om Kritias og Alkibiades, ligesaavel kunde tjene til at bestyrke No. 4 som No. 1. Men er det saaledes usandsynligt, at Anklageren i sit Foredrag har fulgt den ovenfor opstillede Orden, saa er det endnu mere usandsynligt, at Xenofon i sit Skrift har fulgt den, og der ligger allerede heri en Grund for den Formodning, at X. oprindelig har sat §§ 56—61 imellem § 11 og § 12.

Denne Formodning bliver ikke lidet bestyrket, ja synes mig næsten at forvandles til Vished, naar man dernæst ser hen til Dispositionen, som X. maa antages at have villet følge og, foreløbig bortset fra §§ 56—61, virkelig har fulgt i Capitlet:

1. Dispositionen antydes for det Første i Begyndelsen af Prologen (§§ 1—3). Naar næmlig X. der først ytrer sin Forundring over, at Nogen har kunnet tro, at Sokrates fordærvede de Unge, han, der ikke blot, som i 1. Capitel er udviklet, udmærkede sig ved Fromhed og Ærbødighed for Ed og Borgerpligt (s. 1, 17—19), men tillige ved Afholdenhed i sandselige Nydelser, Haardsfærdighed og Nøjsomhed, og dernæst spørger: »Hvorledes skulde vel den, der selv var saadan, have forledet Andre til Ugudelighed eller Brud paa Lovene eller Slikvornhed eller Løstagtighed eller Blødgagtighed?«, saa er det vel utvivlsomt, at han dermed bl. A. har villet antyde — hvad man netop ogsaa skulde vænte antydet i Indledningen — dels Hovedæmnet for Capitlet (den Beskyldning, at Sokrates fordærvede de Unge),

dels de enkelte Puncter, han i sin Gjendrivelse af denne Beskyldning vil tage Hensyn til. Og da nu de 3 sidste af disse henhøre under samme Begreb (Immoralitet eller Usædelighed) og synes at staa instar omnium istedenfor dette, saa maa man antage, at X. vil dele Stoffet i følgende 3 Stykker: om Ugudelighed, om Brud paa Lovene, om Usædelighed eller, m. a. O., Forsømmelse og Overtrædelse af Pligterne mod Guddommen (*ἀσέβεια*), mod Samfundet (*παρανομία*) og mod sig selv. Man kan næppe tænke sig nogen bedre og naturligere Inddeling.

2. At en Tredeling er tilstede, og, som jeg tror, netop den ovenfor angivne, fræmgaar dernæst og endnu tydeligere af Udviklingen i det Følgende (Capitlets Hovedstykke).

§§ 4—8 fræmtræde strax ved første Øjekast som et særegent Stykke. Dette er allerede klart af Formen, idet § 8 aabenbart slutter, § 9 begynder et Afsnit, og dernæst er Stykket i sit Indhold aldeles forskjelligt fra det følgende. Det gaar næmlig ud paa at afvise den Beskyldning mod Sokrates, at han forførte de Unge, forsaa vidt Anklageren derved havde tænkt paa Forførelse til Udyder af rent personlig Karakter. Det passer saaledes ogsaa godt til det ene af de 3 Led, som fandtes antydede i Indledningen. Vistnok er der en vis Uoverensstemmelse med § 2, idet navnlig i §§ 6—7 et andet Moment kommer ind, end man efter § 2 skulde vente; men denne Uoverensstemmelse er dog ikke større end den mellem § 2 og § 1, i hvilken ogsaa et Moment kommer ind, som ikke tages med i § 2 (Nøjsomhed), og ikke større end at den forsvinder under Forudsætning af, at de 3 Laster, som i § 2 nævnes sidst, kun ere anførte som Exempler istedenfor det Fællesbegreb, hvorunder de høre; ti den i §§ 5—7 omhandlede Pengebegjerlighed falder ogsaa ind under dette.

At fræmdeles §§ 9—11 og det dermed sammenhængende Stykke §§ 12—48 udgøre et særskilt Afsnit og netop svare til den i Indledningen nævnte *παρανομία*, behøver intet Bevis.

Endelig fræmtræde §§ 49—55 øjensynlig som et tredie Afsnit af Xenofons Udvikling ikke blot ved deres Form (navnlig Begyndelsen og Slutningen), men ogsaa ved deres Indhold, idet de handle om Forseelser mod Forældre, Slægt og Venner, medens der i det Foregaaende tales om Brud paa Statens Love, navnlig dens Grundlov. Mod denne Opfattelse af Stykket kunde imidlertid maaske indvendes, at, da den Forbrydelse, som det i disse Paragraffer nærmest tillægges Sokrates at have forledet

de Unge til, maa antages at være *κάκωσις γονέων* (Mishandling af Forældre), saa ere de ikke at betragte som et særskilt Hovedstykke, men slutte sig som speciel Fortsættelse til det i § 9 begyndte Afsnit om *παρανομία*, der afbrydes ved den lange Dvælen ved Forholdet til Kritias og Alkibiades og disse to Mænds Beskaffenhed. Men dertil er Følgende at svare: for det Første er det i og for sig usandsynligt, at Anklageren skulde have dristet sig til at beskyldte Sokrates for at forlede de Unge til en saadan Forbrydelse eller prøvet paa at indbilde atheniensiske Dommere, at Aristofanes's Paafund om Feidippides og Strepsiades var andet end Spas, og dernæst frægaa det ogsaa af Xenofons Udtryk ¹⁾, at Anklageren kun har villet sige, at de Unge ved Sokrates fik saa store Tanker om ham og om sig selv, at de derved forledes til Uartighed, Næsvished og Ulydighed; men disse Forseelser kunne dog ikke med Rette kaldes Mishandling, overhovedet ikke betragtes eller behandles som *παρανομία*, saasom de ifølge deres Natur ikke egnede sig til at være Gjenstand for positive Love.

Jeg betragter det saaledes som afgjort, at §§ 49—55 virkelig danne et særegent Hovedafsnit; men jeg tror tillige at kunne paavise, at Xenofon her har tænkt paa den i Indledningen nævnte *ἀσέβεια*. Ligesom næmlig overhovedet alle Forseelser imod Forældre betragtedes som Krænkelser af Guderne eller som *ἀσέβεια* ²⁾, saaledes er det ogsaa vist, at Anklageren grundede sin Beskyldning, at Sokrates gjorde de Unge ³⁾ *ἀσεβεῖς*, ikke blot paa hans Lærdomme om Guderne ⁴⁾, men tillige netop paa hans Yttringer om Forholdet til Forældre. At X. ikke her

¹⁾ — *τοὺς πατέρας προσηλακίζεν ἰδίδασκε, τοὺς πατέρας ἐποίησεν ἐν ἀτιμίᾳ εἶνας*, jfr. Sokr. Apol. § 20: — *ἐκείνους οἶδα οὐδ' σὺ πέπεικας σοὶ πείθεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς γενναίοις.*

²⁾ Blandt Beviserne derfor vil jeg kun nævne følgende Sted i Aristoteles's Skrift om Dyder og Laster: *Ἀσέβεια μὲν ἢ περὶ θεοῦς πλημμέλεια καὶ περὶ δαίμονας ἢ καὶ περὶ τοὺς κατοικομένους καὶ περὶ γονεῖς καὶ περὶ πατρίδα.*

³⁾ Platon, Euthyfron C. 2.

⁴⁾ Dette fremgaa af Xenofons Apologi § 20, hvor Forfatteren lader Sokrates sige til Anklageren: „Kan du nævne Nogen, som jeg fra Fromhed har forledet til Ugudelighed, fra Selvbeherskelse til Tøjlesløshed, fra Tarvelighed til Overdaadighed, fra Ædruelighed til Drikfældighed, fra Vinskibehelighed til Ladhed eller Afhængighed af nogen anden ond Lyst (*σὺ δὲ εἶπὲ, εἴ τινα οἶσθα ὑπ' ἐμοῦ γεγεννημένον ἢ ἐξ εὐσεβοῦς ἀνόσιον κτλ.*)“, hvorpaa Meletos svarer: „Ja, jeg kjender dem, som du har besnakket til at lyde dig fræmfor deres Forældre.“ — et Svar, som aabenbart kun refererer sig til det førstnævnte Punct.

har udbredt sig videre over dette Punct, synes ikke at kunne være nogen gyldig Indvending imod min Mening; det forklares naturligt af, at Beskyldningen for, at Sokrates forledede de Unge til ἀσέβεια, allerede tildels er gjendrevet ved det i Cap. I Udviklede.

3. Til yderligere Bestyrkelse af, at en Tredeling har foresvævet X., vil jeg endelig anføre Capitlets Epilog, hvori han, resumerende saavel dette som det foregaaende Capitel, siger omtrent saaledes (§ 64): »Hvorledes kunde da han være Gjenstand for Klagen? Han, som var saa langt fra ikke at tro paa Guder, at han aabenbart dyrkede Guderne med større Iver end alle Andre, og som, langt fra at fordærve de Unge, dels jo dæmpede deres onde Lyster (jfr. §§ 4—8) dels indgav dem Kjærlighed til Dyden i dens herligste og skønneste Skikkelse, den Dyd, som er Grundvolden baade for Staters (§§ 9—48, §§ 56—61) og for Familiers (§§ 49—55) Lykke og Velvære.»

Naar det nu, af ovenfor fræmførte Grunde maa antages, at X. har haft den Plan at dele sit Stof efter de 3 nævnte Synspuncter, saa bliver det ogsaa nødvendigt at antage, at han idetmindste har haft isinde at stille §§ 56—61, som nu forstyrre Harmonien i Afhandlingen, sammen med Stykket om παρανομία, hvortil det ifølge sit Indhold passer, altsaa imellem § 11 og § 12. Gangen i hele Afhandlingen vil derved blive følgende: Efterat X. i Indledningen (§§ 1—3) foreløbig har antydnet det Urimelige i Anklagerens Beskyldning, idet Sokrates's hele Væsen og Færd netop maatte have og havde haft den modsatte Virkning, gaar han over til en nøjere Betragtning af Sagen: først behandler han i §§ 4—8 det Punct, som man nærmest maa komme til at tænke paa, naar Talen er om Fordærvelse af Ungdommen, nemlig Usædelighed, men i al Korthed, eftersom Anklageren ikke havde fræmført særegne Grunde med Hensyn til det; dernæst gjendriver han i Afhandlingens Midt- og Hovedparti Anklagerens Beviser for, at Sokrates forledede de Unge til Foragt for og Brud paa Statens Forfatning (§§ 9—11) og til Krænkelse af den enkelte Medborgers Ret (§§ 56—61), samt den Bekræftelse paa denne Beskyldning, som Anklageren fandt i Kritias's og Alkibiades's Færd (§§ 12—48); endelig afviser han den Beskyldning, at Sokrates forlokkede de Unge til Krænkelse af den naturlige Kjærlighed og Ærbødighed for Forældre og Velvillie mod Slægt og Venner, altsaa til Forseelse mod Guderne selv — en Beskyldning, der passende behandles sidst, efterat der i det Fore-

gaaende er talt om Forseelser, som nærmest vedrører den Enkelte selv, og om Forseelser mod Samfundet og dets Medlemmer. Tilsidst i Epilogen (§§ 62—64) paaviser X. som Resultat af den foregaaende Udvikling, at Sokrates snarere fortjente at hædres af Staten end at lide Døden. — Den, som ikke vidste bedre, skulde næppe kunne ane, at Ordenen nogensinde har været nogen anden end den her angivne, ti Capitlet kommer derved til at danne et langt naturligere og mere harmonisk Hele end naar den overløverede Orden følges.

Vistnok kunde derimod gøres følgende Indvending: »Selv om den formentlige Tredeling var tilstede, synes det dog, at X., efter at have gennemgaaet alle 3 Led, godt til Slutning kunde tilføje et Afsnit (næmlig §§ 56—61) om den Beskyldning af Anklageren, at Sokrates misbrugte Digternes Auctoritet til at skaffe sine slette Lærdomme i Almindelighed Indgang.» Men dertil vil jeg bemærke, at denne Indvending kunde gjælde, hvis §§ 56—61 eller idetmindste Indledningen til dem havde en almindelig Karakter eller tog Hensyn til alle 3 Led; men da nu ikke blot Stykket selv, men ogsaa dets Indledning kun sigter til det ene af de 3 Led — Udtrykket *κακούργους* i § 56 kan ikke omfatte de foranstaaende §§ 49—55, da der, som ovenfor vist, ikke i dem er Tale om nogen *κάκωσις γονέων*. —, saa kan det ikke andet end støde, at det ikke slutter sig umiddelbart til det Led, hvortil det hører.

Jeg sagde ovenfor, at X. af de ovennævnte Grunde idetmindste maa have haft isinde at stille §§ 55—61 imellem § 11 og § 12. Jeg vil gaa endnu et Skridt videre og paastaa, at han virkelig har gjort det. Rigtignok kunde man næmlig sige saaledes: »Om det endog indrømmes, at §§ 56—61, ifølge deres Indhold og Dispositionen i hele Capitlet, helst burde have staaet imellem § 11 og § 12, saa er det dog ikke aldeles nødvendigt, at de virkelig have staaet der, da det jo er muligt, at X., idet han skrev, har glemt dem paa rette Sted og siden taget dem med.» Men dertil maa for det Første bemærkes, at en sliq Forglemmelse vel kan hændes en Taler eller Fortæller, men vanskelig den, som sidder og skriver en Bog, og dernæst at, hvis X. alligevel her havde gjort sig skyldig deri, maatte uden al Tvivl det forglemte Stykke, navnlig i sin Begyndelse, bære Mærker af at være taget med bagefter — idet han naturligvis paa en eller anden Maade vilde have søgt at raade Bod paa sin Fejl — og maatte ialfald ikke være indledet netop saaledes

som man skulde vænte, naar det stod paa sin rette Plads; men at nu netop dette er Tilfældet og ikke hint, vil formentlig fræmgaa af det Følgende.

II.

Jeg kommer nu til det andet Hovedbevis for min Paastand, det som grunder sig paa Betragtningen af Formen og Sammenhængen i det Enkelte.

Den Bemærkning ligger næmlig nær, et en Omflytning som den her antagne umulig kan have fundet Sted, uden at der derved er opstaaet Forstyrrelser i det Enkelte, og til et fuldgjaldigt Bevis hører derfor endnu Paavisningen af, at slige Forstyrrelser virkelig findes i den overleverede Text og at de fuldstændig forsvinde ved Omsætningen, uden at andre træde i deres Sted.

Om der end, som ogsaa ovenfor antydet, finder et nøje Forhold Sted imellem §§ 9—11 og §§ 12—49, saa følger dog ikke deraf nødvendigvis, at disse Afsnit fra Begyndelsen af have staaet lige ved Siden af hinanden. Tværtimod finde vi netop i § 12, sammenholdt med det foregaaende Stykke, de første Spor til en Forstyrrelse af den oprindelige Orden. Efterat næmlig X. i §§ 9—11 har søgt at gjendrive den Beskyldning mod Sokrates, at han forledede de Unge til Foragt for den bestaaende Forfatning og voldeligt Brud paa samme, skulde man for det Første have væntet, at det følgende Stykke var bleven indledet saaledes: »Ja, men Kritias og Alkibiades, Sokrates's Disciple, have netop udmærket sig ved deres voldsomme Adfærd o. s. fr. og paaført Staten flere Ulykker end Andre«, istedenfor at det, som nu Tilfældet er, begynder omvendt: »Ja, men Kritias og Alkibiades, Sokrates's Disciple, have paaført Samfundet flere Ulykker end Andre, ti hin har udmærket sig fræmfor Alle under Oligarchiet ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed, denne fræmfor Alle under Demokratiet ved Tøjlesløshed, Overmod og Voldsomhed«. Paa den anden Side skulde man af denne Begyndelse slutte, at der i det nærmest Foregaaende var sagt, at Sokrates eller hans Venner havde virket til Bedste for Samfundet. Desuden kan bemærkes, at Udtrykket *κλειστότατος* om Kritias forudsætter, at der i det Foregaaende er talt om noget Tilsvarende, hvilket nu dog ikke er Tilfældet.

Endnu tydeligere viser Forstyrrelsen sig i § 56, hvis Begyndelse oversat lyder saaledes: »Men Anklageren sagde, at han ogsaa ved at udvælge de værste Steder hos de navnkundigste Digtere og bruge dem som Vidnesbyrd lærte sine Omgangsvener at være ondskabsfulde og tyranniske¹⁾).

Enhver maa vel indrømme, at det saaledes indledede Stykke ikke kan være aldeles uafhængigt af det nærmest Foregaaende, og paa den anden Side, at det heller ikke hænger sammen med dette som det der behandler en ny Hovedindvending af Anklageren — i hvilket Tilfælde det vel vilde have været indledet med ἀλλά²⁾, ikke med δέ —, men som umiddelbar Fortsættelse, som det hvori Anklageren nøjere begrunder og X. gjendriver samme Hovedpunct³⁾; m. a. O., § 56 forudsætter, at der ogsaa lige forud er Tale om en Maade, hvorpaa Sokrates forledede de Unge til voldsom og tyrannisk Adfærd. Men dette er imidlertid slet ikke Tilfældet, idet der, som ovenfor paavist, i §§ 49 o. f. kun handles om Mangel paa den skyldige Ærbødighed og Velvillie mod Forældre, Slægt og Venner, og der er altsaa god Grund til at slutte saaledes: »enten maa §§ 56—61 altid have staaet, hvor de nu staa, men isaafald maa det, der betegner dem som Fortsættelse af det umiddelbart Foregaaende, antages oprindelig at have været borte (navnlig det stødende καί maa fjernes og istedenfor δέ maa der vel antages at have staaet ἀλλά); eller de maa oprindelig have staaet paa et andet Sted, hvor de ifølge Form og Indhold passe bedre«; men da vi nu ikke have nogen Grund til at antage, at X. har skrevet anderledes end der er os overleveret, vil det sidste Alternativ være at foretrække.

Der findes altsaa ved nøjere Eftersyn Forstyrrelser i den overleverede Text og det netop paa de Steder, hvor man ifølge vor Hypothese skulde vente det. Vi skulle nu se, hvorledes Sagerne stille sig, naar vi flytte §§ 56—61 hen imellem § 11 og § 12.

For det Første staaer isaafald Partiklen καί (i § 56) ikke længere ørkesløs, men saavel den som δέ passe nu meget godt, idet

¹⁾ Ἐφη δ' αὐτὸν ὁ κατηγορὸς καὶ τῶν ἐνδοξοτάτων ποιητῶν ἐκλεγόμενον τὰ πονηρότατα καὶ τοῦτοις μαρτυροῖσι χρωόμενον διδάσκειν τοὺς συνόντας κακούργους τε εἶναι καὶ τυραννικοῦς. Man har ikke tilfulde lagt Mærke til det udhævede καί; at det henhører til Participierne og maa oversættes ved ogsaa, synes utvivlsomt.

²⁾ Jfr. § 9, § 49.

³⁾ Ἐφη δὲ καὶ περὶ τῶν φίλων αὐτὸν λέγειν.

begge de sammenstillede Stykker omhandle tvende af Anklageren fræmførte Beviser for samme Beskyldning mod Sokrates, nemlig at han forledede sine Venner til voldsom Adfærd dels ved sin Kritik af Statens Indretninger (9—11), dels ved at anføre og paa sin Maade fortolke Steder af berømte Digtere (56—61). Og naar nu dernæst X., gjendrivende det sidste Punct, til Slutning (i § 61) siger om Sokrates, at han ifølge sin folkelige og menneskekjærlige Tænkemaade havde været en Pryd for Samfundet og havde bevist Alle, som nærmede sig ham, den størst mulige Velgjerning, nemlig den at gøre dem bedre, saa falder det aldeles naturligt, naar det følgende begynder saaledes: »Ja, men hans Disciple, Kritias og Alkibiades, have tilføjet Samfundet større Ulykker end nogen Anden, idet den ene har udmærket sig ved Tyvagtighed, Voldsomhed og Grusomhed o. s. fr.» Derhos kommer Udtrykket *κλεπτίστατος* (§ 12) om Kritias nu ikke længere uvæntet, idet det forberedes ved det, som siges i § 56 om at sørge for sin Fordel uden Hensyn til Ære og Ret, og ligeledes synes Udtrykket *ὑβριστότατος* om Alkibiades bedre forberedt ved at komme efter det i § 58 om Odysseus Anførte end ved at følge efter §§ 9—11.

Ved den her foretagne Omflytning kommer §§ 49—55 til at staa lige foran Epilogen. Skønt det nu ikke skal nægtes, at § 61 vilde danne en god Slutning paa den egentlige Afhandling og en passende Overgang til Epilogen, saa kan der dog ikke anføres noget Væsentligt imod at antage, at Slutningen oprindelig har været dannet af § 55, især naar man betænker, at § 62 (Begyndelsen af Epilogen) ikke blot sigter til de nærmeste Paragraffer, men til hele den foregaaende Udvikling.

Ligesom det utvivlsomt vilde have været et stærkt Bevis imod vor Hypothese, om der ikke var noget Spor til Forstyrrelse i den overleverede Text, saaledes maa det vel nu ogsaa paa den anden Side gjælde for et stærkt Bevis for den, at vi i en sammenhængende Afhandling kunne tage et helt Stykke og flytte andensteds hen, ikke blot uden at Forstyrrelser derved opstaa, men saaledes, at endog de, som fandtes, forsvinde.

III.

Uagtet nu vor Hypothese maa betragtes som i det Væsentlige bevist, idet man kun ved den kan hæve de Vanskeligheder, der saavel fra Indholdets som fra Formens Side rejse sig mod den nuværende Ordning af Capitlets forskjellige Dele, og kun

ved den kan forklare sig, at §§ 56—61 passe saa nøjagtigt paa deres nye Plads (efter § 11), vil man dog endnu tilsidst ikke uden Føje kunne sige saaledes: »Lad det end af indre Grunde være nok saa usandsynligt, at en Omsætning ikke er skeet; men var da en saadan, der ganske vist ikke er mulig nutildags, mulig i Oldtiden? Have de ydre Betingelser for en saadan her været tilstede?»

At Omsætninger overhovedet have været mulige i Oldskrifter, lader sig aldeles ikke betvivle, ti er det end ikke noget tit forekommende Tilfælde, saa er det dog heller ikke uden Exempel, at en saadan virkelig er skeet; jeg vil her blot nævne Jesu Sirachs Søns Bog, hvori det Stykke, som i den vaticanske Codex udgør Cap. XXX, 25—XXXIII, 11, i andre Codices er flyttet bagved Cap. XXXIII, 12—XXXVI, 16.

For at den her antagne Omsætning kan være foregaaet, maa det nødvendigvis forudsættes, dels at den Bogrulle, som Fejlen forskriver sig fra, er gaaet i Stykker og det idetmindste paa 3 Steder: efter § 11, efter nuværende § 55 og nuværende § 61, saa at §§ 56—61 blev et af Stykkerne, dels at samme Bogrulle har været upagineret. Men hvor let disse Forudsætninger kunde indtræde, vil formentlig blive klart ved et flygtigt Blik paa de Gamles Bogvæsen¹⁾ og navnlig paa det her omhandlede Skrift af Xenofon.

En Bog bestod i Almindelighed af et langt og smalt Papir, som med den ene Ende klæbedes til og, naar Bogen ikke brugtes, rullede sammen om en Stok. Dette Papir var dannet af flere Papyrusstykker, som hvert især havde omtrent et Octavblads Størrelse og Skikkelse og vare sammenlimede paa Bredside, liggende noget nær en Fingersbred over hinanden. Deres Længde (altsaa hele Papirets Brede) varierede mellem 6 og 12 Tommer; om Bredden findes ingen Angivelser hos de Gamle, men at slutte af opbevarede Bogruller, kan den have beløbet sig til 5—6 Tommer. Bogen begyndte ved den fra Stokken fjerneste Ende af Papiret og det saaledes, at Linierne gik parallele enten med dets Ender eller med dets Bredside. I sidste Tilfælde vare de ordnede i Colonner eller Spalter, hver omtrent en Tomme fra hinanden, saa at Mellemmrummet sandsynligvis altid eller somoftest omfattede Sammenlimingen og hver Colonne kom til at staa paa sit Blad eller Papyrusstykke.

¹⁾ Jfr. E. Hundrup, om Bibliotheker og Bøger i det gamle Rom.

I Pompeji er der funden Bogruller med Colonner paa 40—44 Linier (vel omtrent 10—11 Tommer) og saa brede, at der er god Plads til et sexfodet Vers (4—5 Tommer). Sidetal brugte de Gamle, saavidt vides, slet ikke.

At en Bog af den Beskaffenhed let kunde gaa i Stykker, endog lettere end vore Bøger, er aabenbart: en Smule Tørhed, Fugtighed eller deslige kunde opløse Sammenlimingen og det navnlig, som i det foreliggende Tilfælde, i Begyndelsen af Bogrullen, der jo maatte være mest udsat. Naar vi nu dernæst tænke os, hvad vi ifølge Ovenstaaende have Ret til, at det her omhandlede Værk har været optegnet i en Bogrulle af 12 Tommers Brede, med Colonner af 11 Tommers Længde og 5 Tommers Brede, saa have §§ 56—61 netop kunnet udgøre en Colonne eller fylde et af de Papyrusblade, hvoraf Bogen var sammensat, og hvis nu dette virkelig skulde være rigtigt, er det let at beregne, at, i Tilfælde af Bogrullens Opløsning i enkelte Blade, maatte der ske Brud, foruden andre Steder, ogsaa efter § 11, efter nuværende § 55 og nuværende § 61, altsaa netop paa de Steder, hvor det efter vor Hypothese skulde ventes; ti Cap. I, 1—II, 11 har netop et 4 Gange saa stort, Cap. II, 12—48 et 6 Gange saa stort Omfang som §§ 56—61 og kunne altsaa fyldt henholdsvis 4 og 6 Blade af en saadan Bogrulle¹⁾. Dette Sammentræf synes os saa mærkeligt, at det ikke kan andet end kraftigt støtte vor Paastand.

Naar det endelig gjaldt om at sætte den saaledes opløste Bog sammen igjen, var man, som sagt, uden Vejledning af Sidetal, der vilde have gjort en Fejl ligeså umulig, og var indskrænket til Texten alene. Vistnok kunde en nøjere Betragtning af denne, selv i dens opløste Tilstand, og navnlig en Undersøgelse af, hvilken Disposition der vel havde foresvævet X., have ført til den rigtige Orden; men hvis nu den, som satte Bogen sammen, ikke underkastede sig den dermed forbundne Ulejlighed og, for at blive hurtigt færdig, blot saa paa Be-

¹⁾ Strængt taget indeholde Stykkerne I,1—II,11 og II,12—55 henholdsvis 8069 og 11797 Bogstaver, saa at altsaa, hvis de have været fordelt paa 4 og 6 Blade, ethvert af disse gennemsnitlig har haft 2017 og 1966 Bogstaver, medens §§ 56—61 kun har 1941. Denne ubetydelige Forskjel (25—76 Bogstaver eller $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ Linie) kan imidlertid ikke gøre Noget til Sagen. Den har vel tildels sin Grund i, at de Vers, som forekomme i §§ 56—61, ikke ere blevne skrevne ud i Et, men have haft hvert sin Linie, som maatte blive lidt kortere end de andre Linier.

gyndelsen eller Slutningen af Stykkerne, kunde han meget let indbilde sig at have truffet det Rette, naar han stillede §§ 12 o. f. efter §§ 9—11 (ti disse Paragraffer ere virkelig ikke uden indre Sammenhæng) og Epilogen efter § 61, der danner en god Slutning paa den egentlige Afhandling og en passende Overgang til Epilogen, og netop den Omstændighed, at Fejlen viste sig tydeligst ved at betragte det Hele, at Forstyrrelserne i det Enkelte vare mindre fræmtrædende, ja at der endog var Noget, som talte for den nuværende Orden, maatte bidrage til, at denne, engang tilvejebragt, kunde vinde Hævd.

Da alle Haandskrifter, saavidt vides, have den overleverede Text, maa Omsætningen antages at være skeet meget tidlig og paa et Tidspunct, da der kun fandtes meget faa Exemplarer, maaske allerede i Xenofons eget Haandskrift.

Om denne min Iagttagelse har nogen praktisk Betydning, skal jeg ikke kunne sige; foreløbig er det mig nok, om det er lykkedes mig at retfærdiggøre den gamle Forfatter og yde et lille Bidrag til Bogvæsenets Historie.

Juvenalis Sat. VIII v. 56-63.

Af *L. Ove Kjær*.

Da jeg under min Beskjæftigelse med Oversættelsen af Juvenalis Satirer og Sammenligningen mellem de 6 københavnske Haandskrifter efterhaanden havde samlet et ikke ubetydeligt Materiale til en Faststilling af Juvenalis Sprogbrug, besluttede jeg til det filologiske Tidsskrift at udarbejde en Undersøgelse af denne og knytte dertil et Forsøg paa efter de opstillede Regler at fortolke en Del Steder, som syntes mig mindre rigtig opfattede, men Arbejdet er voxet til et Omfang, som langt overstiger Tidsskriftets Omraade. Da imidlertid Hr. Rektor Berg anmodede mig om et mindre Bidrag deraf til Tidsskriftets Brug, blev Valget mig vanskeligere, end jeg havde troet, thi paa den ene Side vilde jeg gjerne ved samme Lejlighed vise, hvorledes jeg

har stillet mig den Opgave under Samlingen af de enkelte Punkter til en Helhed at forfølge et Fænomen gennem alle dets Bevægelser, og paa den anden Side tillod Pladsen, som var bleven aftalt, mig ikke paa Grund af de mange Steder, der maatte medtages, at føre en enkelt Undersøgelse aldeles til Ende. Jeg er da gaaet en anden Vej og har valgt et enkelt ikke vanskeligt Sted, fra hvilket jeg forfølger den Ejendommelighed, overensstemmende med hvilken Stedet maa fortolkes, i al Korthed saavidt, at Fortolkningen kan vise sig støttet til Digterens Sprogbrug.

Dette Sted, som endog Heinrich har misforstaaet, er i den ottende Satire, hvor Juvenalis efter at have sagt, at et Menneske kun maa kaldes *generosus* efter samme Maalestok, som benyttes ved Dyrene, tilføjer v. 56:

*Dic mihi, Teucrorum proles, animalia muta
 Quis generosa putet, nisi fortia? Nempe volucrem
 Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
 Fervet et exultat rauco victoria Circo.
 Nobilis hic, quocunque venit de gramine, cuius
 Clara fuga ante alios et primus in aequore pulvis;
 Sed venale pecus Coryphaeae posteritas et
 Hirpini, si rara jugo Victoria sedit.*

Vi ville først betragte de to sidste Vers, om hvilke Heinrich siger: «das Comma nach *Coryphaeae* muss weg; es verdirbt die Construction: *sed venale pecus Cor. et (venalis) posteritas Hirpini*. Das *et* ist versetzt, wie bei den Dichtern häufig.» Heinrich underforstaaer altsaa *est* ved *venalis*: *sed venale est pecus Cor. et venalis posteritas Hirpini*. Ingen Digter udelader saa hyppig som Juvenalis *Verbum sum*, ikke alene i Hovedsætninger, men i Bissætninger, som ovenfor v. 60-61, baade i Hoved- og Bissætning, (relative Sætninger, efter *si*, *dum*, *postquam*, *quum*, *quia*), baade i Præsens og Præteritum, saavel i Indikativ som i Konjunktiv (efter *utinam*, *quamvis* og i afhængige Spørgesætninger), ja selv i Akk. med Infinitiv, men ligesaa almindeligt som dette, ligesaa ualmindeligt er hos ham, hvad der er hyppigt hos andre Digtere, at den kopulative Partikkel rykkes bort fra den første Plads i Sætningen, eller sættes efter det Ord, som den tilknytter, og det er heller ikke skeet her. Heller ikke indsætter Heinrich *est* paa den rette Plads, thi Konstruktionen er:

venale pecus est Coryphaeae et Hirpini posteritas, og vi have en lignende Form som i samme Satire v. 198:

*Res haud mira tamen citharoedo principe minus
Nobilis*

og for at tage et Sted, hvor *est* er tilføjet IX 95:

Nam res mortifera est inimicus pumice levis.

Det er altsaa Ordstillingen: *Coryphaeae posteritas et Hirpini* for: *Coryphaeae et Hirpini posteritas* der har frembragt en urigtig Fortolkning, og dog er det Juvenalis almindeligste Ordstilling. Naar nemlig to Led forbindes med en kopulativ Partikkel, adskilles de som oftest paa den Maade, at ét eller flere for begge Led fælles Ord indskydes imellem det første Led og den kopulative Partikkel, hvorimod det er overordentlig sjældent, at den kopulative Partikkel følger umiddelbar efter det første Led, og det andet rives længere bort. Naar saaledes to Adjektiver (eller Genitiver) høre til ét Substantiv, stilles Substantivet ind imellem det første og den kopulative Partikkel: VIII, 27 *Rarus civis et egregius*, VII, 60 *Moesta paupertas atque inops*, VI, 279 *Jacet in servi complexibus aut equitis*, VIII, 231 *suis natalibus atque Cethegi*, XIV, 114 *Hesperidum serpens aut Ponticus*. Undertiden indskydes foruden Substantivet ogsaa Verbet: VI, 559 *Magnus civis obit et formidatus*, VII, 207 *Sicut Trasymachi probat exitus atque Secundi*, X, 49 *Summos posse viros et magna exempla duros*, XV, 70 *Terra malos homines nunc educat atque pusillos*; sjældnere Verbet alene eller forbundet med et Adverbium eller sin Styrelse: VIII, 20 *Nobilitas sola est atque unica virtus*, VIII, 20 *Abditus interea jacet et secretus adulter*, IV, 151 *Tempora saevitiae, claras quibus abstulit urbi Inlustresque animas*. Vi finde ikke et eneste Exempel, hvor den kopulative Partikkel er sat umiddelbar efter det første Adjektiv og det andet flyttet længere bort. Paa samme Maade adskilles ogsaa to kopulativ forbundne Substantiver: XIV, 16 *Animos servorum et corpora*, XIV, 109 *Specie virtutis et umbra*, XIV, 20 *Antiphates trepidi laris ac Polyphemus*, VI, 510 *Amicos conjugis odit et servos*, VI, 512 *Chorus intrat et ingens semivir*, X, 250 *Hectore funus portante ac reliquis fratrum cervicibus*, og det er meget sjældent, at andre Ord af Sætningen indskydes: IX, 68 *Quid dicam scapulis puerorum mense Decembri Et pedibus*. Et Adjektiv, som er fælles for begge Substantiver — og som plejer at staa foran begge i Pluralis: V, 36 *coronati Thraxea Helvidiusque bibebant* eller i Singularis: IX, 135 *Mea Clotho et Lachesis gaudent* (et mærke-

ligt Exempel er XII, 99 *Si coepit locuples Gallita et Paccius orbi*) eller stilles imellem med tilhængt *que*: VI, 268 *Lites alternaque jurgia*, X, 177 *Amnes epotaque flumina*, hvad der imidlertid er langt sjældnere hos Juvenalis end f. Ex. hos Horatius, og en Form som dennes: *pedes tetigitque crura* er ubekjendt for Juvenalis — kan undertiden indskydes paa denne Plads: XI, 122 *Farre suo custodit et aere*, XI, 39 *Aere paterno ac rebus*, og findes to Gange efter den kopulative Partikkel knyttet til det andet Substantiv: XIV, 275 *Aspice portus et plenum magnis trabibus mare*, XIV, 74 *Torrens dicendi copia et sua mortifera est facundia*, hvad der staaer i Forbindelse med, at hvor to Substantiver forbindes, kan, hvad vi saa aldrig kunde ske, naar to Adjektiver forbindes, den kopulative Partikkel føjes umiddelbar til det første, og det andet trækkes længere bort: VI, 205 *Dacicus et scripto radiat Germanicus auro*, XI, 76 *Aurum, quod Tagus et rutila volvit Pactolus arena*, men selv dette er højst sjældent. Vergilius sætter undertiden et Adjektiv, som styrer to Substantiver, paa denne Plads: Georg. III, 498 *Studiorum atque immemor herbae*, hvor Horatius følger et *que* til: *ludo fatigatumque somno*, men Juvenalis følger sin Regel: XII, 7 *Templis maturus et arae*. Kun paa ét Sted have vi én til to Substantiver hørende Genitiv stillet her: XIII, 219 *Templum et violati numinis aras*, der altsaa danner samme Form, som de faa Steder, hvor vi saa et Adjektiv paa samme Plads. Videre skal jeg her ikke forfølge denne Art af Ordstilling, da det vil være tilstrækkelig klart, at paa vort Sted *Coryphaeae posteritas et Hirpini* efter Juvenalis Sprogbrug maa være = *Coryphaeae et Hirpini posteritas*, men da Partiklerne *et* og *que* hos Juvenalis bruges noget ejendommelig, skal jeg kun her gjøre opmærksom paa, at i deres Afvexling ligger undertiden Anvisningen om, hvorledes et Sted skal opfattes. Vi kunne tage et Exempel af den fjortende Satire, hvor Digteren beskriver den riges Umættelighed og siger v. 140:

Ergo paratur

Altera villa tibi, quum rus non sufficit unum,

Et proferre libet fines, majorque videtur

Et melior vicina seges: mercaris et hanc et

Arbusta et densa montem qui canet olivo

et Sted, hvis sidste Vers er højst mærkeligt paa Grund af Ordet *montem*, hvis Stilling er enestaaende hos Juvenalis, men da Udviklingen af dette Fænomen vilde kræve en Betragtning af den hele Substantivoverførelse fra én Sætning til en anden og en

Undersøgelse af Forholdet imellem Overførelse, relativ Attraktion og friere Ordstilling, til hvilket Juvenalis yder et righoldigt og interessant Materiale, skal jeg kun holde mig til vort Formaal her. Eftersætningen, der begynder ved *mercaris*, fortolkes som Eftersætning til den forangaaende Forsætning med Eftersætning; men dette gaaer ikke an, og *hanc* knytter Sætningen kun til den foregaaende. Partiklen *que* viser Fortolkningen, og der findes to Forsætninger hver med sin Eftersætning: *quum rus non sufficit unum, paratur altera villa; videtur vicina seges tibi major, mercaris hanc*; dette Sted staaer altsaa i Forbindelse med en anden Side af Juvenalis Sprogbrug og Forholdet imellem Udtrykkets Nuancering og Konjunktionsudeladelsen. Vi have et lignende Sted med utallige Fortolkninger: Sat. XIV, 227:

*Nam quisquis magni census praecepit amorem
Et laevo monitu pueros producit avaros,
Et qui per fraudes patrimoniam conduplicare
Dat libertatem et totas effundit habenas.*

Jeg skal ikke her omtale de forskellige Forklaringer, men kun at Ruperti, Heinrich og Jahn erklære Vers 229: *Et qui per fraudes patrimoniam conduplicare* for uægte. Der bliver altsaa tilbage: *quisquis praecepit et producit, dat libertatem*, men denne Tidernes Vexel er imod Juvenalis Sprogbrug, og hverken Ruperti har Ret, naar han ofte siger *taliam apud poetam concoquenda sunt* eller Heinrich, der endog undertiden i sine Textrettelser beraaber sig paa *modorum et temporum mutatio* som en Regel. Tider og Maader vexe vel hos Juvenalis, men han overskrider aldrig en vis Grændse, og alle disse Vexlinger have baade deres Betydning og kunne inddrages under en tresidig Bestemmelse. Fejlen ligger i, at man enten vil gjøre *conduplicare* til Perfektum eller forbinde det med *dat libertatem*, medens det er Infinitiv, der svarer til det foregaaende *amorem* og afhænger af et underforstaaet *praecepit*, saaledes at vi atter her have to Forsætninger, hver med sin Eftersætning: *quisquis praecepit amorem magni census, producit etiam* (dette betyder *et* som saa ofte hos Juvenalis) *pueros avaros; et qui praecepit per fraudes conduplicare patrimoniam, dat libertatem*; der er en vis Stigen fra *amor* til *conduplicatio* og fra en Erhvervelse ad lovlig Vej til en Fordobling *per fraudes*. Her er det netop Tidernes Vexel, som anviser Vejen: *quisquis praecepit, producit* er Juvenalis almindelige Form, og det er sjeldnere, at vi i Forsætningen ved ubestemt relative Ord finde Præsens: *quicumque*

deus aspectit, ridet XV, 71. Ligesom her *et* i Betydning *etiam* har forvirret, saaledes ogsaa, hvor det bruges, naar en tilsyneladende Modsigelse anføres mellem to Handlinger af samme Person f. Ex. II, 104 *Summi ducis est occidere Galbam Et curare cutem*, hvor ikke, som Heinrich vil, *tamen* er underforstaaet eller *et* staaer for *et tamen*, men hvor *et* betyder og tillige, og samtidig dermed og følgelig slaaer over i samme Betydning af *etiam* (*et etiam*). Større Forvirring frembringer imidlertid Partikkens Sammensmeltning med en Nægtelse, og vi kunne endnu, før vi vende tilbage til vort Hovedsted, betragte to Steder, af hvilke det ene har særegne Vanskeligheder. I sjette Satire, hvor Juvenalis spotter de lærde Damer, siger han v. 451:

Odi

*Hanc ego, quae repetit voluitque Palaemonis artem
Servata semper lege et ratione loquendi,
Ignotosque mihi tenet antiquaria versus,
Nec curanda viris opicae castigat amicae
Verba.*

Her mener endogsaa Heinrich, at *nec curanda* er lig *ne curanda quidem*, men endskjøndt denne Sprogbrug ikke er sjelden, kan den ikke anvendes her, fordi Reglerne for den asyndetiske Forbindelse ikke tillade det. Ingen Forfatter naaer Juvenalis i den hyppige Brug af asyndetisk Forbindelse, men den er langt fra regeløs, og én af Reglerne er, at hvor flere Led ere kopulativ forbundne, føjes det sidste aldrig asyndetisk til. Altsaa er Konstruktionen: *et castigat verba non curanda viris*; den kopulative Partikkel er sammensmeltet med en Nægtelse, der hører til det Ord, ved Siden af hvilket den har faaet sin Plads, og dette er endnu hyppigere, end at den smelter sammen med en Nægtelse, der hører til et fjernere staaende Ord eller til en Bisætning. At Juvenalis aldrig, hvad ikke er ualmindeligt hos andre Digtere, forbinder en kopulativ Partikkel, som tilknytter et Verbum, med et Ord i en af dette afhængig Sætning, skal jeg blot tilføje i Forbigaaende. Det andet Sted er i tiende Satire, hvor de Farer skildres, for hvilke et smukt ungt Menneske var udsat i Rom, og der siges v. 324:

*Sed casto quid forma nocet? Quid profuit inmo
Hippolyto grave propositum, quid Bellerophonti?
Erubuit nempè haec, ceu fastidita; repulso
Nec Sthenoboa minus quam Cressa excaudit, et se
Concussere ambae.*

Heinrich og Jahn skrive imod Haandskrifternes Autoritet *repulso*, som Heinrich kalder «ein ablativus absolutus participii und aufzulösen: *quum accidisset repulsa*», men en saadan Uting som *excanduit repulso* i denne Betydning forekommer aldrig hos Juvenalis. Det gjælder nu at finde, hvem *haec* er, og Heinrich finder ingen Vanskelighed «eine nicht verstandene Abweichung vom Gewöhnlichen: *haec nec illa minus*, statt dessen *Stheneboea*.» Altsaa faaer han den tvungne Konstruktion: *erubuit Cressa; nec repulso Stheneboea minus quam Cressa excanduit*, men at *Cressa* baade *erubuit* og *excanduit* men *Stheneboea* kun *excanduit*, og de saa bølge dræbe sig selv, dette har Digteren næppe ment, og om saa var, hvorledes kan *haec* betegne *Cressa*, da hverken hun eller *Stheneboea* er omtalt iforvejen? Dette har, siger Heinrich, Heinecke vist. Heinecke siger: *ad haec facile ex sequentibus assumi potest Cressa*, men dette er intet Bevis, og hverken Juvenalis eller nogen Digter har talt saaledes. Blandt afvigende Læsemaader findes anførte hos Ruperti, Jahn og Heinrich istedenfor *nempe haec* enten *certae haec* eller *certe haec*. Disse hjælpe os ikke, men betragte vi Stedet og gaa ud fra, at de samme to Verber maa bruges om begge de nævnte Personer, samt at de bedste Haandskrifters Læsemaade *repulsa*, der støttes ved Juvenalis noget ejendommelige Brug af Partiklen *ceu*, maa beholdes, maa Konstruktionen være: *erubuit ceu fastidita, repulsa et excanduit Stheneboea, non minus quam Cressa, et se ambae concussere*, og det ligger nær at antage, at *haec* er én af de ganske almindelige Interpolationer, til hvilken der var en dobbelt Grund, nemlig dels at man, fordi man ikke fattede Sammensmeltningen af den kopulative Partikkel med Nægtelsen (*nec = et non minus*), savnede et Subjekt til *erubuit*, og dels at Forlængelsen i Cæsuren af *nempē* var noget usædvanlig, skjönt lignende ofte forekomme hos Juvenalis. Denne Antagelse bestrykkes nu meget derved, at vort bedste Haandskrift udelader *haec* og har *certe*, hvad der vistnok maa betragtes som det mildeste Forsøg paa at undgaa Forlængelsen. (Dette Pergaments-Haandskrift, den gl. kgl. Samling Nr. 2033, som desværre er mangelfuldt, idet to Blade i Midten, Sat. VII, 111-242, ere forsvundne og det kun indeholder 13 Satirer, er i høj Grad forðærvet ved senere Rettelser, men skreven med langt større Omhu end et samtidigt ligeledes ufuldstændigt Pergaments-Haandskrift, der synes udgaaet fra samme Original, Nr. 2031). Der maa læses *Erubuit nempe ceu fastidita repulsa Nec Stheneboea*. Saadanne Interpolationer ere hyppige (*est, hic, a, et*) ikke

alene for at fjerne en Hiatus eller metrisk Uregelmæssighed, men ogsaa, hvor et Subjekt ikke strax tilbyder sig, som f. Ex. IV, 78:

*Rapta properabat abolla
Pegasus attonitae positus modo vilicus urbi;
Anne aliud tunc praefecti? quorum optimus atque
Interpres legum sanctissimus; omnia quanquam
Temporibus diris tractanda putabat inermi
Justitia*

hvor i en stor Mængde Haandskrifter *hic* er indskudt dels foran *quorum* dels efter *atque*. Der er ogsaa her søgt mange Udveje for at finde et Substantiv til *optimus* (thi til *interpres* kan det ikke høre), og Heinrichs Interpunktion er fuldstændig urigtig. *Putabat* kan nemlig ikke høre til *quamquam*, da *quamquam*, *quamvis*, *donec*, *priusquam*, *dum* (indtil) hos Juvenalis kun forbindes med Konjunktiv (*quoad* og *antequam* forekomme ikke), og *quamquam* er (som overordentlig hyppig *quamquam*, *quamvis*, *velut*, *quasi*, *tamquam*, *nisi* uden Verbum knyttes til Adjektiver, Adverbier eller Ord, der bruges som Adverbier) forbunden med *diris temporibus*. Den hele Uregelmæssighed bestaaer i, at Relativet er knyttet til Indskudssætningen *anne aliud tunc praefecti?* istedenfor til *Pegasus*, og tænkes *qui* istedenfor *quorum* er Meningen klar. Semikolon, som Heinrich sætter efter *sanctissimus*, maa selvfølgelig bort. Jeg skal anføre et Sted endnu, hvor vort ovenanførte Haandskrift ligeledes udelader et *hic* nemlig II, 118

*Quadringenta dedit Gracchus sestertia dotem
Cornicini, — sive hic recto cantaverat aere*

I den ellefte Satire, hvor Juvenalis omtaler de Fraadsere, hvis Rigdom ikke holder deres Fraadseri ud, skriver han Vers 38:

*Quis enim te, deficiente crumena
Et crescente gula, manet exitus, aere paterno
Ac rebus mersis in ventrem fenoris atque
Argenti gravis et pecorum agrorumque capacem?
Talibus a dominis post cuncta novissimus exit
Annulus, et digito mendicat Pollio nudo.
Non praematuri cineres, nec funus acerbum
Luxuriae, sed morte magis metuenda senectus.*

De to sidste Vers forklares enten saaledes: «den tidlige og bittere Død er for Overdaadigheden (overdaadige Mennesker) mindre at frygte end Alderdommen, der lider af Sygdomme og Sult» eller «Døden i Ungdommen (*praematura*) eller i Barn-

dommen (*acerba*) er mindre at frygte end Alderdommen. Ingen af Delene siger Digteren, og ligesom han aldfig efter at have sat noget, som ikke finder Sted (*praematura mors non metuenda est*), indfører en Sammenligning, hvorved noget siges at finde Sted i højere Grad end det, som ikke finder Sted (*sed morte magis metuenda est senectus*), saaledes benægter han heller ikke, at overdaadige Mennesker maa frygte en tidlig eller smertefuld Død (dette betyder *acerbus* og har intet med Barndommen at gjøre: *acerbi dolores*), men hvad han mener, er, at overdaadige Folk, som risikere Armod, ikke have at frygte for Overdaadighedens tidlige Død men for Alderdommen. *Luxuriæ* er ikke Dativ, men Genitiv, og disse to Vers indeholde Svaret paa Spørgsmaalet i Vers 38-42: hvad skal Enden blive, naar Fraaderseren har spist sin Formue op? Ikke Overdaadighedens tidlige Død men en Alderdom, der er mere at frygte end Døden. Imellem Spørgsmaalet og Svaret er en parenthetisk Bemærkning indskudt, og vi have her et Exempel paa en anden Art vrang Opfattelse, der fremkaldes ved saadanne Mellemsætninger. Selve Ordstillingen og det stærkt fremhævede *non* viser tydelig Svaret. I selve Forbindelsesmaaden, enten den nu er bunden eller ubunden, viser sig Juvenalis største Ejendommelighed, og der er mange Steder, som paa Grund af denne Ejendommelighed maa forklares paa en anden Maade end den almindelige, mange, i hvilken Interpunktionen maa forandres, og navnlig er der for sjette Satire meget tilbage at gjøre. Et Sted endnu bør jeg maaske ikke forbigaa, da det angaaer et Substantiv med to Adjektiver. I den femtende Satire, hvor Digteren, efterat have sagt, at Naturen ikke har givet Mennesket noget blidere end Taaren, tilføjer (v. 134):

*Plorare ergo jubeo (natura) caussam dicentis amici
Squaloremque rei, pupillum ad jura vocantem
Circumsriptorem*

fortælle Fortolkerne underlige Ting, og Heinrich foreslaaer istedenfor *caussam dicentis*, da nogle Haandskrifter istedenfor *caussam* have *casum* og andre *lugentis* istedenfor *dicentis*, at læse *casum lugentis*. Det er aabenbart, at *plorare* ikke har tre Objekter: *caussam*, *squalorem*, *pupillum*, thi for det første kan *caussam* ikke skilles fra *dicentis*, og for det andet tillader den asyndetiske Forbindelse ikke, at *pupillum* bliver det tredie Led. Konstruktionen er: *caussam dicentis et rei amici squalorem* og er opstaaet af den vante Ordstilling: *caussam dicentis amici et rei* derved, at det Substantiv, til hvilket Genitiven hører (*squalorem*) er foruden Genitiven ind-

skudt mellem de to til denne hørende Adjektiver, og Partiklen *que* er da føjet til det.

Vi komme saaledes tilbage til vort Udgangspunkt og møde nu *raucus Circus* samt *rara Victoria*, to Overførelser af forskjellig Art. Ogsaa her mener man, at alt er en Digter tilladt, og navnlig er Rupertj ivrig for at forøge disse Overførelsens Antal. Vi ville da betragte disse hos Juvenalis, men først det Fænomen, at Adjektivet *rarus* saa ofte forekommer, hvor man venter et Adverbium, og selv meget haardt, f. Ex. V, 14:

Fructus amicitiae magnae cibus imputat hunc rex

Et, quamvis rarum, tamen imputat,

medens *raro* slet ikke bruges af ham. Der er i Virkeligheden en Grund tilstede, hvorfor han ikke vil bruge disse Ord. Slutningsvokalen *o* er hos Juvenalis kort, ikke alene i Substantiver og Verber, men ogsaa i Adverbier:

audeō I, 153, *imputō* II, 17, *laudō* III, 25, *exēō* III, 47, *aestuō* III, 103, *malō* VIII 269 o. s. v.;

sermō VI, 193, VIII, 29, *virgō* III, 110, *lubidō* II, 14, *Nerō* VIII, 223, *ratiō*, *admiratiō*, *quaestiō* (disse Ord danne hyppig femte Versfod) o. s. v.;

porrō VII, 98, XI, 9, *quandō* V, 63, 127, VI, 464, *serō* I, 169, *ergō* (disse forekomme tillige korte hos andre Digtere). Dette *o* forlænges nu saare hyppig i Cæsuren og (sjeldnere) i 2den og sidste Versfod, f. Ex. VII, 55, hvor vi have baade det korte *o* og en Forlængelse: *Hunc qualem nequeō monstrare et sentiō tantum*, i 2den Versfod X, 84: *Quam timeō, victus ne poenas exigat Ajax*, i sidste I, 108: *Conductas Corvinus oves, ego possideō plus*. Her have vi én af Juvenalis Ejendommeligheder i Metrum, at han i disse to Versfodder tillader sig Uregelmæssigheder, som ikke findes i andre, og saaledes er *ergō*, som 36 Gange er kort, endog bleven lang IX, 82 (*Nullum ergō meritum est, ingrata ac perfide, nullum*); *occultā* i VIII, 107 *Occultā spolia et plures de pace triumphī*, en Forlængelse, som vistnok XIV, 515 har givet Anledning til, at det oprindelige *Cyanea* er blevet forkvaklet; sidste Stavelse i *mīhi, tibi, sibi*, der ellers er kort, er bleven lang i anden og sidste Versfod V, 128, XIV, 56, 158, VIII, 24, VII, 72 og flere. (En anden og større Mærkelighed ved Juvenalis Metrum er, at han kan siges at have fuldendt den hos Ovidius allerede begyndte Bortkastelse af den kvindelige Cæsur, men Beviset vilde her være for langt). Vi se altsaa, at Juvenalis er tilbøjelig til udenfor Dativ og Ablativ (og dog *vigilandō* III, 42) kun at

bruge *o* kort, og som Følge heraf benytter han de Adverbier, som hos andre Digtere ere blevne korte, med kort Endevokal, de andre undgaaer han at bruge (*raro*, *falso*, *vulgo*, *omnino*, *crebro*, *retro*, *tuto*, *certo*, *consulto*, *sedulo*, *fortuito* (*fortuitus* XIII, 225), *arcano* o. s. v. de eneste af Adjektiver paa *us* dannede Adverbier, som han benytter, ere *secretō*, som findes én Gang I, 95, men da i 2den Fods Arsis, og *meritō*, som forekommer i Cæsur XV, 24, VIII, 114, X, 208 og i sidste Versfod III, 221.) eller han stiller dem enten saaledes, at den sidste Vokal elidderes, f. Ex. altid *idcirco* og *ultro*, eller han benytter det samme Kneb, som ved *ambo* og *aer*, at de kun danne sidste Versfod, eller han lader endelig den sidste Stavelse falde i 2den Fods Arsis eller Cæsuren, og dette udvider han endog til *ãdẽ*, *idẽ*, *continũ*, saaledes at *o* i *adeo* danner 4 Gange, i *ideo* én Gang, i *continuo* 4 Gange 2den Fods Arsis og i *adeo* 7 Gange, i *ideo* 6 Gange og *continuo* én Gang falder i Cæsuren. Selv *quaeso* findes kun i Cæsuren VI, 393, XII, 128. Man kan vel altsaa sige, at Juvenalis betragter *o* udenfor Dativ og Ablativ som kort, og at dette er Grunden til den hyppige Brug af Adjektiverne paa *us* istedenfor de af dem dannede Adverbier, hvorved der, uagtet Tanken fastholder det adverbiale Begreb, dog opstaaer en Slags Begrebsoverførelse. Vi ville altsaa betragte denne saavidt, at Forbindelsen *raucus Circus* bliver klar.

Den første og almindeligste Begrebsoverførelse er, at den Tilstand, som frembringes ved en Virkning, knyttes til den virkende Aarsag; derfor bliver *mors pallida*, *febris vigil* XIII, 229, *cicuta gelida* VII, 206, *hiems deformis* IV, 58, (*berylli inaequales* V, 38:

Ipse capaces

Heliodum crustas et inaequales beryllo

Virro tenet phialas: tibi non committitur aurum

læse baade Heinrich og Jahn, uagtet alle de fortrinlige Haandskrifter, selv Pithoeanus, som Jahn ellers følger, ogsaa paa Steder, hvor dens Læsemaade er enestaaende og mindre sandsynlig, have *beryllos*. *Beryllos* have alle vore, og ligesom codex Pithoeanus har vort ene Pergamenthaandskrift (det bedste) *phiala*, hvorimod de andre vexle mellem: *phialam*, *phialas* og *phiala*. Vi maa altsaa først undersøge, om *inaequalis* maa efter Begrebet høre til *phiala* eller *beryllus*, men da Juvenalis kun har Ordet paa dette ene Sted, tage vi Horatius til Hjælp. Først betegner da Ordet, hvad der er af ulige Størrelse: Sat. I, 6, 68: *Siccæ inaequales calices conviva*, dernæst bruges det om

Ustadighed: Sat. II, 7, 10: *Vixit inaequalis, clavum ut mutaret in horas* og endelig om Aarsagen, der frembringer en Ulighed eller Ujævnhed: Ep. I, 1, 94 *inaequalis tonsor*, Od. II, 9, 3 *inaequalis procella*. *Inaequalia pocula* ere altsaa ulige store Bægre, men *inaequales berylli* kaldes Beryllerne, der spille paa Guld-bægeret. Læsemaaden *beryllos* maa beholdes, og Fejlen ligger i *phialas*. *Phiala* lader sig nu forsvare efter Juvenalis Sprogbrug derved, hvad jeg snart nærmere skal vise, at Stedet, hvor noget findes eller viser sig, udtrykkes uden Præposition, men jeg skal ikke nægte, at Forbindelsen er noget haard paa Grund af, at *crustas* tillige er Objekt for *tenet*, og er tilbøjelig til at antage, at Juvenalis hverken har skrevet *phialas* eller *phiala*, men *phialae* som Genitiv til det følgende *aurum*: *Virro tenet; phialae tibi non committitur aurum*. Ordet har nemlig den Plads, paa hvilken Juvenalis plejer at sætte en Genitiv eller et Adjektiv til et Substantiv, som ender Verset, og Forbindelsen af Stoffet med en Genitiv er meget hyppig), *pecten* bliver *crispus* VI, 382, *porta* (hvis Bevogtning gjør Herren ængstelig, og ikke, som man forklarer det, paa Grund af en Lighed med belejrede Porte) *solicita* VII, 42. Paa lignende Maade blive *Haemus* og *Bathyllus*, som spille kvindelige Roller, *molles* VI, 63, III, 39. *Venenum* er altsaa *lividum* eller *atrum*, og derfra overføres dette Adjektiv paa det, hvori Giften er skjult, saaat Moderens *adipata* blive *livida* VI, 631. Nærmest ved Virkningens Forbindelse med Aarsagen staaer, at den Tilstand, som fremkaldes hos et Subjekt ved dets egen Handling, nævnes som Subjektets Egenskab, eller at en Tilstand, som frembringes ved en Handling, attributiv forenes med Handlingens Gjenstand, f. Ex. *raucus Codrus* I, 2 og den hele saakaldte prolepsis adjectivi (der dog i Virkeligheden mindre er en Overførelse end en prædikativ Brug). Dernæst overføres en Sindsstemning eller Egenskab hos en handlende Person til et andet Begreb, igjennem hvilket Sindsstemningen eller Egenskaben paa en Maade ytrer sig: XIII, 93: *Isis ferit irato sistro*, VIII, 248: *Munit castra pigra dolabra*, dog saaledes, at Bestemmelsen for Tanken, paa Grund af at den handlende Person nævnes, mere forener sig med denne, og dette udvides nu saaledes, at Egenskaben dels, medens den handlende Person endnu nævnes, forenes med Objektet: XII, 82: *Nautae narrant garrula pericula*, og dels Betegnelsen af den handlende Person forsvinder; i hvilken Forsvinden der dog er den Dobbelt-hed, at Tanken dels, skjönt ingen Person nævnes, henledes

paa en Person: XIII, 96: *locuples podagra (locupletis)*, XIII, 99 = *esuriens ramus olivae (esurientis)*, XIII, 4: *fallax urna (judices)*, II, 170: *mores praetextatos (juvenes)*, og dels en menneskelig Sindsstemning, Egenskab eller Tilstand ligefrem overføres paa livløse Ting: XIII, 65: *mirans aratrum*, VII, 40: *sterile aratrum*, VI, 40: *captator macellum*, VI, 658: *fatua bipennis* (hyppig saaledes Stemme, Sandser, Liv, Død, Klædning, Gang, Taarer, Følelser). Vi komme nu til de Overførelser, hvorved Bestemmelser, som Talebrugen har indskrænket til at bruges om visse Begreber, overføres til andre, der frembyde en vis Lighed, som f. Ex. fra Stof til Farve IX, 39 *color durus et crassus*, fra Kvinder til Mænd VI, 378 *durus Bromius (durus: de pubertate feminum)*, fra Størrelse til Mængde: X, 165 *tantus sanguis*, X, 217, XIII, 279 *minus sanguis* (denne Art staaer i Forbindelse med den, hvorved Begreber, der pleje at udtrykke en Virksomhed i en vis Retning, overføres til en Virksomhed i en anden Retning, der viser Lighed: VI, 503 *Aedificare caput altum compagibus*, VI, 449 *Torquere enthymema sermone rotato*, og spøgende lader Digteren saaledes Sladdersøstren tale med den krigskappeklædte Anfører *strictis mamillis* VI, 401 og Gjæsterne sidde *stricto pane* V, 169). Endelig have vi tilbage, at en Tidsbestemmelse knyttes til det handlende Subjekt: X, 18 *Rarus venit in coenacula miles*, eller til det Begreb, i hvilket Subjektets Handling foretages: VI, 523 *Mergetur matutino Tiberi*, VI, 561 *Longo in carcere mansit*, hvor dog Tanken fastholder den adverbiale Tidsbestemmelse. Nu møder denne Række Overførelser (Adjektivs- eller Egenskabs-, Tilstands-Overførelser) et andet Fænomen, der har en ganske anden Oprindelse. Istedensfor et konkret Substantiv med et tilknyttet Adjektiv sættes hyppig, idet Adjektivet gjøres til Substantiv, et abstrakt Begreb, hvilket en Handling eller Liden tillægges: X, 304 *Improbus corruptor temptat* bliver til *improbitas corruptoris temptat*, IV, 39 *Spatium admirabile rhombi incidit sinus*, V, 153 *Scabie mali frui*, XII, 90 *Spargere violae colores*, XIII, 214 *Porrigere alicui vini senectutem* (at Tanken dvæler ved Genitiven som Hovedbegreb, viser den Omstændighed, at Juvenalis lader et følgende Pronomen eller Adjektiv rette sig i Kjøen efter Genitiven: IV, 41 *minor (rhombi spatium)*, X, 41 *hanc (orbem coronae)*, og saaledes knyttes Genitiv af det, som er forfærdiget af et Stof, til Stoffet som Hovedbegreb. Oftest gjøres dog en Del af en Person eller en Persons Egenskab til Hovedbegreb: IV, 107 *Montani venter adest*, IV, 107 *Venit et Crispi jucunda senectus*,

og herfra skeer Overgangen til at sætte en Del af en Person for Personen, *caput, os, inguen, pectus, cervix*: X, 238 *Tantum valet halitus oris, quod steterat multis in carcere fornicis annis*, XII, 14 *Sanguis et cervix ut ferienda*, til hvilken Del nu de adjektiviske Begreber knyttes, som ellers forbindes med Personen selv: XIV, 10 *cana gula*, X, 328 *artifex os*, og paa samme Maade sættes undertiden Stoffet alene istedenfor det af Stoffet frembragte: X, 27 *latum aurum = latum aureum poculum*, VII, 89 *Aurum = annulus aureus*, XIII, 80 *Calamus = sagitta, aes = tuba, trabs = navis* o. s. v. Sjeldnere sættes omvendt Personen for en Del: X, 240 *Plenae sororibus urnae*, eller en Person forenes med en Del af andre: X, 259-260 *Hectore funus portante et reliquis fratrum cervicibus*. Som en Person kan betegnes ved en Del eller en Egenskab, kan den betegnes ved et Begreb, der er dens Særkjende: *fasces* for Konsulen; VI, 39 *cithara* for *citharoedus (socci, cothurni, laurus)*, og dette Begreb foretager nu Personens Handling: X, 45 *Officia (clientes) praecedunt*, XIII, 33 *Sportula (cliens) laudat Faesidium*, hvorfra Overgangen er til, at et abstrakt Begreb sættes ligefrem istedenfor et konkret: VI, 318 *Libidine saltante*, XIV, 174 *Vitia ultima (vitiosissimae mulieres) remordent*; *vitium ferro grassatur* o. s. v., men et haardt Exempel er VIII, 219 *Conjugii (conjugis) sanguis*. Hyppig sættes saaledes et Begreb istedenfor den Samling Personer, som det betegner: II, 120 *coena* for *convivae*, V, 82 *convivia* for *convivae*, *senectus* for *senes*, *juventus* for *juvenes*, *circus* for den i Circus forsamlede Mængde, og dette Begreb foretager nu dels Personernes Handling og bestemmes dels ved Adjektiver, der bruges om Personer: III, 20 *Silva mendicat* (hentet fra Jøderne i Skoven) og paa vort Sted *raucus Circus* (der altsaa ikke, som det forklares, betegner det af Raab opfyldte Circus, men Circus, der skrigger sig hæs, ligesom *Codrus raucus*. Vi have altsaa først Circus sat for Folket i Circus og derpaa Adjektivet, der udtrykker den Tilstand, hvori Subjektet kommer ved sin egen Handling, knyttet attributivisk eller maaske rigtigere prædikativisk til Subjektet. Naar man ligeledes vil gjøre *clamosus circus* IX, 144 til det af Raab gjenlydende Circus, er dette heller ikke rigtigt, thi det betyder det skrigende Circus i Lighed med *clamosus pater* XIV, 91, saaat ogsaa her Circus betegner Mængden, der er samlet i Circus). Paa samme Maade endelig som en Guddoms Navn sættes enten for Guddommens Virkninger eller for Elementet, over hvilket den hersker, eller den Virkekreds,

hvilken den styrer, sættes undertiden en Persons Navn for et Begreb (en Dyd, Last, Egenskab), som denne Person i sit Liv repræsenterede, og i Sammenligninger smelter undertiden det, hvormed noget sammenlignes, sammen med dette: VII, 45 *Surgis tu pallidus Ajax*, VIII, 130 *Tua uxor Celaeno*, X, 102 *Mavis jus dicere pannosus aedilis Ulubrae*.

I det sidste Vers staaer: *victoria jugo sedit*. Medens Juvenalis i Kasusstyrelsen ikke benytter mange af de tidligere Digteres Uregelmæssigheder (f. Ex. Passivets reflexive Brug, Akkusativ ved et Adjektiv for at betegne den Del af Subjektet, med Hensyn til hvilken Adjektivet udsiges (Akkusativ ved Perf. Part. Pas. om den, der har gjort noget ved sig selv, findes kun én Gang), Dativ for at angive Bevægelsens Retning, Dativ ved Verber, som betegne at kæmpe, Genitiv ved Neutrum Pluralis af et Adjektiv, Genitiv ved Adjektiver og Participler, som betyde en Frihed for noget, eller ved Adjektiver for at betegne et Hensyn eller ved Verberne at ophøre med, afholde, sig fra o. s. v.) benytter han Ablativ meget frit og navnlig hvor Præpositionerne *per*, *a* eller *in* pleje at tilføjes. Det er kun dette sidste vi her ville betragte. Hvor der angives et Stedforhold, sættes Ablativ i Reglen uden Præposition: saaledes om Stedet, hvorfra en Bevægelse gaaer ud: VII, 156 *diversa parte venire*, hvorfra noget hentes: XII, 104 *furva gente petitus elephas*, hvorfra en Afstand tages: III, 296 *Quod spatium tectis sublimibus*; dernæst om Stedet, hvor noget skeer: XV, 61 *Quo nemore exspiravit aper*, V, 139 *aula ludere*, hvor nogen opholder sig eller hvor noget findes og selv med Udeladelse af Verbet: XIV, 267 *Puppe moraris*, V, 85 *Exigua feralis coena patella*, VI, 82 *infans testudineo conopeo*, og navnlig er dette hyppigt ved Verberne *sedeo*, *jaceo*, *sto*, *pendeo*, *pono*: X, 213 *Qua parte sedeat*, XI, 171 *stans olido fornice*, XI, 82 *Terga pendentia crate*, VII, 46 *Feroci bellatore sedens*, XIV, 82 *Praeda ponitur cubili*. Fremdeles bruges Ablativ ved *distare*; om Personer, ved Hjælp af hvilke noget skeer, selv noget haardt, som f. Ex. III, 240 *Currere Liburno* (XV, 49 *Homium saltus nigro tibicine*), og endelig udtrykkes det handlende Subjekt ved Ablativ alene ved Passiv af nogle Verber, ved Perf. Part. Pas. og Gerundiv: III, 80: *Quo mordetur marito*, VI, 29 *Qua exagitare Tisiphone*, II, 13 *Mariscæ caeduntur medico ridente*, XIII, 82 *Lecti diversa parte libelli*, II, 103 *Res memoranda recenti historia*.

Vi have endnu tilbage: *dic mihi, animalia muta Quis generosa putet nisi fortia?* hvor en stor Del Haandskrifter

(imellem hvilke vort bedste) have *putat*. I afhængige Spørgesætninger findes hos Juvenalis aldrig Indikativ, men efter *dic* sætter han sædvanlig et direkte Spørgsmaal: VI, 29 *Dic, qua Tisiphone exagitare?* IX, 45 *Dic, passer, cui tot montes servas?* VII, 100 *Dic, quid praestant?* XIV, 209 *Dic, quis te festinare jubet?* VI, 293 *Dic mihi nunc, dic antiquissime divum, Respondes his, Jane pater?* XIII, 34 *Dic nescis?* og sjelden findes Konjunktiv: X, 338 *Quid placeat, dic* (XI, 33 *Dic tibi qui sis*), der ere de eneste Steder foruden vort ovennævnte, men her er det netop Spørgsmaalet, om vi have et direkte Spørgsmaal eller en afhængig Spørgesætning. Heinrich synes at antage det sidste, endskjøndt han endog vil udstrække det direkte Spørgsmaal efter *dic* til *ede* og III, 74 (*Ede quid illum esse putes*) rette *putes* til *jubes* (han anfører til Forsvar III, 298 *Ede ubi consistas, in qua te quaero prosequa*), men her følger et direkte Spørgsmaal, som oftere hos Juvenalis, hvor man vil bringe begge Spørgsmaal under samme Form, efter en afhængig Spørgesætning, og vi have intet Sted, hvor et direkte Spørgsmaal knyttes til *ede*). Andre kalde Formen *cēdō si* herhen, men det er noget ganske andet, thi denne Form bruges af Juvenalis kun, naar han til en anført Urimelighed knytter en endnu større, og svarer aldeles til vort: hvad da om, saaat der ikke findes en saadan Ellipse, som Heinrich antager, at man hver Gang maa underforstaa Resten af Sætningen overensstemmende med Meningen, men Ellipsen ligger i selve Udtrykket, saaat altid det samme underforstaaes VI, 504, XIII, 210). I direkte Spørgesætninger vakle Haandskrifterne ofte stærkt mellem Indikativ og Konjunktiv, navnlig naar i to paa hinanden følgende Spørgsmaal det ene udtrykkes i Indikativ, det andet i Konjunktiv, og hverken Ruperti har Ret, naar han i Reglen vælger Konjunktiv «*sed conjunctivus est exquisitior*» eller Heinrich, naar han beraaber sig paa *modorum varietas* som Rettesnor og vælger overalt den vexlende Maade. Juvenalis spørger enten med Nægtelse eller uden Nægtelse (saat der i Nægtelsen ikke ligger nogen Grund til Konjunktiv, hvad nogle ville bringe ind under den) i Indikativ, saaledes at Spørgsmaalet udtrykker den største Bekræftelse: VI, 247 *Quis nescit vel quis non vidit vulnera pali?* VIII, 230 *Quid inveniet quisquam sublimius? Quis putat, putabat, putavit?* eller han spørger dubitativt (skulde vel) (saaledes at der dog ikke findes en mindre Bekræftelse) med Præsens, Imperfektum eller Futurum exactum Konjunktiv: VI, 196 *Quod enim non*

excitet ingven vox blanda, VII, 147 *Quis bene dicentem Basilum ferat*, VIII, 14 *Cur gaudeat Fabius*, X, 184 *Huic quisquamvellet servire deorum* (hvor Heinrich nægter Spørgsmaalet), VIII, 30 *Quis enim generosum dixerit hunc* II, 124 *Quis tulerit Gracchos de seditione querentes*, X, 321 *Quid enim ulla negaverit udis Ingvinibus*, XV, 104 *Quisnam abnuerit*, i hvilke Exempler Futurum exactum (gjennem Fut. simpl. Indikativ) slaar over i Præsens Betydning. Nu forbindes et saadant konjunktivisk Spørgsmaal (som Juvenalis har en vis Forkjærlighed for, og hvormed vi kunne sammenligne den hos ham hyppigste Form for Betingelses-sætninger, at den betingende Sætning sættes, paa Grund af en Nuance i Tanken, i Præsens Konjunktiv og den betingede i Præsens Indikativ: *si revoces, nescit*) med et Spørgsmaal i Indikativ, som f. Ex. IV, 102: *Quis enim jam non intelligat artes Patricias? quis priscum illud miratur acumen, Brute, tuum?* og et saadant Spørgsmaal have vi udentvilt ovenfor knyttet til *dic*. Det vilde her være altfor vidtløftigt at gennemgaa den saa paaberaabte *modorum et temporum varietas*, da saamange Fænomener i Sprogbrugen høre ind derunder, og jeg skal blot uden Bevisførelser eller Exempler antyde Grændserne for Tidernes Vexel. I Betingessætninger, der staa i Indikativ, findes, naar Hovedsætningen har Præsens, i Bisætningen enten Præsens eller Futurum eller om den gjentagne Handling undertiden (skjøndt sjeldnere) Perfektum. Har Hovedsætningen Imperativ, har Bisætningen altid Præsens (Bisætninger med *quum* altid Futurum) og paa Hovedsætningens Futurum følger i Bisætningen enten Præsens eller Futurum exactum; Futurum exactum i begge Sætninger er sjelden. I to sideordnede Sætninger veksle undertiden Futurum og Præsens: VI, 503 *Andromachen a fronte videbis, post minor est*, VI, 396 *Haec consulit de comoedis, illa commendare volet tragoedum*, eller Perfektum og Præsens (ligesom Præsens og Perfektum Infinitiv), men dette staaer i Forbindelse med den ejendommelige Brug af Perfektum om noget, som er skeet og undertiden skeer (ligesom Perf. Inf. bruges efter saadanne Udtryk, der dog tillade at fastholde et Resultat af en forudgaaet Handling). Undertiden forekommer Plusquamperfektum for Imperfektum (som Futurum exactum Konjunktiv for Præsens Konjunktiv i Forbud). De Steder, hvor et Perfektum forbindes kopulativ med et Imperfektum eller lignende, bero paa en urigtig Interpunktion, og navnlig yder den sjette Satire adskillige Exempler herpaa.

Noter til P. G. Thorsens bog om sønderjyske runindskrifter.

Av *E. Jessen.*

«*De danske runemindesmærker, 1ste afdeling: runemindesmærkerne i Slesvig*» medgiver 7 stene, som de følgende afdelinger skulde give; ikke ondt varsel, håber jeg. Det er en stor bog (jeg ynder små bøger); og den trænger hårdt til registre. Hvad om vi fik avbildninger av alle danske runindskrifter, og et par dage skænkedes til at give en snes sider oplysninger (deri henvisning til nyere tolkninger) og ordliste (hvert ord kun med nummerhenvisning til tavlerne). Og overskrift ved billederne, at man ikke skal lede i texten. Gengivelse med latinske bogstaver, og omsætning til nydansk, kan følge med. Men for hvis skyld bliver ved med skolestil: 'UAS 3dje person singularis imperfectum indicativ activ av verbum substantivum *vesa* eller *vera*, prædicatsverbum til HAN', 'RUNAR accusativ pluralis av substantivum *rún*, feminini generis, object for RISTI'?

T har «*lagt vægt på at meddele adskillige større sproglige og historiske undersøgelser, hvor de nødvendig behøvedes, eller dog hørte til for at gøre det hele klart og anskueligt*» (s.11); og «*runemindesmærkerne.. ere sådanne, at de gribe ind i alt, at alt slutter sig og kan naturlig slutte sig om dem*» (261). Ved det historiske og sproghistoriske (foruden ved endel andre sproglige enkeltheder, hvorav jeg forudskikkér nogle) kommer uenighed mellem *T* og mig frem.

Sprogligt m. m.

1. «*Egidora, Ejder, kan ikke være = Ogis dyrr*» (83). — Jo, meget vel, hvis navnet er lånt fra Friserne. I frisisk (som i engelsk, og senere i andre tyske dialecter) blev *ó* til *é*. *Oges dör* vilde på frisisk hede *Égidore*. 'Havport' må først have gældt munden; dér tåltes frisisk.

2. *Sconde-lev* (86) kommer ikke av *Skåne*. *Skonager* vel heller ikke; men kendes ældre skrivemåde? og hvorledes udtales det? *Sconowe* i frankiske årbøger er tysk gengivelse av *Skáney*,

Skån- måske henført fejl til tysk *scōni?* (*schön*; altså tolkningsforsøg som *Schönau*) (*Sconatue* er ingenting).

3. *Sjøring* (7.99) bør hede *Sjørind* (*at sjóvar enda*)¹.

4. *T* skriver *Haderslev* (285) og dog *Snoldelef* (13), *Fjenneslef* (48). *f* volder let falsk udtale².

5. «*Scarborough* i England uden al tvivl av det danske navn *Skarði*» (130). — «Uden al tvivl»? når ikke engang ældre skrivemåde medgives. Om der var også et angelsaksisk *Sc(e)arda*, véd jeg ikke.

6. «*Osgod* og *Odda* (i England³) er danske navne, hint med bortkastet endelse, dette med en anden böjning brugt som nævneform» (113). — På ingen måde. *Osgod* er angelsaksisk (*T* tænker vist på *Asgautr*; hvis en dansk med det navn kaldtes *Osgod* i England, kom det av, at *Ósgéat*⁴) ikke var i brug, og hélt andet engelsk navn sattes isteden). *Odda* er angelsaksisk nævneform, ikke dansk genstandsform, selv om navnet er dansk.

7. «Chr. Pedersen bruger Ordet *rune*» (29). — Hvor? i ental? Forvanskning *rune* (for *run*) trode jeg var ny, måske tysk. Tysk kunde den være endog för Chr. Pedersens tid. I sammensætning er både *rune-* (ef. flt.) og *run-* rigtige. *T* siger (239-40), at *Runtoft* må komme av «*rune*», fordi i Valdemars jordebog skrives «*Runætoft* i 3 stavelser». Selv om formen dengang havde været *Runtoft*, kunde det komme av *run*.

8. *på* kaldes (66-67) «form» av *d* (*á*); ordene er vel unøjagtige. Det er jo (*o*)/*p*-*d* (smlgn. engelsk *up-on*, *'pon*):

9. *mannr* (= isl. *maðr*) «er den egenlige gamle [danske] form; nogen anden gives ikke» (156-57). — I tidsskrift for philologi V 212-14 søgte jeg at vise, at nydanske navne- og tillægs-ord ikke, som Rask lærte, udgår fra genstandsform, men fra nævne- og genstands-form, hvor dé smæltede sammen, og ellers fra nævneform, og sa om *mand*, at det var 'genindsættelse av den rette stamme, hvorved nf og gf blev ens'. Det må rettes til, at *mannr*, som andre ord, mistede *r*, hvorved nf og gf blev ens. — Flertal MENR står no. 55 i Dybecks ældre samling (svenska runurkunder), MAN († = æ) no. 40.

¹) Smlgn. Pontoppidan dansk atlas V 450.

²) Tidsskrift for philologi III 319-20.

³) «i 2 velbekendte diplomater fra kong Hardeknud». Endog ved velbekendte diplomater er bestemt henvisning ikke uvelkommen.

⁴) *Gautr*, *Gæt*, hed på oldengelsk *Géat*.

10. **ᚠᚢᚱᚱ** (325. 333). «**LUÞR** navn = *Lyder*». — *Lyder* (*Lyders*) er sikkert kommet fra Tyskland¹⁾; oldtysk *Liudhari*. Tilsvarende nordisk vilde være *Ljóðar Ljðar*, gl. dansk *Liudhær*, men kendes næppe. Strårup-smykke kan (som et par bracteater) give tvivlsom læsning; **ᚱ** = *d* er usandsynligt.

11. **ᚱᚠᚠᚠ** (Arrild-sten) = *fadir*; som navn nu: *Fædder* (233. 238. 240). — **ᚠ** = *ð* er ellers næppe påvist; **ᚠ** for **l**; 2 fejl i indskrift på 5 runer; ja det kan tænkes; men her var det underligt. Ligesom *Stein-dórr* = *Stein-þórr* var *Fann-dórr* (Sne-thor), *Fen-dórr* (Mose-thor) mulige; men da de ikke kendes, er det bedst at lade, som jeg ikke havde sagt det (*nd* gives jo i regelen ved **ᚠ**; **ᚠ** er *a æ e d ö*; **ᚠ u o y ø ö d**). — Hvis *Fædder* (*Fedder-sen*) kom av et *fader*, var det frisisk (*feder*); men det er vel plattysk *vedder* = højlysk *vetter*.

12. Ved tolkning av Bække- (Kleggum-)sten (25) var grund til at sige noget om læsningen **KUBTI**, og til at henvise til Rafn og Sæve i antiqv. tidskrift 1858-60.

13. Kunde **ᚠᚠ** på Fjenneslev-sten (277) ikke bedst være navn? (*Ánn*).

14. **ᚠᚢᚱᚱ** (Hedeby-sten) fejl for *Þólfr* (142. 147 f.). — Måske. Men *Thorolv*, *Thorlev*, og udstødt *-r*, eller *-r* indeholdt i næste ords begyndelses-R (efter Rafn), er da også mulige. (Kunde *Tholv* ikke være sammendragning av et av de to andre, med mellemed *Thorlv*?).

15. **ᚱᚠᚱᚱᚱ** (Slesvig-sten) = **SØ-DRENG**; *sør* («sær» 57), *Sø-björn* o. s. v. (45. 55 f.). — Men *sør* har aldrig været til. Av 3 gamle former *sæ(r) sjá(r) sjó(r)*²⁾ er *sæ* lævnet i *Sæ-land* (f. ex. *Se-landia* efterstik s. 107), *sja* i *Sja-land* (f. ex. hos Sakse), hvor *a* senere av *j* omlødes til *æ*: *Sjælland*, som i nyeste dansk, ved udstødt *j*, falder sammen med *Sæ-land*; *sjo* (f. ex. *Stenkil(s)-sjo* efterstik s. 107, og tit i Valdemars jordebog) fik ligeledes omlyd efter *j*: *sjø*, hvorav så først *j* udfaldt: *sø*. **ᚱᚠ** er altså ikke = *sø*. Derimod kunde **ᚱᚠ** stå *ᚱᚱ sjo*; l udeladt, det var den tilladeligste gisning av verden; i **SUIA** for *sjóa* ef. flt. (57) er l først glemt, så sat til på galt sted. *Sødrenng* kendes ikke; lyder det ikke sært? men umuligt var det ikke. Det kræver én fejl til: sidste **ᚠ** blev galt; også det var tilladelig gisning; enhver véd selv, har han gjort én fejl,

¹⁾ Munch i norsk månedsskrift III 253-54.

²⁾ Gislason formlære § 132 b. Lyngby i tidskrift for philologi II 303-4.

gør han så meget lettere en til; og falsk tilsat Λ findes tiere: KUPUMUT, SUNU¹⁾ (58), BURU Φ PUR (148); det sidste også i Dybecks (yngre samling)²⁾ Sveriges runurkunder no. 33.40, og BURU (bro) no. 183, HIALUBI (hjælpe) no. 72. Men aldeles utilladeligt er at ville gøre U rigtigt ved at henvise til svævende udlyd, eller til v i hélt andre ord og ikke i udlyd (58): *drengr* er højningsæmne på *-ja*, ikke på *-va*. Men er *Sødreng* ikke umuligt, foretrækker jeg dog langt Rafns *Sigtryg*³⁾. Så bliver sidste U også fejl, og det uagtet *tryggr* er æmne på *-va*; så mangler første g : men medlydsforbindelser huggedes vel endog tiest unøjagtig, og måske kunde g alt mangle i tale, som på Saksens tid (*Simundus Sivaldus Sivardus Siritha*, men rigtignok netop *Sictrugus* d. e. *Sigtrygus*); så er endelig l og Λ ombyttet. Og kunde risteren ikke, just ved at opdage dette, overilet have forbedret til det værre, tilføjte det Λ sidst, som skulde stået forved Υ ? Eller måske vilde han forbinde Λ til tegn for y (som i Δ IRRI på Jællinge-sten), glemte Λ , og satte det til bag-efter. T 's indvending mod *Sigtryg*, at l umulig kunde være y , passer ikke, da l og Λ kan have byttet plads; desuden findes $l = y$: Υ IR Φ IR Φ (Dybeck no. 78) for STIRBIURN⁴⁾ *Styrbjörn*. Når y almindelig gives ved Λ , har dét historisk grund, ikke lydlig; y ligger midt imellem i og u ; mangler tegn, er i og u lige nær til at bruges isteden. T selv tror (7), at KINULFR og KUNULFR er ét; det var kun muligt, hvis begge lød KYNULFR.

16. •KUNULFR og KINULFR er ét, og = angelsaksisk *Cynewulf*. (7). — *Kyn(j)ulfr* kender jeg ikke; og T er ikke vis på, om der står KIN- på Skærn-sten. Υ kan være g : *Gunulv* (endog *Ginulv* kan tænkes). T siger, at *Cynewulf*⁵⁾ latinsk skrives *Kenulphus*, men giver ikke citat for, at den, der hed *Cyn(ew)ulf*, skrev sig *Kenulfus* på latin; ellers er oldengelsk *céne* (nu *keen*) = oldn. *kcenn* (nu *kön*), höjtysk *kün*. T tillöjer,

¹⁾ u tör ikke engang regnes for virkeligt i *sunu*, hvor det engang havde været (men ikke på runestenstid).

²⁾ I det følgende menes altid denne.

³⁾ Det s. 60 omtalte *Sitric Sytric* i Britannien er det nordiske *Sigtrygg*, på engelsk vis i og y iflæng, eller $y = i$ (*St-* av *Sig-*), og udlyd gg og kk ikke nöje iagttaget (noget som også findes i gl. dansk).

⁴⁾ Smlgn. BIANAR for BIARNAR hos T 284.

⁵⁾ c i oldengelsk betyder k (som i latin).

at den nordiske form er «mere oprindelig»: men i *ulv* er oprindeligt *w* faldet bort.

17. *T* gengiver *Y* ved K og G (smlgn. 42), men *↑* ved T, *↳* ved B, uden hensyn til forskel fra D og P. Hvorfor? Ligger her sproghistorisk teori bagved? Mener *T*, at forskel mellem *t* og *d*, *p* og *b*, er yngre, eller usikrere? Ja åbenbart. For s. 60-61 mener han, at *Sytric Sitric* (nordisk navn indført i Britannien) er = *Sødrenng*, *𐌺𐌰𐌹𐌿𐌹𐌸𐌰*(N), og det især på grund av «runernes og de fremmede kilders fælles form». Og i 'den søndervissingske runesten' 1839 s. 21 siger *T* om *↑𐌰𐌹𐌿𐌹* (*dóttir*): «*↑* er både *t* og *d*; her i begyndelsen av ordet må det snarest antages for at være *d*, dog kan det gjerne være *t*». Jeg dvæler ikke herved.

18. «TREGIAR (154), KUNUGR, UIKIGAR (95): assimilering av *n* og *g*; «KUBL (50): assimilering av *m* og *b*». — Slig sproghistorisk begivenhed har ikke fundet sted. Ligeså godt kunde siges, at LAT = *land* o. s. v. viste assimilering av *n* og *d*. Regelret gives *mb* ved *↳*, *nd* ved *↑*, *ng* ved *Y*. *kubl dreg vikig* har aldrig været til.

19. «RISPI er følgelig RISDI, ikke RISTI» (150). — Det forstår jeg ikke. Hvorfor er *↳* ikke *d*, og hvorfor snarere *d* end *t*? Hvorfor er forskel mellem *t* og *d* her sikrere end i *dóttir*? (se no. 17).

20. *𐌺𐌰𐌹*, *𐌺𐌰𐌹𐌸*, av *setja*, på forskellige stene (se f. ex. 97. 155,4). Om det er *sætti sættu* eller *satti sattu*, kan ikke ses av runerne.

21. Tolkning av AUIKNUBU (Slesvig-sten) (45. 63 f.) er usikker. Utilladeligt er av UI at ville oplyse modsætning til isl. *vð* (68. 76), da I er *æ e* lige så vel som *i*. Modsætningen er måske gammel, men det er ikke av runer, den godtgøres; mens Sakse skriver *Wi-berg(um)*, har efterstik hos *T* (107) av skånsk hs fra 12te årh. *Winninga-we*, *Othens-e*¹⁾ (smlgn. Rydqvist sv. spr.. I. II 280).

22. **𐌺𐌰𐌹𐌸𐌰 Hedeby*. «BUR er vort *by*, men med selvlyd *ú*; derav *Bustrup*» (167). — *Bustrup* kommer ikke av *by*, og *by* hed ikke *búr*. *𐌺* er regelret tegn for *y*. Omlyds udviklingshistorie forbyder *bu* for *by* på runestenstid; end mer senere. I *Karlæbui* i 'necrologium Lundense' (efterstik hos

¹⁾ ikke det i Fyn; om dette her i nævnte hs derfor måske kunde være et andet navn, d. e. om *e* her er *æ*: *-sæ* (= *sø*), véd jeg ikke.

T 107) er *ui* tegn for *y* (ligesom lidt længer oppe, i *Flatoige*, *oi* for *ø*).

23. **𐌺𐌺**. «*Sön* gengiver, om ikke aldeles, dog nærmere end isl. og svensk *son(r)*, den oprindelige lyd i *SUN(R)*» (61). — Da *ö* ikke ligger nærmere end *o* eller *d* ved *u*, er det klart, at her *Ń* frakendes lyd *u*. Men oldnordisk *u* var *u*, udtåltes ikke, som i nyislandsk, som *ø*¹). Jeg behøver ikke påny at imødegå, hvad for længe siden er gendrevet. M. h. t. grundlyd særlig i *sun* (*sön*) henvises til gotisk *sunus*, oldindisk *sūnus* (av *sæ* at føde).

24. «I **AUFT** er *au* næppe tvelyd, men omtrent *ö*» (55). — Naturligvis umulig tvelyd. Ligeså **BIAURN** *björn* (47), **KAURUA** *göre* (49), **SAULUI**²) *Sölve*, isl. *Sölvi* (337), **FAUÞUR** *fader* (gf.; snarest *fáður*, isl. *föður*. Glimminge), **TANMAURK** *Danmark* (*-mærk* eller *-mörk*. Jællinge), **HIAU** = *hjó* (*huggede*. Lærborg). Da tegn for *d* *ö* *o* manglede, brugtes isteden tegn for *a* eller for *u*, eller begge sammen. **BIARN** **BIURN** **BIAURN** er samme lyd.

25. «**HAIRULFR**: *e* udtrykt ved *ai*»³) (4). — Ligeså **BAISTR** *best* (4), **AILTA** *ælte* (Tryggevælde. Glavendrup), **ÞAIKN** = *þegn* (159), **AIFTIR** *efter* (Grensten. og Dybeck no. 87). Også ved *ia*: **NURUIAK** *Norveg* (Jællinge), **ÞIAKN** = *þegn* (159), **IAS** = *es* (101), **IAN** *en(d)* (102). Da tegn for *æ* og *e* manglede, brugtes isteden tegn for *a*: **BATRI** *bedre* (Tryggevælde), **AN** *en(d)* (Sjørup), **AFTI** *efter* (Hællestad?), eller for *i*: **ÞIKN** = *þegn* (159),

¹) Denne nyislandske omdannelse indtræder i nydansk i enkelte tilfælde: *tørke brønd tønde sønden søndag tynd ynde* (lyd *ø*); nogle københavnere siger *brönd*, og *söndag* vist ved fejl henførelse til *sön* (sönnens dag for solens dag, *sunnudagr*). I *sön* kunde *u* være blevet til *ö*; snarere er flertals selvlyd trængt ind i ental ved ligedannelse; provinslovene har *sun synir* (*synær*).

²) i **ALA SAULUAKUÞA** (Glavendrup); *Sölvi* er ikke kun mandsnavn (se *landnáma*, i isl. sögur 1843 s. 297: *† Sölva*; og register til *fmns.*). I **NURAKUÞI** (Helnæs) er *Nora*- (ef. *Ńt.*) stednavn; smlgn. *Nora* (av *Norir*) i Upland (Rydqvist sv. spr. I. II 281); *Nórar* (Munch Norge i middelalderen, register). *T* (337-38) gör begge til personnavne.

³) *T* tilføjer: «*sær hvor der om ikke var, så dog senere fremkom omlyd; hvor det, som her, just ej er tilfælde og Al således fremtræder som mere oprindeligt . . .* — I *hær* er omlyd (gotisk *harjis*). Omlyd fremkom ikke senere, men langt tidligere, før *j*, der fremkaldte den, bortfaldt. — Ellers kunde *R* og *I* her have byttet plads: *Herjulfr* (smlgn. **HERIULFR** i en svensk indskrift hos Rafn i. i Pir. 170, efter Bautil 759).

IS = *es* (Tryggevælde. Glavendrup), IN *en(d)* (Glavendrup), IFTIR *efter* (Glimminge), eller begge sammen, og, som det synes, fortrinsvis AI = *æ*, IA = *e*. Naturligvis er IA (101) lige så lidt som AI tvelyd. ÞIKN ÞAIKN ÞIAKN er forskellige tegn, men ens lyd.

26. «STAIN tvelyd; denne vist også tilstede i STIN» (95); «STAIN tvelyd; selv i STIN måske stundum noget tvelyd-agtigt» (97); «TAUÐR tvelyd, TUÐR vel med nogen ændring i lyd» (103). — Det er klart, at hverken AI AU i og for sig godtgør tvelyd, eller I U i og for sig enkelt lyd¹⁾. AI AU bruges også for de enkelte lyd *æ e, d ö o*; og risteren kunde påvirkes av langt ældre indskrifter som mønstre. Virkeligt *ai au* behavede lige så lidt at hugges nøjagtig som *mb nd ns ng ld rn rs* o. s. v.; pladssparing måtte let føre til at nøjes med ét tegn. På den tid, tvelyd (ligesom i nyislandsk) nærmede sig til enkelt lyd, kunde begge betegnelser samtidig synes naturlige. Næppe lykkes det her at skælnæ ældre og yngre indskrifter; dertil er de alt for korte; og så korte de er, findes jo idelig begge måder sammen, f. ex. Danevirke-sten STIN og dog TAUÐR. Heller ikke godtgøres enkelt lyd ved ÞARA = *þeirra* (Grensten), STAN = *stein* (97. og Dybeck no. 58. 64), RASA = *reisa* (D. no. 55. 56. 57. 58), RASTU = *reistu* (D. no. 61); †, som her ialtfald måtte være *e*, ikke *a*, kunde lige så vel som I stå for †I, ikke at tale om, at egentlig alle runer indeholder I, † altså kunde være binderune for †I. For tvelyd synes at tale, at I†, der dog ellers tit bruges = *e*, netop i ord tidligere med *ei* findes så yderlig sjælden (jeg tror at mindes et STIAN, men ikke, hvor; det kunde naturligvis været fejlhugning, pladsbytning), og end mer, at omlyd *øy* eller *öy* (isl. *ey*) somtid skælnes fra *au*²⁾; det kunde kun ske, för begge blev til *ø*; FRAYSTAIN, med stunget N, *Frøystein Frø-sten* (68), FRAIKAIR *Frøygeir Frø-gér*³⁾ (Dybeck no. 56. 66), FREYBIURN, med stungne runer, *Frøybjörn Frø-björn* (D. no. 15), AYBIARN *Øybjörn Ø-björn* (D. no. 101), AYKAIR *Øygeir Ø-gér* (D. no. 65), AISTIN *Øystein Ø-stén* (D. no. 160). Hovedbevis for tvelyd, og for omlyd *øy* (*ey*), er danske ord og navne indkommen i engelsk;

¹⁾ I for AI findes også på norske stene; i norsk véd vi, at lyden var *æi*.

²⁾ Smlgn. Munch runeskrift s. 16.

³⁾ Sakses *Frogerus, Frogertha* er *Frø-gér, Frø-gerd*. Smlgn. tidskrift for philologi IV 82¹⁾.

de er bevis for tiden 870-1000 (eller i det allermindste for de største indvandringers tid, som vel falder fra 870 til noget efter 900). Jeg har godtgjort dette i tidskrift for philologi I (1860) 219-25, hvor bl. a. nævnes *Swein Swegn Swegen Swægn* i engelske kilder (*g ge* var angelsaksiske tegn for *j*). *T* (95) siger (år 1864): «*i angelsaksisk skrives . . kong Svens navn . . således at det er aldeles tydeligt, at derved angives noget mere end blot E i navnet*», uden nærmere henvisning til de engelske kilder. Også Adam av Bremen henvend 1100 skriver *Heidiða* (1,59. 2,3) og almindelig *Suein* (*Heiligo* 1,50); men det kan ikke godt bruges som vidnesbyrd, da mangfoldige steder viser, at Adam var født højtysk, og *ei* netop er højtysk. At man ikke med *T* (97) kan bruge «tvelyd» i nyere svenske almuemål som bevis for de gamle tvelyd, har Lyngby vist i antiqvarisk tidskrift 1858-60 s. 239 f. — Endnu kan tilføjes, at *STHIN* (15. 17) ikke viser «avændring i lyd» (97); * er her *a*, som *tiere*. Og * = *a* er ikke, som *T* mener (334), kommet av, at sproget havde 2 former *st-h-in* og *stain* (som *T* yderligere vil bevise med, at i 17de årh. findes *Sthen*, mandsnavn). Tværstregerne i det oprindelige tegn for *a*: **F** († var oprindeligt tegn for *j*; dengang *jár* blev til *ár*, kom det til at betyde *a*, som således fik 2 tegn), tværstregerne blev det efterhånden skik at sætte vilkårlig: **†** * *; den sidste form faldt sammen med tegnet for *h* og åndende *g* (der oprindeligt havde været tegn for *g*, da det ældste tegn for *h* er **H**).

27. **ÞURMUTR NIAUT KUBLS** (Nörrenärå. 265): «*ó med den brede islandske udtale*» (dermed menes udtale som tvelyd: *ow*) (269). — Den udtale er nyislandsk, ikke oldnordisk. At **AU** for *o* ikke har med tvelyd at gøre; er nys vist (no. 24). Hvis **NIAUT** var rigtig hugget, vilde det være *njóta* bydemåde av *njóta*: 'Thormund¹⁾ nyd højen' (er det ikke affectert?); men at *ó* var tvelyd, fulgte aldeles ikke. Til isl. *jó* svarer olddansk *iú*, ikke *io*²⁾; *njóta* er udansk. Var det bydemåde, så var **F** galt³⁾. Var det fortid *naut* ('Th. nød højen' = fik godt av en ældre høj), så var **I** galt. Men hvad om det var en av de jævnlige pladsbytninger, slige som **SUIA** (57), **BIRUT UTRIK** (148)-

¹⁾ Samme navn på svensk sten: i Rafn, i. i Pir. 159. Et eller to eksempler til skulde findes efter Dietrich runenwörterbuch s. 68.

²⁾ *Fyn* skrives jo gjerne *Fion(ia)* (Sakse; Ælnoth); men her må være særegt forhold, såvelsom i *tjæne* (isl. *þjóna*).

³⁾ Eller er **IAU** = *eu*, mellemlid mellem *iú* og ældre *au*?

(**ÞURLF** efter *T* 147), **ROHALTS** *Hróalds* (17), **RHUULFR** *Hró[ð]ulfr Hrólfr* (335), **BIARIK** *bjargi* (Hællestad. *Rafn* i. i *Pir.* 182), **ARISÁ** *reisa* (Dybeck no. 10); så var **NAUTI** nutid forestillemåde av *neyta* (isl. *neyta*): 'Th. nyde høj' (være værdig at ligge i høj).

28. **•GUPR** (*god*), altid skrevet med U, der i det hele fremtræder stærkt såvel i olddansk som i dialecterne (159-60). Smlgn. 'søndervissingske runesten' 1839 s. 22: «om end *móðir* kan opvises skrevet med **≠**, er dog **Λ** så fremherskende, at der kan næppe være tvivl om, at *u* er den selvyld, der hører ordet til. — *T* lader **NIAUT** vise, at fædrene sa *ow* for *ó*, **KUPR** **MUPUR**, at de sa *ú* for *ó*. *T* bryder sig hverken om, at *móðir* også ristedes med tegn for *a* (i betydning *ó*), eller om, at der slet ingen tegn var for *o*, eller om de gamle danske love, han har udgivet, eller om lydens historie. Indisk *mātr*, græsk *ματρη* (ionisk *μητηρ*), latin *māter*, oldslavisk *mati*: grundlyd *ā* gik i nordisk og tysk (og i andre sprog, f. ex. græsk: *ω*) tit over til *ō*; dét langt senere i nogle egne (tildels gennem tvelydning *uo* som mellemed) videre til *ū*, tidligst i højtysk, tidlig i nederlandsk og engelsk, senere i jysk (ældste spor er nok de i hs gl klg smlg 3657 duod., 14de årh.)¹⁾, så og i svensk, hvor udtalen nu er nær *u*. Det hele er såre simpelt. Med runestene får *ú* for *ó* ikke det mindste at gøre.

29. **† F** (63-66). — De betyder ét. **F** (*áss*) er ældste tegn for *a*. **†** (*ár* av *jár*) må da engang have haft anden værdi, og den kan kun blive *j*. Forved **†** foretrækkes tit **F** (**†**) av ydre grunde (Munch runeskrift s. 21). Ellers er **F** = **†**, dog hyppig med noget særeget, efter iagttagelse jeg tror av en norsk oldgransker, som jeg håber snart fremsætter den: det er slemt at have hul her.

30. **R Λ** (96-97). — **Λ** var jo tegn for en lyd, vi ikke mer har, der havde været *s* (vel en tid det 'bløde') og endnu ikke var *r*; f. ex. **NYΛ** gotisk *wulfs*. Den indtrådte kun i efterlyd. I 9de-10de årh. var den (i indlyd bleven til, og i udlyd) kommen nær *r*, da grænsen alt vakler: **R** kan findes for grundlyd *s*, f. ex. ***†R††R** (sidste *r*. Jællinge), **Λ** (sjældnere) for oprindeligt *r*: **†††Λ** *dóttir* (Søndervissing).

¹⁾ *Arus* = *Áros* (*Árs*) findes tidligere, men hører ej hid: *ó* toneløst forkortet og derfor skrevet med *u* (som tit *u* for kort *o* i nydansk).

31. *T* vedkendes flere lyd for ét tegn, f. ex. *k* og *g* for *Y*, men gennemfører det ikke. At nægle runesproget fællesnordiske lydadskillelser, som *ó* og *ú*, var som at frakende græsk *ε*, för *H* blev tegn derfor, *ā*, för tonetegn indførtes, eller de vestevropæiske sprog *j* og *v* för 16de årh., eller som at lade forskel på *ø* og *ö* i dansk opstå 1743. Efter at have vedrørt så mange punkter av runers brug, tilføjer jeg oversigt¹⁾:

† *F* er *a æ e ö d o ai*²⁾.

l *i e ä y ø ai j*.

∩ *u o d y ø ö au øy*³⁾ *w*.

†l *ai øy æ e*.

†∩ *au øy o ö d*, yderst sjælden *d* (d. e. 'dybt' *ā*)⁴⁾.

l† *ia iö id iö*⁵⁾ *e æ*.

l∩ *iü iö id iö y*.

∑ *b p*, sjælden *v*⁶⁾.

↑ *t d*, yderst sjælden *ð*?

Y *k g*, også 'åndende *g*'.

Y *f v*.

† *þ ð*.

* *h* 'g åndende'.

h *s*.

∧ lyd, nu svunden, oprindelig *s*, på vej til *r*. (Det findes desuden somtid brugt for forskellige selvlyd, som *e y ø*).

R *r*.

† *l*.

Y *m*.

† *n*.

Kort og lang selvlyd skælnes ej; altså er f. ex. † og *F* begge både *a* og *ā*. Medlydsforhindelser hugges tit ufuldstændig; især udelades Y † forved ∑ ↑ Y.

32. Det var de 16 skandinaviske runer. En anden runart er fælles nordisk-tysk, findes i flere avarter,

¹⁾ Smlgn. Rask smlde. avhdgr. III 398-99. Munch runeskrift 1848; fornsvensk ok fornorsk språkbyggnad 1849. Rafn Indskrift i Piræus 153-54.

²⁾ isl. *ei*.

³⁾ eller *öy*. isl. *ey*.

⁴⁾ U[†]PINKAUR (68) *Odinkår* (smlgn *Styrkårr*).

⁵⁾ hvis forskel mellem selvlyd f. ex. i *björn skjold fjord* er så gammel.

⁶⁾ Efterlyd *v* (på isl. skrevet *f*). — ASULB Gunnerup (Rafn i. i Pir. 215). TUBI Dybeck no. 33. Endog = *f*: ABT Gunnerup. ABTIR D. no. 160.

men vel ikke i sin oprindeligste skikkelse, og er væsentlig som følger:

F (*) a.

I i. M e.

N u. R o.

B b. P w.

T t. M d.

C k. X g. Q j.

Y f.

þ þ.

H h.

h s.

R r.

T l.

M (Y) m.

† n. ◇ ng.

desuden somtid A V med ubestemt betydning, foruden ny former i senere tid, som B (B) p.

T meddeler mindesmærker med disse runer i 'tillæg' (321-59). Som bekendt er slige mindesmærker i det hele ældre end de med særlig nordiske runer, noget T heller ikke modsiger. Derimod nægter T (359) at den mindre række på 16 tegn er avledt av den større på et par og 20¹). Han kalder den opfatning «meget overilet», siger, at den «falder da nu også uden videre hen, da runepilene (fra Nydam; 3dje årh. efter T) vise det modsatte», da de har «danske runer», og henviser (358) til, at mindre række har 16 tegn «ligesom den gamle græske». Men de pile, T giver (358), har kun tegnene ¶¶ (således vendt om) og Y, som alle er fælles for begge rækker; ja, den mindre række har jo ikke én særegen form: i arter av den større findes *, Y (som K), † (for þ); ved enkelt bogstav (som på flere pile) kan Y og K, † og † ikke engang skælnes, da man ikke

¹) Også Munch, W. Grimm, Kirchoff, o. a., avleder den større fra den mindre. (Munch med ethnographisk brug: da de ældre mindesmærker har de yngre runer, siger han, må skandinaviske erobrere have genindført de ældre). Jeg havde 1862 (smlgn. mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie' s. 56*) lejlighed til at ytre mig (ikke på prænt) for den mindre rækkes avledning fra den større. Det samme, ser jeg, har Dyr-lund ytret, i philol.-hist. samfund 1857-58, 21de møde.

véd, hvad der er op og ned; foruden at runer kan vendes om, både op og ned, og på siden. Og hvis nu mindre række havde haft særegne former, og de fandtes på pilene, så kunde vel ikke én række opstå av en anden för år 300! *T* siger, at pilene viser «det modsatte», d. e. större rækkes oprindelse fra mindre; hvorledes kan dét snarere bevises för 300? (större række er næmlich efter *T* ældre end 300; se s. 355). Og avgör tegnenes tal sagen, så bliver mindre række yngst; de ældste græske rækker var på et par og 20 tegn; græsk række på 16 har aldrig været til, som for længe siden og mange gange er godtgjort. Desuden står begge runarter nærmest rommersk brug av tegnene (< og *V* med værdi *k* og *f*, ikke *g* og *w* som i græsk og phøniskisk); latinsk række på 16 kendes lige så lidt som græsk eller phøniskisk. Sær-lighed med græsk kunde da snarere netop findes i större række: *Å* kunde minde om *Ω*, skönt det sikkert er *O*, kantet, med stregerne trukken gennem hinanden til tydeligere forskel fra det andet tegn, der kunde minde om græsk: *Ϟ*, der kan se ud som *kk* for *ng* (smlgn. *γγ* for *vy*), skönt det snarere er *X* omordnet. Følgende sætninger er slået fast av andre: skrift er ikke old-fællesgods, men lån fra folk til folk; græsk skrift er lånt fra phøniskisk, rommersk fra græsk, runer fra rommersk, den ene runart, ifølge ordning, navne, form, og værdi, uavviselig fra den anden. Er nu den mindre ældst, så måtte følge, at den större, skönt bygget på den mindre, atter lånte sydfra; for *M Å* kunde den ikke få fra den mindre, ligesom *P X* tyder på rommersk *P X*, med ny værdi. Gentaget lån var muligt, men trænger fuldt så vel som nogen anden opfatning til bevis. Man kunde fremføre, at *B* er dannet av *β*, *M* dobbelt *β*, *X* måske dobbelt *β*, at altså större række på 2, måske 3, punkter pegede tilbage til mindre (kun at mindres *V* måtte være uoprindelig form). Men lån fra rommersk passer lige så godt: til lydene *p b w* bød rommersk kun tegnene *P B*, hvorav *P* overførtes på *w*, fordi *p* mindst trængte til tegn, da det sjælden eller aldrig fandtes i forlyd, hvorfor det først senere fik ændring av *β* til tegn; til lydene *t d þ* bød rommersk kun tegnene *T D*, hvorfor dobbelt *D* tilføjedes og brugtes til *d*, mens *D* overførtes på *þ*; til lydene *k g j* bød rommersk tegnene *C X Q*¹⁾; øjet måtte opfatte *X* som dobbelt *C*; om omordning av *X* brugtes til *ng*; at de to rækker fælles

¹⁾ rommersk *G* er som bekendt yngre.

tegn peger særlig til rommersk, er klart, og tilstrækkelig påvist av andre. Hele større række kan da meget vel være lån lige fra rommersk, og peger ingensteds nødvendig tilbage til den mindre. Omvendt: mindre peger nødvendig tilbage til den større, først og fremst ved de 2 tegn for *a*, og navn *ár* overfor størres *jár*; mindres ***, som *h* og åndeade *g*, er størres *X* med stav igennem, eller *H*, de 3 streger omordnet, eller begge dele; *H* og *M* findes desuden endnu somtid i mindre (333); skælnedes *j* fra *i*, *g* fra *k*, må ventes, at også *w* skælnedes fra *u*, *d* fra *t*. Hertil kommer nu et aldeles avgørende hovedforhold: mindre række har fuldstændig gennemført den tanke, at hver run skal være én stav med skrå bistreger (1 uden bistreg); kun at de 3 streger i 4 ikke let kunde omordnes uden at falde sammen med andre tegn på 3 streger¹⁾; og sær-tegn for *s* var uundværligt. Denne tanke, hvorved ristning, især i træ, førtes til højeste næmhed, er uavviselig ny; den skiller rækken fra grundalphabetet, fra phøniskisk, græsk, og rommersk; mens spiren til den lige så uavviselig ligger i den større række. I den findes alt vilkårlig omordning av streger i det hyppige *** for *F*, og 2 stave slået sammen til 1 i det hyppige *Y* for *M*, hvor skråstregernes understykker måtte falde bort, til forskel fra ***. Hvad denne tankes gennemførelse medførte, det bliver nyt. Den medførte, at *X* og *◇* opgaves, at *X* *M* *H* blev ens, og ens med *** (*a*), og *M* ens med *Y*. Dermed bortfaldt tegn for *e o d g ng*; at *p* derefter skulde skælnes, hvis det havde gældt før, var ikke at vente. *P* opgaves, fordi det ikke kunde holdes ude fra *þ*. *¶*, der ikke kunde holdes ude fra omvendt *þ*, fik sine 2 skråstykker omordnet, og gik ved sprogets omdannelse, da forlyd *j* bortfaldt, over til tegn for *a*. De 2 *a*'er holdt sig begge, vel især fordi navnene *áss* og *ár* var av vægt ved runernes magiske brug. Hele omdannelsen kom ikke med ét: *** (*a*) og *Y* kom først. Resten kan være kommen stykkevis, men også være ud-tænkt med ét, hvorved skrift atter for en tid vilde blevet 'run', hemmelig. — Jeg har længe opsat denne (foreløbige) fremstilling, fordi jeg vilde væntet på Stephens' samling, da ny kendsgerninger jo let atter kunde volde vanskeligheder. Men den falder ikke bort «uden videre».

33. Mange steder giver *T* gisninger om indskrifters tid. Jeg kan ikke følge ham her; de historiske og sprog-

¹⁾ Venstre lodrette streg findes somtid forlænget til hel stav: *h*.

historiske forudsætninger, *T* bygger på, kan jeg ikke undersøke. Og når *T* måler indskrifteres ælde efter deres længde, korthed, skulde jeg sige, ser jeg ikke grund hertil. Hverken behøver indskrift at udgå fra enkelt bogstav (323), ikke heller minde-indskrift fra navn ene (8 f.). Og om så var, kunde enkelt bogstav, og navn ene, ristes til enhver tid. Runeskrift er lån, og runeindskrift med ¹⁾. — Når *T* (302 f. 310. 320) for senere tid, ved håndskrifter, hævder «palæographi» også for runer, så er det sandt, at der er god forskel på skånske runehåndskrift og runerne (317) fra 15de-16de årh. Men «palæographisk» bevis for skånske håndskrifts høje ælde glipper; der gives intet «palæographisk» sammenligningspunkt, der forbyder at gøre det over 100 år yngre, end *T* mener, eller 100 eller 200 ældre. Ses til sproget, så er ét eneste punkt oprindeligere end i Stokholmske *hs* av loven: efterlyd *p t k* holdes nøje. Men selv det kunde komme av nøjagtig avskrift. Om det end er rimeligt, at *hs* er fra o. 1300, haves dog ingen afgørende bevis herfor. At forskellig hånd (305. 307) i loven og i de vedhængte kongelister, der går til Erik Menved med, viser afstand i tid (302. 310), kan jeg ikke skønne.

34. «*Ældste dansk* bruges av N. M. Petersen i danske sproghistorie meget rigtig om det av og fra oldsproget udviklede *nyere sprogs første tidsrum*» (75-76). — På såre urigtig måde, idet sproget i skånske lov göres til 1ste tidsrum («*ældste dansk*»), det i sælandske og jyske til 2det («*ældre dansk*»), skönt lovene er omtrent samtidige, efter den urigtige forestilling, at udviklingen måtte holde ens skridt i hele landet. Inddelingen er ikke Petersens, men Rasks (retskrivningslære § 83). At den er fejl, så Petersen (sproghist. I 139), men havde dengang ikke mod til at avvige fra Rask. Siden har han tilbagekaldt den (f. ex. lit. hist. I 61-62), ligesom den heller ikke godkendes av andre (Bredsdorff, Lyagby). Inddeling i perioder kan jo en bog-

¹⁾ De ældgamle lån sydfra, mest fra Rommerne, og naturligvis i Skandinavien tiest på anden hånd, er ikke få. Herhen hører skrift, foruden andet ved oldsager, og ugedagene, og flere ting, sprogmand udpeger: *uge* (*vicia*), *stræde* (*stratum*), *pæl* (*palus*), *pund* (*pondus*), *anker* (*ancora*), *sadel* (*sedile*), *brog* (*bracca*), *kurv* (*corbis*), *kedel* (*catillus*), *tegl* (*tegula*), *kål* (*kaulis*), *køb* (*caup-o*), o. a., er efter lydlæren unordiske og utyske, *sejl* (*sagulum*), *vin* (*vinum*), *lin* (*linum*), o. a., höjst mistænkte.

mand ikke avse; den er så «videnskabelig». Men virkeligheden véd ikke av den.

35. *T* adskiller, som vi så, oldsproget og nydansk således, at landslovene regnes til det ny. Det er der grund til: mellem runestene og lovene er der hul paa flere hundrede år. Og dét forstår sig, hvor der er hul i overleveringen, der kan vi sagtens få grænse mellem «perioder». I virkeligheden ændres sprog uavladelig; der var ikke først et oldsprog, så et nyt. «*Ved at sammenfatte og undersøge alle de hovedting, som frembyde sig, og alle de små ting, som må søges*» (114), fastsætter rigtignok *T* grænse mellem oldsproget og nydansk så nøje som tænkeligt, ved hjælp av en «*pludselig forandring*» fremkaldt av kristendommen (117) (skönt hvad kristendom fik med lyd og endelser at gøre, er ikke let at se), hvorved «*oldsproget*» «*noget ind i 11te årh.*» gik over til «*det nyere sprogs ældste form*» (42); «*det gamle sprog holdt sig i Danmark ikke længer end omtrent til udgangen av det 10de årh., eller i det højeste ganske kort derefter . . den nyere sprogform, den nærværende dansk i sin ældste skikkelse var allerede udviklet tilstøds noget før det 11te århundredes slutning*» (77); «*det må vel betænkes, at det endda kun bliver forholdsvis en meget kort tid . . højst 50-60 år, der har bevirket den overordenlige forandring*» (110), for hvis fulde gennemførelse hos hele folket *T* dog ikke indestår, næmliq ikke hos dem, «*hvem forandringen ikke tiltdlte*», men kun hos «*alle dem, der til den tid kunde siges at bære sproget*», «*landets højeste og indsigtfuldste mænd, hos dem, på hvem dets ny udvikling hvilede*» (109). — Det er sandt, at sprogændring¹⁾ ikke går lige hurtig altid. Der er tider, hvor den, hos meget læsende og skrivende folk, går såre langsomt²⁾. Det er muligt, den i dansk gik hurtigere i 11te årh. end i 9de-10de. Men dette spring, hvorved oldsproget i 50 år bliver til nydansk, hvori ses det? Sås det i skrift med datum, f. ex. 1035 og 1085, lod den, der «*sammenfatter alle hovedting*», sig ikke overbevisende;

¹⁾ Med sprogs egen ændring må ej blandes fortrængelse. *T* henviser (110) til «*hvor meget der kan ske i kort tid, 30 år, i mangen provinastad i vor tid*». Men dér udvikles ikke dialecten, men fortrænges.

²⁾ Hos vilde stammer i Sydamerica på få familier, hvor de voksne mænd let ved ulykkestilfælde kan omkomme alle, og barnetale således få endnu større indflydelse på sproget, end den plejer hos vilde, har man iagttaget stor forandring i løbet av en menneskealder.

og den, der »undersøger alle små ting», fandt snart misvisning i den skriftlige overlevering. Skrift er ikke nøje udtryk av lyd; og skrift holder ikke skridt med sproget; derfor ømdannes skrift; og derfor indhenter skrift med et spring noget av det forsømte. I skrift er spring uundgåeligt, i sprog utænkeligt. Hvis engang, når dansk længst er opslugt av »det store cultursprog», en gransker hitter *T's* bog og mine noter, så opdages spring i sproget mellem januar og juni 1864. Nu springet i 11te årh., hvorledes fandt *T* det? Ved at sammenholde yngre runestene, som Svens og de christelige (115), med mønter fra 11te årh. (113), men især med henved 50 danske navne¹⁾ i et latinsk document: kong Knuds gavebrev 1085 til Lunde kirke. Brevet haves ikke, men avskrift (se efterstik 107) er indført i en protocol, tit kaldt »necrologium Lundense»²⁾, hvor indførelserne er fra forskellig tid, men brevet en av de tre ældste. *T* påstår (105), det er indført »ved overgangen fra det 11te årh.» Men det er ikke så. C. Paludan-Müller i avhandling om Sakse, Nykøbing skoleindbydelsesskrift 1861, siger s. 61-63: »kongebrevet og præbendelisten synes at hidrøre fra en og samme hånd . . . præbendelisten kan ikke være ældre end fra ærkebiskop Æskils tid (1137-77) . . . men man ledes til at antage den ældre end 1ste september 1145 . . . midsommergældslisten [1ste nummer i protokollen] er snarest forfattet kort efter det angivne tidspunkt»; NB: altsammen ifølge indholdet; indførelsen kan altså være endnu yngre. I brevet ses at være gjort vilkårlige udeladelser »for at frembringe en anden for capitlet gunstigere mening end i actstykket selv» (PM s. 55). At de danske navne avskreves bogstavret, kan ikke indestås for. Originalen synes at have haft en anden retskrivning, med *e oi ui* som tegn for *æ ø y*, hvorav lævning så blev f. ex. *Skeftelungum* (*æ* sat til over første *e*; strengen til 2det sat fejl under *l*) *Flatoige Karlæbui*, og flere gange *o* (med udeladt *i*) for *ø*, f. ex. *in Scialshoge*; i *Selandia Ramscherath* (for *Ramsæherath*; i Valdemars jordebog *Ramsyohæreth*) er måske streg under *e* udeladt. Omhyggelig synes avskriften da slet ikke at være; i *Brundby* er *d* utvivlsomt fejl, vist fremkaldt av *Sundby* lige forved, ved den indflydelse ord forved og efter har på os, når vi skriver, og på urette sted tænker på dem. Avskriften er da nærmest vidnesbyrd om sproget midt i 12te årh., eller endog

1) Navne, især sammensatte, er ellers den del av sproget, der ændres hurtigst og stærkest.

2) Langebek scriptores t. III.

senere, men ingenlunde 1085. Dernæst, havde vi haft originalen fra 1085, så kan danske navne i latinsk text ikke bruges aldeles som dansk text; endelserne kan være latin: *Cnuto, in Selandia*; de kan mangle; havde der stået *Cnut*, fulgte ikke nødvendig derav (men av andre forhold), at *-r* var ved at vige; havde der stået *in Seland*, fulgte aldeles ikke, at *-e (-i)* i hensynsform var bortfaldet. Ved navneords endelser spørges her egentlig kun om 2 ting: var *-r* i nævneform ental hankøn veget? det ses ikke, da der står *Cnuto* med latinsk endelse; var *r* udfaldet av *-ar* i ejeform og flertal? det ses ikke, da ingen hidhørende ord findes¹⁾. 2 andre spørgsmål kan ikke gøres, da documentet er skånsk: var hensynsform vegen? den forsømmes jo endog i skånske lov ikke tit, og i documentet er den da i fuld brug; var endelsers *a* svækket til *æ*? det er det jo endnu den dag idag ikke. Ligeså i Sverig. Hvorav kommer det da, at skånske og alle svenske love, ingen mer end Uplandslov, har *a æ* iflæng i endelser; og og at brevet, ved siden av *Helsinga-burg herath* o. s. v., har *Karlæ-bui*? (som *T* 109 finder «*mest påfaldende*» av alle «*forandringerne*»). *á* var 'dybere', nærmere *á*, end *a*; mellem selvlyd i betonet og toneløs stavelse bliver altid lidt forskel; til 4 lyd: *æ*, toneløs *a*, betonet *a*, *á*, havdes 2 tegn: *æ a*; ved den lyd, hvor afstand fra *æ* var mindst, kom tegnet til at vakle; dét kunde det have gjort i 9de årh. lige så godt som i 12te. Men sæt, lyden i skånsk havde været *æ*; hvorledes godtgør *T*, at dét blev forskel fra runerne? man kan sandelig ikke se på *†*, hvor det er *a*, og hvor *æ*²⁾. I endelser ses altså av brevet ikke én forskel fra «oldsproget». Nu rodstavelser. Forskel i medlyd findes ikke, og kunde ikke ventes: de er jo endnu i skånske lov næsten ufravigelig lig oldsprogets; at «*þ er opløst i th*» (106), er lige så uvedkommende, som at *cc* skrives for *c* i *in Upacorri*, at *e* findes med værdi *æ*, *o oi* med værdi *ø*, at både *-e* og *-i* bruges i hensynsform. I selvlyd ses én afvigelse fra det ældste: *e ø* for *ai au*; men det er virkelig ikke av de runstene, *T* sammenholder med brevet, at vedligeholdt tvelyd kan bevises (smlgn. ovenfor no. 24-27). Mens *T* (109) påstår, at «*forandring let kan påvises i hvert enkelt navn* [med 3 undtagelser: 106]

¹⁾ At *Seuestathum* skulde stå for *Sævæ(r)stathum*, er ikke rimeligt; anden afledning kan også tænkes.

²⁾ Den grund, at der ikke tillige bruges *l* i endelser med oprindeligt *a*, får *T* fra sit standpunkt ingen gavn av.

enten i formerne eller bøjningerne eller begge dele», må jeg nægte, at navnene oplyser nogensomhelst forskel fra runstenssproget. $\text{F}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}[\ast]\text{N}^{\text{v}}\text{I}$, $\text{F}^{\text{t}}\text{R}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}\text{E}^{\text{t}}\text{N}$, $\text{N}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}\text{H}^{\text{t}}\text{N}^{\text{t}}\text{I}$, o. s. v., vilde (med ustungne runer) ristes ens i 9de og i 12te årh.; $\ast$ og N kunde manglet i nok så gammel indskrift, skönt den slutning, at de manglede i virkeligheden, blev langt usikrere end her m. h. t. *w* i *Othens(w)e*. — Når *T* også i en runindskrift, den fra Grensten, finder «*sprogformerne og bøjningerne tydelig brudte og meget antastede*¹⁾» (117), véd jeg ikke, hvad der sigtes til; udeladt tegn, som i $\text{RIS}\text{Þ}$, HIALB , BIANAR , ASKIS for $\text{RIS}\text{ÞI}$, HIALBI , BIARNAR , ASKIRS eller ASKILS , er da ikke noget eget ved denne sten, og har ikke med lyden at gøre; *e* i *rejste*, *hjælpe* (forest. m.) er til endnu den dag idag, og endelsen manglede naturligvis ikke dengang; desuden kan *l* være tilstede i staven som binderune; de eneste endelser, som kunde tænkes rokkede, står netop fast: BIANAR , SUNAR , $\text{SMI}\text{ÞR}$ (smlgn. RUNA Vederslev: *Rafn* i. i *Pir.* 207. $\text{LANT}[\text{H}]\text{IR}\text{ÞI}$ Egå). — Av mønter læres yderst lidt om dansk i 11te årh. De godtgør næppe noget om *-r*; *-r* mangler også på norske og svenske mønter²⁾, skönt vi véd, at *-r* dengang ikke var ved at vige i Norge og Sverig, som i Danmark. Mønternes, også runemønternes, sprog er gjerne engelsk (f. ex. *on Lund*; $\ast\text{t}^{\text{t}}\text{N}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}$) eller latin ($\text{N}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}\text{H}^{\text{t}}$; *i* kan være *in*, og viser ikke straks dansk; *Denorum*: engelsk med latinsk endelse; $\text{H}^{\text{t}}\text{N}^{\text{t}}\text{t}^{\text{t}}\text{RE}\ast\text{t}^{\text{t}}\ast\text{H}^{\text{t}}\text{Y}$ d. e. *Sven rex Denorum*); i begge tilfælde siger udeladt *-r* intet; pladssparing, avkortelse, halve ord ses desuden på de fleste. Mønterne har gjerne SUEN (113), men SUEIN findes; man kunde slutte, at lyden ikke var aldeles enkelt, at *e* endnu fulgtes av svagt *i* (omtrent som *swain take* i nuværende engelsk udtale)³⁾. Forresten er det urigtig forestilling om forhold mellem lyd og skrift, når *e* tages som avgjort tegn på fuldkommen enkelt lyd; og urigtig forestilling om sprogudvikling, når man vilde sige: *ai* blev til *e* i 11te årh., eller endog: omtrent 1050; sligt foregår ved umærkelig ændring gennem meget længere tidsrum.

1) et stygt ord; «cultursproget» er grimt allevegne; her kunde jo f. ex. være sagt *medtagne*.

2) Skandinaviske literaturselskabs skrifter XXI 275. 277. 278.

3) *Ælnoth* i 12te årh., der ellers har *Sueno*, kalder (*Lgbk* III 338) en Nordmand *Suegno* (*g* på oldengelsk vis = *j*), har altså hørt forskel på dansk og norsk.

Historisk.

36. «*Det på stedet levende sagn om en dronning Margretes omhu for Danevirke er av vigtighed og endog at betragte som et støttepunkt og en kilde for kundskaben om denne hendes prisværdige virksomhed.*» (197). — Hvorav véd *T*, om sagnet ikke er vokset ud av navnet *Margretevold*? eller av læsning? Sagn kan komme av bøger, almuen læser, eller av bog-efterretninger, der ad omvej når almuen. Nulevende sagn er aldrig kilder til middelalderens historie.

37. «*I Sakses beretninger om rune-breve på Amleds tid haves i og for sig fuldgyldige vidnesbyrd for det som her omhandles, da tiden for dem, i al sin ubestemthed, er noksom sikker som gående langt forud for 9de årh.*» (11). — Sakse er fuldgyldigt vidne om, hvad forestillinger man havde på Sakses tid om runebreve, eller på den tid, de sagn og sange, han følger, havde fået deres seneste skikkelse.

38. «*Denne beretning om Sven Tjugeskægs og Thorvalds eventyr, i þáttir af Þorvaldi víðförla, har fået ro til uden påvirkning at blive erindret, og er væsentlig en gammel overlevering*» (124). — Der er endel fortællinger, som jeg ikke skal fragå, jeg i et par spørgsmål kunde have stor hjælp av, når jeg bare torde bruge dem; en slig utvetydig forsikring fra en vederhæftig mand vilde lette meget.

39. «*Et blik, i al korthed, på denne kong Svens liv og hans tid*» gives 119-38. M. h. t. Erik Sejrsæls herredømme i Danmark og Jomsvikingene-nedertagets tid modsiges Munch i forbigående (120), mens der dvæles ved hélt andre ting. Disse to «*hovedpunkter*», som *T* med grund kalder dem, lar jeg efter *T's* eksempel ligge. Ellers er det gærne bedst at følge Munch, til han modbevises.

40. «*Holger danske, denne folkehelt har ej hjemme i eventyrets rige, men er en bestemt historisk skikkelse: Olgerus Danicæ dux anføres i et sikkert kildekrift, chronicon Soti. Martini Coloniensis, Perts II 214, som den, der anno 778 genoprettede dette kloster i Köln: monasterium destructum a Saxonibus et restauratum per Olgerum Danicæ ducem adjuvante Karolo magno*»¹⁾ (340). — Hertug av Danmark 778! endnu mer forbavsende, end om det havde været: dansk markgreve 778. Dansk mand kunde

¹⁾ Dahlmann geschichte von Dänemark I 30.

han da ikke været. Men at bryde sit hoved hermed var spildt. Det «sikre kildeskrift» er klostrets historie (48 linier hos Pertz) avfattet i 11te årh.; årstal 987 nævnes, og ærkebisp Heribert († 1020: Pertz II 216,2. 242,47) omtales som død; den er halvtredje hundrede år yngre! Av den ses: 1) sagn om Olger kendtes i Köln i 11te årh., som rimeligt var, da sagnet er frankisk 2) han var alt bleven til dansk mand 3) hvis ét eneste håndskrift er nok, var *Ótgér* alt gjort til *Olger*, som altså ikke skede først efter sagnets indførelse i Norden. At Olger lige så godt som Karolus Magnus kan være lavet av en virkelig mand, følger av sig selv. Og hvorfor kunde det ikke lige så godt være markgrev Otger (Otker Ogger Otgar, d. e. *Ødgér* på dansk), der skal være falden i unåde hos Karl (Pertz II 759. 195,5), som nogen anden? Han kunde jo også gjerne have ophjulpet klostret, og efterretning herom gengives i 11te årh. med retelse efter sagnet, næmlig med navn ændret og med tilføjelse: «hertug av Danmark». På den måde kunde folkehelten blive «en bestemt historisk skikkelse, der ikke har hjemme i eventyrets rige», hvis han ellers finder sig i at gøres hjemløs i eventyrets rige. Jeg tænker, der er mest ved manden i det rige, og opgiver gjerne markgreven, især da jeg hverken før har tænkt over sagen, eller gider gjort det nu, og andre sagtens har sagt langt bedre ting derom, som jeg dog ikke har isinde at læse.

41. «I Danmark findes ingen stene med de ikke særlig skandinaviske runer [se ovenfor no. 32]; *derimod i Sverig; og til Sverig er Bleking i den tid, hvorom der her kunde være tale, at regne, navnlig på grund av den bestemte efterretning derom i Ottars og Ulvstens så særdeles vigtige rejseberetning; og ligeledes i Norge*» (323-24). — «*Navnlig* står ørkesløst. Da *T* véd, at Ottar og Ulvsten levede under Alfred den store († 901), og ikke kan være fejl underrettet om hans levetid, udsiger disse ord enten, at der «ikke kunde være tale om» at henføre de blekingske stene til anden tid end enden av 9de årh., eller, at Alfred lader Ulvsten give «bestemt efterretning» om, at Bleking altid havde stået under Sverig, ikke under Danmark. Lige urigtigt. Stenene må være langt ældre. Ulvstens ord, at Bleking stod under Sverig, vedkommer kun den tid, hån rejste «stervej»¹⁾. «Så særdeles vigtige rejseberetninger» skulde

¹⁾ Smlgn. mine «undersøgelser til nordisk oldhistorie» 1862 s. 46.

bruges nøjagtig. — Hvorledes forliges ovenstående ytring om Bleking med følgende: «*Blekings folkesprog, der, hvad de ældre bestanddele angår, jo væsenlig er en dansk mundart*» (86)?

42. *Asfred* står på den ene Slesvig-sten (43). Frankiske årbøger nævner 811, blandt udsendinge fra kong Hemming, 3 av navn *Osfred* (84). *T* indestår ikke for, at en av dem var stenens *Asfred* (85). Det var også et stærkt stykke at sige, der havde i Oldtiden netop været 3 *Asfreder* i Danmark, og ikke fler. Ikke desmindre hævdes «*historisk tilknytning*» mellem de 3 og stenen (81. 86. 213). Hvad er meningen? at, hvis *Asfred* ikke er en av de 3, må han være opkaldt efter en av dem? eller en av dem efter ham? eller at alle *Asfreder* hørte til én st? *T* siger et sandt ord om, hvorledes «*det altid må gå, når den sikre grammatiske og den sikre historiske grundvold forlades: vilkårlighed og lettroenhed komme da til at råde*» (34), og skulde nøjedes med at sige, at navnet på stenen findes andensteds, om dét ellers var værdt at opholde sig ved. *T* er ilde tilnøede ved, at en av de 3, *Osfred de Sconawe*, er fra Skåne (se ovenfor no. 2), og gør fortvivlede forsøg på at slippe fra det (86), uden at sige, hvad fortræd *Skåne* kunde gøre; men jeg véd det jo nok: *T* er bange for, det skulde tyde på, at Hemming rådede også i Skåne, ikke blot «*i det sydlige av den del av landet, der senere blev kaldt Slesvig*» (81); hvorfor gør *T* sagen så farlig? han kunde jo sagt: her ser vi, en mand fra ét rige havde taget tjeneste i et andet.

43. «*Munch synder ved forveksling av Godefred og Guðröðr veðikonungr og av Vestfold [ved Vigen i Norge] og Westervold [nyplattysk = veaterskov] fordum på Nordstrand . . . Al denne tale har ikke manglet efterlyd, men om den end ikke er ganske førstummet, er den dog meget forsvindende og nu uden genklang*» (182-83). — Av de 2 gamle opfatninger¹⁾ av Einhards Westarfolda²⁾ som Vestfold eller som del av Nordfrisland har Petersen³⁾

¹⁾ Langebek I 505 noté b.

²⁾ Årbøger, under 813: Missi sunt de hoc conventu quidam Francorum et Saxonum primores trans Albim fluvium ad confinia Nordmannorum, qui pacem facerent. . . Qui [d. e. kongerne Herioldus og Reginfridua] tamen eo tempore domi non erant, sed ad Westarfoldam cum exercitu profecti, quæ regio ultima regni eorum, inter septentrionem et occidentem sita, contra aquilonalem Britanniae partem respicit, cuius principes ac populus eis subici recusabant.

³⁾ Danmarks historie i hedenold; i 2den udg.: II 25-26.

og senere Munch¹⁾ med udførlige grunde forsvaret Vestfold. *T*, der ingen grunde giver, vilde ikke bifalde, om man sa, han «forvekslede» s. 182 Vestfold og Westerwold. Og her er netop forveksling; kun må den udtrykkes anderledes: *T* forveksler spørgsmålet. *T* tror virkelig, at det spørgsmål foreligger, om Einhard nævner Vestfold eller Westerwold. Men der står *Westarfolda*! endog med *f*! Havde der stået *Westaruolda* (som måske kunde findes i en av de senere krøniker, der avskriver Einhard; men det bliver uvedkommende; vi har kun med kilden at gøre), så var *w* og *u* brugt på tysk, *u* iflæng med *f*; så havde ligeledes Vestfold været nævnt. *Westarwolda* = *vesterskov* havde Einhard næppe skrevet; *skov* heder endnu i højtysk *wald*, og ligeså i oldplattysk og oldfrisisk²⁾; vel kan *a* være tegn for lyden *ä*, både kort og lang, og skifter da med tegnet *o*; men *wold* for *wald* tilhører næppe 9de årh.; da *wald* desuden allevegne var hankön, havde det været rettere at skrive *Westarwaldus*, eller ialtfald *Westarwaldia* (næmlig *silva*; tvungent). Men dét er ligegyldigt; *f* er aldeles avgørende; mens *vest-* og *vester-* er ét, både i nordisk og tysk, er *fold* og *wald* aldeles forskellige. Einhard nævner Vestfold. Hvorledes det er muligt for nogen, selv en, der ikke er sprogmand, at overse det, er ufatteligt. Hermed er den sag avgjort. Men, det er sandt, forveksling er mulig; dertil kræves kun ringe lighed. Forveksling skal bevises; ellers avvises den. Lad os lade, som om det spørgsmål kunde foreligge, om Einhard her havde forvekslet, havde nævnt Vestfold, skönt det land, kongerne var i krig med, hed Westerwald. Det land, siger Einhard, var '*den yderste del av deres rige mod nordvest*³⁾ og vendte mod Britanniens nordspids'. '*Vender mod Britannien*' passer hverken på den del av Nordstrand, der senere skal have hedt Westerwold, eller på den del av syd-Norge, der hed Vestfold; men det er ligegyldigt, da Einhard ikke kendte kysternes form. Overfor '*Britanniens nordspids*' passer på Vestfold, aldeles ikke på Westerwold; søgte sendebudene at få forestilling om, hvor langt kongerne var borte,

¹⁾ bl. a.: norske historie I 392. — Smlgn. mine undersøgelser t. n. oldhist. 59-60. — Også Zeuss die deutschen und die nachbarstämme 1837 s. 517 siger: *ad Westarfoldam* altn. *Vestrfold*.

²⁾ Se Schmellers og Richthofens ordbøger.

³⁾ At læse: nordvest for sendebudene ved grænsen (Ejder), er bagvendt, men gör ikke videre til sagen.

kunde de næmt spørge: overfor hvad del av den store ø i Vesterhav ligger dette Vestfold; og sikkert havde de fået det aldeles nøjagtige svar: overfor nordspidsen; det kunde på vejen til Einhard, eller i hans latinske pen, meget let blive til *'vender mod nordspidsen'*. *'Den yderste del av deres rige mod nordvest'*, ja det er jo klart, det bliver Vestfold, det nordvestligste av disse danekongers rige; skulde det passe på Westerwold, måtte dette rige, som målte sig med Karl den stores og Ludvig den frommes, på samme tid det kuede Friserne, og som samlede hære, hvorav i ét slag de faldne alene kunde være 10,940¹⁾, have været den øde strimmel mellem Danevirke og Ejder; og endda havde det været langt bedre at sige *vest end nordvest*. Einhards ord udelukker enhver tanke om, at han skulde have forvekslet. Og skulde man tro det? vi véd ikke engang det mindste om, at navnet *Westerwold* var til dengang. På Joh. Mejers kort 1652 (hos Danckwerth) og Schmidts i annaler f. n. o. 1851 (smlgn. dér s. 168. 190. 210) ses på Nordstrand to fordums kirker, *Westerwoldt* og *Osterwoldt*, i knap en fjærdingvejs afstand fra hinanden, med en smule skov ved og imellem. Efter skoven havde de navn; den hed simpelthen *'skoven'* (*wald*). At alt i 9de årh. østerskov og vesterskov skælnedes, véd vi ikke; den modsætning kan være opstået med kirkerne. Og endelig, havde der været 2 små skove, østerskov og vesterskov, så måtte da de danske ved Danevirke vide bedre besked om Frisland end at sige til de saksiske og frankiske sendebud (der ikke havde ladet sig sligt bilde ind), at kongerne var henne med hær at kue *'folk og førster i vesterskov på Nordstrand'*. Friserne hjalpes altid trolig ad; og *'folk og førster i østerskov på Nordstrand'* skulde, med alle de andre, haft evig skam, om de havde siddet stille. At tage Einhards Westarfolda for Westerwoldt på Nordstrand, savner ikke blot skygge av grund; det er, både av sproglige og historiske hensyn (*'den sikre grammatiske og den sikrede historiske grundvold'*. 34), aldeles umuligt. — Når *T* lader Munch *'forveksle'* også *Gudfred* og *Gudrød*, må mindes om, at Munch udtrykkelig forklarer, at *-red* *-rød* i norske navne er kommet av *-fred*²⁾ (hvortil ejeform på *-ar* passer), og at, om så navnene ikke var ét, har Petersen og Munch givet ypperlige grunde for, at det netop er kong Gud-

¹⁾ Einhard, år 812 — hvis ellers slige tal er at stole på.

²⁾ Norsk månedsskrift III 48-49. 346.

fred, der er bleven til sagnhelten Gudrød Vedekonge. *T's* modgrunde har man ikke set. Hvad det norske sagn omdannede, er genealogien, næppe navnet (navn ændres ellers tit nok i sagn f. ex. *Sigurd*, av *Sig-ward*, i nordiske sagn = *Sig-фрид* i tyske).

44. Århus-sten er sat efter en, der faldt, **ÞA KUNUKAR BARÞUSK**, da konger sloges; den er derfor «at henføre til en tid, da landet endnu havde konger, til den tid, da den gamle kong Gorm, eller rettere hans søn Harald i faderens sidste levetid vandt¹⁾ sig al Danmark» (8. 96), eller rettere, ikke vandt sig al Danmark, men «erhvervede sig de dele derav, som Thyre og Gorm ved sine forskellige adkomster endnu ikke kunde samle» (83). — Hvorfor lige på en prik den tid? Hvorfor ikke den tid, hvor alt næmmost får plads, den lange tid, der «i al sin ubestemthed er noksom sikker som gående langt forud for 9de årh.» (11), de ældste historiske runebrevs tid, da Amled var «vestjysk sø- eller sysselkonge, hvad man vil kalde det» (11), Vermund «over det nærværende Slesvig med hovedsæde i Jællinge» (83)? Ellers ønskede jeg, både ved denne sten, og ved en i Vestergötland, ligeledes efter mand falden, **IR BARÞUSK KUNUKAR** (Rafn, i. i Pir. 175), oplysning om, hvor stort det stykke land må være, hvis 'konger' omtales på runesten; så stort som Nörrejylland, Vestgötland? som hele Jylland, hele Götland? som hele Danmark, hele Sverig? eller som hele Skandinavien? (Svolder); eller Tyskland med? (Harald Blåtand og Otto); og hvorvidt det tillodes samkonger (f. ex. i «det sydlige av den del av landet, der senere blev kaldt Slesvig». 81), og konger der sloges om ét rige (Sven og Magnus), at omtales på runesten? endvidere, hvorvidt det tillodes i indskrift at omtale slag udenfor «landet», samt hvor langt udenfor, derfor, om de skånske stene efter mænd, der «ej flyede ved Upsale», «er at henføre til en tid, da landet [Skåne? Danmark?] endnu havde Upsale?» — I mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie' gav jeg grunde for, at Danmark alt før 800 (nøjagtigere: alt hvor de frankiske efterretninger begynder, 777, ja, alt da de danske sagn i *Beowulf* kom til England) var ét rige (hvortved lige så lidt som senere hen samkonger eller midlertidige delinger udelukkes). For autoriteter, der står på «den sikre grammatiske og den sikrede historiske grundvold» (34), er det vist den rådeligste politik ke at indlade sig på modgrunde, og således med ét avgørende

) Smlgn. mine undersøgelser t. n. oldhist. 71-72.

slag bringe på engang Munch og min ringhed til *«ganske at forstumme»* (183).

45. Mens andre støtter Engelmændenes udgang fra Angel i Sønderjylland til Bedas bekendte ord, har *T* set sig om efter pålideligere *«hjørnesten»* (241), og holder sig nærmest til Saksens *«Dan og Angul»*¹⁾ (164. 241), også (241) til det sted i de såkaldte Edvard Confessors love (12te årh.), der siger: *«Jyderne udgik fordum av Anglernes ædle blod, næmliq fra landet Engern [del av Saksen], og Engelmænd (Anglici) fra hines blod»*. *T* udelader: *«fra landet Engern»*, samt ordene lidt længer frem: *«av Anglernes herlige blod og æt, det er av Saksernes æt»*, som stridende mod *«den sikrede historiske grundvold»*, der desuden avviser spørgsmål om dette *«faste vidnesbyrds»* forhold til andre *«sikre kildeskrifter»*. Om *T* også støtter sig til sproglige *«vidnesbyrd»*, f. ex. *harvest* (III) (*harrest* plat-tysk ord indkommet i sønderjysk), er mig uklart; ialtfald ikke til *churchyard* (275), da han regner det til de ting, vikingerne indførte fra Danmark, ligesom *Dover* (275), der ellers kunde gøres en kende ældre, da Rommerne kaldte den *Dubræ*. Men *«endnu dybere [end churchyard, Dover, m. m.] ligge overensstemmelserne imellem de gammelengelske love og Slesvigs gamle stadsret»* (275), hvis *«retshistoriske betydning navnlig med hensyn til fremmed ret er undersøgt av C. Juel»* (175. 275); og *«det er således . . et held, at vi have den gamle slesvigske stadsret, der har så stor historisk betydning ej blot for byen Slesvig alene, men også ud derfra i en vid kres»* (312). Jeg har foretaget eftersyn herav, som trykkes i årgang 1864 av tidsskrift for retsvæsen.

24de juni 1864.

¹⁾ Smlgn. mine unders. t. n. oldhist. 50.

Anmeldelser.

De Gigantibus fabularum Græcarum disputatio, quam ad jura doctoris philosophiæ assequenda scripsit Johannes Victorinus Pingel. Haunia MDCCCLXIV.

Da ovennævnte Skrift ikke er kommet i Boghandlen og en stor Deel af Tidsskriftets Læsere saaledes næppe vil faa Leilighed til at gøre sig bekendt med den deri fremførte Undersøgelse, vil en kort Angivelse af Bevisførelsen og dens Resultat næppe være uvelkommen.

Den nyere mythologiske Opfattelse af Giganterne som Symbol for dette eller hint Naturphænomen, for Lynild, Storm, Nattens Mørke, Vulkaner, mægtige Floder o. s. v., beror paa en eensidig Fastholden af Sagnets yngste Skikkelse, saaledes som det fremtræder i den alexandrinske og navnlig den romerske Tid, hvor Giganter, Titaner, Typhoeus, Hekatonchirer, Aloider sammenblandedes i Forestillingen, saa at Giganterne tænktes med Slangefødder, tildeels med mange Arme, slyngende uhyre Klipper mod Guderne, til de tilsidst efter at være overvundne begravedes under Bjerge, gennem hvis Top de endnu udsende Flamme. Gaa vi derimod tilbage til den atiske Litteraturperiode, finde vi Giganterne baade i Poesi og Kunst fremstillede i menneskelig Skikkelse, kun med overmenneskelig Størrelse, rustede med menneskelige Vaaben som Spyd og Skjold, dog at der hos en enkelt Forfatter mod Periodens Slutning (Platon) nævnes Træstammer for Spyd. Stedet, hvor de havde kæmpet mod Guderne, kaldtes Phlegrasletten, og blandt deres Overvindere nævnes bl. A. Zeus, Apollon, Athene, Dionysos og Herakles. I den endnu ældre Litteratur, hos Homer og Hesiodos, omtales Giganterne kun i Forbigaaende; dog sees det, at man ogsaa da tænkte sig dem i Menneskeskikkelse, men af overmenneskelig Størrelse, væbnede med lange Spyd; det havde været et overmodigt, trodsigt Folk, men var nu gaaet til Grunde.

Den fysiske Mythefortolkning mister saaledes ethvert Holdpunkt, naar man søger hen til de ældste Kilder; ja den modsiges endog paa det Bestemteste derved, at hele Oldtiden er enig om at betragte Giganterne som en længst uddød Slægt, hvorimod Floder og Bjerge, Nattens Mørke, Storm og Lynild ere Ting, der existere og ville vedblive at være til, saalænge Verden staar, og altsaa ikke symbolsk kunne betegnes ved en Slægt, hvis Særkende netop er, at den i den fjerneste Fortid er forsvunden.

Saaledes er Gangen i Forfatterens Udvikling. Den er baade klar og ved den gennemførte chronologiske Ordning af Stoffet saaledes sikkert, at den ikke let kan rokkes; men maaskee den paa et enkelt Punkt kunde føres videre. Naar nu Anm. antyder, hvorledes, ville de Læsere, som have været tilstede ved den mundtlige

Disputats, see, at han ogsaa her tildeels kun er Referent for, hvad der er fremført af Andre.

Skønt Homer og Hesiodos kun i Forbigaaende berøre Gigantsagnet, skeer det dog paa en Maade, som viser, at det allerede da har været udbredt og velbekendt. Giganterne tænkes som langt større end Menneskene (Od. 10, 443), de staa Guderne nær (Od. 7, 206), danne en særegen Klasse, der nævnes særskilt ved Siden af Guder og Mennesker (Hes. Theog. 50), ere opstaaede af den ved Uranos' Sæd befrugtede Jord ligesom Erinyerne, og paa lignende Maade som Aphrodite opstod af Havet. (Theog. 185). Allerede heraf synes det at fremgaa, at Giganterne ikke kunne være besejrede af Mennesker, og naar de da nævnes som *ἄγρια φύλα* (Od. 7, 206), og det fremdeles hedder, at Kongen, Eurymedon, baade selv gik til Grunde og bragte Fordærvelsen over sit overmodige, trodsige Folk (*λαῶν ἀϊάσθαλον*, Od. 7, 60), synes det at ligge i disse Ord, at netop denne Ustyrlighed, denne Vildhed har været Aarsag i Slægtens Undergang, og vi ledes saaledes til den Tanke, at Kampen paa Phlegrasletten mellem Guder og Giganter allerede paa Homers Tid har været Gigantsagnets egentlige Indhold. Under denne Forudsætning forstaa vi ogsaa, at allerede Xenophanes ved Aar 500 sammenstiller Gigant- og Titankampen som Opdigtelser af Forfædrene, hvori der intet Godt er, og som burde afløses af sømmelig Tale om Guderne. Overhovedet er denne Giganternes sidste Kamp egentlig det eneste Træk, som Sagnet har fastholdt og dvælet ved, og det er navnlig dette Træk, der giver dem Lighed med Titanerne. Disse ere dog ikke Oprørere, men betegne den Verdensorden, der herskede før Zeus, og deres Hersker, Kronos, er Zeus' Fader. De have derfor en vis Berettigelse, af hvilken Grund ogsaa Aischylos og andre Forfattere berette, at Zeus efter at have befæstet sit Herredømme atter løste Titanerne, og at Kronos nu hersker paa de Saliges Øer. Giganterne derimod ere efter Zeus' Seir voxede frem af Jorden og have villet styrte det allerede bestaaende Verdensherredømme. Derfor blive de aldeles tilintetgjorte, eller i al Fald faa de, som den senere Forestilling var, kun en sørgelig og afnægtig Tilværelse, begravede under Vulkaner eller Klippeøer. Giganterne kunne da defineres som en Slægt, der gik til Grunde, fordi den vilde styrte Zeus, og dette kan atter opfattes snart som Symbol for den Verdensordnens Lov, at Genstridighed mod Verdensstyrelsen fører til den Genstridiges Undergang, snart ethisk som en Paamindelse om, at Ulydighed mod den berettigede Verdensorden er en Synd, der kræver Straf, snart æsthetisk sættes i Forbindelse med Troen paa, at det Plumpe og Vilde maa vige for Harmoni og Orden. Men disse tre Sider, den kosmologiske, den ethiske, den æsthetiske, ere her som overalt i det græske Hedenskab endnu i ureflecteret Enhed; de ere alle *κατὰ δύναμιν* tilstede, og de forskellige Digttere have kunnet see Sagnet væsentligst fra den ene eller den anden Side uden at lægge noget Nyt eller Fremmed ind i det; thi det havde implicate alle disse Betydninger.

Ann. maa saaledes erklære sig uenig med Forf. i hans Slutningsbemærkning: *neque omnino fabulæ illi sensum reconditum tribuere audeamus*. Det er en Yttring, som maaskee har sin Grund i, at Forf. ikke med tilstrækkelig Bestemthed har afvist en Ord- og Begrebsforveksling, som er meget almindelig baade i Mythologien og i Sprogvidenskaben, som allerede har mange Tiders Hævd og bl. A. har fundet sit Udtryk i Navnet «Etymologi», nemlig den, at et Ords eller et Sagns «egentlige» Betydning vil sige det samme som det historiske Udgangspunkt, Anledningen til Navnets eller Forestillingens Opkomst. Det er en Forveksling, som bør fjernes, ikke blot for den abstracte Logiks Skyld, men fordi den har været meget frugtbar paa Forvirring i begge hine Videnskaber.

F. N.

Om Deklinationen i Nygræsk; med en Anmeldelse af F. Th. Nielsen's nygræsk Formlære.

I Aaret 1832 udgav J. Fønger sin lille Bog «om det nygræske Folk» og leverede deri ogsaa nogle Bemærkninger om det nuværende Sprogs Udtale og Bygning, men disse er meget ufuldstændige, og nogen egentlig Grammatik i dette Sprog paa Dansk er først iaar fremkommet i Hr. Overlærer F. Th. Nielsen's «Nygræsk Formlære til Sammenligning med den oldgræske», i Program fra Nykøbing Kathedralskole. Juli 1864. Forfatteren — der ifølge Fortalen «ikke gør Fordring paa Fuldstændighed eller Selvstændighed i Tilvejebringelsen af Stoffet» — har i denne lille Bog hovedsagenlig leveret os et kort Udtog af F. W. A. Mullach's «Grammatik der griech. Vulgarsprache, Berlin 1856», og da denne Bog indtil Dato uimodsigelig er det vigtigste literære Hjælpemiddel til Kundskab om Middelalderens og Nutidens Græsk, fortjener Hr. N. Paaskønnelse for at have givet os et saadant Udtog; jeg vilde kun ønske, at han ikke havde indskrænket sig til Formlæren alene, men ogsaa efter samme Forfatters Syntax meddelt os en Udsigt over Sprogets Ordføjningsmaade. En gennemgaaende Anmeldelse eller Kritik af denne lille Bog skal jeg ikke her indlade mig paa, da jeg dels i overordentlig mange Punkter, hvormegen Tvivl jeg end kunde have om det Angivnes Rigtighed, vilde være ude af Stand til selv at give en afgørende Besked, dels vilde det let føre til en vidtløftig Kritik af selve den Bog, hvorpaa hin støtter sig, og tvinge mig til langt at overskride den mig til denne Anmeldelse indrømmede Plads. Jeg skal derfor indskrænke mig til nogle enkelte Bemærkninger.

Hr. N. siger i Lydlærens § 2: «Af Vokalerne udtales . . .
 ε som i, η som i (frembragt længer bagtil i Munden),
 υ som i (mellem ε og η) og paaberaaber sig herved Dr. Jessen's Afb. i dette Tidsskrifts 2. Aarg. 1861. Her staar rigtignok en saadan Ytring, men som citeret andetsteds fra; og saa vidt jeg har kunnet efterspore, hidrører den oprindelig fra K. W. Krüger's griech. Grammatik. Jeg tror ganske sikkert, at Ow har Ret, naar han

i «Die Abstammung der Griechen», 1848, Anhang p. 6, siger, at η , ι , υ , $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, $\upsilon\iota$ lyder ens som i . Angaaende Udtalen af υ som y , hvortil Hr. N. sigter, da er den meget sjælden og hjemmehørende i en enkelt Dialekt, smlgn. E. Curtius i Göttinger Nachrichten 1857 p. 301. Den for Nygræskens saa besværlige og tyngende etymologiske Skrivemaade har forledt Forfatteren til i samme § at tale om Diphthongerne $\alpha\iota$, $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$ o. s. v., uagtet han samtidig meget rigtig angiver disse Doppelttegn's Udtale. Hvad «ii forbundne i én Lyd» vil sige, véd jeg ikke. Forf. mener vel $j\iota$, og saaledes synes jeg ogsaa at have opfattet Udtalen af $\upsilon\iota$ i Grækeres Mund; dette menes vel ogsaa med Skrivemaaden $\gamma\upsilon\iota\omicron\varsigma$ hos Mullach pag. 136 (smlgn. $\gamma\iota\alpha\tau\omicron\varsigma$ for $\lambda\alpha\tau\omicron\varsigma$). Om o og ω siges, at de er «lukket o »; dette forsikres næsten alle vegne, men er efter mit Øre urigtig. Sproget mangler baade det lukkede o og lukkede ϵ (trods at Grækerne i franske Omskrivninger af deres Navne gengiver ϵ ved $\acute{e}$). — Bemærkningen i § 2 Anm. 1: «Nygrækerne gør ingen Forskel paa lange og korte Vokaler, men med Hensyn til Betoningen er dog nu som forhen η og ω (samt Diphthongerne i Almindelighed) at betragte som lange o. s. v.» er meget uklar ligesom det tilsvarende Sted hos Mullach pag. 109 f. Forfatteren synes mig ved at gennemlæse det før af ham citerede Sted hos Jessen, let at have kunnet undgaa det Vildledende i en saadan ¹⁾ Fremstilling. (Istedenfor Betoningen borde idetmindste staa «Valget af Tonetegnene»). Hvad Diez, Grammatik der roman. Sprachen I p. 455 (2te Ausg.), bemærker om romanske Sprog gælder ogsaa om Nygræsk: «lang ist jeder betonte Vocal vor einfacher Consonanz, auf welche wieder ein Vocal folgt; sein ursprüngliches Masz macht keinen Unterschied». Af gammelgræsk $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$ kommer nygræsk $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$; smlgn. Bemærkningen hos Fenger p. 104 not. — For π , τ og κ savner jeg en rigtig Betegnelse af Udtalen; de er ingenlunde vore p , t og k i Forlyd (som i «Pære», «tære», «Kar»), men udtales, ligesom i Fransk, med mindre Udstødelse af Luftmasse.

Med Hensyn til Bøjningslæren har Hr. N., ligesom i Lydlæren, forbigaaet Spørgsmaalet, om det nuværende Folkesprog nedstammer fra det af Atticismen sig udviklende senere Fællessprog ($\acute{\eta}\ \kappa\omicron\iota\nu\eta$), hvad der er det Naturlige og Rimelige, eller — som Mullach antager — fra de gamle Dialekter, specielt Æolisk og Dorisk. Det havde dog uidentivl været det Rigtigste i al Korthed at have gjort Rede for dette af Saamange misforstaaede Forhold ²⁾. Godt er det imidlertid, at alle Mullach's Phantaseringer om Æolismer og Dorismer og «eine von der Bücher- und höheren Umgangssprache zu allen Zeiten verschieden gewesene Volkssprache» dermed ogsaa er bortfaldne. Værre er det med en anden Ting.

¹⁾ Ligedan i § 5: «Nygrækerne udtale ikke Ordene efter Stavelsernes Kvantitet o. s. v.»

²⁾ Jeg kan om Sagen her kun henvise til Steinthal's Geschichte der Sprachwissenschaft 1863 p. 386 ff.

Vi véd nemlig ikke, hvad det er for et Nygræsk Hr. N. og de Bøger, han benytter, giver os. Er det virkelig «det almindelige Talesprog, Folkesproget», som Forf. siger i Forordet, og er alt det specielt Dialektale henvist til Anmærkninger? Det tror jeg ikke; Former som *μέγας, πολύς, πρόσβωος, Σωκράτους; ὄς, ἦ, ὄ, τίς, ἐργάζθη, σιάλθη, στρέψθη* o. s. v. tilhører neppe samme Sprog som *ένας* (for *είς*), *βαθειῦ* (Genetiv af *βαθειός* = *βαθύς*), *σαράντα* (= *τεσσαράκοντα*), *ἡ γυναίκα, ὅπως* (indekl. Relativ), *θά γράψω, τιμῶντας* (indekl. Particip.), *πυχαίνω* o. s. v. Den førstnævnte Klasse af Ordformer vilde det have været rigtigst rent at udelade; enhver Discipel kan jo supplere disse gammelgræske Former, og der er desuden ingen Grændse for Optagelsen af dem i de moderne græske Lærdes eller Halvlærdes Tale- og Skriftsprog, der jo med Vold skal presses ind i det antike Klædemon; ethvert Nummer af en nygræsk Avis vilde da vise Hr. N., at han f. Ex. ellers ikke tør udelade Dativerne! Men jeg indrømmer, at Sagen er vanskelig paa Grund af de literære Kilders Mangelfuldhed. Vi har kun maadelige og ufuldstændige Efterretninger om de moderne dialektale Forhold, som allerede nu stærkt er ifærd med at udviskes (smign. Curtius l. c. p. 299 f.), og ingen af Almumaalene har været istand til at afgive en af alle anerkendt tilstrækkelig Basis for et moderne fælles Skrift- og højere Talesprog. Man regenererer og pynter stadig sit Sprog med antike Former og Vendinger, og der har endnu ikke i den ny Literatur været Fylde og Kraft nok til idetmindste i det Væsenlige at afslutte denne mærkelige Udviklings- eller rettere Tilbagegangsproces. Følgen er ogsaa deraf, at en indfødt Grammatiker (Rhangavis) i sine *Esquisses d'une grammaire du grec actuel*, 1857, kan opstille 5 Arter Nygræsk: *langage élevé, l. littéraire, l. commun* («celui de la conversation ordinaire»), *l. vulgaire* («qu'on ne saurait employer dans la langue écrite, mais dont on fait usage dans la conversation familière») og *l. populaire* («qui n'est pas employé dans la bonne conversation»)! Hvor vanskelig for en Fremmed, der tilmed maaské ikke engang har hørt Sproget tale, at danne sig et fornuftig Begreb efter en slig Besked! Jeg vil derfor ikke gaa videre i Rette med Hr. Nielsen om Sagen, men kun holde paa, at jeg tror, at han for sit Formaaals Skyld (thi han skriver jo, efter hvad han selv siger i Forordet, for Philologer og Lingvister) havde gjort rigtigst i at udelade de antike Former i alle Tilfælde, hvor han i sine Kilder fandt tilsvarende Former angivne af det vulgære Idiom. Folkesprogets naturlige Tilløb til Simplificering og Bortkastelse af gamle Former vilde da have foreligget klarere. Saavel denne Bibeholdelse af de gamle Former, som den gennemgaaende Hensyntagen til Nygrækernes forkerte etymologiske Skrivemaade har forledt Forfatteren til at fremstille Deklination og Konjugation fyldigere og derved vanskeligere end de i Virkeligheden er, især hvis man tager Hensyn til «Folkesproget»¹⁾ alene. Jeg skal

¹⁾ Jeg tænker herved navnlig paa det Sprog, der foreligger i den folkelige Digtning.

saaledes nedenfor søge at vise, hvorledes for Nominernes Vedkommende Hr N.'s I. Dekl. 1, 2 og II. Dekl. 1, 2 (s. § 10 ff.) falder sammen til én Bøjningsklasse. I Verberne eksisterer der aabenbart ingen Konjunktiv længer for Præsens, men kun for Aorist (Aktiv og Passiv). I Forbigaaende vil jeg her bemærke, at den Maade, hvorpaa Forf. (efter Mullach p. 242 ff.) i § 44 a og b forklarer de Verbalformer, der sammensatte med *ἔχω* og *θέλω* danner de nygræske Pluskvamperfekter og Futurer, vistnok er urigtig. *Θέλω γράφει* er aabenbart = *θέλω γράφειν* (smlgn. *τὴν σκλαβιά* for *-άν* o. s. v.); *θέλω γράψω* = *θέλω γράψαι* (ved den i Nygræsk saa hyppige Overgang af *e* til *i*; smlgn. Rapp, die lebenden Sprachen griech.-röm.-goth. Zunge. 1840. p. 10); *θέλω γραφῆ* = *θ. γραφῆν(αι)*; og paa en mærkelig Maade er disse Infinitiver af Aorist ligeledes blevne anvendte med *εἶχα* til det sammensatte Pluskvamperfektum: Aktiv *εἶχα γράψω* og Passiv *εἶχα γραφῆ*¹⁾.

I § 51 er de uregelmæssige Verber givne som hos Mullach i alfabetaisk Orden. Af de hos Mullach nævnedes savner jeg dog *γινώσκω* (*ἀναγινώσκω*), *δέομαι*, *ἐκπλήττομαι*, *ὀρέγομαι*, *πήγω* (eller som Skarl. Byzantios skriver *πήζω*), *σαλπίζω*, *σπένδω*, *σφάζω*, *τέμνω*, *τίκω* og *φθείρω*. Desuden mangler (ogsaa udeladte af Mullach) *γδέρνω*, «flaar», *θά γδάρω*; *δέρνω*, «slaar», *θά δείρω*; *κνιτάζω*, «betragter», *θά κνιτάζω*, og det almindelig forekommende *τραβῶ*, «drager», *θά τραβήζω*. *Καμωμένος* er ikke Perf. Partic. til *κάμνω*, men til *καμώνω*. *Πρήσκω* hedder i Aor. *ἔπρηξα*.

I. Deklination.

I Enkelttallet vokalistisk udgaaende Stammer paa *a*, *e*, *i* og *u*; Hankønsord med Nominativmærke *s*; Hunkønsordenes Nominativ er næsten altid den rene Stamform.

I Flertallet Omskiftning til den lukkede Hovedarts Bøjning (Berg's tredje Deklination), enten ved Bortkastelse af Stammens Udgangsvokal eller ved Tilføjelse af et *δ* til Stamformen²⁾.

¹⁾ I denne Sammensætn. med *εἶχα* er Aor. Inf. at opfatte med Præteritums Betydning; *εἶχα γράψω* = «jeg havde (den Omstændighed) at have skrevet»; *εἶχα γραφῆ* = «jeg havde det at være skrevet» (*ἵ'αναίς ἐτέ ἐκρίτ*). — Af denne Brug findes ikke Spor i efterklassisk eller byzantinsk Græsk; vi har her kun Udtryk som: *ὀγδοήκοντα ἔτη ἔχω διελεύων αὐτῷ*, *πόσον χρόνον ἔχεις ἰδεύων*; o. s. v. Derimod har vi i samme Sprog et interessant Tilløb til at danne et Futurum i Analogi med de romanske Sprog: *ἔχω ἀποθανεῖν*, «jeg skal dø» (*je mourrai* = *je mourrir ai*; smlgn. Diez II l. c. pag. 110 f.); *ἔχομεν ἔχειν*, «vi skal have»; *εἶχεν εἰθεῖν*, «han vilde være kommet»; s. Sophocles, a glossary of later and byzant. greek. Cambridge. 1860. pag. 128.

²⁾ Man erindre stadig (da jeg følger den vedtagne Skrivemaade), at *η* og *υ* = *e*, og *αι* = *e*. Skrivemaaden «*τιμαῖς*», Flertal af *τιμή*, har forøvrigt ydet Mullach et af hans «Beviser» for Nygræskens æoliske Herkomst! s. hans Gramm. p. 152.

Exx. af Maskuliner:

	Enkelttal:			
Nom.	ἄρχοντα-ς ¹⁾	κλέφτη-ς ²⁾	καφέ-ς ³⁾	παππῶ-ς ⁴⁾
Akk.	ἄρχοντα-(ν)	κλέφτη-(ν)	καφέ-(ν)	παππῶ-(ν)
Gen.	ἀρχοντα	κλέφτη	κάφέ	παππῶ

	Flertal:			
Nom.	} ἀρχοντ-ες	} κλέφτ-αις	-καφέδ-ες	παππῶδ-ες
Akk.				
Gen.				

af Femininer:

	Enkelttal:			
Nom.	γυναῖκα	τιμή	πόλι-ς	ἄλεπῶ ⁵⁾
Akk.	γυναῖκα-(ν)	τιμή-(ν)	πόλι-(ν)	ἄλεπῶ-(ν)
Gen.	γυναῖκα-ς	τιμῆ-ς	πόλι-ς	ἄλεπῶ-ς

	Flertal:			
Nom.	} γυναῖκ-ες	τιμ-αῖς	πόλ-ες	ἄλεπῶδ-ες
Akk.				
Gen.				

II. Deklination.

Stammer paa *o*. Intetkønsordsendelsen *ω(ν)* almindeligvis i Nom. og Akk. Sing. forkortet til *ι*.

Exx.:

	Enkelttal:		
Nom.	} πρόσωπο(ν)	} χεῖρι(ον) ⁶⁾	} χεῖρι(ον) ⁶⁾
Vok.			
Akk.			
Gen.			

	Flertal:		
Nom.	} πρόσωπα	} χεῖριά	} χεῖριῶν
Akk.			
Gen.			

Intetkønsord med forlænget Flertalsstamme: ἄλογον, Hest, -ς; ἀλόγατα, ἀλογάτων.

¹⁾ Øvrighedsperson, gl. gr. ἄρχων. ²⁾ Klepht, gl. gr. κλέπτης. ³⁾ Kaffe-hus. ⁴⁾ Bedstefader. ⁵⁾ Ræv, gl. gr. δλώπηξ. ⁶⁾ Haand, gl. gr. χεῖρ.

Af den gamle tredje (Tregder II, 4) Deklinations Intetkønsord er nogle faa, vel blot de paa *μα* og paa *ος*, blevne tilbage i Folkesproget (Exx. *πράγμα*, *-ματα*; *σιτήθος* med ligefrem overført — *ῥη*); dog bruges de kun i Nom. og Akk., da, med Undtagelse af det egenlige Ejeforhold, Genetivbegrebet udtrykkes ved Forholdsord (sædvanlig *ἀπό*, med Akkusativ). De andre gamle Ord efter denne Bøjning erstattes ved nye Dannelser bøjede efter en af de opstillede to Deklinationer; s. § 14 *).

Jean Pio.

Løsning til nogle af Opgaverne i 1ste Hefte.

(Fra Adjunkt Jonas Gudmundsson i Reykjavik har Redaktionen faaet tilsendt følgende Løsning til den latinske Deel af Konferentsraad Madvigs konjunkturkritiske Opgaver).

1. Istedetfor *se favet* skal formodentlig læses *sess avet*.
2. *Refere* forandres til *refecta* svarende til *lingua*.
3. Bør rimeligviis rettes saaledes: *O nusquam pro me satis indignande Cupido*. (Imidlertid er *pro me* noget stødende).
4. *Velles* kunde forandres til *belles*.
5. *Cum venit* forandres i *convenit*.
6. *Priami* voc. af *Priamis*.
7. *Non indicem* bedre *vindicem*.
8. *Res judicata* forandres til *res tum judicata*.
9. *Halicore* skal rimeligviis læses *alitore*.
10. a) *Sicut videtur, tibi dicam* interpungeres rigtigere: *sicut videtur tibi, dicam*.
- b) *Ostendit* rimeligviis Istedetfor *eo tendit*.
- c) *Ipsa enim nomine fatetur quidem, et sapientiam* istedetfor hvad der staaer.
11. *Ambulatio* rettes maaskee i *animatio*.
12. a) *Unde* forandres i *quod*.
- b) *Proicimus adiccistis verborum contumeliis jussit* kunde læses: *proicij nos adjectis verborum contumeliis jussit*.

Et Par Bemærkninger i Anledning af Hr. Overlærer Sick's Anmeldelse af: J. Pio's franske Formlære og Ord-føjningsslære.

Hr. Overl. Sick har i dette Tidsskrifts V. Aarg. 3. Hefte anbefalet mine to smaa Bøger ved en saa velvillig Anmeldelse, at jeg ikke kan Andet end bevidne ham min Tak derfor. Han har fordomsfrit anerkendt min gode Vilje til at slaa ind paa en fornuftig Maade i Behandlingen af det franske Sprogs Grammatik for Skolen, og, ved sin meget skaanselsfulde Berøring af hvad der i mine Bøger er fejlagtig eller ukorrekt, lagt for Dagen, at han har haft Blikket aabent for den vanskelige Opgave, jeg havde sat mig, baade at

give den lærde Skole en Vejledning til at gøre Kendskabet til Latinen frugtbringende for Studiet af Fransen, derved at jeg paa en for Elevens Standpunkt passende Maade benyttede væsentlige Resultater af den komparative Sprogforskning og søgte at aabne Blikket for den rette Opfattelse af Sprogernes historiske Udvikling, — og tillige indrette Bogen saaledes at den for Realisten kunde yde en Hjælp til en fornuftig Forklaring af sproglige Phænomener og raade Bod paa det Savn af grammatikalsk Fordannelse, hvorunder han almindeligvis lider. Ihvorvel jeg saaledes i Hovedsagen ikke har nogen Grund til at replicere mod Hr. Sicks Anmeldelse, er der dog en enkelt Bemærkning som jeg ikke har villet undlade at korrigere. Anm. siger nemlig l. c. pag. 227, »at man kan spore de Kilder«, hvoraf jeg har samlet og maattet samle mit Stof, og nævner da i en Note Mätzners *französische Grammatik* 1856, samt senere (pag. 234) sin egen Afhandling om Kønnet (1ste Udg. 1845). Jeg maa hertil bemærke, at jeg desværre aldeles ikke har set eller kendt den første Bog forinden jeg gennem Hr. S.'s Note blev gjort opmærksom paa dens Existens, og at jeg, hvad Hr. S.'s lille Bog angaar, ikke var saa heldig, da jeg ønskede at benytte den, at kunne skaffe den tilveje og derfor først kender den i Skikkelse af ?den Udgave, da Anm. venligst sendte mig den efter at min Formlære længst var trykt. Jeg havde derimod i høj Grad ønsket, at Hr. S. havde fremhævet min Benyttelse af Fr. Diez's Grammatik (citeret i min Fortale), hvilken Bog jeg med Taknemmelighed tilstaar, at jeg skylder næsten alt det Rigtige og Gode, der kan findes i de to Bøger, og jeg urgerer saa meget desto hellere denne min »Kilde« som det er min Overbevisning, at intet fornuftigt Studium af romanske Sprog for Øjeblikket kan tænkes uden Benyttelse af denne Mesters Arbejder (smlgn K. A. F. Mahn, *Ueber die Entstehung, Bedeutung u. s. w. der roman. Philologie*. Berlin. 1863.).

Jeg benytter denne Lejlighed til at omtale et Par andre Punkter i Hr. S.'s Anmeldelse. Ved *quelconque* er i min Grammatik foran Ordene: »kun i Enkeltallet« udfaldet »almindeligvis«. Brugen er nemlig meget sjælden, kun i didaktisk-matematisk Stil (»deux points quelconques étant donnés«; smlgn. Diez III p. 85). Ved at opføre *maint* som substantivisk har jeg tænkt paa *maint un*; s. Diez smstds. p. 87.

Hvad Verberne angaar, da havde jeg ganske vist foretrukket at følge Diez; jeg vovede imidlertid ikke at indføre nogen gennemgribende Forandring i Fremstillingen af dette Parti saalænge vi i den latinske Grammatik følger et andet System.

Om *bryant* »kunde« jeg ikke alene have »tilføjet«, at det bruges adjektivisk, men jeg borde have udeladt det, da det kun bruges saaledes (som *vaillant, puissant og savant*).

I Ordene *tire-bouchon, chauffe-lit* o. s. v. antager jeg endnu med Diez II p. 410, at første Del af Sætningsbygningen er en Imperativ (smlgn. *rendez-vous, Stell-dich-ein*). —

Angaaende min Bemærkning om Reflexivers Aflæggelse af Pronominet vil jeg henvisse til Diez III p. 186 ff. — Hvad der siges i § 87, a, Anm. 1 om *devoir* synes mig ikke »uklart«; jeg har ved *devoir* tænkt paa Phænomener som: *Nous servions dans le même régiment, dont je vous dois d'être major* (Beaumarchais). Ligeledes tror jeg at have Ret. naar jeg i § 27, 3 i det anførte Exempel af Racines Brit. V, 1 har kaldet *d'une haine couverte* en »Maadens Ablativ« (ikke som Hr. S. siger: »den virkende Grunds Ablativ«). — I § 106, 4 har jeg netop angivet hvad Hr. S. ønskede tilføjet; kun har jeg ikke givet det vidtløftigere praktiske Raad med Hensyn til dansk Oversættelse, da det ikke vilde passe til den øvrige Methode og Stil i mine Bøger.

Med Hensyn til Slutningsbemærkningen om min Orthographi, da tror jeg ikke at have gjort mig skyldig i nogen Inkonsekvens ved at lade min Boghandler beholde samme Ret, som andre i Bogen nævnte Personer, til at skrive sit Navn med hvilke Tegn han ønsker!

Kbhvn. den 16de Juli 1864.

Jean Pio.

R e t t e l s e r .

Til 5te Aargang.

Side	1,	Lin.	12.	Tacit.s Adjectiones	læs:	Tacitus s. Adjectivum
	—	3,	—	9. <i>excipiebantur</i>	—	<i>excipiebantur</i>
				41. almindeligt	—	almindeligt alene
	—	7,	—	30. ved Correlativforbindelsen med	—	med Correlativforbindelsen ved
	—	89,	—	1. det sammen	—	det samme
	—	100,	—	19. <i>ronde</i>	—	<i>ronð</i>
	—	142,	—	3. Pag. 80	—	Pag. 72
	—	201,	—	29. fl.	—	ent.
	—	204,	—	4. hlatthen	—	blathen
	—	243,	—	17. ufuldstændige	—	uselvtændige

Til 4de Aargang.

Side	258,	Lin.	23.	<i>háno</i>	læs:	<i>hánö</i>
	—	264,	—	31. <i>hímlríchi</i>	—	<i>hímlríchi</i>
	—	267,	—	3. <i>máno</i>	—	<i>máno</i>
	—	268,	—	17. <i>óstarliúto</i>	—	<i>óstarliúto</i>
	—	277,	—	34. <i>wint(a)ro</i>		gaaer ud
	—	282,	—	14. <i>gálan</i>		læs: <i>gálan</i>
				— 34. <i>on</i>		— <i>on</i>
				— 34. <i>and</i>		— <i>and</i>
	—	283,	—	16. ikke		— næppe egenlig
				26-28 I svensk .... 71).		gaaer ud
	—	285,	—	32. <i>vaka</i> ,		læs: <i>vaka</i>
	—	291,	—	23. <i>tárin</i>		— <i>tárin</i>